

У1
К 83

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

ТВОРИ

ТОМ
VI

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

41
K83

Т В О Р И

ТОМ ШОСТИЙ

РЕДАКЦІЯ Й ПРИМІТКИ П. РУЛІНА

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1931 КИЇВ

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Українськ. Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інш. покажчиках
Української Книжкової Палати.

Обкладинка роботи худ. Хижинського

СУПРОТИВНІ ТЕЧІЇ

Комедія в 3 діях і 4 одмінах

Київський Міськліт № 1894.

Тираж 5000 прим., 25¹/₄ арк.

УПО, 13 друк. ім. Леніна—76—31.

ЛИЦЕДІ.

Андрій Хилько, селянин.
Надежда, його дочка.
Тиміш Дудар, селянин.
Логвин, його пасинок.
Хведір Жовтяк, селянин.
Демид, його син.
Василина, дочка.
Прохор Квокчій, селянин, соцький.
Солоха, його жінка.
Микихвор (Микишка) Понирка, з двірських.
Текля, його жінка, з двірських.
Ольга, панна.
Микола, лакей.
Хвенька, дочка Понирки.
Гаврило, селянин.
Писар.
Квасолиха, стара баба.
Діти-школярі, народ, дівчата й діти.

ДІЯ ПЕРША.

Хата переділена надвое — на меншу і більшу; у більшій: піч, стіл, лави, скриня, під, жердка з одежею і всяке хатнє збіжжя; у меншій: віконце, стіл, навкруги стола стільці і табурети, на стіні дешева лампа.

ЯВА I.

Гаврило і Андрій у більшій хаті сидять біля столу. Надежда, Логвин і діти-школярі у меншій навкруги столу, у них книжки, зшитки і всяка примусія.

Надежда (*держачи в руках зшиток, каже до хлопця*). От сьогодні написав краще, ніж учора, але знов хапався і попропускав деякі букви. Замість: „чобіт“ написав: „чбіт“; замість: „курка“ — „кука“! (*Діти сміються*). Пиши ж сьогодні ще оці дві строчки, та пиши з повагом, то й букв не пропускатимеш. (*Хлопець сів*).

Гаврило. Чого ж ти мовчиш? Чуєш, Андрію, віриш ти, що я тобі добра бажаю?

Андрій. Та чом же і не вірити? Я ж тобі ніколи нічого лихого не вчинив, за віщо б ти мені лиха мислив?

Надежда (*до дівчинки*). Знов кляксу зробила? Яка ж ти нечепурна, Оксанко!

Гаврило. Нема за віщо, це правда!

Андрій. Ніколи ми не сварилися з тобою і ніякої тяганини промеж нас не було.

Гаврило. Так от я й кажу тобі прямо, що оті книжки та бумажки, над котрими сидить твоя дочка — дурниця. На віщо їй ота морока із чужими дітьми? Нехай краще мерщій іде заміж та й воловозитиметься з своїми, коли така впадлива до читання.

Андрій. Та це вже її діло...

Гаврило. Ми з тобою не грамотні, та прожили слава господеві, вік.

Андрій. Звісно, прожили... Але, либонь, було б краще, коли б грамоти тямили?..

Гаврило. Ні, не краще!.. Яке пуття з грамоти?

Андрій. Та якесь там є... Був би я добре грамотним, я б тобі висловив те пуття...

Гаврило. І не висловив би, бо то дурниця, баловство!.. Ні до чого нам та грамота.

Андрій. Ні, не кажи так, не кажи...

Гаврило (загляда у вікно). Що воно йде мимо?

Надежда (до хлопця). На віщо ти так грудьми притуляєшся до столу? Сядь трохи віддалі.

Гаврило. Щось чуже, чужостороннє... (Помовчав). Так я оце до тебе й прийшов... А спитай чого?

Андрій. Кажи, то й знатиму. (Надежда з повагом диктує Логвинові із повісти: Гоголя „Тарас Бульба.“)

Гаврило. Чи знаєш ти Хведорового Демиду?

Андрій. Ну?

Гаврило. Вже двічі Хведір посилав його до людей за рушниками,—так що ж? Він ніби й послуха батька і вже дійде з старостами до хати молодої; але ж як тільки старости в хату, він зараз навтьоки!.. Вже двічі мав Хведір і тяганину з людьми за безчестя... Положим, що не я там старастував, ні, не я, а Матвій Кушнір, та Єсип Бабенко. У мене не втік би!

Андрій. Невже?

Гаврило. Ні, не втік би! Бо треба уміти, як з кожною людиною поводитись, як до нього забалакати і з якого краю...

Андрій. Та ти на словах відомий митець, старостуєш, вже, либонь, годів з тридцяти, так добре примадикувався заговорювати зуби.

Гаврило. Бо це, наука та ще й не легка! Еге ж. Так ото, на тім тижневі, Хведір почав знов вговорювати Демиду, щоб таки оженився. Я, каже, вже старий, так як неначе і вдівець, бо жінка—мати ваша—вже два роки лежить недвижима; а вас у мене четверо... Василю, це б то старшу дочку, не сьогодні—завтра,

каже, віддамо заміж,—хто нас обміє, хто обшіє, хто їсти наваре, хто нам порядок дасть в хаті?.. Демид слухав-слухав, а далі мах з хати, а Хведір за ним, догнав його надворі, та за чуба, та як уволік його в сіни, та як почав батогом хворостити... На превелику силу вирвався Демид, та з хати, та на вулицю, та як дремене уподовж села, аж закуріло... Аж смерком вже вернувся п'яний, та й не йде в хату. Ждав-ждав його Хведір, а далі й каже: „чорт з ним, гасить світло!..“ А так як опівночі Хведір вийшов з хати, а ніч була місячна, видно як удень. Глянув сюди-туди, нема Демиду—ні під хатою, ні в подвір'ї, ні на току. Доходить до повітки, аж чує, щось хропе! Він мерщій в повітку. А дах у повітці продертий, так воно видно, неї наче на дворі. Зирк, аж Демид вісить на бантині і землю ногами скородить. Хведір виліз раптово на бантину „та вже, каже, й не тямлю, як я його розв'язав і спустив до долу“... Почав гукати, вибігла з хати дівка принесла двоє відер води і почали вдвох поливать Демка і ледве-ледве парубка відволали... Отаке! Мало не пропав парубок, ні за цапову душу!..

Андрій. Чув я про це... Бач, до чого п'янство доводить?

Гаврило. П'янство? Отакої вигадай! Мало хто не п'є?.. Всі люди п'ють, але ж не всі вішаються.

Андрій. Бо не всі й напиваються до забуття...

Гаврило. Ні, на п'янство не звертай провини... Це, я тобі кажу не інакше як починено!..

Андрій. Вже й починено?..

Гаврило. А хто й починив?

Андрій. А хто ж? Завелись у нас на селі такі, що капість людям коять.

Гаврило. Хто?

Андрій. Де ж вони такі, уперше чую?

Гаврило (усміхається хитро). Уперше чуєш? Невже?.. Г-м! Спитай ти мене, а я тебе?.. Про одну плетуть так, а про другу інак. Та, кажуть, прирощенна відьма з баби, з прабаби, а та вже вчена, тільки не на лихе... А про іншу таке верзуть, що й слухать страшно...

Андрій. Так, так... Вже що-що, а щоб язиками плескати, то сила є людей охочих до того.

Гаврило (*підморгує*). Тадже ж і про покійничку варнякають, що вона була не проста людина?

Андрій (*з жахом*). Що це ти, Гаврило, перехристись! Чи ти ж з розумом?

Гаврило. А пригадай, що як раз у той день, як ховали твою покійничку, так такий пороснув дощ, що всі люди, що були на кладовищі, перемокли на хлющ?

Андрій. Та щож, що перемокли?

Гаврило. А раніш, либонь, з місяць дощів не було?

Андрій. А, либонь, таки не було?.. Так, так...

Гаврило. То-то, що так, так! А що воно означає?

Андрій. Ну-ну?

Гаврило. Всі люди тоді, у один голос зашепотіли: „ага, он воно що!..“ А баба Хима так божилася, що у той мент, як піп увійшов в твою хату, бачила, як з димаря вилетіло щось таке блискуче та чорне і понесло в обіймах щось біленьке!..

Андрій. Слухай, Гавриле, це ти?.. Та тобі, я знаю, недорогого заходу коштує вигадати, що у петрівку і річка замерзла і на санках їздять... Тільки навіщо ж ти отаке плетеш про мою покійницю?

Гаврило. Я кажу те, що чув від людей: а що я сам бачив, то про те вже мовчу.

Андрій (*жахається*). Що ж ти бачив?

Гаврило (*щуриць очі*). Що я бачив?.. А дочка твоя думаєш не тее?.. Ну, одначе, годі про це!..

Андрій. Як то годі? Ти навспряжки, чи аби бовкати язиком? Кажеш, щось про дочку!.. Та що це на тебе сьогодні найшло?

Гаврило. Ой-ой-ой, як розпалився! Як бачу, з тобою не можна і пожартувати?.. Та кажу ж, що пожартував. Ну, шабаш, годі!..

Андрій. Я ненавидю таких жартів.

Гаврило. Ой-ой-ой, який ти? Я й не знав!.. Я вже й не радий, що зачепив... Та плети ти, що хочеш, про мою живу жінку, так я тобі ані же не скажу, байду-жісінько!.. (*Регоче*).

Андрій. Белькотун ти та й більш нічого!.. Старий чоловік, а таке варняка!..

Гаврило. Ще ж таки? Та годі вже тобі! Так ото сьогодні Хведір прийшов до мене і розказав про пригоду з Демидом... Після того, каже: почав я вчора знов балакати з Демидом, тільки вже не грізно, а обережно... Так Демко і одмовив: „коли хочете, каже, оженили мене, то женіть на Надєжді“... Цебто на твоїй дочці.

Андрій. Та ти наумисне наважився сьогодні мене полахати та дратувати, чи як?

Гаврило. Ти не гарячись бо! Звичайно, що ми закон сповнимо, як належить, стало бити, прийдемо з рушниками по хвормі... А спершу хотів би я довідатись: як ти на це діло?

Андрій. Ні, ти таки, мабуть, п'яний?! На такі речі та на такі питання, я не вмію відповідати!..

Гаврило. Звісно, що й говориш, насуху не та розмова? Та ходімо ми оце до шиньку, бо у тебе, мабуть, дома усі пляшки порожні? Там ми з тобою якнайкраще розбалакаємось.

Андрій. Ні, не розбалакаємось ми сьогодні з тобою: ні я тебе не втямлю, ні ти мене... Окрім того, я у будень не люблю ходити до шиньку... Та таки ні об чім нам розмовляти.

Гаврило. Як ні об чім?

Андрій. Це вже не діло... А ще пряміш скажу, що воно кругом тичеться до доччиного розуму. (*Надежда тим часом кінчає диктувати*).

Гаврило. Ти ж хто своїй дочці, невже не батько?

Андрій. Годі, ради бога, годі!..

ЯВА II.

Надежда (*ідучи до дверей*). Ідїть же тепер обідать, а після обід приходьте та допоможете мені буряки полоти.

Діти. Ми хутко пообідаємо. (*Проходять через велику хату, за дітьми Логвин*).

Надежда. А завтра раненько збирайтесь, та підемо всі у гурті, у Бугаївку, до церкви.

Гаврило (*дивлячись на Логвина*). Невже і цей до-робало вчиться?

Логвин. Трохи пізно? Але ж, дядьку, кажуть, що краще пізно вчитись, чим ніколи.

Гаврило. Хто ж це тобі таку мудрацію сказав?

Логвин. Я і в книжці про це читав.

Гаврило. А книжка б-то й не бреше?

Логвин. Як яка книжка. (*Пішов*).

Надежда (*увійшла в більшу хату*). Здравстуйте, дядьку.

Гаврило. Здорова дівко-чорнобривко! На віщо ти того гарнадера вчиш?

Надежда. Я всіх вчу, хто забажа. Може й ви, дядьку, хочете повчитись?

Гаврило. Я не маю часу на дурощі.

Надежда. То б-то, у шиньок не поспієте?

Гаврило. Ач, яка балакуча!.. А скільки ж тобі Логвин платить?

Надежда. Він допомага нам іноді в роботі: на току, або в полі, чи в леваді...

Гаврило. І багато вже проковтнув?

Надежда. Уміє читати й писати, зна вже трохи арифметику... Багато вже й молитов повиучував.

Гаврило. Молитов? Невже він молитов не вмів? От дурбило!..

Надежда. Я не про ті молитви кажу, яких і ви знаєте і всі наші селяни; а про ті, що в книзі.

Гаврило. А в книзі хіба інші молитви?

Надежда. Є і інші, є і ті, котрих вас змалку навчено. Тільки у тих молитвах, яких вчать не з книг, а з переказу, багато помилок є... На мою думку, го-дилося б всіх селян перевчити молитись по книжці.

Гаврило. Та невсе? Це щось таке, нечуване!..

Надежда. Я вже багатьох дівчат попереучувала. І валчих дочок—Євгенію і Докію, як ми говорили разом, теж перевчила.

Гаврило. Хіба? Оцього вже не слід було робити... Як молились наші батьки та матері, то так і нам належить...

Надежда. Помилки скрізь годиться поправлять і в молитвах також.

Гаврило. Та ти вже у нас відома книжниця. Мудра та премудра!

Надежда. Вам я здаюсь мудрою, а навспряжки я цілком заурядна... Я, дядьку, дещо чула з тієї хати.

Гаврило. Чула? Оце гаразд, що чула!.. Стало бить, буде куценька і розмова промеж нас? Я вже бачу, що з тобою я швидш розговорюсь...

Надежда. Куценька буде розмова, вже така ку-ценька, що куціш заячого хвоста. Отакісінька! (*Пока-зує кінчик пальця*). А що вам татко відповіли, то цього я не дочекала?

Андрій. А те одповів, що в тебе своя голова на плечах і свій розум, а до того ще й серце у тебе своє.

Гаврило. А ти ж яку даси мені відповідь?

Надежда. Ніякісінької!

Гаврило. Що-о? Подумай краще та скажи розум-ніш... Парняга бравий, шкода, як пропаде. І прямо каже: „Як не Надежду, так аніякої другої не хочу“...

Надежда. Як і Василь Дудай посватав Варку Луцькову і тоді Демид теж хотів утопитись. Або як Лунька Григоращева подавала рушники за Бовкуненка, то Демид почепився був на бантині... Сп'яну та з ду-рошів парубок скаженіе!.. Почув, що вночі батько вийшов з хати, він схопив з себе пояса та й почепив-ся на бантині, а ногами уперся в землю: а як батько увійшов в повітку, він давай тоді човгати ногами та харчать...

Гаврило. Як ожениться, не дурітиме.

Андрій. Ні, вже з п'яниці добра не сподівайся.

Надежда. Демидові, дядьку, треба б сидіти у больниці, а вам скортіло його оженити. Може й знай-деться яка, котру силою віддадуть? А що по своїй волі, то навряд чи згодиться котра за такого п'янюгу?

Гаврило. І красивий парняга, і зріст, і постать — хоч малюй!..

Надежда. І горілку як віл брагу дме?..

Гаврило. Але до якого зросту ти їстимеш батьків хліб? Ти ж уже дівка на порі.

Надежда. Гарна порада. Щоб не переїла бать-кового хліба, іди за першого п'яницю?..

Андрій. Я її годуватиму, доки схоче мій хліб їсти. Гаврило. Та вона ж у тебе не мезиночка, є ще син і дочка?

Андрій. Є, є. Якщо і ті менші вдадуться натурою в неї, то у мене ніколи голова не болітиме.

Гаврило. Г-м. Не сподівався я такої розмови!..

Надежда. Ви певно думали, що мене можна, як козу, або телицю, взяти за роги та й повести на торга? Помилились. А про те, що ви отутечки бовкали про мою матір, то скажу вам, дядьку: сором, сором і гріх плескати казнащо на ту людину, котра не може встати з домовини і заціпити вам рота! Але доки я жива, то ще зумію постановити вам перед очі ваш наклеп!..

Гаврило. Чого ж ти вже й розгнівалася? Хіба то я з себе?

Надежда. О, я певна, що більш з себе!.. А хоч і не з себе, а з чужого голосу переказувати дурні вигадки та ще й на мертвого — великий гріх! *(Пішла)*.

Гаврило. Он яким вона духом дише!.. Бач, яка вона в тебе?.. Чи вона часто переганя тебе на гречку? *(Регоче наумисне)*.

Андрій. Зо мною не траплялось, а що тебе, то загнала на слизке!..

Гаврило. Але я не то, щоб... Байдуже! Та, я на неї не гніваюсь... Скільки літ старостую, а ні разу без рушника не вертався; а тут мало не пимфу піднесли та ще й під самісінькій ніс.

Андрій. Бо ти собі забрав у голову таке, що й купи не держиться!..

ЯВА III.

Ті ж, Логвин і Тиміш.

Логвин *(вбіга)*. Це ж таки справжній грабіж та ще й б'єтесь? За віщо ж це?

Тиміш. Ти з мене будеш допроси здійсмати та опити брати, куди я гроші подів? Ах ти ж!.. *(Хоче вдарити палицею)*.

Андрій *(хапа за палицю)*. Ні, в моїй хаті цур не битись, не дозволю!

Гаврило. А по моему кожного слід бити на тім самім місцеві, де провинив! Повчи, повчи, Тимоше, пасинка, як почитувати вітчима: нехай книжечкою не бавиться, а краще молотить та рови копає... Гарненько його! *(Пішов)*.

Тиміш. Пусти палицю!

Андрій. Моя хата зроду колотнечі не бачила. *(Вирива палицю і викида в сіни)*.

Тиміш. Тепер я з голими руками, то він кинеється мене ще й бити?

Андрій. І йому бійки не дозволю.

Логвин. Не гнівть бога. З роду-віку я на вас руки не підйму, у мене і думки такої ніколи нема. А що ви забрали зароблені мої гроші в якономії, то це ж хіба по правді? *(З'являється Надежда)*.

Тиміш. Ну, забрав?

Логвин. Осінь вже надворі, скоро й зима, а в мене ні кожушини, ні свитини путящої... За віщо я тепер справляю собі одержу? Взяли мої гроші і пропили!..

Тиміш. Пропив, ну, пропив!.. Так що ж? Але, йолопе ти, бузувіре, хто я тобі такий? Чи я тобі не замість батька?

Логвин. Пізно заходжуєтесь батькувати.

Тиміш. Мало я об тобі клопотався, мало годував тебе моїм хлібом?

Логвин. Ніколи ви об мені не клопотались, і завжди я свій хліб їв. Раніш я всі заслужені гроші віддавав матері до рук, ви й тоді їх у матері завжди одіймали та пропивали... А тепер годі вже вам так робити. Я увесь вік ходив у латках та у дранті, пора вже мені й себе пошкодувати!..

Тиміш. Так отака мені подяка?.. Ах ти ж сатана-ідол!.. Дать би тобі по мордяці так, щоб аж пику звернуло на бік. Щоб ти до моєї хати і дороги забув, щоб не знав, як і двері в ній відчиняються. Тьфу! *(Плює на нього і виходе)*.

Логвин. Он як, люди добрі! Увесь вік вітчим по-невірявся надо мною, тепер двадцять три цілкових

взяв з якономії, пропив і сказав, щоб я й до хати не навертався, а на придачу ще й плюнув межи очі!

Андрій. Як же це ти таку гаву упіймав, що не забрав з якономії своїх грошей?

Логвин. Бачте, думка була попоробити ще з місяць, щоб зібралось усіх тридцять цілкових: міркував одержати собі справити та пару бичків купити... От і одягся, от і купив бичків... Ще треба десь шукати й притулку!.. (*Втира сльозу*). Не журись, козаче, ще наша доля поскаче! (*Хоче йти*).

Надежда. Якого тобі ще треба притулку? Хіба ти у нас пересидиш, чи перележиш місце в хаті?

Логвин. Та ви ж це як?

Андрій. А так. Не рипайся з хати докищо, а згодом обміркуємо діло. Чи так, доню?

Надежда. Авжеж!

Логвин. Дядьку!.. Ви це... Та ви й справді добряча людина? Надеждо! За віщо мені отаке?

Надежда. За те, що в тебе чиста душа, що ти мученик!..

Андрій. І не журись, хлопче, якось воно буде!

Логвин. Та я ніби й не вмю журитись, — чи від того, що за злиднями ніколи було, чи така в мене вдача?

Андрій. І грошенят на одержу знайдемо.

Логвин. Та невже? Та я вам відроблю і відслужу, якнайкраще.

Андрій. Авжеж, що відслужиш та відробиш. Даром не позичу.

Логвин (*уклоняючись*). Спасибі вам, навіки спасибі! Спасибі і вам, Надеждо!

Надежда. Мені не дякуй. Коли б не батькова воля, то щоб я змогла?.. А правда, Логвине, що у мене батько гарний? (*Кидается до батька і цілує і милує його*).

Андрій. А хіба дочка у мене погана?

Логвин. І батько, і дочка янгольські душі!..

Андрій. Ну, це вже занадто. Люди собі та й годі.

Логвин. Дайте ж, панотченьку, я вас поцілую в руку. (*Цілує старому руку*). Хіба ж моя доля вже не

скаче? Піду на тік та зіб'ю вам зараз снопів з тридцятка проса. Я чув, як ви казали, що вже мало пшоно, що треба змолотити проса. Буде пшоно, буде й каша!.. (*Весело сміється*).

Андрій. Піди, піди та змолоти. От і заробиш по-полуднувати і повечеряти. А увечері порадимось про гроші... Треба буде тобі, парубче, окрім теплої одержи і сорочок хоч зо дві купити, а то у цій сорочці, що на тобі, дуже вже багато продохвин.

Логвин. Та у мене є одна сорочка путяща, я її у празник надіваю.

Андрій. Щось я не бачив?

Логвин. Ось тут тільки латка, та отут латочка. Тільки дві латки! (*Пішов, пританцьовуючи*).

Гей, козаче, не журись, не журись,

З лихом день і ніч борись,

Лихо-зlidні, як здолаєш,

Свій талан за хвіст пиймаєш!

Андрій (*сміється*). Ач, яку пісню десь перейняв!

Надежда. Думаєте, перейняв, певно сам вигадав.

Андрій. Та ну?

Надежда. А який він, тату, впадливий до вчення, та як зразу розумом обсяга усе, про що йому розкажеш!

Андрій. Еге!.. Бач, який він!.. То як же такого не пожаліть?

ЯВА IV.

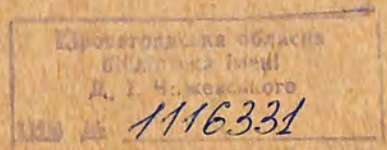
Ті ж, і Солоха.

Солоха. Здрастуйте!.. Знов вітчим Логвина ограбував, чи чули? Скільки хлопча змалку служило по наймах, завжди всі його зароблені гроші Тиміш пропивав!..

Андрій. А піду я на тік та подивлюсь якого там Логвин хоче почати стіжка? (*Пішов*).

Надежда. Який нехороший чоловік Тиміш!

Солоха. Нехороший? Звір то, а не чоловік! Я не знаю, чи й є на світі клятіші вітчими, як оцей Тиміш? А що він вимучив сердешну Марту, Логвинову матір!..

Як нап'ється, та як почне її катувати!.. А п'є мало не щодня. Нема, мабуть, у миру проклятішої долі від покритиної?..

Прохор (за вікном). Селямидо! Чуєш бо, Селямидо! Неси мерщій ключі від скрині, бо мені треба вичитувати неvkоснительні папери та лепорти!..

Солоха. Зараз, зараз, іду! Чуєш, це він з учорашнього дня, як повернувся від станового, перехрестив мене у Селемиду. Певно десь там почув таке ім'я. Чи воно ж є й справді людське ім'я: Селемида?

Надежда. Є Соломонида!

Солоха. А він: Селемида, та й Селемида. Слухай, Надю! Скажи мені, будь ласка, ось що. Чи можливо вивчитись читати самому з себе?

Надежда. Ні! Треба, щоб спершу хтонебудь скільки разів проказав.

Солоха. Отже мій Прохор певен, що домадикується читати сам з себе!.. Як візьме папірець в руки та як сяде, та як почне вдивлятися, вдивляється та й вдивляється, та все щось бубонить нишком, та мимрить?.. А може таки щонебудь і видивить?.. Відтоді як настановили його начальником, то він ніби зовсім перелицювався, ну зовсім став не схожий на себе: і по-стать цілком не та, і погляд, і хода... І розмова якась переплутана... І не розберу його — чи він порозумнішав, чи подурнішав?.. Учора сів у хліві, в холодочку та як устроїв очі у папір, мухи йому обсіли вид, лізуть у ніс, у рід, у вуха, а він ніби й не баче... Підійшла я крадькома, дивилася-дивилася на нього, а далі не втерпіла і озвалася: попрохав би ти, кажу, чоловіче, краще Надежду, щоб вона тобі допомогла у читанні? А він, як скоче, немов що його вкусило, та як гримне: „що твоя Надежда поніма? Хіба вона зможе прочитати усякі ляпорти, від станового, чи від урядника?“...

Надежда (сміється). Велика яка мудрість прочитати!

Солоха. Невже? Певно хто вчений, то усячину прочита?.. Ой, коли б ти його на путь навела?.. Гордий він, дуже гордий, не схоче, щоб ти повчила його.

Надежда. То не гордощі, а дурощі.

Солоха. Ні, не кажи так, голубко!.. Гордий! Охитніш прітима цілий день, устроївши очі у бумажку, ніж зважиться обернутись за допомогою, щоб спитати кого: як воно, куди воно і що?..

Надежда. Ну, то це вже болість така.

Солоха (з ляку). Болість? Невже? Як же вона звється та болість?

Надежда. Божевілля.

Солоха. Ой!.. Чи ти це правду кажеш? Може й справді оті клейноди та начальникування його спантеличили?.. Так, певно, божевілля!.. Бо на віщо б він нап'яв якусь нелюдську одіж?.. Так, так, певно болість!.. Бруки купив, такі вузькі, що ледве налазять на халяви, біля жалютки поченив ланцюжок та якісь брязкальця... „Ще, каже, куплю сердута, або пальто“... Збожеволів!..

Прохор (на порозі). Селямидо! Чи я тебе діждусь? Што это за сторія? Іди мерщій, бо мені неvkоснительно!.. (Пішов).

Солоха. Розтовкуй мені, Надю, що воно ото за слово: неvkоснительно?

Прохор (гука у вікно). Чуєш ти, розносна книга, штахвета! (Пішов).

Надежда (сміється). Ото все божевільні слова!

Солоха. Невже? Чуєш, вже я якась штакета? (До вікна). Чую, чую! (До Надежди). Допік він мене своїм неvkоснительством!.. (Іде хутко до дверей). Певно збожеволів!...

ЯВА V.

Ті ж і Василина.

Василина. Здрастуйте-прощайте!

Солоха. Здрастуйте-не застуйте, прощайте-вибачайте!.. Ніколи, чоловік кличе... (Побігла).

Василина. І куди вона попленталась? От капосна, не держиться двора, хоч ти їй голову відкрути, бодай вже вона луснула!..

Надежда. Кого це ти так шануєш?

Василина. Здорова була, сестро!.. Тільки, тільки що вскочила на хвилину в хату, виходжу з хати, аж вже її і слід простиг. А щоб тобі ноги покорчило!

Надежда. Це ти чи не за гускою знов клопочешся?

Василина. Та за нею ж. Боюсь, щоб гави не похапали гусят, або щоб діти не повбивали... Не бачила ти її?

Надежда. Ні. Які у вас пізні гусята?

Василина. Скажи спасибі, що хоч такі є!

Надежда. Що це у вас у дворі раз-у-раз якийсь розгардіяш? Коли не гуска забреде кудись, то теля у провалля втелюються, або корова у багнюці зав'язне...

Василина. Ти ж кажи, або брат повіситься... (Рече). Чула?..

Надежда. Та чула ж. Божевільний Демид!..

Василина. А батько кажуть, що то йому пороблено. Чи знаєш, що він закоханий у тобі?

Надежда. Нехай він з тим коханням іде до другої.

Василина. А ти не хочеш за нього? Ну, як собі знаєш. Чи ти чула, що нашої матері щоночі ввижаються у сні цигани? Кажуть: „як обступлять мене, та як вишкиряться, та як почнуть зубами кляцать!..“ І господи! Як вже вимучились наші мати!.. Колиб вони швидше померли, або що!.. Батько кажуть, що цигани ввижаються проти голодного года?

Надежда. Голодного года сподіваються, а горілку не кидають пити?

Василина. Либонь, ще більш п'ють! А що наші мати хворіють, то батько кажуть, що то їм так пороблено відьмами. Демидові теж пороблено... І батькові, мабуть чи не пороблено? Деж, що-дня п'ють та й п'ють!.. Ну і що мені робить з отією капостною гускою?

Надежда. Ніщо більш, як прив'язати у дворі, біля корита з водою.

Василина. А що ти думаєш, сестричко? Єйбогу так! Прив'яжу анахтему! Чи чула: Хвенька Микишкина позавчора приїхала з города, приїхала у хваєтоні, трое коней і дзвоник?.. Одежі модньої навезла, аж дві

скрині! А скрині у неї модні, виплетені з лози, курзинками звуться. Пальмаштром такий довгий-довгий, аж з двома комірами—один стирчить догори, а другий розчепірений і облямований сухозліткою... Волосся на голові закручене стовбуром, а шовкова хустка поверх волосся, рясна-рясна!..

Надежда. Тебе вже й заavidки беруть?

Василина. Ще б не брали?.. Балака по модньому, якось так, що дечого й не розберу. Навезла блискучого намиста силу!.. І двох годів не вчилася у модисках, а вже й модів набралася і одежі здобула—от щаслива!.. А я сьогодні знайшла золотого!.. Коли б швидш ярмарок, куплю собі сережки блискучі-блискучі, куплю намиста!.. Хвенька на батька каже: папаша, а на матір: мамаша!..

ЧВА VI.

Ті ж і Солоха.

Солоха (входе). А на сестру б то вже: сестраша? Привезла Хвенька таких модів, що хто його зна, як воно діло це й розплутається?

Василина (цікаво). Що, Що?.. Кажіть бо, що таке?

Надежда. Певно якесь лихо з Хвенькою вчинилось?

Солоха. Та ще й яке лихо!..

ЯВА VII.

Ті ж і Хведір.

Хведір (до Василини). Чуєш ти, шпандьорка! Це ти вже у мене золотого вкрала?

Василина. Я?.. Що це ви, тату... З якої речі?

Хведір. Віддай зараз!

Василина. Та нехай мені руки покорчить, коли я його брала; нехай мені засліпить, коли я його бачила!

Хведір. Ну, анахтемо, як тільки ж довідаюсь! (Хоче йти з хати).

Надежда. Василю! Ти ж хвалилася мені, що знайшла злого?..

Хведір (з криком до Василю). Бач, бач!..

Василю. Я ж знайшла, ейбогу, знайшла!..

Хведір. Знайшла? У моїй кишені, у жалетці знайшла? Ах ти ж!.. (Наступа на неї).

Василю (вибігаючи з хати). Ой, гвалт!..

Хведір. Ах ти ж злодійка, бузувірка!.. Я ж тобі!.. (Хутко пішов за нею).

Надежда. Яка ж брехлива Василю: і божиться і кленеться!..

Солоха. Хотіла тобі розказати про Хвеньку... (На порозі з'являється Андрій). Ц-с!

ЯВА VIII.

Андрій. Доню! А винеси гиндичатам води, там так п'ють хочуть, що аж роти пороззявляли.

Надежда. Ось я зараз. Я їм недавно наливала води в корито. (Бере кувальцю води).

Солоха. Стривай, Надеждо, піду і я з тобою. (До Андрія). Прощайте! (Пішла).

Андрій (сам). Про віщось шепечуться. У бабів завжди своя кумерція! Ну і чоловіки інші, то теж люблять молотити язиком. Хоч би й Гаврило, вже такий брехун, такий брехун... Тьфу! (Помовчав). Тай добрячий же робітник з Логвина, прямо за двох молотить!.. Та щоб такого не зарятувати, щоб такому та не допомогти? Це вже було б і гріх! (Шука чогось). Коли б ніхто не перешкодив почитати? (Взяв псалтиря і сів край столу).

ЯВА IX.

Баба Квасолиха і Андрій.

Квасолиха. Здрастуйте! З суботою будьте здорові.

Андрій (хутко хова за спину книгу). Оттакої! Спасибі, будьте і ви здорові... Сідайте у нас...

Квасолиха. Авжеж сяду, бо втомилася; а ноги вже не молоденькі... Вже й лік забула скільки годів вони мене носять... Еге! (Сіда). А де ж це Надежда, може нема дома?

Андрій. Вона дома, ось скоро увійде в хату.

Квасолиха. Гарна у тебе дочка, добряча душа!.. Тепер такі вже переводяться; а колись було у кожній хаті і пошанують, і погодують...

Андрій. Не турбуйтеся і ми вас пошануємо. Це ви певно з тим же крамом?

Квасолиха. Та з тим же. Кортить твоїй дочці старосвітських пісень, та казок, та...

Андрій. Їй хлібом не годуй, а дай тільки пісню про старовину...

Квасолиха. Еге, вона цікава, дуже цікава!.. Я вже переказала їй десятків зо три. Вона мені, спасибі їй, віддячила, еге ж, віддячила: дала мисочку пшона, дві мисочки пшенишного борошенця, дала й сальця... „Як ще, каже, нагадаєте пісень, чи казок, то знов приходьте“... Так я оце й пришла. Коли б дала вона мені яку драночку-сорочку, а то у мене їх дві, та й ті вже як павутиння.. Еге, як павутиння! А воно таки далеченько від нашого хутора до вашого села? Думаю, піду зарання, щоб не стемніло в дорозі... Я вже у тебе і переночую, га? Михайловичу, чи чуєш?

Андрій. Та чую, чую, ночуйте.

Квасолиха. Еге, нема у мене ні роду, ні плоду... Онука є, за салдатом... Дітвори, як черви, а він каліка, на милиці... Яка з його робота? Псалтиря по мертвих чита. Так мало ж людей вмирають, все більш діти мруть, а над дітьми не читають псалтиря, то й нема заробітку... Були й сини у мене, були й дочки... Було й хазяйствечко... А де воно все тепер?.. Нема... Куди поділось — не скажу, не знаю!.. (Зідхає). Все від бога, все... Коли б було що, то я б попоїла, Михайловичу?

Андрій. Та ось ми скоро полуднуватимем.

Квасолиха. Полудень полуднем, а я б і підполуднувала?..

Андрій. Чого ж вам, хліба хіба?

Квасолиха. Хліб найсмачніше їство... Дай хліба та соли. Під'їм, водички нап'юсь та й задовольнюсь на який час... Їсточки вже так скортіло, аж тім'ячко болить...

Андрій (*зняв з полиці хліб і дає*). Одріжте собі та й погодуйтеся.

Квасолиха. Е, ні, візьму скибочку, тільки з хазяйських рук, а сама нізачо не різатиму, бо то не годиться.

Андрій (*ріже хліб*). Якщо так, то нате вам.

Квасолиха (*їсть*). Гарний хліб, не глевкий. У вас завжди хліб гарно випечений... Не кожна й молодиця зугарна до смаку випекти хліб. Інша й діжу вимісить, як слід, і дасть тістові зійти доладу, і посаде впору, а вийме з печі, розломе, замість випеченого — глевтякі.. Що то за книга у вас?.. Чи не вчитесь і ви читати? У нас там по хуторах чутка пішла, що вже подекуди старі люди починають грамоти вчитись...

Андрій. Ні, я... не вчусь... Навіщо б я? Це так книга... (*Кладе псалтиря на полицю*).

Квасолиха. А чутка йде іменно про вас. „Здурів, кажуть, чоловік, на старості літ почав у дочки вчитись“... Кінець світові... Яйця починають курей вчити!..

ЯВА Х.

Надежда (*побачивши бабу*). О, здрастуйте, бабусю! Давно прийшли до нас?

Квасолиха. Оце свіжо придибала... (*Встає і кланяється до образів*). Спасибі богів і вам! От і підживилась... А коли б оце чарочку горілочки, то я зразу і заспівала б... (*Сміється*).

Надежда. Та я вже дам вам і дві.

Квасолиха. Е, ні, двох зараз не подужаю. (*Надежда шука пляшку*).

Андрій (*проходячи мимо Надежди*). Вже пішла помовка про мене по хуторах, що... нібито я вчусь читати.

Надежда. От і справдилася поговорка, що не тільки худа слава біжить, а й добра не лежить?..

Андрій (*тихо*). Ц-с, не треба... Навіщо? (*Показує очима на Квасолиху*).

Надежда (*здвигує плечима*). Дивно! Пора б уже вам, тату...

Андрій (*перебиває*). Ну, я не буду вам заважати, піду на тік!

Надежда. Там і діти обполюють городину, вже не багато зісталось.

Андрій. Піду, подивлюсь, як там вони? (*Пішов*).

Квасолиха. З чого почнемо: з пісень, чи з казок? (*Надежда частує бабу*). Я тобі принесла того добра цілий оберемок. А сама хіба не вип'єш? (*Бере чарку*).

Надежда. Ні, мені щось не хочеться...

Квасолиха. А мене кортить!.. Доброго здоров'ячка! (*Випиває*). І замолоду не цуралася чарки і тепер, аби частували!.. (*Сміється*).

Надежда. Стривайте ж, я візьму книжечку. (*Бере записку книжку і олівець*).

Квасолиха. Так з пісень почнемо, чи з казок?

Надежда. А вам як?..

Квасолиха. Як? Ось націди ще чарочку, то я й заспіваю!.. (*Надежда їй частує*). Дай, боже, помершим у труні лежати, а живим мед-вино кружати! (*Випиває*). І-і, який у мене був колись голосочок, як дзвіночок!.. Було покійні пан, Харлак Лимонович, — давно це було, ще за кріпацтва, еге ж, за кріпацтва ще!.. Було покличуть перед свої ясні очі та й кажуть: „ну, шельмо, Хросько! Пой песньов, хоч тресньов, а їсти не проси!..“ Було, як тільки що не по-їхньому, зараз за коси та по морді!.. Чудак були покійні пан, царство їм небесне, вічний покій!.. (*Підперлась рукою*). Еге, каже... (*Починає співати*):

Над моїми воротами

Чорна хмара...

Надежда. Е, ця вже у мене записана!

Квасолиха. Хіба? Ну, то ось ці. (*Співає*).

Тече вода з-під города

З-під кореня дуба,

Не зазнала вірадрости

Від свого нелюба...

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Збоку хата Хилькова; насупротив повітка, котра належить до двору Квокчієвого.

ЯВА I.

Прохор (*сидить у повітці і дивиться на папір*). Коли б мені намацати очима, де воно стоїть: „предписание“? Чи оце зверху, чи оце знизу? Тільки б домацатись до предписания, то усю оцю бумагу промовив би з копита!.. Неначе оце воно: „предписание“. А що, як оце? Бо й тут закрутка над паличками і осьдечки?.. (*Ніби чита*). Предписание, которое... описание... как ежели несогласно справности... Ні, либонь, це не воно? Морока та й годі!.. Через щож Надежда, ось Андрієва дочка, так вона може читати, а я не можу? Хіба вона розумніша за мене, чи як? Що вона зросла при горницях, як мати її була мамкою при паночці, так хіба її там хто навчив? Тадже ж і Халимон був у дворі за лакея скільки годів, або й Микишка; а Артем був за кучеря... А хіба вони грамотні, хіба їх там навчено? Мабуть, Надежда, чи не сама з себе додлубалась?.. Інші вчатьса сами з себе ковалювати, або чоботи шити?.. Є такі, що й машини видумують. Розказують же, що тут десь біля нас недалечко, якийсь чоловік, так видумав машину: як видумав, зараз сів і поїхав. (*знову дивиться на папір*). Предписание, которое воно... как ежели штоб непослухание, так недзя... Надобно штоб сповнено...

ЯВА II.

Солоха (*із-за вугла*). Знов над папером пріє. Ой, коли б він справді не спантеличився та не звар'ював!..

Прохор (*ніби чита*). Несповнение началство не позволя... Надобно сповнять неукоснительно...

Солоха. Прохор!

Прохор. Тю! Підкралася, аж неначе злякала мене!.. Чого притьопалась?

Солоха. Послухай, чоловіче, моєї поради.

Прохор. Селямидо!.. Не чіпай ти мене, бо як почну я тебе радити!.. Ну й чого лізеш, чого втискаєшся туди, куди твоя голова не влізе?

Солоха. Боже мій, боже мій! За віщо таке лишенько на мене: чим я провинила, чим погрішила?.. (*Плаче*).

Прохор. Скажена баба! Я її ще й пальцем не торкнув, а вона вже й реви підняла!..

Солоха. Чи мене мати проплакала, чи лиха людина шлях мені перейшла?

Прохор. Згвалтує чисто усіх сусідів, подумують, що я й справді завів бійку!..

Солоха. Господи, боже мій! Вже здається так йому догоджаю, так потрапляю, навіть, всі думки його наважаюся відгадати!..

Прохор. Підняла справжні реви! Тьфу!..

Солоха. Удар мене, удар краще, тільки залиши бога ради, оте неукоснительство! (*Показує на папір*).

Прохор. Слухай, Селямидо! Іди ти у квартиру і не безпокой меня!..

Солоха. Як же мені не тривожитися, що вчора, як розказала я Надєжді, як ти прієш над паперами, так вона каже, що так може і стерятись людина!..

Прохор (*тривожно*). Що-о?

Солоха. Надежда вчитала у книжці, що, каже, як тільки людина почне сама з себе витівати грамоту, то зараз світ замакітриться їй і вона божеволіє.

Прохор. Що ти брешеш?

Солоха. Ні, не брешу. Я цілісіньку ніч не спала, все жахалася!.. Тількищо заплющу очі, так мені і почне ввижатись, що ти вже збожеволів і так страшенно витріщаєшся на мене, звіришся та плямкаєш губами!..

Прохор. Тяме твоя Надежда з носа та в рот. (*Тим часом Надежда вийшла з хати і наслуха*).

ЯВА ІІІ.

Надежда. Дядьку, Прохоре! А гляньте на себе, від чого це, як тільки вимовили ви оті розумні слова: „з носа та в рот“ — раптом підвело вам голову догори, мов той порожній колосок, з котрого випало останнє зернятко?

Прохор. Як?

Надежда. Не розжуєте? Посилкуйтесь.

Солоха. А що? Це тобі не зо мною заїдатись!

Прохор (*регочучи*). Надежда, так вона мудра та ще й премудра, бо щодня їсть карандаші, а чорнилом запива!..

Надежда. Гляньте, гляньте, господин соцький? Тепер вас ще більше потягло догори... Ой-ой, які ж ви високі стали, аж до неба!..

Солоха. А дурний, як треба.

Прохор. Селямидо, прикуси язика! Бо кому-кому скрутиться, а тобі змелеться!

Надежда. О, у кулачній розправі ви не звихнете розуму!.. Іншим людям годилося б до лоба замість розуму роги пристановити, а до ніг ратиці, — вони раптом світ перевернули б.

Прохор. Та ти... Ов-ва, яка розу... З тобою товкувать не стоїть!.. (*Хоче йти в хату*).

Надежда. Звісно. Бо ви хвалили кулачну розмову, цебто чортову навуку, а божу розмову та разум — за-нехаяли; а я завжди користаюсь тільки божим.

Прохор (*набік*). Либонь, з цією не зговориш?..

Солоха. Закуси, Прохоре, чим бог послав.

Прохор. Ой, морсну я тебе!.. (*До Надежди*). А ти... той... Хіба я, разлі тебе возом, чи хургоном зачепив?..

Надежда. Возом зачепили б за одержу, а словом гідким ви уразили в душу.

Прохор (*не зна що сказати*). Це ти все з книжок?

Надежда. Аби не з хворої голови.

Прохор. У кого ж то хвора голова?

Надежда. У кого мозок болить.

Прохор. А в книжках би то багато розуму?

Надежда. А вам здається, що в книжках тільки дурницю провадять?

Прохор. Як можна? Не, книжки, так той... Адже і в началства є книжки і багато книжок: журнал обходящий і виходящий, розносна книга, протоколи, справки... Так там нікаторої дурниці. Знов і в церкві з книжок вичитують...

ЯВА ІV.

Андрій (*на порозі хати гука*). Надеждо! А йди на хвилину в хату, діло є. (*Пішов*).

Надежда. Зараз, тату, іду.

Прохор. Ну, в тебе, Надеждо, на плечах голова, хоч би й станового жінці таку голову, або вурядниці Селямиді Івановні!

Надежда. Невже по-вашому я більше тямлю, ніж з носа та в рот? (*Пішла*).

Прохор. О, яка ти... Причепилася з носом та з ротом!.. Ач, яка, той...

Солоха. Я тобі, чоловіче, щось таке скажу, що ти он як здивуєшся!

Прохор. Навдаху чи більш здивуєш від Надежди... Либонь, таки вона не дура?..

Солоха (*оглянулася*). Надежда вчить грамоті свого батька.

Прохор. Що-о? Та це ти?.. Це вже ти підбрехнула!

Солоха. Я сама бачила, очими своїми очима бачила.

Прохор. Коли? Де?

Солоха. І вже скільки разів бачила! Учора, як ото пішла Надежда з школярами у Бугаївку, до обідні, я й подумала собі: чого ж то старий zostався дома і не йде до церкви, чи не заслаб? Підкралася до вікна та й зазираю нишком. Аж бачу, сидить він край столу, розкрив книгу, веде пальцем по книзі і голосно вичитує.

Прохор. Та невже?

Солоха. От ейбогу! Я вхопила скільки слів з його читання, бо голосно вичитував. Каже: „дондеже“,

„повелику“, „ходяще“, „паки“... Такі ж слова у церкві вичитують?..

Прохор. Точно, що такі. Це церковні слова... Х-м! Старий чоловік і...

Солоха. Ось ходім лиш полуднувати, бо ти, либонь, чисто охляв з тими паперами?..

Прохор. Дивина!.. Старий чоловік і вчиться... (Пішли).

ЯВА V.

Хведір і Гаврило ідуть вулицею.

Гаврило. Це тобі, Хведоре, щастя з неба пада.

Хведір. Не геть то й велике щастя!..

Гаврило. Та ти бо не куражся!.. Що Хвенька прострахвилась?.. Наплювать на те! Я, братухо, більш тридцятка років старостую, так всі ці прегмети і хokusи мені здавна відомі, я їх, заплющивши очі, бачу... А Микишка Хвенька з гарним приданим, ось у чім вся сила, одежі на цілий вік, худоби теж: пара волів, корова дійна і телиця... А головне діло: триста п'ятдесят карбованців грошей, — розумієш?

Хведір. Це тебе Микишка підмогоричив, щоб оттакечки брехав? Ловко розмальовуєш!..

Гаврило. Я сам бачив гроші, своїми очима: Микишчиха вийняла з скриньки і показала. Мало того, що бачив, ще й перелічив сам і верно: триста п'ятдесят карбованців, як одна копійочка!..

Хведір. А не хвалшиві часом?

Гаврило. Говори!.. Відкіля б вони у нього взяли хвалшиві?..

Хведір. І всі гроші зразу віддасть?

Гаврило. Авжеж зразу!.. Ми так умовились, щоб зразу!.. На мою думку, кращої пари задля твого Демида і в губернії не знайдеш. А буде Хвенька твоею невісткою і як часом який недохват, чи яка притичина, ти зараз і скомандував: „Хвенько, поїжджай у город до твого миндруса і скажи йому: пожалуйте деньог — двадцять п'ять чи тридцять карбованців, погому што як мені з дитьом горко приходитьсся і невправка... Ну

він і дасть їй, на дитину дасть: недзя не дать, бо воно його дитьо... Купець повинен дать.

Хведір. Так, кажеш, всі триста п'ятдесят зараз оддасть?

Солоха (проходе до Андрієвої хати і підслуха). Триста п'ятдесят?.. що таке триста п'ятдесят?

Гаврило (побачив Солоху). Проходь, проходь, мерщій, це не до тебе річ. (Солоха пішла). Ось ходімо до Микишки і я тебе запевняю, що сьогодні й мого-рич зап'ємо.

Хведір. Та якщо разом...

Гаврило. А на оцю, на Надежку (показує на Надеждину хату), ти не сподівайся!.. Хоча я і вговорив би її, коли б на те пішло, бо я можу, але, на мою думку, не варто й клопотатись!.. Яка з неї робітниця? Книжниця, а не робітниця. А тобі треба не білоручку, — чи так? Або робітницю, або триста п'ятдесят карбованців грошей? Окрім того, Надежда відемського кодла!..

Хведір. А правда?.. Ага!.. Я давно це постерігаю!..

Гаврило. Це ж всім відомо, що ще як її матір мамкувала у дворі, так один повар-відьмак навчив її, а мати вже навчила дочку...

Хведір. Чув і я про такого поваря. Агличин би то, чи що? Кажуть, що було ніколи і лоба не перехресте, і в церкві його не бачили. Жаб їв і всяку нечисть!..

Гаврило. Ото-то ж бо й є! Ходімо мерщій. Бо як упіймаєш гаву та хтось інший покористується — жалкуватимеш тоді, та пізно вже буде.

Хведір. Зайдімо ж до монопольки та смикнемо... Бо ти оце надихав на мене горілчанам духом, так біда як кортить... Доки не чую носом горілки, неначе не дуже і кортить, а як почув — невидержка!..

Гаврило. Чого ж заходить? Там у Микишки, нас зразу почастують!

Хведір. Хіба? Якщо триста п'ятдесят карбованців, то можна таким хазяїном зробитись...

Гаврило. І зробишся хазяїном, не то що на всю губу, а й через губу. (Пішли).

ЯВА VI.

Демид виходе з другого боку, назустріч йому Василина.

Василина. Чого ти так рано приплентався з поля, ще й не полудень, а ти вже пошабашив орать?

Демид. Яким чортом орать, коли ось чересло поламалося?.. Хіба у нас плуг! Похряпаний, чепіги пов'язувані у десятьох місцях, повзун геть стерся, граділь у двох місцях цуркою скручений... Іменно що плуг! Насилу спряглися з Володькою, ніхто не хотів з нами спрягатися; а тепер і Володька зайняв своїх волів та й погнав... „Я, каже, краще піду своє волочить, бо з нашої супряги товку не буде...“ Тепер пошукай кого другого для супряги! Треба ще й чересло нести до коваля, аж у Щеняче, за десять верстов, бо наш коваль і зварив би, так каже: „багато людської роботи, невправка...“

Василина. То вже сьогодні, хоч заскородь те, що виорав.

Демид. А чим? Хіба у нас справна борона? З таким хазяйством, як у нас, чортового батька розхазяйнуєшся!..

Василина. Батько мене сьогодні мало-мало не били.

Демид. За віщо?

Василина. За злогого. Вони загубили, а я знайшла.

Демид. Віддай мені!

Василина. Батько одняли.

Демид (*дражне*). „Одняли“. Дуря! У мене не одняли б.

Василина. А вгадай, що мені Хвенька подарувала?

Демид. Яка Хвенька?

Василина. Микишкина! Хіба ти не знаєш, що вона приїхала вже з города?

Демид. Великий мені клопіт до неї.

Василина. І дитину привезла.

Демид. Чию?

Василина. Свою.

Демид. Он як?.. Ловко!..

Василина. Вгадай, що подарувала?

Демид. Перстень?

Василина. Ні, ось що! (*Вийма коробочку, у котрій скількох бусів. Розглядають*).

ЯВА VII.

Солоха і Надежда.

Солоха. Як тільки постережеш, що він вийде у повітку, ти й поговори з ним. Він тепер тебе послуха.

Демид. Ловко як блищить! А в цій великій намистині, неначе в дзеркалі, пику мою видно... Ач, брати мій, який здоровенний ніс!.. Хіба у мене такий великий ніс? Сторія, брати мій! (*Дивиться у намистину*).

Василина. І я себе бачу! (*Дивиться*).

Солоха (*до Надежди*). Як увійшов тоді в хату, то довго про тебе балакав та дивувався. „Ніколи, каже, і не думав, і не гадав, щоб можна було промовою так заотосити чоловіка, що й памороки йому немов засота і язика задубить“... Зробиш так?

Надежда. Зроблю, зроблю. (*Пішла в хату, а Солоха за повітку*).

Демид. Дай мені ще одну намистину, я причеплю обидві, ось сюди до жалетки.

Василина. Е, ні, віддай і ту. Віддай-бо! Віддай!..

Демид (*стулив кулака, бус розсипався*). Тепер ні тобі, ні мені. (*Регоче*).

Василина. Ідоле! Геть роздавив!.. Навіщо ти роздавив?

Демид. А хіба я нарочито? Ну вже й намисто, чорт-батька-зна яке: неміцне, хрупке!.. Дай мені ще одну?

Василина. Не дам, нізачо не дам!.. (*Побігла. У цей мент з Хилькової хати виходять школярі і розходяться на всі боки, ззаду Логвин*).

Демид. Здоров, Логвине. Вчишся й досі?

Логвин. Вчусь.

Демид. Та й довго як! І не обридло?

Логвин. Навряд чи й обридне? З кожним днем все більш зацікавлює читання.

ЯВА VIII.

Надежда (*на порозі*). Логвине! Віднеси, будь ласка, мішок жита до млина, бо батько не зможуть...

Логвин. Е, ні, батькові я не дозволю нести, зараз сам одтартарю.

Демид. Здрастуй, Надеждо!

Надежда. Здоров.

Демид. Ти б може й мене прийняла в науку?

Надежда. Тобі батько не дозволить вчитись.

Демид. Батько? Ні, я сам собі не дозволю! (*Рече*). У мене до книжок нема охоти.

Андрій (*з сіней*). А де ти, Надеждо?

Надежда. Зараз, тату, іду. (*Пішла*).

Логвин (*йй у слід*). Я туж-туж жито віднесу! (*До Деміда*). Дай, братухо, покурить, біда як кортить.

Демид (*дає тютюн*). На.

Логвин. Дядько Андрій не курять, так ні в кого і поживитись. (*Закурюють*).

Демид. Штукерію, брат ти мій, розказував якийсь прожий, — чи воно москаль, чи богомол який? Певно здалеку йде, бо за плечима клунок, з боку бляшана балцаночка і торбинка з харчу, а на голові стовбувата шапочка... Підійшов, поздоровкався, далі сів на ріллі і почав розказувати. Дали ми йому окраєць хліба і дві цибулини. Так розказував, що десь-то він їхав, по чавунці, так на одній станції якийсь начальник звелів зупинити машину. Кондуктор свиснув у свисток, машина зупинилась, і зараз миру насунуло видимо-невидимо. Вийшов з вагону онорал, за ним другий, а далі й третій, питають людей. „Што у вас, реблята, був голод“? — „Був!“ — одповіли люди. „Ну, ето не воченно харашо! А кушали ви хлебушку, што вам началство прислало“? — „Кушали!“ — „Ну й харашо што кушали. Нам вас, реблятушки, жалко, через тое самое, што потребується салдатов... І з тим, што прощайте, зоставйтесь здорові, реблята, і не сумлівайтесь...“ Онорал увійшов у вагон, за ним другий, а далі і третій, кон-

дуктор свиснув у свисток, і машина покотила та й покотила!..

Логвин. Може який генерал і проїздив, може й справді промовляв що до людей, тільки певно богомол не розчолопав про віщо він промовляв?

Демид. Чого ж не розчолопав, хіба то штука велика чи мудрація яка?

Логвин. Не з нашим, брате, розумом розчолопувати те, про що генерали промовляють.

Демид. Чому? А я так думаю, що з нашим!..

Логвин. Думай собі. Пам'ятаєш, як ще ми малими пасли телят біля великого шляху і проїздив якийсь пан, зупинився він, зліз з каляси і почав до нас балакати та ще й по-нашому, а ми від нього як пужнули, мов вівці від вовка?..

Демид. Малі були, звісно, дурні були.

Логвин. І тепер не геть-то розумні!..

Демид. Не, я не дурак!.. Знов богомол почав розказувати, що з Пекеньбурху три онорали везуть людям п'ять мільйонів грошей... А тут як раз мій борозний бик мотнув головою, зламав заноза, а був не налиганий, як задрочиться, як дременел!.. Доки я його перейняв та пригнав до плуга, а богомол вже й пішов далі... Може то нам везуть гроші?

Логвин. А чи ти знаєш, скільки людей у нашим царстві?

Демид. А скільки ж?

Логвин. Більш як на сто мільйонів.

Демид (*здивувався*). Ой-ой-ой!.. Та невже?

Логвин. То розділи ті п'ять мільйонів, що везуть генерали, промеж усіма людьми, чи достанеться тобі хоч четвертак?..

Надежда (*у вікні*). Логвине!

Логвин. Ось я зараз! (*Хутко пішов, а через хвилину вертається з мішком на плечах*). Я два таких мішки зараз понесу. Нехай, Демиде; ми колись з тобою ще про це побалакаєм! (*Пішов*).

Демид. А хіба мені цікаво? Не мав з ким у п'яток заходити та зайду з тобою?... Сто мільйонів?... Це брехня!..

Хведір і Демид.

Хведір. Бач, про вовка помовка!.. Де це ти ви-
скіпався?

Демид. Та ось поламалося чересло.

Хведір. Чересло? А чорт його побери!..

Демид. Коваль сьогодні не зварить, бо ніколи.

Хведір. І не треба! Чорт його побери!

Демид. А Володька погнав волів додому, каже:
„морока з такою супрягою“!

Хведір. Чорт його побери, і Володьку, і його су-
прягу!

Демид. Оттакої!

Хведір. А ти думав якої? Ти скажи мені так як
оце стоїш, тільки скажи по-моєму, з одного слова: хо-
чеш, щоб я тебе оженив?

Демид. Ви знов своєї? *(Показує на хату Надежди).*
Вже не хочу!

Хведір. Ге, ти, хамуло!.. Триста п'ятдесят карбо-
ванців грошей, опріч одежі і скотини!

Демид. Ого-го! Та ну?

Хведір. Кажі з одного слова, жалаеш?

Демид. Єжели што триста п'ятдесят карбованців
— жалаю.

Хведір. От люблю, маладець! Уклонися ж батько-
ві, сучий сину, що він об тобі побивається денно і
ношно.

Демид. Я можу. *(Кланяється).* Аж тричі укло-
нююся!.. *(Кланяється).* Хто за триста п'ятдесят не вкло-
нівся б, не тільки батькові, а й кому завгодно?

Хведір. Корись батькові, а не дурій! *(Беро його
за чуба).* Дурню, вішатись задумав? Краще я тебе
оженю, візьмемо приданого триста п'ятдесят карбован-
ців, одержу і худобу і станемо першими хазяїнами!..

Демид. Оце так ловко!..

Хведір. Бачиш, що батько від тебе розумніший?..
(Знову скубе його за чуба).

Демид. Ой-ой! Та ви не в шутки, аж сльози по-
текли з очей, так скубонули!..

Хведір. Завтра тебе я звінчаю, нічого і відкла-
дати надалі!..

Демид. Як завтра? А коли ж коровай поспіє, а
шишки, а дарунки, а страва?.. Хіба по-модньому весілля
справлятимем: без співів, без шишок?..

Хведір. Весілля через тиждень відгуляємо, го-
ловне діло повинчати. А про страву на весілля нема
чого пеклуватись, аби була горілка!.. Скільки не на-
становляй страви, а як не частуватимем після кожної
ложки локшини та після кожного шматочка м'яса,
скажуть: сумне було весілля!..

Демид. Це ваша правда. Я й сам, сказати, до
страви не такий охочий, як до питва!..

Хведір. А догадайся на кому я хочу тебе оженив?

Демид. Та воно все рівно!.. О, у вас пляшка стер-
чить у кишені, невже порожня?

Хведір. Ласий, до питва, каналія!.. На, хильни, я
нарочито чарок зо дві зоставив. *(Дає йому пляшку, але
з рук не випуска).* Годі, годі! Ти всю вижлуктиш!..
(Одійма пляшку). Ну, сину, нехай тобі господь допо-
мага, у щасті та в добрі вік звикувати!.. *(П'є нахильці).*
О! Овдечки вже йдуть твої свекор і свекруха.

Демид. Микишка йде, з жінкою! То це ви хочете
мене на Хвеньці оженив?

Хведір. Угадав, як у око вліпив.

Демид. Що ж?.. Якщо на Хвеньці, так і на Хвеньці!
Тільки, тату, ви купіть мені беззпременно сердука
і дзигета на весілля?

Хведір. Купимо, купимо!.. Триста п'ятдесят кар-
бованців своїми очима бачив! Це вони до нас ідуть,
треба б горілки... У тебе нема якого там семигривен-
ного?

Демид. У мене як раз завалється, таківський я!..
(Регочучи пішов).

Хведір. А все ж таки якось треба прийняти сва-
тів? *(Пішов пеклувшись).*

Текля *(співа за лаштунками).*

Ой умер мій хороший
Та й покинув копу грошей,

Щоб я пила та гуляла,
Його душку споминала...
Ой умер мій Данилко,
Поховали — ноги видко,
Вже й до ями волочуть —
В мене сльози не течуть!..

ЯВА Х.

Текля, Микишка і Гаврило.

Микишка. Текле, перестань-бо!

Гаврило. Ні, нічого, нехай покуражиться!..

Микишка. Ненавидю! Стривай бо!

Текля (*танцюючи*). Стрибай вже ти, Микихфорочку, коли ти молодший, а я своє відстрибала!.. Хіба я з радощів танцюю, з радощів співаю? З досади, з превеликої досади, моя ти бородата мачуло, мій ти зозуле, мій ти одуде!.. Ні, ти скажи мені, на віщо отой кирпатий бакалійщик обедив мою Хвенічку, мою красу? Я ж скільки разів наїздила в город, у гості до Хвенічки, так він мене мамашечкою величав. „Я, каже, мамашечко, оженись на Хвенічці, бо ужасть улюбльон! Видите, яку квартиру їй наняв—первосортню?.. Як тільки, каже, Хвенічка довчиться у мадистки усякі плаття шити, так я зараз встрою їй майстерську і повинчаюсь з нею“... Вийшов він, я й кажу: „Хвенічко, душко, красо моя писана, не вер йому кирпатову, обманить!.. А вона мені: „Мамашо! Він клявся-присягався, цілував окону і сиру землю кушав...“ А тепер обманив. Ах ти ж гильдейський бакалійщик, шкарпіон курносий!.. Виряжаючи мене, кожен раз давав на дорогу: булочку, асальодочку, або маслинок і бутильку пива!.. Бувало, як посадовить Хвенічку на коліна та як почне цілувать, та милувать її... „Видите, каже, мамашо, як я улюбльон?“.. Ах ти ж падлець кирпатий!.. Щоб тобі губи попрщило, щоб тобі живіт обдуло з тії землі, що ти кушав!.. Ох, бідна моя мадисточка!..

Гаврило. Ну, годі вже, годі!

Микишка. Люди почують, зараз почнуть лихословити... На глум підіймуть... Ходім, бога ради, ходім

вже!.. Коли б господь поміг хутчій повинчати їх, щоб сорому того позбутись!..

Гаврило. Про сором не турбуйтеся, то пустякове діло. Я більш тридцятка годів старостую, так...

Текля. Ах ти марзавець, адійот! Осоромив на всю губерню! А за віщо? За верну любов!.. „Я, каже, мамашечко, улюбльон!..“ Ах ти хвараон курносий!.. Ну, попаду я тебе в городі, я тобі твого кирпатого носа одгризу, ей-ей, одгризу!

Гаврило. І не слід цього робити, нехай краще грошенят дає...

Микишка. Ондечки й сват.

ЯВА ХІ.

Хведір (*ідуци назустріч*). Просимо в хату.

Микишка. Ходімо швидш!.. Що ж, Хведір Семенович, перебалакали з синочком?..

Хведір. Я сказав слово і вже як шапкою накрив!

Гаврило. Я ж казав, що у Хведора діло кипить!..

Текля. О він такий! У, пам'ятаю я його ще парубком, забісований був!.. Простягся був до мене за рушниками, — пам'ятаєш?

Хведір. Ні, я... вже забув!

Текля. Забув? Почула я, що він до мене лагодиться з старостами, як упаду батькові в ноги, як заголосу: не віддавайте мене, таточку, за Хведора, бо він мені віка вкоротає!.. (*Погрожує на нього рукою*). У, катюго сибірний!.. Ач, очі як у гада, ач як іскряться!..

Микишка. Та годі!.. От наказання!..

Гаврило. Іменно: згадала баба дівера, що добрий був!..

Текля (*співа і пританцьовує*).

Ой дід ходе по току,

Баба по городу,

Ой дід несе чаплію,

Баба сковороду.

Ой дід бабу товче, товче,

Що не вдало млинці пече,

Цить діду, не бісись,

Як напечу — наїсись!..

Микишка. От же я вернусь додому!..
Текля. А я тебе за мачулу та назад!..
Микишка (*сміючись*). Скажена баба!
Текля. Хоч і скажена та любиш! (*Почина співати*).
Ой на мене мій муж бурчить...

Хведір. Свахо! Затули лиш на хвилину писка.
Текля (*показуючи на нього*). У-у, як визвірився!..
Чортячі очі, ейбогу чортячі!.. Бузувіре, кате!.. Жінку
прибив, замучив, що лежить вже два роки?.. (*Входить*
Демид). Оце мій і зять?

Демид (*підходе*). Та я ж він і є!

Текля. Цілуй же мене в ручку, бо я твоя теща.

Демид. Скільки завгодно! (*Цілує її в руку*).

Текля. Красун!.. Куди ж тому кирпатому гильдей-
щику до тебе? (*Здійма з своєї шиї хустку*). На ж тобі
від молоді хустку. Стій! Я почеплю сама тобі на шию,
нехай у твоїх товаришів з заздрощів очі рогом пови-
лазять! (*Зав'язує*). А ти мою Хвенічку жалуй, не бий
мою красавицю, бо вона у мене ніжна!..

Демид (*регоче*). Та там, як прийдеться...

Хведір. На ж, сину, грошей та збігай по горілку,
візьми півкварти. (*Шука в кишенях*). Оказія!.. Загубив
десь два злотих...

Микишка. Та не шукайте, свате. На, зятю, ось
карбованця та принеси квартиру.

Текля. А я кажу: півтори!

Демид. Я живо справлюсь. (*Побіг*).

Хведір. Ходімте ж у хату!

Текля. Ох, бедная моя Хвенічка! Будуть тебе
бить, ох, чує мое серце, що будуть!.. (*Пішла співаючи*).

Ой на мене мій муж ворчить...

ЯВА XII.

Василина (*біжить з відрами*). Мусіла знов бігати
по воду аж на чужу вулицю, бо з нашої криниці знов
воду витягали... Може й справді батько правду кажуть,
що то відьми зменшують воду у нашій криниці... Певно
воно так таки й є!.. От клятві відьми!..

Надежда (*відсунула у вікні кватирку*). Василю!
До вас Микишки прийшли.

Василина. Вже? Треба ж швидш бігти додому.
Сьогодні знов у нашій криниці замість води тільки
грязюка!..

Надежда. Наносила б води зарання, удосвіта, як
я раз-у-раз роблю, той не довелося б бігати на чужий
куток по воду.

Василина. Добре тобі, що ти можеш удосвіта
прокинутись, а я завжди просипаю.

Надежда. І я іноді заспала б, так батько будять.

Василина. А наші батько й самі так сплять, що
аж!.. Батько кажуть, що то відьми воду зменшують
у нашій криниці!..

Надежда. Які відьми? Тепер воду вибирають
з криниць, не тільки для варева та питва, а й на всяку
роботу: і скотину поять з криниць, бо ставків же нема,
весною всі греблі повиривало.

Василина. Ставки ставками, а криниці... Ні, певно
таки це відемські витізки. (*Побігла*).

ЯВА XIII.

Логвин. От і справився! За яку ж тепер роботу
прийняти? Вчора хотів води наносити, так Надежда
не дозволила, каже: „це моя робота“. Піду, спитаю
дядька Андрія! (*Пішов за хату*).

ЯВА XIV.

Демид (*гука*). Логвине, а йди сюди! (*Логвин вер-
тається*). А мене, брат ти мій, женять?

Логвин. Коли?

Демид (*показує пляшки*). Ось і могорич вже бу-
дем п'ять!.. Завтра, брат ти мій, і до вінця. Бачиш на
мені хустку? Це від молоді. Ну вже і хустка, хто
гляне аж губами зачмока!..

Логвин. Коли береш дружину до любови та до
мислі, то це гаразд.

Демид (*регоче*). До любови? Ні, триста п'ятдесят
карбованців приданого...

Логвин. Що-о?

Демид. Верно! А хустку шинкар, як помацав у руці, та й каже: „Вона стоїть не менш, як два з половиною!“

Хведір (гука). Демиде, чого ти теревені розводиш? Неси мерщій горілку!..

Демид. Слухаєм, господин папашо! Раді стараться. (Побіг).

Логвин. На кому ж це він жениться? Каже: триста п'ятдесят карбованців. Ого-го! (Пішов).

ЯВА XV.

Прохор (ідуци під повітку, оглядається). Либонь, Солоха заснула? Зараз у сні приверзлось мені, що я так ловко вичитував. (Сіда і вийма папір). А ну, чи пригадаю, як мені воно виснилось? (Ніби чита). „Предписание, которое... как ежели воно приказание, щоб как недзя, штоб не сповнено, то буде наказание... Скоропостижно і невоскнительно, посылаю етую бумагу, становой пристав“...

Надежда (підкралась). І оце все там списано?

Прохор. Знов тебе приперло? (Побачив Надежду). Чи це не Солоха?..

Надежда. І нащоб я оттак себе обдурювала та мучила? Дайте я подивлюсь у бумагу, чи так же воно там написано?

Прохор. Та що ти тям... Ні, той я забув. Ти... ти розумієш...

Надежда. Давайте, я вам поможу прочитати...

Прохор. Невже ти зможеш мене навчити?

Надежда. Чому ж ні? Якщо ви вже домізувались до того, що грамота розумові очі, то навчу.

Прохор. Мабуть, що воно так таки й є?

Надежда. Авжеж що так. Хто чита, той і розумом зроста. От ви держите в руці бумагу, а чи ви знаєте з чого вона зроблена?

Прохор. А з чого ж, з бамаги?

Надежда. Як з бамаги? Цебто бумага росте де, чи як?

Прохор. А може й так?

Надежда. Ні, не так. Як навчитесь грамоти, то тоді і вчитаете з книг як її роблять.

Прохор. А воно любопитно?..

Надежда. Умітимете читати, тоді на що не глянете, про все у книзі вчитаете: і з чого що робиться і як... І не доведеться вам за кожною малечею обертатись з питанням до грамотного чоловіка, а самі візьмете книгу і вчитаете.

Прохор. Воно неначе так і справді?..

Надежда. Давайте ж бумагу, я вам прочитаю.

Прохор. Це туж-туж приніс десятник, від урядника... (Дає). Тільки, якщо я не так, то ти... не глузуй, — чуєш?

Надежда (чита). „Сотскому села Шумихи. Предписывается тебе немедленно выслать для исправления дороги, между Гороховаткой и Сеньково, семь человек с лопатами и прочими принадлежностями, при двух конных подводах. Урядник Григорьев“. (Виддає).

Прохор. Он вона про віщо! А покажи мені: де тут лопати, а де приналежности?

Надежда. Осьдечки.

Прохор. Диви!.. Зовсім не похоже на лопати.

Надежда (сміється). Ходімте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам покажу азбуку і ви побачите, як швидко у нас піде грамота.

Прохор. Та я той... Ну, а як дізнаються та вхоплюють на зубки? Знаєш, який у нас народ!..

Надежда. Горенько тяжке! І як воно у людей неграмотних, під впливом віковичної темряви, перекручується у розмові все шиворіт на виворіт. З такого, котрий п'є горілку, а напившись лається та б'ється, або десь валяється в калюжі — годилося б що-дня глузувати, соромити його та пекти йому раз-у-раз очі тим соромом, — так ні, не глузують, а ще почитують і шанують!... У свято нап'ється, прийде додому озвірений, б'є жінку, поперелякує і порозгонить дітей, ламає все, нівечить — і мовчать такому, не зупиняють його, не забороняють йому знущатись над сім'єю... Як можна, він хазяїн, має волю навіть і всіх покалічити і хату спалити!..

Прохор. Ну, щоб хату спалити, так недзя... бо то вже провзошество і зразу треба скоропостижну штахвету — до станового, чи до урядника...

Надежда (*не слухаючи його*). А хто почне у свято, помолившись богові, роботу яку, того зразу затюкають: гріх, великий гріх... А п'янствувать, а битись, а лаятись — не гріх? Свято на те, щоб чоловік мав право на відпочивок, котрому ж скортить робити, той може сміливо робити і в свято!..

Прохор. Як же — то не гріх робити у свято?

Надежда. А так. Бо п'янство та бійка, то чортове діло; а праця — боже!

Прохор. А може?

Надежда. Ходімте вже скорій!..

Прохор (*озираючись*). Чи й справді вчиш батька свого грамоти?

Надежда. Справді. (*Оглядається*). Тільки ви не кажіть їм, бо й вони так точнісінько заповолохані темрявою, як і ви.

Прохор. Якщо так, то ходім. (*Ідуть*). Ц-с... Либонь, хтось іде? (*Оглядається*). Ні, нікого нема. Ради бога, ти нікому покищо...

Надежда (*усміхається*). Ні, ось зараз так і піду славити по всьому селу...

Прохор. Та я так... Ти, звісно, вумниця, у тебе не така натура, як у наших бабів. Я певен, що Селямида перша почне язичити, там така язичниця!.. (*Пішли в хату Андрієву*).

ЯВА XVI.

Демид (*вибіга на причілок і гука на тік*). Дядьку, Андрію, а йдять до нас водку пити! У нас і староста, і писар!.. У писаря вже аж пара йде з лисини, а він ще не піддається. Прийдете? Га? Чому ж не хочете? Батько гніватимуться!.. Як не хочете, так наплювать!.. Треба бігти ще за четвертиною. Ну й щедрий же у мене тесть, а теща ще й тестя переважить! (*Побіг*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

ПЕРША ОДМІНА.

Та ж декорація.

ЯВА I.

Надежда, Логвин і Школярі.

Надежда (*до дівчинки*). На забудь же, Маринко, у ярмарку нагадати таткові про книгу: „Родное слово“, щоб неодмінно купив. Я казала вже йому, а ти таки нагадай. Та ще скажеш, щоб зараз після ярмарку прийшов до нас посадити дерева в садку.

Дівчина. Скажу. А якого вам гостинця з ярмарку привезти?

Надежда. Ніякого.

Дівчина. Я привезу бублика, або медяника.

Логвин (*регоче*). А мені привези дірку з бублика!..

Дівчина. Як... Хіба можна?

Логвин (*сміється*). А як не можна, то й не треба. (*Дівчина пішла*).

Надежда. Ну, їдь з богом. А ти, Мокрино, проси татка, щоб купив тобі черевички, щоб хоч до церкви не босоніж ходила. (*Дівчинка побігла*). А тобі, Василю, замість ярмарку, радила б піти до хвершала, бач як знов увесь підборорок вогником обкидало! Щоб не було лиха?

Хлопчик. Татко велять їхать у ярмарок, бо нікому буде воза постерегти...

Надежда. Та вже коли велять, то їдь. Хоч хусткою зав'яжи, а то обвітрить тебе в дорозі... Все таки навідався б до хвершала.

Хлопчик. Та воно нічого!.. (Пішов).

Надежда. От і вся моя школа розіхалась на ярмарок!..

Логвин. Я вже завтра присяду до когось на воза.

Надежда. Їхав би з батьком?

Логвин. У них і так тісно буде на возі. Тітка ваша, Пріська, прохали, щоб їх взяли на ярмарок та ще й з дівкою, з Галькою; і знов двоє підсвинків, чотири мішки ячменю... Але ж і розгнівався Хведір Жовтяк, що дядько Андрій, ні вчора, ні позавчора, — не пішли могоричу пити!.. Лаявся на всю губу, упирьом славив дядька!.. Репетував на всю вулицю: „Я йому докажу, я його упечу“!..

Надежда. Сп'яну варняка казнащо. А тут ще й грамота моя йому в горлянці кісткою стала. Сумно жити серед такого люду... Прямо хоч тікай з села!..

Логвин. От тобі й на! Як же це так? А хто ще недавно казав, що хто хоче темному людові освічувати шлях до розумного і правдивого життя, той мусить уміцнити свої сили заздалегідь, бо його шлях буде тяжким, тернистим, колючим?..

Надежда. Я й казала. Хіба про себе?.. Я ж і чую, що мої сили не уміцнені!.. Гидкий поклеп та образливе пащикування боляче щодня, щочасу вислухувати!..

Логвин. Коли б мені осягнути розумом хоч частину навуки, щоб упевнився я, що колись зможу бути у пригоді людям, не тільки моїм самотужжям та міццю своїх жил, а й освітою, я не сказав би так, як ви... Я такий, що як треба, то й голову під колеса підкладу!..

ЯВА II.

Ті ж і Микола.

Микола (здоровкається з Надеждою). Мое почтение вам! Как живёте-можете, а ми благодарим пакорно. Разві так што не помните меня?.. Припомните: княжеской камарденер!.. Годов два з половиною назад — ні больш, ні менш, как ми у ваших господ били у гостях; ви били тогди при баришні і ми вам

адрикумельдувались? Ну, тепер еще рикумельдуюсь. Вот. (Дає візитну картку).

Надежда. Це ж що? (Чита). „Николай Григорьевич Шкуров“.

Микола. Это, значить, я. Попросту наше прозвище Шкура: но при сертучной либо при фрачной парі, какось оно не подходит. Я, значить, послан іх сиятельством у деревню сделать кой-какі распоряженія... А ваші баришні как услихали й говорят: возьміть письмечко, по дороге завезьоте... Да. Ну, я как ехал туда так забил, а тепер, на обратном турне, вспомнил і.. Вот вам оно. (Дає письмо).

Надежда. Це ви більш двох тижнів продержали письмо.

Микола. Да, бывает... Немного попачкался конверт, а прочее пустяки... Да!

Надежда (розкрива лист). Ага! (Читає). Он як?

Микола (до Логвина). Послушай ти, хрант, сапоги в рант! Уступи-ка место, а сам хоч і постой... (Сіда). Достаточно сегодня жарко, не взирая на осенню температуру!..

Логвин. Піду до дядька Андрія на тік, либонь, вони ячмінь віють, — допоможу. (Пішов).

Надежда (чита). Так, так! (Упустила картку).

Микола (підніма). Извольте.

Надежда. Візьміть собі.

Микола. Это вам на пам'ять. Теперича скрозь мода, даже промеж лакеев і кучеров движение цивилизації вперед... Да. Я вам і хватаграфию свою у другой раз подарю, штоб ви у альбом... Альбом у вас есть?

Надежда. Байдуже. (Чита).

Микола (кладає біля неї картку). Тепер даже неприлично без альбома. Какойсь нибудь гость, али ухажор дарить вам хватаграхию, так надо ей в альбом... Да! В дешовой распродажі можно выгодно купить. Ми все, которі княжескі, купили... Да, тепер альбоми очень в моді.

Надежда (дочитала лист). Ну, слава богу!

Микола. А правда?

Надежда (хова лист в кишеню). Що таке?

Микола. Ви говорите, слава богу, што всюду альбомна мода проникає?

Надежда. Ні, я не про те... Це я дещо радіше прочитала в листі.

Микола. Да? (Помовчав). Штож, ви тут, как гаварать, школу імеіте? Ето не худо. Ми, которі люди понімаем образование, так должны деревню от невежества ослобонять поскорее... Да! Как же ваша прогресія на счет грамотейства імеет движение вперед?

Надежда. Вибо не кажіть таких слов...

Микола. Не любите заковиристих, алі не понімаєте?

Надежда. Не люблю і нехай: не понімаю!

Микола. Да! Слыхали: война оп'ять?.. Там все тепер національності і, знаете, такая пошла промиж них катавасія і демонстрація... Ах, да, ви не понімаєте етіх слов. Значить, ето Іспанія гаварить: „я желаю!..“ „а Італія і себе гаварить: „і я тоже желаю!..“ А француз кричить: „пардон мус'ю!..“ То есть теперешня політіка настолько прозрачна, что нічего не видать! Возьмьшо газету, читаеш, обдумуеш і только одно видиш: прозрачно, но не ясно; просто, но довольно хитро... Госпада театри приставляли.

Надежда. Справді? Цікаво!

Микола. Да... Но только зачем оні по-деревенскому всьо? Ето довольно глупо і неприятно. І вулиця деревенська розмальована на полотне, і хати, і разговори простіе і—не альхітіктурі, ні костюмов, ні умних слов... Неприятно! У цирку забавно. Как вибіжить, к приміру, баришня, плаття короткое, више колен, ікри толстіі, сиппатичніі, покрутить ето сюди-туди корпусом і сейчас хоп на лошадь і пойдьот скакать і кричать: „Ух, ух, ух!..“ А публика плещет в ладошки. Да, заінімательно, не заснеш! А потом...

Надежда. Ні, ви вже краще про театр кажіть.

Микола. Ну, так і бить. Впрочем, спервоначалу оно і нічого, заінімательно. Поднімається ето занавеса і виходить какаєсь чужая баришня і начінайт бегать по возвишеності і гаварить: „не хачу я кушать майской каші і газетов чітать!..“ І заплакала от скуки.

Тут вибігайт старичок, та как закричить: „жарко мне, ах как жарко! Наденька, чего плачеш?..“ Штось-то пагаварил-пагаварил і пайшов спать. Потом вийшов Макарка і почал об'яснять про прачок, што оні платкі крадуть... Вот ето так правильно. Прачки народ разбесовесной, не только у господ, а і у нашего брата крадуть—і платки, і манишки, і карпетки... А миють більйо звьосткою і жалвеем. А потом почал Макарка потішаться над баришнею: „ви, гаварить, деревенська простота“. Далі заговорил об ученості і на щот божественного; наконец того, схопился, взяв мамзель етую под ручку і пайшов у праходку... Тут вийшла друга баришня і другой кавалер, балтали-балтали, аж покаместь не вибег оп'ять тот старичок і почав сміхотворить: ежели, гаварить, бландинка—дура, так ето Пашка; ежели brunetной кавалер, так ето Макарка!.. Валял-валял дурака, аж покедова занавеси не закрыли. Как закрыли занавесу, євреї заіграли на скрипках і на трубах. Хорошо каналіі іграють... Только што не всьо под ногу: іграють, іграють, і какурат подладять под ногу, а потом сразу затянуть какось уже совсем не ладно... Да! Господа повставали і пайшли: мужской пол у бухвет, а дамской у камнату... Предводительський повар моргнул на меня, я і догадался. Пайшли у расторацію, викушали по стакану пива і по стакану сантуринського і закусили колбасой... Єщо викушали сантуринського і єщо закусили колбасой. Пайшли. Приходім у тіатри, представленіе ідьот і вже на деревенской манер і так ето показалось нам неприятно... Андрій, Стеха, Олена, Мартин? Задля чево ето? Простіе і даже безсовісніе разговорі!.. Не стоіть, право, розказувать об етом „Глитає“...

Надежда. Пожалуста бо, розкажіть?

Микола. Какіе ви любопитні? Как заговорили ето оні деревенськими манерами, а баришня ваші і сібе. Ну так ето ім не подходит... Я їх сразу упознал: брови начернені, глаза кругом обведені, как будто вони у очках—смех да і только!.. А на голове у них очепок. Вот ето уже, так очень глупо...

Надежда. Чого ж глупо?

Микола. Очепок? Разві еще не глупо? Нонче даже редкая куфарка носить очепок. На што уже у городі торговки, што яблуки алі семечки продають, і те волоси стовбуром чешуть і шпилька бронзова!..

Надежда. Кажіть далі про театр?

Микола. Вот я суветував би і вам причоску перемінити.

Надежда. Або кажіть про театр, або...

Микола. Да! Почали баришня ваші усякі плаксиві речі виговарювать, я ледва-ледва удержався од смеху. Когда б повар не штовхнув меня разов сколько под бок — раздохотався б!.. І вот, вийшов парень Андрій, значить, муж Оленин. Как вийшов і заговорил: не могу я, говорит, щоб кожу мою собственну мазали салом, потому што от етаво нікоторого мне удовольствія!.. „Вийшов другой чалавек, п'ють ето чай і гаварить: „пойдем до волості на счет механизму і всякой процедури, щоб усякі хвакти купленти і сословія“. Заковиристо, каналія, раздобарював, жаль што не довго. Потом вийшли ваші баришня, да как заголосять, как заголосять!.. А Андрій їх обнімають і обявляють: „не терзай меня страданиями чувствительными, потому, што бог на небесах, а я тебя оставляю!..“ І занавесу закрили. Пайшли ми оп'ять у расторацію, подкрепились сантуринським і уже закусили по порції судака, польські, прикурили, пагаварили; приходим в театр — приставленіє вже йдють. Парні і дівки ідуть і поють: „Ой дуб, дуба, дуба, дуба!..“ А один парень вприсядку шмалить: тут скрипка і бубон... Когда б еще гармонія? Ето било веселое приставленіє; только ежели б еще надели хоч две-три маски, тогда смішней було б!.. Закрили занавесу, повар подморгнув на меня, ну я не согласился, потому і так, признаться, у голове шумело довольно несносно і за галстукіом уже було порадошно... Подзвонили і знова відкрили занавесу. Ну, тут вже я нічево не розобрав: старичок шгось пагаварил, пагаварил і пайшов... Так только можно було понять, што достайотсья бедному старичку. Аж тут баришня ваші, как вибіжать, как закричатъ, как заверещать, как зарегочуть, чисто, как самашедчіі! Меня смех такой

разобрал, я как пирхну... А тут зо мною рядом какойсь то гаспадин сидел, да как штовхоньотъ меня под бок, да как засичить на меня: „дурак ти!..“ Тогда я поняв, што сміяться не полагается. Одколь не возьмись Андрій: а баришня как закричатъ: „Андрій!“ А он їх как садоньотъ у груди, а они і впали. Потом вихопив он нож, у пастуха, да как полосоньотъ ім старичка, дак тот так і биркицнул додолу!.. „Ну, убейте меня, алі закуйте!“ гаварить Андрій. І занавесу закрили. Правда, нічево интереснаго і непонятно?..

Надежда. Та як ви розказали, то я нічево не пойняла.

Микола. Потому што нечево і понімають: одна простота і деревенщина. Да!.. Даже какіе то гаспода гаварили: „однообразіе, без всякаго разнообразія!..“ После етаго, у наших гаспод бил вужин, шампанское пили, мороженое кушали.. Я так много мороженого скушал, што аж внутре почало замерзатъ... (Регоче). Которий тепер час? (Дивиться на годинник). І с тем, так сказать, што до приятнаго свиданія. (Почоломжався і пішов). Пора в путь-воляж!

ЯВА III.

Логвин (трохи раніш підійшов і наслухав). Шо він тут розказував про театр, я нічево не розібрав?

Надежда (сміється). Отак же і я розібрала... Тільки, що я вже сама бачила театр не раз.

Логвин. Бачили? Ов? Шож воно таке?

Надежда. Нехай колись прочитаю тобі щонебудь театральне і розкажу. Оцей злакузований люд, як ось і Микола, це покалічений народ, котрий почина науку не з початку, як треба, а з кінця. Попаде у панські покої, та як одягне сертука та фракa, то вже він лічить себе не простим і перш всього цурається рідної своєї мови... А як навчиться читати, від такого ж лакузованого перевертня та чита що попало, без толку, тоді пиши пропало!.. Простого розуму позбудеться, а освіченого не досягне і все йому в памороках скаламутиться і те, що кожний втаме, йому здається незро-

зумілим... Цілком стане схожий з попугаем, хоч зараз садовий його в клітку!

Логвин. Коли б мені побувати у театрі?

Надежда. Щоб зрозуміти, що таке театр, найкраще самому у ньому побувати. Колись побуваєш...

ЯВА IV.

Андрій. Чи у нас, Надеждо, багацько є хлібів, бо, мабуть, прийдеться мені взяти з собою, у ярмарок, хлібів з троє?

Надежда. Є ще п'ятеро цілих і пів хліба. Беріть з собою хоч і четверо, а я завтра вчиню свіжий.

Андрій. Покладеш же у мішок: четвертину сала, та сиру трохи, а цибулі не треба, бо у нас її і так мало, прийдеться купувати. Либонь ти казала, що й кашника треба купити?

Надежда. І кашника і покришок зо три. І сито вже продерте, аж у трьох місцях... Я вже латала-латала...

Андрій. А чи не пора лагодитись до обіду, як ти думаєш?

Надежда. Як лагодитись, то й лагодитись. *(Встає)*. Та привезіть, тату, Настусю додому, це вже їй год скінчився, не наймайте більш.

Андрій. Та вона дома не зайва буде, бо тобі, таки що не кажи, треба помішницю... Слава господеві, хлібець у нас цього року зародив, не попухнемо з голоду.

Надежда. Настуся помагатиме мені в роботі, а я її вчитиму грамоти. На мою думку і Костя більш не наймати б?..

Андрій. Е, це вже ти багато захотіла... Ну, ходім же обідати.

Логвин. А я вхоплю відро та збігаю до криниці, принесу свіжої води. *(Хутко пішов в хату)*.

Андрій. Друзяка парняга! *(Пішли в хату)*.

ЯВА V.

Прохор і Солоха.

Прохор *(в чемерці, у вузьких штанах і з бляхою)*. Не хотів би я на те весілля йти, так не можна ж не

йти, бо там, сказати, уся наша парохвія буде: староста, писар, може і урядника запросять?.. Силуватимуть пити горілку, знаю, що силуватимуть... Питиме староста, питиме й писар, як же мені не пити? А ще як урядник припожале, то скаже: „викушай соцький!..“ Як же я зможу не викушати? Бачиш, що іноді трапляються такі задачі, що декому слідє пити!..

Солоха. А Андрій таки не пішов на сватання, разів зо три кликали, не пішов!.. Невже й на весілля не підуть — ні Андрій, ні Надежда?

Прохор. Так Андрій же не при которій довжності, йому можна іноді і не випити; а начальникові, як от мені, не помагається...

Солоха. Чому ти не заткнув горлянки Хведорові, як він коренив Андрія і відьмаком і упирем?

Прохор. Єжели б він почав бити і вікна у Андрієвій хаті, чи тина ламати, так і тоді ще треба зміжувати, чи буде це порушення порадків в тишині, чи не буде?

Солоха *(дивується)*. Хіба?.. Чого це Микишам забавнулося вінчати молодих аж у Таранівці, аж за дванадцять верстов?

Прохор. Наш піп позавчора раптом заслаб і дав записку, що дозволя вінчати у Таранівці. Коли б не тее, то їх ще позавчора звінчали б.

Солоха. Он воно що?

Прохор. Без записки не помагається.

Солоха. А як же тепер буде дитина Хвенчина?

Прохор. Я б тобі і розтлумачив це діло, та чи ти ж втямиш? Ти понимаєш, що таке розносна книга? Бачиш, вже зразу і вирячилась!.. А що таке сергуч? Е, то-то ж бо й е! Треба усе понимати. Сергуч на те, щоб з нього печати до бумаг наліплювати... Повінча піп Демида і Хвеньку і зараз дитину запише і як печать приліпить... Ще не розібрала? Ну, от, примером, оце ти, так це буде Хвенька, а оцей стовпчик — Демид, а меж ними дитина, це, скажем, я... Повінчали, записали, печать приліпили і положеніє на законнім основанні скородвижиме і правильне... Доки не вінчані — беззаконіє, а повінчано — закон! *(Чутно гуркіт, дзвінки,*

далі весільний спів. Спів раптом обривається, чується крик і гвалт). О, вже вчинилось з закона якесь беззаконие!.. (За лаштунками голоси: „Держи, держи, переймай!..“ „Не руште, не руште, не хапайте за поводи!..“ „Колесо, колесо злетіло!..“ „Перекинулись! Молодого поволокло за возом!“).. Я ж кажу, або на-рушення порядків в тишині, або беззаконие?.. (Пішов на гвалт).

Хведір (біжить туди ж). Що там вчинилось?

ЯВА VI.

Василина (перелякана біжить йому назустріч). Ой, таточку! Демидові коні голову розбили!.. Я ж ка-зала буяринові: не давайте Демидові коней поганять, бо він п'яний! А буярин не послухав мене.

Хведір. Де ж Демид успів напиться?

Василина. Заїздили ж по дорозі до монопольки. Демид як пустив коней та все батогом, батогом хльоска!.. Коні біжать скільки духу та все хвицають; а Демид все батогом стьоба! Далі злетіла люшня, а згодом і колесо!.. Всі ми попадали з воза, а Демида зачепило віссю за пояса тай поволокло!.. Степан Гор-батий зараз прибіг, перепинив коней і повів додому, кленучи нас... Каже: понаровили мені коней, не варто було й позичать таким свиням!“ (Проводять під руки Демида, з перев'язаною головою).

ЯВА VII

Ті ж, Демид, Хвенька, проходять з весільними гостями, ста-рости, буяри, дружки і народ.

Хведір (до Демида). Здорово розбив голову?

Демид (маха руками). Наплювать!.. (Його по-вели).

Гаврило. Треба тільки намочити горілкою руш-ника або хустку, обв'язать голову і завтра буде здо-ров. Я старостую більш тридцятка років, так трапля-лося не раз, що обом—молодому і молодій, голови

попровалюють, то зараз намочивши рушника горілкою, обв'язеш голови і завтра, все як слід благополучно!..

Народ. А бува, бува!..

Один з народа. Та от, як позаторік, Сенька Гусак вертався від шлюбу...

Хведір. Ні, люди добрі, не так воно це діло є, як вам вбачається. Тут не без причини, це починено... Гаврило, чия оце хата, Андрієва? А хто такий Андрій? А хто його дочка Надежда?.. Кажи прямо!..

Народ. А хто ж він? А хто ж вона?

Хведір. Гавриле! Хіба Андрій не упир?

Народ. Хто упир? Андрій? Хіба?

Хведір. А чи його покійна жінка не відьма була?

1-й із народа. Жінка?

2-й із народа. Та казали, що...

3-й із народа. Авжеж що відьма!..

Хведір. А дочка його Надежда ще більша відьма!.. У мене є на те прикмети, що вона відьма... Ось тут до речі і господин писар...

Писар. Да, я здесь: трезв і при своєї пам'яті... (Хитається).

Хведір. Вони нам ті прикмети зараз і розтовкують!

Писар. Краще всякого снотолкователя із'ясню і вип'єм вообщє...

Хведір. Шкода, що нема ще господина старости!.. Та ось, господин соцький тут. Ідемо зараз у хату до Андрія і я привселюдно виведу обох—батька і дочку на свіжу воду.

Прохор. Єжели што как...

Солоха. Ой, не слухай, чоловіче, брехень!..

Прохор. Що ти тямиш? Єжели, котре невосни-тельно обозначено: упир і відьма!.. Так тут треба ско-ропостижно понимать, потому кожному хазяїнові у ко-торого корова є, недзя без молока зоставатись!..

Солоха. Та звісно...

Хведір. Ведіть перед, господин соцький.

Прохор. Ходім, господа! Тільки, щоб не було нікотрого нарушенія порядку в тишині,—розумієте?

Писар. Ібо стаття... Извлечение із свода законов, управа благочінія! (Пішли).

ДРУГА ОДМІНА.

Декорація I-ої дії.

ЯВА I.

Андрій, Надежда і Логвин.

Андрій (*збирається*). Це ти мені стільки загадала покупок, що й десятком карбованців не одбудусь: і полотна тобі купи, і ситцю купи, і заполочі купи...

Надежда. Колись віддам вам, відроблю... Бариння у листі пишуть, що надіються скоро дістати дозвіл на відкриття школи: вони допоможуть мені екзамена видержати на учительку, тоді я буду жалування получать... Може рублів сто мені дадуть?

Андрій. Так, так, дожидайся... Коли то ще воно буде?

Надежда. Я певна, що буде. Тоді вже я не дозволю вам робити без спочивку.

Андрій. Ну, це... Доки я в силі, дотий робитиму.

Надежда. Ви вже попрацювали на своїм віку вдоволь, і я мушу вас пожаліти. А як вилюдніють Настуся та Костя, то вже вони мене пожаліють...

Логвин. Може ще є такі люди, що вас пожаліють?

Надежда. Тату! Що він мені все викає та й викає? (*Шукає чогось в скрині*).

Логвин. Ви вчителька моя, стало бить, не повинен я казати вам ти.

Андрій. По правді сказати, у мене іноді і в самого язик засакає, щоб сказати на тебе ви.

Надежда. Оттакої!

Андрій. Ти, звісно, вчена...

Надежда. Почніть знову тієї ж. І де я загубила мою книжечку записну? Ніколи зо мною цього не траплялось, а це як на гріх!.. Нема і в скрині. Де ж це вона?..

ЯВА II.

Проход. Писар, Хведір, Солоха, Гаврило і другі входять разом.

Проход. Порадок, порадок, господа!

Хведір (*показує на Надежду і Андрія*). Панове громадяни! Ото відьма проти вас стоїть, а ото упир!

Андрій. Що це таке? Втисся п'яний в мою хату та ще й безчестиш дочку мою й мене?.. Геть з хати!

Проход. Стривайте, Андрію! Єжели що він докаже, що ваша дочка відьма?..

Андрій (*з жахом*). Що це таке?

Хведір. Всі ви знаєте, панове, що у нашій криниці, котра межи моєю і Андрієвою левадою, вода була на все село; ще покійний батюшка, отець Єсип, раз-у-раз брали воду з нашої криниці на самуварь.

Писар. Верно. Я сам етот чай пив і даже з ромом, а при неіменії такогого — з водкою.

Хведір. Тепер ні з цього, ні з того вода з криниці пощезала, тільки багнюка та жаби на дні. Став я думати та гадати, з якої б то воно причини?

Андрій. Ось в чім річ? А з тієї причини, що воду здорово вибирають: задля конопель, задля скотини і на всяку потребу... Ставків же у нас тепер нема?

Хведір. Стривай, стривай!

Проход. Пождіть, Андрію.

Хведір. Почав я, як тільки смеркне, засідать у леваді, щоб постерегти... Мушу, вам, панове, признатись, що мене койхто навчив койчому і так, що я можу бачити відьму своїми очима.

Гаврило. Він може... верно!

Народ. Ага! Он що? Та невже?

Хведір. Дивлюсь, приходить Надежда до криниці, набрала у відра води, понюхала, щось пошептала, сплюнула і вилила ту воду против вечірньої зорі і пішла з порожніми відрами.

Надежда. Що воду вилила, це правда: а щоб шептала, то це неправда, бо не вмію шептати... Якось удень не було часу збігати по воду, я побігла смерком, а тут як раз Дудненки налили дві здоровенних бочки, зачерпнула я відром, глянула — одна тільки грязюка, а й вилила її додолу.

Хведір (*грізно*). Але замовкни покищо, будеш балакати опісля.

Надежда. Ні, не замовкну... Ви правитимете якусь нісенітницю, якусь дурницю, а я мушу все те слухати, — задля чого?

Прохор. Надеждо! Не нарушай порадків в тишині.
Надежда. Що ви мені торочите чого й самі не тямите?

Прохор. Як, я не тямлю, я?

Надежда. Що азбуку до букви „ц“ вивчили та вже...

Прохор (*кива і морга на неї*). Ц-с! Не треба! Надеждо, мовчи!..

Хведір (*шука щось у кишені і нарешті вийма записну книжку*). Осьдечки. Ось що я знайшов... Паламарів син, як прочитав мені, що тут написано... Слушайте! Господин писар, читайте! Панове!

Писар. Любопитно! (*Бере книжку*).

Надежда (*побачила*). Моя записна книжечка? Віддайте мені її зараз!

Хведір. Ага, віддайте? Не віддавайте!

Писар. Не, атанде мадам! (*Вийма очки*).

Надежда. Мого сміють мені не віддавати?

Писар. Позвольте, прочитаєм і поступим по обсто-
ятельствам... Одно скло чимсь замазане. (*Плює на окуляри і витира*).

Прохор. Надеждо!.. Пожалуста, нехай буде порадок... і буде благополучно все...

Писар (*нхдів окуляри, чита*).

„Світи, світи, місяцю і ви, ясні зірничі,
Нема милого — не веселі вечорничі...“

Хведір. До чого воно оце йде, га?

Молодиця. Це пісня, але тепер вже ніхто таких не співа. Нема моди на такі пісні!..

Хведір. Так задля чого ж воно списано?

Надежда. Задля того, задля чого мені треба.

Хведір (*зло регоче*). Тобі? Ні, скажи і нам задля чого?

Надежда. Не зрозумієте ви, дядьку! Це той глек, у котрий ваша голова не влізе. Годі каламут заводити, наша хата до того не звикла... Віддайте книжку!.. (*Хведір регоче*).

Писар (*чита*). „Котилися вози з гори, та в долині стали“. (*Говорить*). В старовину сам співав оную, под

гитару. (*Чита далі*). „Сокіл з орлом купалися...“ (*Говорить*). Нехай собі купаються, когда їм жарко.

Надежда. Це прямо якесь знущання, якесь насиліе!

Писар (*чита*). „Коли у кого зуби болять“.

Хведір. Слушайте, слухайте, панове!..

Писар (*до Хведора*). А ви не мішайте. (*Чита*). „Коли у кого зуби болять, то треба на молодика вийти з хати уночі, стати на причільнім вуглі і тричі промовити: „іди собі, болячко-зубачко, на очерета та на сухі болота, тут тобі не жити, жовтої кости не сушити, щирого серця не крушити, червоної крови не пити... од молитвенної, рожденної, хрещенної, сповіданної, причащенної...“ Сказать імня болячого, потім сплюнуть на лівий бік. Так треба промовляти три вечірніх зорі, три північних і три світових, а як не може...“

Хведір. Нуте, панове громадяни, я вас питаю, що це воно означає?

1-й із народа. Лікарствіє.

2-й із народа. Сказать би: средствіє?

3-й із народа. Шепотіння?

Писар (*чита*). „Як кого вкусе гадюка...“

Хведір. Так і не відьма вона!.. І коли б вона була прирожденною, то ще б нічого, а вона вчена, стало бить, люта відьма! Доки ж ми їй дивитимемся в пику? Ось роздягнемо її зараз і якщо у неї є хвостик, так вона прирожденна!.. Треба з нею розправитись...

Надежда (*з ляком*). Боже мій! Що це таке?

Молодиця. Я бачила у неї хвостика своїми очима, такий як у зінського щеняти!..

Гаврило. І справді роздягнемо?

1-й із народа. Та, мабуть, прийдеться?

2-й із народа. Таке діло, що коли треба, то треба...

Логвин (*убік*). У мене кров почина закипати!..

Хведір. Беріть її! (*Народ загомонів*).

Надежда (*з криком*). Як ви смієте? (*Біжить до батька*).

Андрій. Схаменіться люди добрі! Чи ви з п'яну чи подуріли?

Логвин (*схопив сокиру з-під лави*). У мене ось сокира в руці... Моя голова пропаде, але доки трьохчотирьох не розміжжу ваших — не підступите до Надєжди!..

Хведір. Ах ти ж блазень, байстрюк! Схопіть його.

Логвин (*криком*). Не руштесть з місця! Дядьку, Хведоре! Кому, кому, а вам не животіти!.. Підходьте перший.

Прохор. Логвине, я тобі велю невоскоснительно!..

Логвин. А я вас не слухаю!..

ЯВА III.

Ті ж і панна Ольга.

Ольга. Здрастуйте. (*Всі загомонили: „Пакна“ і відступаються*). Що це за гості у тебе, Надю? (*Здоровкається з нею*).

Надежда (*тремтить і плаче*). Сам бог вас приніс. Захистіть мене від оцих звірів... Мене осоромити хочуть!..

Ольга (*з жахом*). За віщо?

Андрій. А от, спитайте у них?

Хведір. Вона відьма!.. Я книжку таку знайшов, по котрій вона відьмувала!..

Писар (*подає книжку*). Прі сем імею честь почтительнейше представіть.

Ольга (*роздивляється книжку*). Записна книжка, котру я подарувала Надєжді?

Народ. Як?... Що таке?..

Ольга. Я прохала Надежду списувати сюди усякі пісні, котрі почує від людей, найпаче від старих: казки усякі, прислів'я, ворожбу... І ця робота чуть їй не причинила лиха?.. Ах ви ж дикий народ!.. (*Сміється*).

Писар. Точно, сторона дикая, монгольська!.. І как мне з ними дальше бить?..

Ольга. Горілки побільше пити!

Писар. Точно, единственное утішеніє в горесті напрасной.

Ольга. І соцький тут, начальник?

Прохор. Так тошно!.. Как ежели которе скоро-двигиме превзошество...

Ольга. І бляха на грудях блестить, а в голові свистить?

Солоха (*тихо*). А шо, казала я тобі?

Прохор. А, не... безпокой мене!

Ольга. Боже, боже! Коли ти здіймеш полуду з очей цього темного люду? Це, Хведоре, все з твого приводу?.. Оглянься ти на себе: чим ти був і чим став? Де твої достатки, де твоя худоба?.. Все в шиньку! І все те скоїлося через твоє ледарство та через заздрість. Замість праці ти баглаї годував, ти завидував всім, всіх ганьбив і пестив дурну думку: чи не можна б до своїх рук прибрати все те, що другі гіркою та невисипучою працею здобувають?.. А жінку свою до чого ти довів щоденною бійкою?.. І очей не ховаєш? І цей звір чоловіком зветься? Але годі, не хочу більш докоряти тебе, ні користи з того, ні толку не буде!.. Я з тобою і раніш розмовляла про це, нарешті ж переконалася, що ти з тих, котрим хоч кіл на голові тиши... А от краще я поділюся моєю новиною з тими, котрі ще не пішли по Хведоровій стежці. Я вихлопотала у начальства розрішеніє одкрити в нашій слободі школу.

Дехто. Та невже? Це ловко! От тобі й на!..

Ольга. От як ваші діти вчитимуться грамоти та потроху навчатимуться розуміти та змізковувати те, що коїться навкруги їх, то і життя їхне піде іншим шляхом і іншим напрямком; і інші виробляться межи людьми відносини і погляди на все...

1-й із народа. А по скільки ж прийдеться платити з душі на школу?

2-й із народа. Це нова халепа!

3-й із народа. Еге, хоч здихай!

Ольга. Платить не будете, я одкриваю школу на свій кошт.

1-й із народа (*весело*). Ага!.. Ну це інша річ.

2-й із народа (*сміючись*). Як не платить, так...

3-й із народа. У мене троє хлопчаків, нехай всі вчиться! Коли вже вчить, то всіх вчить, он я який!..

Хведір. У мене дітей малих нема, то мені школа без надобности...

ЯВА IV.

Ті ж і Демид.

Демид. Тату! Ідіть, давайте розпорадок, ви ж, либонь, батько? Вже й господин урядник пожалували.

Прохор. Невже?.. якщо той... Бо де началство, там і я. (*Пішов, за ним Солоха*).

Демид. Василина побігла до криниці, принесла води холодної, як лід, я намочив голову і полегло.

Хведір. Невже прибула вода?

Демид. Каже: прибула!

Хведір. А що, миряни, чуєте?.. Як притисли відьму і вода зараз прибула...

Ольга. Нещасний ти чоловік, Хведоре, дикий, дикий!

Хведір (*виходе регочучи*). Не знаю, хто з нас дикий?

Писар. Страна татарська, монгольська. Как при таких розанафемських обстоятельствах не пить? (*Пішов*).

Андрій. Отака, як бачите несподівана напасть!..

Надежда. Я ледве можу зрозуміти, що це вчинилось?..

Логвин. Коли б панна не з'явилися, то без душогубства не обійшлося би!

Андрій. Ідіть, люди добрі, з богом, частувати я вас не буду.

Дехто. Не кожен може ласий до частування?..

Андрій. Та й на балачку не сподівайтесь. А як хочете, то сідайте.

1-й із народа. Та мене кликано на весілля.. (*Пішов*).

2-й із народа. Там десь жінка? (*Пішов*).

3-й із народа. Там, звісно, веселіш... (*Пішов*).

Ольга (*сіда*). Ну, Надю, тижнів через два повезу я тебе в город, на екзамен; після того даси в городській школі пробний урок, вернемось в село і господи

благослови працювати, на користь та підмогу своїм кривим.

Надежда (*цілує їй руки*). Чим я вам віддячу за вашу добрість до мене?

Ольга. Я це роблю не ради подяки. (*Надежда цілує панну*).

Андрій. Янгольська ви душа!..

Логвин (*цілує панні руки*). Хіба ж не легко у світі жити, побіч таких людей, як ви?...

ЗАВІСА.

КОНОН БЛИСКАВИЧЕНКО

Малюнки сільського руху у 4-х^х діях

ЛИЦЕДІЇ.

Левко Блискавка, коваль.
Докія, його жінка.
Конон Блискавиченко, их син, слюсар.
Домка, дівчина, їх дочка.
Тетяна Семенівна, Кононова жінка.
Гаврило, столяр { рідні брати Левкові.
Харько, бондар {
Варька, Харькова жінка.
Юрко Римаренко, агроном.
Павло Бовкуненко, вчений швець.
Химка, молодиця.
Хотина, нянька.
Хома, дяк.
1, 2 і 3 дівчата.
1, 2 і 3 старики.
Радько, {
Василь, { артільщики
Михайло {
1, 2 і 3 чоловіки; 1, 2 і 3 молодиці. Чоловіки, молодиці, парубки,
дівчата і діти.

Діється у великім селі.

ДІЯ ПЕРША.

Простора чепурна хата. Рушники, рядна, скрині, під, жердка, мисник, шухляда, піч і всяка посуда. На стіні — часи.

ЯВА І.

Докія порається біля печі. Левко входить, скидає з себе ковальського хвартуха і вішає біля порогу, потім починає мити руки над великою мискою.

Докія (*бере з-за пічки мило*). На, ось шматочок мила та вишаруй гарненько руки.

Левко. Навіщо? Обійдеться й так.

Докія. Син образований приїде з города, може захоче поцілувати батька в ручку.

Левко. Коли шанує батька, то й в чорну поцілує; а ні, то й так обійдеться.

Докія. Товкуй, от уже ненавидю. На, та вишаруй таки руки. (*Дає мило*).

Левко. От замордувалися! (*Бере мило*). Нехай по-твому буде. (*Милить руки*). Кожному ремеслу своя масть... Що то за коваль у якого білі руки? (*Витирає руки рушником*).

Докія. От тепер якось і чепурніше дивитися.

Левко. Ет, об казначім турбуєшся. Краще б гляділа, щоб там у печі не перепріло що, та не задимилося.

Докія. Оце вже не твоє діло і ніколи зі мною такого ще не траплялося.

Левко. Стережись, щоб зараз не трапилось.

Докія (*з жахом*). Та цур тобі, не накликай. У який час скажеться! (*Заглядає у піч*). Курча уже зарум'янилося гарненько... (*Зідхнула*). Мабуть здорово Конон перемінився, може і не пізнаю його?

Левко. Почни вигадувати!

Докія. Годів, либонь, з шість не приїздив до дому, чи більш?

Левко. На зелені свята як раз п'ять годів. Зараз от як скінчив навуку та видержав кзаменту на слісаря, так тоді приїздив.

Докія. Чи на довгий же час? На двоє день; і не надивилася на нього; поплакала тільки та й знов вирядила меж чужі люди.

Левко. За то тепер вже вволю надивишся.

Докія. А як не вподобається йому в селі та знов вернеться в город? Я певна таки, що вернеться.

Левко. А на мою думку не з таким він напрямком іде в село, щоб знов вертатися в город.

Докія. Та й що в селі цікавого, як по правді казати? Я з охотою перебралася б у город.

Левко. Нам нема там чого робить.

Докія. Знайшлась би робота. *(Помовчала)*. І оженився Конон без нас... Ми й на весіллі не були!

Левко. Чи до весілля нам було? Ти качалась в гарячці, а я мало не здурів. Спасибі дохторші, що як раз нагодились та й відволала.. А тут як раз і прийшло від Конона письмо: „Приїздіть, тату й мамо, на свадьбу неодмінно двадцять третього числа“.

Докія. Тепер і не знаємо, яка у нас невістка?

Левко. Як не знаємо? Грамотна та ще й швачка. Мала бути хвершалкою та через щось там не довчилась трохи... Писав же Конон?

Докія. Я не про те.. Що та грамота? А що як вона до нас буде? А наука що?

Левко. Якою вона до нас буде, такими й ми до неї.

Докія. Може сердита та сварлива?

Левко. Та отже приїде. Головне діло, щоб у них промеж себе був лад.

Докія. Та щоб батька-матір почитували.

Левко *(дивиться на часи)*. От спромігся на невірненькі часи, то вже і в хаті неначе веселіш.

Докія. Тільки коли б вони вночі не цокали, ну так же надокучають!..

Левко. Далі привикнеш і під цокання ще краще спатиметься. Без п'яти минут шість; повинні скоро

приїхати... До вокзалу десять верстов, а поїзд приходить у чотири з половиною.

Докія. Чи їстиме Конон плацинди з кабаком? Колись він їх, господи, як любив.. А вже було як налупцюється галушок, то аж живіт йому розідме! Не раз сорочку йому розривало на пузі!

Левко. Не їстиме плацинд, то їстиме локшину, курча пряжене...

Докія. Як, борони боже, одверне губи од їства, то я і не знаю, чим йому догодити?

Левко. Думаєш і тепер з ним цяцкаться, як з малим?

Докія. Вже ж і цяцкалася з ним малим, прямо як з писаною торбою. Бо після нього годів з шість не було дітей, то й тішилися з ним, мов з одинчиком!

Голос за вікном. Доброго здоров'ячка, з вівторком!

Левко *(до вікна)*. Спасибі! Це чогось десятник, Пилип.

Голос за вікном. Приходьте, Левку, надвечір до волости, велено.

Левко. А що там буде?

Голос за вікном. Як што, как об том сказать, так овсім не звестен.

Докія. Ач, чи давно настановили Пилипа за десятника, а вже і мову службову перейняв.

Левко. Яка там ще службова мова?

ЯВА II.

Ті ж і Домка.

Домка *(вбігає)*. Братік, братік Конон приїхав! І невістка приїхала! Невістка така чепурненька. Ось уже в двір заїздить!

Левко. Ну й слава богу, що приїхали! *(Пішов)*.

Докія *(зашамоталася)*. Де ж це мій хвартух празниковий? Достань мерщій із скрині. *(Скидає з себе полотняний фартух і надіває той, що подає Домка)*.

Домка. Ой, мамочко, у мене у грудях так тремтить, що аж коле!

Докія (*чепуриться*). І в мене отут неначе клубок!.. Чи воно з радощів, чи з страху — не розберу! (*Дивиться у вікно*). Чому ж це Конон не в сердучі? Як приїздив після вчення, то був у спиджаку.

Домка. А тепер у чемерці та в вишиваній сорочці!.. А як пристала йому вишивана сорочка!..

Докія. Що ти тямиш? Чи можна ж чемерку рівняти до сердучка? О, Конон таки поцілував старого в руку; я ж казала, що поцілує. Невістка цілується з старим, а в руку не цілує. Горда б то така? Ідуть уже!.. Ой у мене, либонь, зовсім нечепурні руки?

ЯВА III.

Ті ж, Конон, Тетяна і Левко.

Конон. Здрастуйте, мамко! (*Цілується і в руку цілує*). А оце моя дружина, любіть та жалуйте!

Докія (*обніма Тетяну і цілує*). І полюблю, і пожалую!..

Конон. До цього часу я в неї був один, а тепер як ви уділите їй частину ласки, то й вона не буде безрідною.

Докія. Сиріточка? Бідна, бідна! (*На бік*). А в ручку і мене не поцілувала!

Тетяна. Прийміть мене у вашу сім'ю, як дочку, а я вам всім серцем віддячу.

Докія. Я певна, що привабиш моє серце до свого, як захочеш!..

Левко. Сідайте ж, дітки, за стіл та годуйтеся!

Докія. Роздягайся. Покажи, покажи мені онука! Ач як вилитий батько! (*Бере дитину*). Дай же бабі чолом! Не вміє ще? А треба вчити, треба!..

Домка (*до Тетяни*). Дайте сюди платок та кохту, я повішаю на жердці. (*Помага роздягтись*).

Тетяна (*до Домки*). А ви ж хто?

Домка (*сміється*). Мабуть, сестра Кононова?

Тетяна. Домка?

Домка. Та вона ж і є.

Тетяна. Ну, здрастуй, сестрице! (*Цілуються*). А ще ж десь Василь та Горпина?

Докія. Василь пішов проти череди.

Домка. А Горпина на ставку біля гусят.

Докія. Що це, сину, на тобі одежа зовсім ніби не городська?

Конон. Ми ж, мамко, не в город, а в село приїхали?

Тетяна. Ми тепер вже селяни, а селянам більше селяська одежа личить.

Докія. Все ж таки городська якось красує очі... Ну, Домко! Подавай на стіл тарілки, виделки та ложки!

Конон (*тим часом причепурився*). А ви, тату, ще нічого. Писали, що дуже постаріли. На мої очі ви прямо молодець (*Сів*).

Левко. Молодець против овець!..

Докія. Еге ж. А проти молодця і сам вівця.

Домка. То, я, Кононе, писала до тебе листи від батька.

Конон. Та знаємо, знаємо, що ти грамотійка.

Домка. Не дуже... Тільки дві зими і походила до школи, а далі мати не пустила.

Тетяна. Через що ж то?

Докія. Щоб не була дуже розумною.

Домка. Наша мати ненавидять розумних людей.

Докія. Дуря ти.

Домка. Ви хочете бути розумнішими за всіх.

Докія. Не варнякай казна чого!.. А дома хіба мало роботи, я одна не вправлюсь.

Конон. Ага, у вас і часи завелись? (*Дивиться на часи*). І вірно йдуть, мої на дві minuti ззаду.

Левко. Якось ніби веселіш у хаті, як цокають.

Докія. Тільки що вночі часто будять.

Конон. Задля тих, котрі баглаї годують, часи може і забавка, а що робочому чоловікові, котрий мусить з роцотом затрачувати свої сили і котрому врем'я — гроші, часи завжди у великій послузі. (*Тим часом подають страву*).

Левко. Та й на мою думку виходить так, що їх без надобности не змайстрували б.

Домка. Дайте мені дитину. Ходи до мене, Петрику, а ж тобі тьотя. (*Бере дитину і починає гратись*).

Докія. Ти, Кононе, колись любив плацинди з ка-
баком, я нарочито спекла.

Конон. І тепер люблю.

Докія. Їж, Тетянко, локшину, у городі може та-
кого їства не їдять?

Тетяна (*усміхається*). Їдять, аби було що.

Конон. Інші переїдають, а здебільшого не доїдають.

Докія. В городах? Невже?

Конон. В городах, мамо, життя тяжке і сутужне,
особливо чорноробочому та поденному людові... Скільки
про нього не турбуються, скільки не пеклюються, що
й ночліжні приюти строять, дешеві харчевні та столові
заводять і доми трудолюбія, а бідноти ніяк не зарятують.

Левко. Така б то сила?

Конон. Як полководдя весною.

Левко. Скажи на милість божу! О! А я і не спи-
тав тебе, чи ти вживаєш горілку перед стравою?

Конон (*усміхається*). Коли то гріх, то й я гріш-
ний чоловік!

Левко. А я й не почастивав. Може зараз вип'єш?

Конон. А ви як?

Левко. Та й я поздоровкаюсь.

Конон. То частуйте!

Левко (*частує*). Добре ти оце зробив, що вер-
нувся додому, ми вже при старості... Слюсарська робота
в селі є, а слюсарів путящих то й немає... Ну, дай боже,
щастя та здоров'я і тобі, невісточко! (*Випиває і дає
Кононові*).

Конон. Будьмо здорові. (*П'є*). Та і я певен, що
не буду зайвим на селі.

Левко. А ти, стара, вип'єш? (*Наливає*).

Докія. Частуй гостю!

Тетяна. Випийте, то і я покуштую.

Докія. Хіба не п'єш? До вина мабуть звикла?

Тетяна. І вина не п'ю.

Докія (*бере чарку*). Живіть, дітки, у згоді і нас по-
читуйте! (*Випиває*).

Левко (*наливає*). А тепер ти, Тетянко!

Тетяна. Повної не наливайте, не вип'ю. (*Одпиває*).
Не можу більш... (*Оддає*).

ЯВА IV.

Ті ж і Гаврило.

Гаврило. Хліб та сіль! (*Кланяється*).

Конон. О, дядько, Гаврило!

Гаврило. Пізнав?

Конон. Ще б не пізнав. (*Чоломкається*). Здоро-
венькі були. І хоч би тобі трошки перемінилисьь.

Гаврило (*показує на голову*). Де там не перемі-
нився? Глянь, як гречка вже рясно зацвіла.

Конон. Та сивини трохи прибавилося.

Левко. Сідай, брате.

Гаврило (*до Докії*). Що ж рада, що побачила
свого мазунчика? А це мабуть?..

Конон. То моя дружина.

Докія. Скажеш, не краля у нас невістка?

Гаврило. То здрастуйте і з вами! (*Подає Тетяні
руку*).

Тетяна. На віщо ж: здрастуйте?..

Гаврило. Воно так з початку, звісно, царамонія,
такий хвасон...

Тетяна. Краще зразу стати в буденні відносини.

Гаврило. Та воно як хто вхвалив... Як же маємо
звати?

Тетяна. Тетяною.

Гаврило. Як що Тетяна, то й Тетяна.

Левко. Випий, брате, чарку.

Гаврило (*бере*). Будьмо! (*Випив*).

Конон. А як же дячина поживають?

Гаврило. Як вчора, так і сьогодні... Бідкається
все з діворою, а в мене їх повен запічок.

Докія. Закусуйте. Домко, швидше настановляй
самувар!

Домка (*дає дитину Тетяні*). Натє вам ваше добро.
(*Пішла*).

Гаврило. Ого! У вас вже і виделка позавадились?
Це, певно, придбали ради Кононового приїзду?

Докія. Щоб ви знали. П'ять тарілок великих і п'ять
мілких, чотири стакани з блюдечками.

Левко. Хвались, хвались!

Докія. І похвалюсь таки! Дві чайні ложечки.

Гаврило (*взяв пальцями м'ясо і натика на виделку*). Так його їсти чи інак?

Конон (*усміхається*). Можна й так, а то можна й прямо з тарілки натикать.

Гаврило. Ага, зрозумів... Воно у всякій ділі так: покажи чоловікові раз, як, що зробити, вже й пойме. Що це цока?... (*Побачив часи*). Чи ба! Он як, знай наших! Еге!.. (*До Левка*). Це ж ти коли здобув?

Левко. На тім тижневі купив у волосного писаря; він собі дорожчі купив, а мені ці продав — за руб сімдесят п'ять. Двоє день вчив мене вгадувати, котрий час.

Гаврило. Я цифру умію, так вивчився б за один час... Тепер певно по часах і в кузні робиш?

Левко. Та ніби так.

Гаврило. А що ви собі думаєте? Я скільки разів мізував, що як би воно ловко було, так щільно прийшлося, як у самий циркуль, — коли б ми роботу поділяли по часах? Інший, котрий гарячий до роботи, так вже йому супроти лінивого важко. Як ми робили позаторік з Яшкою... (*до Конона*). Тут у нас ще є столяр Яшка, так невірненький столяр, певно пам'ятаєш? Так робили ми з ним шафи задля волости. Старшина все підганя. „Пожалуста, реблята, кінчайте швидш!“ А Яшка ніби і не чує того, а я стараюсь, а я стараюсь та напотужуюсь... Так опісля того тижнів зо два спину ламало, та ноги деревеніли.

Конон. В городі чорноробочі раз-у-раз напотужуються, через що і знесилюються і чахнуть... Від напотуження калічують і нівечаться.

Гаврило. Хіба? В городі? Через що ж то?

Конон. Робочих рук сила, а робота не завжди знаходиться, через що один у другого роботу вибивають з рук, таким способом зменшують заробітну плату, а від того: не доїдають, ходять у руб'ї та в дранті, хиріють і загивають.

Гаврило. Чи чуєш, Левку? А ми, сидячи в селі іноді думаємо: по городах люди здорово заробляють, лопатами гроші гребуть!

Конон. Правда, що іноді заробітна плата піднімається вгору, як бува грузка хліба на параходах, так тож не на довгий час; зате прожиття в городі чого коштує? А живуть по погребях, по підвалах, в ямах, в пустках, на горищах — в смраді, тісноті та сирості... П'янство, розпусто, пошесть усяка, зарази панують у тих притонах... Багато є таких, котрі родяться на гноїщі, зростають, старіються і помирають в гноїщі.

Докія. Ой, страховина ж яка!

Конон (*встає і кланяється*). Спасибі вам, що нас підживили.

Докія і Левко. На здоров'ячко!

Тетяна. Спасибі вам. (*Поклонилась і вийшла з-за столу*). Давай, сестро, у двох роздмухаємо самоваря. (*Пішла з Домкою*).

Докія (*прибирає з столу*). Отого вже не годилося б робити, ти у нас гостя. Ще там замажешся сажею та вугіллям.

Тетяна. Ні, мамо, гость дядько Гаврило, а я хатня. (*Понесла з Домкою самовар у сіни*).

Конон (*виймає портсигар*). Натє, тату, покурить турецького.

Левко. Давай. (*Закурює*).

Конон (*дає Гаврилові*). Курить.

Гаврило. Я до легкого охотник. Волосний писар теж ловкий табачок курить. (*Закурили*).

Конон. А ви, мамо, не гніваєтесь, що ми в хаті почали чадить?

Докія. Та що вже тобі скажеш: кури.

Гаврило. Це ти, племеннику, неначе вкинув мені в розум чогось такого, що аж ніби давить мозок.

Левко. Думки прямо обсідають голову.

Докія. Мабуть і мре багато люду?

Конон. А багато. (*Помовчав*). Порадь щось таке вигадати, щоб затримувати робочий люд в селах.

Левко. А як ти його затримаєш?

Гаврило. Куди там затримати, ніяких способів.

Конон. Способи є.

Левко і Гаврило. Які ж способи?

Конон. Заводити ремесства в селах, майстерські заводить, товариські спілки.

Гаврило. А хто ж їх заведе?

Конон. Я, ви, батько...

Докія. Щоб отам чого не накоїли з самоваром, щоб була самуваря не поламали. *(Пішла в сіни)*.

Левко і Гаврило. Як же їх завести?

Конон. Просто, так просто, як простіш і не може бути. Я вам розкажу це примірами. Візьмем, наприклад, такий зразок. В селі двісті дворів і ні одного путящого шевця. Підходе осінь, чоловікові треба купити чоботи, от він і мусить тьопатись кудись на ярмарок, верстов за п'ятнадцять—двадцять, а часом і далі ще. Доки він дійде до ярмарку, доки виторгне чоботи, доки звернеться додому, а вже день і пропав, або і два. І таких днів в году пропада двадцять—двадцять п'ять. Бо в однім ярмарку чоботи купить, а в другім стан коліс, а в третім свиту... І добре якщо той чоловік звернеться з ярмарку благополучно, що не зайде з кумом до монопольки і чоботи замість чотирьох карбованців не обійдуться йому в шість, або і в сім. А бува, що і викрадуть гроші; бува що сп'яну погубляться, і бебехи один другому надсаджать.

Левко. А бува, бува...

Гаврило. Ще й як бува.

Конон. А коли б у селі були свої шевці, то чоботи обійшлися б тільки в чотири карбованці, а може й дешевше, і чоловік не загаяв би даремно дня.

Гаврило. І правда!

Левко. Та ще й яка правда!

Конон. Таким способом і свити купують, і кожухи, і колеса, і ярма... Чи вже ж все те не можна майструвати в своїому селі?

Гаврило. Та колесо воно пусте діло. Тільки лучок приладнав і...

Левко. Так, так. А чому ми, Гавриле, з тобою раніш об цім не подумали?

Конон. Додумуються другі люди, а нам треба до того прислухатись, та брати на розум. То люди вчені, котрі про все, що коїться проміж людьми, довідуються і записують у книги, а з книг тих кожний грамотний чоловік може вичитати: скільки де людей при ділі, і скільки

без діла; скільки хлібопашців-собствеників, скільки безземельних, скільки батраків і іншого люду; скільки ремесників і які де заведено ремесства; і от ті вчені люди нарешті ось що кажуть: „коли чоловік хоче, щоб йому легко й безпечно жилося, то він мусить турбуватись не тільки об собі, а і об тім, щоб і його сусідові не гірше було“. Розумієте?

ЯВА V.

Ті ж і Харько.

Харько. Здравія бажаєм з похмілля помираєм!..

Левко. У ярмарку був!..

Гаврило. І пика оддулась як в утопленика.

Харько. Бо я таки справжній утопленик, і є... Продав телицю, а гроші втопив... А це що за кавалерія?

Конон. Не пізнаєте, я ж Конон.

Харько. Конон?.. Чи ба!.. Ач який молодець, достометний вахмистер! Здоров племеннику... *(Чоломається. Левко тим часом заховав пляшку)*. Продав, чуєш, телицю, третяку... А хто мені може сказати: не продавай? Зневажають мене, племеннику, брати рідні, зневажають... Я знаю, ти мене не зневажиш, правда? Як тебе, Митрохван?..

Конон. Конон.

Харько. Невже Конон? Ну да, Конон! Я тебе пізнав... Варка гризе голову, що я пропив телицю... А що мені телиця га?.. Ти мене почапуєш? А закуска у мене своя. *(Виймає з пазухи вишні)*. На, кушай, вдовольняйся... А братам рідним не дам... Дулім з перцем...

Левко. Ти що ж оце прийшов блягузкати, чи теревені розводити?

Конон. Тату, не руште. Сідайте, дядьку, отут, біля мене.

Харько. Сяду... Що мені брати?.. Що вони мені? *(Стука кулаком по столу)*.

Конон. Цього не люблю.

Харько. Га? А я люблю!

Конон. Цур не кричать. Мамо, подайте дядькові чаю.

Харько. Я чай люблю, бо чай гарячий!..

Конон. Не гомоніть так голосно, а балакайте тихше та поважніш.

Харько. Хіба?

Конон. Я крикунів ненавидю.

Харько. Невже? На тобі ось вишень... Частуй!..

Конон. Чим частувать?

Харько. Як чим?.. А деж?..

Конон. Що?

Харько. Де пляшка з горілкою?

Конон. Пляшки тут не було.

Харько. Як не було?

Конон. Це ви вже так переборщили, що замість тарілок вам ввижається пляшка з горілкою.

Харько. Невже пляшки не було? А я її отут своїми очима ж бачив, га?

Конон. От тобі і догулялись до краю.

Харько. А через що я п'ю, га? Брати зневажають мене, рідні брати!

Конон. Я не бачу зневаги ніякої. Вас посадовили за стіл, як гостя.

Харько. А чому ж не частують? Я, може, і не вип'ю, а ти мені честь зроби.

Конон. Так нема ж чим частувати...

Харько. Невже? Левко, то скупендряга, він швидш повіситься, ніж пошле за півпляшкою; я хочу, щоб мене почащували...

Конон. Знов кричите?

Харько. А як я хочу кричати?

Конон (*грізно*). А я не хочу?

Харько (*осовів*). Га?.. Ну-да...

Конон. От зараз питимем чай.

Харько. Чай? Це така в горді мода, щоб чай? Я чай питиму, бо я був у городі... я, — модник!.. Я всяку моду можу..., хочеш по-німецькому балакатиму?

Конон. Ні, не забалакаєте!

Харько. Ова!... Велика мудрація... Бербенде... вербенде!..

Конон. Це ж по чорт зна якому.

Харько. Ні, по-німецькому... я-німець!.. Хочеш—по-єврейському забалакаю?

Конон. Як прикро, як боляче дивитись на старого чоловіка, коли він у дитину обертається.

Харько. Га? (*Кричить*). Я хочу дитиною бути!.. Ку-ва! ку-ва!

Конон. І стиди нема!

Харько. Конечно! Давай потоваришует з тобою?

Конон. Ні, краще зостанемось так.

Харько. Ти не хочеш, не хочеш?

Конон. Ви не витримаєте товариської умови.

Харько. Витримаю!

Конон. Доки ви мені дядько, доти я і змовчую вам, а як потоваришуємо, я вас зараз битиму.

Харько. Як, дядька?

Конон. Ні, товариша.

Харько. Завіщо ж?

Конон. А за те, щоб ви чоловічого образу багном не сквернили!

Харько. Хіба у мене лице замазано? Дай мені умитись!

Конон. Повести б вас до криниці та відер з десятиків води вилить на голову.

Харько. Ходім... Умий мене!

ЯВА VI.

Ті ж і Варька.

Варька. Ти тут, п'яного?.. Іди зараз додому!

Левко. Хоч поздоровкайся та подивись хто у нас в хаті?

Варька. О, Кононе! Вибач мені, небоже, здрастуй! Чи жив-здоров? (*Чоломкається*). Отаке мое щастячко. отакій мій талан! (*Почина плакати*). Чи видано, чи чувано? Погнав у ярмарок телицю-третяку, продав за вісімнадцять карбованців і всі гроші пропив...

Харько. Що ж чи очі людям замулюєш? А очіпка хіба я тобі не купив?

Варька. Подавись ти тим очіпком! Ой, горенько! Ой, лишенько!

Харько. Дурна, дурна баба! Навіщо нам гроші, коли скоро кінець світа?

Варька. Чуєте, що товче? Пора протверезитись тобі, он в закромах ані пилинки борошна, треба жита змолотити!

Конон. Дядьку, це діло таке, що треба вам опам'ятатися.

Харько. А навіщо борошно, коли вже кінець світа?

Конон. Це ж від кого прочули таку новину?

Харько. На ярмарку старий дідок-богомол, такий кудлатий, заріс увесь волоссям... Вже він аж тричі замирав і душа його була на тім світі, бачила рай і пекло... Так прорекав, що...

Варька. От він і мені усе про кінець світа торочить!..

Конон. І ви того дідка, звичайно, почастивали?

Харько. Тільки один стаканчик і викушав, а то взяв гроші: на свічки в Русалим, на ладан, смирну...

Конон. Проявляються такі прорекателі і в горах, тільки там їх хутко хапають та в кутузку садовлять, а в селах їм ще вільотно. То шарлатан був, формений шарлатан!

Варька. Іди до дому!

Харько. Я хочу чаю!

Конон. А ви, дядьку, й не чули ще про новий закон, що оце швидко вийшє? Велено: людей, котрі пропивають та процвиндюють гроші, садовити в самашедчий дом. *(Показує знаками всім, щоб мовчали).*

Харько. Ов?

Конон. Та ще й на ланцюга.

Харько. Та ну?

Конон. Вже розіслано москалів по селах, щоб таких запіяк забирали... Може вже й за вами йдуть?

Харько *(тривожно)*. Ні?.. Та я... я!..

Гаврило і Левко. А що, Харьку, догулявся?

Харько. Мене на ланцюга? Не, не дозволю!

Конон. Не басуйте. Як скрутять назад лопатки...

Левко. Та як ушнурують!

Гаврило. Як ото бува конокрадів!

Харько. На ланцюга? Може ще й гавкать примусять?

Левко. Та вже певно, коли припнуть, як пса, то і всі собачі норови примусять перейняти.

Гаврило. Кістки гризтимеш.

Левко. Поміи хлєптатимеш.

Харько *(схопився)*. Я не хочу помий. Я... краще... Мовчіть, мовчіть! Де москалі? Варко, кажи, що мене нема. Я, я гроші не всі пропив, тільки шість карбованців та... Ось, на тобі останні, на! *(Дає їй гроші)*. Мовчи! Ні, я помий не согласен. *(Пішов за Варкою)*.

Левко. І сміх і горе з ним!

Конон. А іншого і страхом не заполохаєш.

Гаврило. Воно б не шкодило запіяк замикаати. Може на день, або на два, доки хміль з голови вийде?

Конон. Треба щось інше вигадати таке, щоб чоловік соромився п'янства, щоб совісти боявся та бога.

Левко. Бога люди бояться!

Конон. Боятися, та не так, як належить боятись. Треба заводити побільше шкіл по селах; освічувать людей розумною бесєдою, в котрій перш всього треба дотепно і зрозумілою мовою витлумачувати темному людові, що таке подобіє і образ божий.

ЧВА VII.

Ті ж, Юрко і Павло.

Юрко і Павло. Добриєвчєр вам у хаті!

Всі. Здорові, здорові!

Гаврило. А ось і ті, що артіль заводять.

Юрко. Здоров, Кононе! Чи пізнаєш? Колись товаришували з тобою.

Конон. Як же не пізнати? Юрко? Та який став огрядний. Достотний велетень *(Цілюються)*.

Павло. А мене не забув?

Конон. Павло? Ані капелиночки не перемінився! *(Цілюються)*.

Левко. Сідайте у нас, молодята!

Юрко і Павло. Спасибі, сядемо. *(Сідають)*.

Конон. Пам'ятаєте, як ми вчотирьох товаришували в нашій сільській школі? Де ж наш четвертий товариш — Василь Зінченко?

Павло. Він вже жонатий, хазяйнує і, навіть зовсім забув те, чому вчився. У нас сьогодні якась сходка має бути.

Левко. Збираються вже?

Павло. Народу чимало зібралось.

Левко. Це ж і я мушу йти. Чи тебе, Гаврило, кликано?

Гаврило. А якже, приходив десятник. Кажуть, що общитувать волость, чи що, будуть; щось там знов з грішми перекручено, не розбереш... Та й досадно ж мені, що треба йти.

Левко. Цікаво б було послухати, про віщо молодь тут балакатиме.

Гаврило. Зроду-віку не пішов би!

Конон. Ні, тату, ні, дядьку!.. Діла обчеського цуратись не слід та й сором.

Левко. Ну, нехай же вам тут подадуть самоваря. Де ж це наші баби порозходились?

Конон. Не турбуйтеся, тату, ми самі попорядкуємо.

Левко (*бере шапку і свиту*). Ходім, Гаврило, нічого робить!

Гаврило. Така мене досада розбира! (*Пішли*).

Конон. Ну, товариші, розкажіть, як ви поживаєте, що поробляєте?

Юрко. Я по скінченні земледільчеського училища в Херсоні, служив в одній економії год з п'ять помішником управляючого.

Конон. Це я чув.

Павло. А я з ремесленної школи поступив в майстерську обуві до одного німця: три годи прослужив підмайстром, а потім три годи майстром, склав собі у зберегательній касі маленький капітал. Мені там непогано жилось, але все чогось тягнуло під рідну стріху. Зустрівся я ненароком з Юрком та як поговорили по душі, то й умовились вернутись в своє село.

Конон. Отак же і я зробив. Правдиво каже поговорка: „як не хороше в людях, а дома все ж найкраще“. Ну, ну, далі?

Юрко. Покищо прикупили ми у складчину з Павлом до батьківських наділів ще сім та чотири усадиби — наших таки людей, котрі пішли на переселення, прийняли до гурту ще чотирьох шкільних товаришів-хліборобів і заснували собі товариство; але ще не знаємо запевне, чи зупинимось на зразку артілів Левицького, чи може виробимо інший договір.

Конон. Так приймайте ж і мене до гурту, ради бога, приймайте! Вам же певно і слісар знадобиться?

Юрко. Чому б і не прийняти?

Павло. Та ми згодом можемо заснувати товариство на широких основах, з ремесленно-грамотною школою... Та тут може розширитись таке діло!..

Юрко. Ти наперед не забігай!..

Конон. Я вже більш трьох років викохую у своїм розумі думку про те, щоб вернутись в рідне село і віддати своїм кривним всі сили, всі знання, всю енергію на довічну послугу; а тут якраз ви обоє назустріч мені з таким же заміром!

ЯВА VIII.

Ті ж, Тетяна і Домка.

Конон. Тетясю. Оце мої товариші. (*Юрко і Павло підходять до Тетяни і стискають руку*).

Юрко. Юрко Римаренко.

Павло. Павло Вовкун.

Тетяна. Загостювали в село, чи як?

Юрко. Ні, ми тутешні. (*Набік*). Цяця молодчика!

Павло. Вернулись во свояси.

Конон. А от моя сестриця.

Домка. Та-ак! (*Регоче*). Хіба ми не знайомі?

Конон. Я й забув, що ми вже на селі, а на селі всі знають, що в кого навіть і на обід вариться; а в городах п'ять, шість років живуть люди в одному домі, поруч двері з дверима, а один одного не знають.

Домка (*дивується*). Та невже?.. Ото які чудернацькі люди городські. Думаєте, хто оцих кавалерів звістив, що ви приїхали, як не я? І дядька Гаврила я сповістила.

Конон. Бач що!

Юрко (*усміхається*). Ви сьогодні ловко одбували уряд поштаря.

Павло. Здорово ноги набігали?

Домка. Отака мені подяка? Тепер же нехай що трапиться цікаве, ні за що вас не сповіщу.

Конон. Ну, готуйте нам чаю. Ось послухай, Тетясю, як нам зразу заталанило. Те, об чім ми з тобою марили, може скоро й справдиться.

Тетяна. Як?

Конон. Вони засновують хліборобське товариство і при ньому ремесства, і мене приймають до спілки.

Тетяна. Та невже цьому правда?

Юрко. Ви сприяєте нашому замірові?

Тетяна. Всією душею!

Домка. І мене хоч у найми прийміть.

Павло. Приймемо, всім знайдеться робота.

Юрко. Ну, може і не всім?

Конон. Треба посилкуватись, товариші, та прикріпитись нам міцно до діла, щоб воно нас з'єднало.

Тетяна. По-моєму вся сила і вся доля людська в спільній та розумній праці!

Юрко (*плеще в долоні*). Браво, браво!

Конон. Ох і робитиму ж я, всі сили, всю душу покладу на діло!

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Кононова хата. Меж обставинами визначаються етажерка з книжками, стіл з примусією до писання.

ЯВА I.

Тетяна (*сидячи біля столу, дописує листа*). От і дописала. (*Чита*). Високоповажний Петро Дмитровичу! Пишу до вас вже третього листа, не дїждавши відповіді на другого; але з першого листу бачу, що ви надто зацікавлені нашим товариством, через те і спішу поділитись з вами тим, що скоїлося цими днями. Позавчора оформили договір і підписали у нотаріюса, взявши за зразок, артільний договір Левицького. Тільки, що наша артіль мусить скластися не з шістьох чоловік, а не менш як з десяти, або з дванадцяти; бо мусять увійти в артіль ремесники; всі артільщики повинні бути грамотними. Старих людей, як, наприклад, коваля, Кононового батька, і столяра, дядька його, взяли помісячно, доки знайдуться на їх місце підхожі молоді люди. Товариство вже скуповує волів, коней, виписує плуги, борони, зерно для посіву, а задля ремесв інструменти і всякі примусії. Я, як вже писала вам, покищо — взяла на себе секретарський обов'язок, а з вівторка починаю вчити дівчат рукоділлю та кравецтву. Наше товариство буде приймати до вчення ремесвам і не артільних дітей, тільки шкода, що хата, котру ми обрали задля школи, мала, бо щодня прибувають діти, — інші аж горять до ремесства. В городських дітях я не постерігала такої охоти до вчення; а село здається мені більш підходящим ґрунтом. Вже діти вчаться: шевству, слюсарству, столярству і ковальству. З весни будемо учнів ділити на дві групи, щоб одна

половина робила до обід в полі, а друга в майстерській, а після обід навпаки. І багато ще є у нас всяких проєктів. Клопочемося вже про дозвіл одкриття ремесленно-грамотної школи, за допомогою одного прихильного до нашого діла пана, котрий має багато знайомих в Петербурзі і певен, що дозвіл здобудемо. Як вже зовсім упорядкуємо діло, тоді і вас сповістимо, щоб приїздили — хоч похвалить нас, хоч вилаять. Конон низенько вам уклоняється. Ми не можемо без зідхання згадати тих щасливих часів, котрі проводили з вами у цікавій і корисній беседі. Просимо уклонитись від нас всім знайомим. Бувайте здорові. Ну, з цим листом скінчила, а треба ще написати в сільсько-хазяйственне бюро, в земський склад орудій.

ЯВА II.

Юрко і Тетяна.

Юрко. Добридень вам!

Тетяна. Здрастуйте! (Юрко наважється поцілувати їй руку). Ні, не робіть цього... Скільки разів я вам казала, що не люблю того. (Вириває руку).

Юрко. Прийнято так.

Тетяна. Мені цей звичай не подобається. Сідайте.

Юрко (сідає). Сів, як слухняна дитина.

Тетяна. А Конон де?

Юрко. Без Конона і дихнуть не можете.

Тетяна. Ви той... Скажіть краще, скільки заплачено у ярмарку за фургон і упряж? Ні в кого з вас не допитаюсь щота, через що і досі не записала цього розходу в книгу.

Юрко. Дуже ви усердствуете, так скоро й сил позбудетесь.

Тетяна. О, не бійтесь, сил у мене стачить!

Юрко. А все ж таки...

Тетяна. А ви може вже почуваете переутомлення!

Юрко. О, деж таки? Ай-ой-ой! А пальчики як замазали в чорнила! (Хоче вхопити їй за руку).

Тетяна (суворо). Юрій Василевич! Ви багато собі дозволяєте!

Юрко. Ой, ой, ой! Які ви неприступні!

Тетяна. Бували ви колинебудь в обществі путніх женщин?

Юрко. Вже й розгнівалася!

ЯВА III.

Ті ж і Хотина

Хотина. Я ж понесу Петрика на село?

Тетяна. Неси, неси... та пам'ятай, що я тобі наказувала.

Хотина. Ого, я пам'ятаю! (Пішла, Тетяна починає писати).

Юрко (ходить по хаті). Ви справді розгнівались? (Тетяна мовчить). Ну, вибачайте мені, більш цього вже ніколи не буде. (Мовчання). Ви хочете, щоб я ісправився? (Мовчання). То я піду? (Постояв трохи, далі пішов з хати).

Тетяна. Фе, яка волоцюжна натура, може він має мене за дурочку, або за кокетку?

ЯВА IV.

Входять Конон і Левко.

Левко. Здорова, Тетяно!

Тетяна (подає руку). Сідайте у нас.

Левко. Сядемо. (Сідає).

Конон. Написала листа до Петра Дмитровича?

Тетяна (дає). Прочитай, може що від тебе добавить?

Конон (бере). Ого-го, кругом лист списала! (Чита).

Тетяна (до Левка). Були сьогодні в обідні?

Левко. А як же, всі були.

Тетяна. А я не могла ніяк урватись, одписки стільки зібралось...

Левко. Ти неначе той волосний писар.

Тетяна. А Домка дома?

Левко. Така вона, щоб посиділа в неділю в хаті: десь гасає по вулицях з подругами та дере горлянку; іноді так наспівается, що день на двоє захрипне.

Конон. Ловко написала! Достометний секретар! Цяця Таня! *(Бере її за голову і цілує)*. Умничка!

Тетяна *(весело)*. Ще треба щоти перевірити на залізо та на ремінний товар.

Конон. Що треба, то треба. *(Тетяна законвертовує листа, надписує, далі почина цокати на щотах)*.

Левко. А я тобі, сину, про плуга ще раз скажу, що найкращий плужок був би той, що я ухвалив, з сторчовим лемешем.

Конон. Що тичеться плуга, то тут вже треба слухатись Юрка, він всякі плуги перепробував і зна чого який варт, він за це в одвіті перед товаришами.

Левко. Та кого не спитай, всі тобі скажуть те, що і я кажу.

Конон. Облиште, тату, про це розмову зо мною, а коли є охота, то поговоріть з Юрком.

Левко. З Юрком? Так... Хм!.. *(Помовчав)*. Чув, що й кукурудзу думка сіяти весною?

Конон. А думка.

Левко. Я не сіяв би. Баштан обтикати або, на вгороді, а щоб скількоś десятин, то це нікчемниця, тут на кукурудзу нема моди.

Конон *(усміхається)*. А ми хочемо завести моду.

Левко. Навіщо вона, до чого?

Конон. І що вам за охота плутатись у те, у чім вашої поради не питають. *(Встає і йде до мисника, звідки бере модель)*.

Левко. Тобто батько твій такий непутящий?

Конон. Це вже, тату, почина докучать.

Левко. Та про мене хоч і пісок сійте.

Конон *(показує модель)*. От у цім майстерстві ви може і допоможете мені совітом?

Левко. Куди вже мені за твоїм великим розумом? *(Встає)*.

Конон. Це ви вже і гніваєтесь?

Левко. А ну тебе! *(Пішов)*.

Тетяна. Це вже ніби тернії починаються?

Конон. Ет, такі тернії легко обминути. Та нехай вони собі своє правлять, а нам треба йти своїм шляхом.

ЯВА V.

Ті ж і Докія.

Докія. Старого тут не було? Здрастуйте!

Конон і Тетяна. Спасибі, що завітали. Садовітьсь!

Докія. Старого тут, питаю, не було?

Конон. Оце зараз вийшли.

Докія. Що це я з ним розминулась?

Тетяна. Сідайте ж, мамо!

Докія. Звісно сяду, бо ноги не молоденькі. *(Сіда)*. У вас хоч часи не цокують.

Тетяна. Я перенесла їх у ту кімнату.

Докія. Задля чого?

Тетяна. Сина годую по часах, не бігать же щоразу у цю кімнату, щоб дивитись на часи.

Докія *(здивовано)*. Чи ба! Виходить і на це навука є, як дітей годувати?

Тетяна. Ще й велика наука.

Докія. Хі! Чого тільки в городах не повигадують. А я оце, невісточко, прийшла до тебе...

Тетяна. Спасибі, що одвідали, давненько вже не заходили.

Докія. Не дякуй заздалегідь!

Тетяна. Ви стривожені чимсь?

Докія. Навіщо ти сказала Домці, що против ночі можна сміття викидати з хати?

Тетяна. Та сказала ж.

Докія. Коли я кажу, що не слід робити, то ти краще не втручайся в мою навуку.

Тетяна. Зразу так би і казали, і не буду втручатись... нічого було й сердитись!

Докія. А як я хочу сердитись? Що ти рота хочеш мені замазати, чи як?

Конон. І як таки ти, Тетяно, і досі не додумалась, що краще бродить по коліна в смітті, ніж у чистому? Правда, мамо?

Докія. Ти мене на зубки не бери, бо я ще сама зубата... Хто против ночі виміта сміття з хати, той виміта свій талан, свою долю!

Конон. Та невже?

Тетяна. Ми ж цього не знали!

Докія. А тепер знатимете!

Конон. Певно ж ви того талану та долі поназгребали повні скрині і комори? Уділіть же і нам хоч частину?

Докія. Дулі тобі з маком, от що!

Конон. Давайте, я ще не пробував цього овощу.

Тетяна *(тихо)*. Та годі тобі.

Докія. Так воно коїлось у старовину і нам матері наказували так робити.

Конон. В старовину, мамо, жили люди в скалах та в ямах, або в печерах, годувались сирим падлом... А ми вже живемо в хатах, їмо страву варену й печену та й ще виделками

Докія. І тобі виделки колють очі, як і Гаврилові?

Конон. З вами не потрапиш, як і говорити, краще замовкну! *(Почина підпилювати терпужком)*.

Докія. Що ти там длубаєш?

Конон. А ось майструю модель.

Докія. У неділю?

Конон. У неділю.

Докія. Чи ти ж при своїм умі?

Конон. Я, мамо, живу по городським звичаям, а в городах роблять і в свято, і в неділю.

Докія. Нехристи роблять та басурмани.

Конон. Ні, християни роблять, православні християни.

Докія. То-то ж, що „преславні“, а не наші.

Конон. Не преславні, а православні. Православна віра це ж іменно наша віра.

Докія. Дури матір, засліплюй їй очі! Та як, борони боже, піп довідається, що ти в неділю майструєш, то він тобі причастя не дасть і в церкві привселюдно осоромить.

Конон. За віщо? А хіба над попом нема старших? Ніколи піп за це не причепиться. От якби я п'янствував, або проценти дер з людей, як я чув, що в нашій селі завелись вже процентщики-шкурники? Або коли б я розпутствував—було б за що не дати причастя і осоромити привселюдно.

Докія. Ні, я... я не можу дивитись, як людина в неділю робе, не можу! *(Встала)*.

Конон. І краще не дивіться!

Докія. Гріх який. Тьфу, тьфу! *(Хутко пішла)*.

Тетяна. Прямо ціла морока з цими старими.

Конон. Не так з старістю, як з темнотою. Це вже мати зірвуть злість на комусь з хатніх.

ЯВА VI.

Ті ж, Юрко і Гаврило.

Гаврило. Здорова, небого, з неділею!

Тетяна. Спасибі. Сідайте!

Юрко. Я забув вас спитати, Тетяно Семенівно, чи ви вже написали в школу садоводства? Пожалуста, добавте там, щоб дослали ще три десятки яблунь трюхліток антонівки і два десятки зимового опорта.

Тетяна *(бере лист)*. Зараз добавлю. *(Пише)*.

Гаврило. А як на мене, то я саду не заводив би, зроду-віку не заводив би. Коли то ще діждетесь, доки він родитиме, а заходу біля нього, а мороки та клопіт!

Юрко. А ми на той рік і виноград випишемо.

Гаврило. У нас же мало його хто й бачив.

Конон. Ну як інші люди люблять совіти подавати!

Гаврило. Краще городину: капусту, огірки, цибулю, буряки...

Юрко. І городину матимем.

Гаврило. А що сад, так то овсім не хвасон. Скортіло яблучок чи грушок покушать, або хоч і винограду, послали в город, купили і скушали.

Юрко. Як так міркувать, то й городини не треба сіяти. Скортіло огірочка, чи цибульки—послать в город, купить і скушать.

Гаврило. Воно можна і так... Тільки що городина так то інше состояние...

Юрко. Ми даремно тільки час гаємо. *(Дивиться на свій годинник)*. Так ви їдьте на вокзал, ондечки коня вам вже запрягли хлопці. *(Бере листи біля Тетяни)*. Оці листи вкинете у поштовий ящик, а оце вам накладна на куколеотборку, получите й при-

везете. Та, будь ласка, кладіть на віз бережно, не погніть та не поламайте.

Гаврило. Оцьому то вже не годилося б мене навчати, бо...

Юрко. Та це ми і від других чуємо. Народ у нас якийсь незграбний, чи він байдужий?.. Позавчора Денис привіз з вокзалу садовину і штук десяток щеп геть понівечив: інші поламав, на других кору облуплено та обідрано... Питаю: як же це ти не доглядав? Здвигує плечима та усміхається. Чоловік же й грамотний і, здається, не без розуму.

Гаврило. Що кора облуплена, так то пустякове діло.

Юрко. А коли б вам облупити шкіру на руках, або на лиці?

Гаврило. То лице, а то... Адже на вербі скільки не облупляй кору, а вона росте? Кілля повбиваєш, і ті парості попускають.

Конон. Ви, дядьку, ще більший говорун, як батько... Пора вам їхати. Ще ось що я вам скажу. Пожолуста не штовхайте ви в шию хлопчаків, ваших учнів.

Юрко. Знов?

Гаврило. Котрий же це поскаржився?

Конон. Котрий поскаржився — це все рівно, я вас прошу більш не штовхайте.

Гаврило. Нас не тільки штовхали, а й під сорочку заглядали.

Конон. А ви робіть по-нашому.

Гаврило. Побачимо, що воно вийде з того цяцькання? То оці у ящика, а оце підкладна.

Юрко. Накладна, а не підкладна.

Гаврило. Та воно рівно, чи підкладеш, чи накладеш, аби щільно.

Конон. Заверніть листи у хустку.

Гаврило. У мене хустки ізроду нема.

Тетяна (дає хустку). Нате — ось!

Гаврило. Завернемо і в хустку... На все, мовляв, мода... (Заверта листи і іде з хати).

Конон. А як тобі, Юрку, уподобалось те, що я почав артільщиків наших і декотрих дітей вчити двом ремеслам, а котрий схоче, нехай вчиться і трьом?

Юрко. Та... нехай вчаться, як є охота...

Конон. Я завжди був тієї думки, що коли чоловік віддається цілком одному ремеслу, то воно обертає його в машину і гасить в ньому полум'я енергії і самодіяльності.

Юрко (ходячи по хаті). Може, може...

Конон. Через те і я, oprіч слюсарства і ковальства, знаю і столярну роботу, і кравець з мене не поганий, дякуючи жінці.

Юрко (зупиняється біля столу). Може, Тетяно Семенівно, ви і мене повчили б шитву?

Тетяна. Аби охота.

Юрко. Вчитимусь, неодмінно вчитимусь.

Конон. А чи не пора нам в клуб, там мусять зібратись артільщики і койякі селяни, де об чім побалакаємо та койщо прочитаємо в гурті. А Павло знов повівавсь з вудками.

Юрко. Та мабуть.

Тетяна. Пішла б і я з вами, та шкода — ніколи.

Конон. Ми прийдемо до тебе увечері всі на чай, сьогодні черга у нас чай пити, тоді розкажемо про віщо була балачка.

Юрко. Якщо через півгодини управитесь, то я за вами прийду.

Тетяна. Ні, не приходьте, хоч і вправлюсь, а не піду... Діло є дома. (Конон і Юрко пішли).

Тетяна. Це якийсь нахал! Я ще ніколи таких не зустрічала меж Кононовими знайомими. Якщо він і надалі не залишить такого поводження зо мною, то прийдеться Кононові розказати про його зальоти. (Дивиться у вікно). Куди ж це дівчина забрела з дитиною? О, ти тут, Хотино, а я думала, що ти ще не вернулась... А що Петрик не плакав?

Хотина (за вікном). Ні, я ще уперше бачу таку мовчазну дитину!

Тетяна. Як постережеш, що почне дрімати, неси його тоді в кімнату та поклади в візок.

Хотина. І не качать? Знаю, знаю.

Тетяна. От і умниця, що знаєш. Робитимеш так, як я повчаю, то я і жалуватиму тебе. О, десь дівчата

співають, певно, там і Домка. А яка чудова пісня, я таких ще й не чула; не схожа з фабричними. (*Спів все зближається*). Ондечки і Домка меж ними. Куди це вони прямують? Зовсім інші звичаї і інше доводження в селі, ніж у городі: дівчата ідуть собі юрбою по всій вулиці, і ніхто їх не зупиня, ніхто не забороняє співати. Гарна, дуже гарна пісня, немов навіває на душу чари, без краю б слухала її! Скінчили. Домка біжить сюди. (*Крізь вікно кланяється*). Здорова, здорова! (*Вбігає Домка*).

ЯВА VII.

Домка. Здрастуйте та ще здрастуйте! (*Цілує*). Нате вам насіння. (*Дає Тетяні в жменю*).

Тетяна. Яку чудову пісню ви співали.

Домка. Ми знаємо ще чудовіших.

Тетяна. Язиката ти, Домко. Навіщо ти матері сказала, що я радила тобі викидати сміття з хати і вночі?

Домка. Та якось проговорилась. Та то нічого. Вони дали мені стосуна межі плечі та й годі! А знаєте, чого це забігла до вас? Шкода, що Конона нема дома, чи може спить?

Тетяна. Пішов до товаришів.

Домка. Він колись біда як любив слухати співи. Дівчата хотіли б заспівати біля вашої хати, чи ви дозволите?

Тетяна. Чого ж біля хати, краще в хаті.

Домка. Та невже? Їм, господи, як цікаво подивитись на вас. Як прочули, що ви грамотні по городському, так прямо он як цікавляться! Я їх зараз покличу! (*Побігла*).

Тетяна. Яке жизнерадісне дівча!

ЯВА VIII.

Химка і Тетяна.

Химка. Здрастуйте, з неділею! Чи ви не умієте шептати?

Тетяна. Ні, цій науці я не вчилась!

Химка. От горенько!

Тетяна. А що трапилось?

Химка. У дитини пліснявка нарядилася вже п'ятий день. І чого, чого не робила?

Тетяна. До хвершала обертались?

Химка. Ні, хвершал не допоможе. Вже коли баба Климиха, що знає всі на світі ліки, та і та не допомогла, то куди вже там хвершалові! Баба Климиха і косою терли і росою мочили — ранньою і вечірнею і синім каменем... І скільки не шептали і скільки не вичитували — не помага!

Тетяна. Стривайте, у мене є бура, зараз вам дам. (*Встає і іде до шафи*). А до хвершала найкраще б...

Химка. Вже ж і подякують вам свекруха, як допоможете!..

Тетяна. Чия свекруха?

Химка. Та мої ж. Це ж свекрушина дитина за-недужала.

Тетяна. А я думала, що твоя.

Химка. Ні моя, слава богу, здоровенька.

Тетяна. Я не раз хотіла спитати тебе, Химо, чого ти така, немов придавлена, мовчазна та сумна?.. Давно ти замужем?

Химка. Оце якраз буде три года за два тижня перед пущенням

Тетяна. Невже і дівкою ти була такою похилою та непрочною?

Химка. Е, дівкою я була гони-вітер!

Тетяна. Чого ж тепер такою стала?

Химка (*зідхає*). Минулися мої веселощі.

Тетяна. Чого ж минулися?

Химка. Заміжній не годиться вже ні на вулицю до дівчат, ні на ігрище — такий закон. Наодинці — на вгороді, або в полі тільки й поспіваєш та вже не веселих...

Тетяна. Погано тобі живеться?

Химка (*оглядається*). Всякого бува, як кажуть: „часом з квасом, а порою з водою“. (*Оглянулась*). Ось подивіться! (*Показує вище ліктя синяк*). Це вчора свекруха так почакувала кочергою.

Тетяна. Ти б чоловікові поскаржилась?

Химка. Скаржилась... (*Махнула рукою*). „Певно, каже, заслужила, коли вдарила“. А іноді і чоловік так морсне, що аж юшкою вмиєшся. І свекор штовха, і рідня цькує. А свекруха, то прямо виціжує кров. Ви не кажіть, борони вас боже, нікому, що я вам скаржилась!..

Тетяна. Навіщо ж ти йшла в таку сім'ю?

Химка. Всі сем'ї однакові, хіба вгадаєш? Думалось, що жалуватимуть. Всі беруть зразок один з другого. Котру з подруг не питаю: як тобі живеться? Інша тільки зідхне, та похита головою; а друга то так слізьми і заллється! Одній моїй подрузі тільки й заталанило — свекруха як янгол! Ото зараз їх хата, де проти вікон велике дерево росте... Свекруха її повча так: „я тебе, невісточко, при людях часом і вилаю і докірливе слово скажу, бо без того не можна — такий закон. А наодинці, я тебе й пожалую“.

Тетяна. Нехай же язичок дитини обмиють гарненько оцією примочкою, обмотавши чистеньку ганчірку на палець і помажуть увесь ротик, нехай мажуть частіш... Хвершала все таки годилось би.

Химка. Ні, бо за лікарствіє треба платити, через те і не покличуть хвершала.

Тетяна. Тадже і бабі Климисі треба платити?

Химка. Так не грішми ж, а борошном, пшоном, салом... То воно так зручніш, а грошей нема! І здорово ж свекруха будуть вам вдячні... Зоставайтесь здоровенькі! Одвела з вами трошки душу... Ви нікому не кажіть про те... Ще раз прощайте! (*Пішла*).

Тетяна. Який глибокий контраст межи дівчиною і заміжньою... Дівчина росте під материним крилом, в празники та в неділю кохається в безпечних співах та гулянні... часом мати і дасть „стосуна межі плечи“, так тож мати... А вийшла заміж — і зразу попала в рабство цілого кодла, і всі починають бити і знущатись, роблячи все те по закону; а свекруха: виціжує кров! О, сіда старовино! О, времена Домостроя! ви і понині нерухомо царюєте на селі!

ЯВА IX.

Домка. Ідіть, ідіть, сестрички, чого ви стидаєтесь?

Тетяна (*зустріча дівчат і стиска їм руки*). Здрастуйте, дівчатка! Дуже рада познайомитись з вами. Сідайте дорогі гості!

1-ша дівчина (*регоче*). Ой-ой-ой, які дорогі!

2-га дівчина. Ми і постоїм.

Тетяна. Хіба нема на чому сісти? Сідайте бо! (*Деякі сідають*).

1-ша дівчина. А як чудово у вас сорочка вишивана! Купована?

Тетяна. Ні, своєї роботи.

1-ша дівчина. Виходить, ви і рукодільниця?

Тетяна. Нас вчать в приюті: в'язать, шить, вишивать і тканню. Окрім того, я вчилась у швейній мастерській три годи.

1-ша дівчина. Ви і ткаля?

Тетяна. Я вчилась ткать скатерки, килими, рушники... Я буду скоро вчить дівчаток рукоділлю і шитву.

1-ша дівчина. От коли б і нас повчили?

Тетяна. Може удасться мені заснувати тут і ткацьку.

1-ша дівчина (*дивиться на писання*). Це ви так пишете? Що то городське вчення, не таке як наше!..

Тетяна. Та і ви ж певно умієте?

1-ша дівчина. Як курка ногою.

2-га дівчина. А я, як півень носом. (*Регочуть*).

Тетяна. А книжки читаєте?

1-ша дівчина. Рідко! У нас як хто спроможеться купити книжку, то через тиждень її геть розшматують, а нарешті хлопці однімуть на цигарки.

Тетяна. У мене багато книжок, сходьтесь у неділю, або в празник до мене, і я вам читатиму.

1-ша дівчина. Чуєте, дівчата, давайте будемо сходитись? Я прийду!

2-га дівчина. І я!

Деякі. І я, і я!

1-ша дівчина. Заспівати вам?

Тетяна. З охотою послухаю.

1-ша дівчина. Домко, заводь тієї...
Домка. Знаю, знаю якої! (*Співають*).

Ой чого ж той сад
Та й не розцвітається?
Ой чого ж милий
Та й не озивається?
Ой чи ти гнівний,
Чи ти роздосаджений,
Що не йдеш в садок,
Задля тебе саджений?

Як садила сад,
Раділа поливаючи,
А тепер ходжу
Слізьми личко умиваючи.
Ой прилинь, прилинь
Та хоч не на довгий часок,
Або ж озовись,
Щоб вчула любий голосок!..

Домка (*по скінченні*). Подобається вам?
Тетяна. Дуже, дуже подобається. Які слова гарні!
І підходять під голос. Ще дівчатка однієї, ще голубочки!

Домка. А тепер ось якої.

Та лугом іду, та коня веду,
Розвивайся, луже,
Сватай мене, козаченьку —
Люблю тебе дуже.

А хоч сватай, а хоч не сватай,
Та хоч присилайся
Щоб і слава не пропала,
Що вірно кохався.

Я кохався та не сміявся,
Думав тебе взяти,
За лихими ворогами
Мушу покидати.

Покидаю тебе, серденько,
Іншому, такому,
Що не скажеш тії щирої правди,
Що мені одному.

Я ждала вечір, та ждала й другий —
Тебе не видати,
Та й мусіла чортзна кому
Всю правду сказати.

Домка. Отепер хоч і годі!

Дівчата. Накричали вам повну хату.

Тетяна. Спасибі вам, велике спасибі.

1-ша дівчина. Ми ж у ту неділю прийдемо, а ви нам покажете, яке у вас є вишивання. Покажете?

Тетяна. Покажу, приходьте!

Дівчата. Зоставайтеся здоровенькі! Спасибі, що не погребали нами. Прощайте! (*Пішли*).

Тетяна. Спасибі, спасибі! (*Провішиви до порога, вернулась*). Скільки поезії, скільки красоти, кохання, ревности і жалю в цій пісні. (*Пригадує*). „Та й мусіла чортзна кому всю правду сказати“.

ЯВА Х.

Входить Харько.

Харько. Небого, дивись і сьогодні я тверезий?

Тетяна. І гаразд, що тверезі!

Харько. А Варка й досі мовчить. Кажу: не буду вже! Грудку землі з'їв, отаку грудку — о! А вона мовчить, як кам'яна!

Тетяна. Присядьте!

Харько. Мовчить та й мовчить... Хіба побить її, га?

Тетяна. Самі винні, а дядину хочете бити?

Харько. А навіщо вона мовчить?

Тетяна. Бо жалю великого ви наробили.

Харько. Ну я ще землі з'їм, нехай же заговорить!.. Тепер пішла кудись... Сумно в хаті, неначе в ямі. Кілок, на котрім сито висить, так і лізе мені в очі, неначе промовля: а ну попробуй повіситись на мені, чи видержу я тебе? І так ніби притягує до себе... Острах обійняв мене і я швидш з хати драла. (*Промовчав*). Рідня цурається, і дітей нема, все яқось не по-людськи... Була дитина одна, тай та нежива вродилась: чи воно з глазу, чи зазіхнув хто, чи може і від того, що

як Варка прала сорочки на льду то підсковзнулася та й упала крижом на лід.

Тетяна. Ви б узали за дитину чуже, або хоч у дядька Гаврила.

Харько. А може ще й свої будуть? (Помовчав). Позавчора мені привидився у сні вогнений змії, ніби летить, а в зубіх горить свічка... Каже: „лечу запалювать світ з того краю!“ (Зазира у вікно). Люди йдуть до вас, та якого багато! Де ж це Варка поділась? Чого вона мовчить. (Пішов).

Тетяна (дивиться у вікно). Справді, скільки людей, чого це вони?

ЯВА ХІ.

Входять старики і середніх літ люди і Павло.

Всі. Здрастуйте, з неділею!

Павло (чоломкається з Тетяною). А де Конон?

Тетяна. Сідайте, люди добрі... Конон з Юрком пішли до товаришів.

Павло (до одного чоловіка). Сохроне, збігайте хоч ви за Кононом. (Сохрон пішов).

Тетяна. Знов ходили з вудками?

Павло. Як не силкуюсь побороти в собі цю страсть, а не можу.

Старик 1-й. Сядьмо, панове, та підождемо Левонтовича! (Сідають).

Тетяна. Діло маєте яке?

Старик 1-й. Так, діло... До самого Левонтовича діло... (Помовчав). Я, панове-громадяни, обмізкував це діло і бачу, що краще ми вже не надумаємо, як оце нас напутили.

Старик 2-й. Звісно, як світ іде вперед, так і люди, котрі вчені, то вони свій розум збільшують... Нехай молоді покажуть нам свого розума... а кого старість пристигла, то як ото ноги у чоловіка деревеніють і пухнуть, так і мозок... Знов очі не добачають... бухикалка та колька розпира груди... (Почина бухикати).

Старик 1-й. Ви ж цю промову, Архиповичу, до чого ведете?

Старик 2-й. Що наше вже минуло, мусимо вже плентатись ззаду, та маячити, доки бог покличе...

Старик 1-й. Еге, тоді лягай та згортай на грудях руки... Забирай гріхи, клади їх на плечі та й неси перед суд господній, а там вже порядок тобі дадуть: куди, як і що...

Старик 2-й. Кожен іди зі своїми гріхами.

ЯВА ХІІ.

Ті ж Конон і Сохрон, потім Юрко.

Конон. Чи ба скільки гостей у нас! Вітаю вас, панове!

Всі. І ми вас вітаємо!

Конон (до Павла). Здоров, рибалко! Сідайте та розказуйте, по яким ділам? Чи правду мені сказав Софрон?

Всі. Правду, правду!

Старик 1-й. Так, Левонтовичу, громада нам висловила, щоб...

Конон. Панове! Я тількищо прибув в село, не встиг оглядітись, ні ви мене не знаєте, ні я вас, щоб не вийшло обабічної помилки? Треба б нам спершу ознайомитись, порозумітись... Я за велику честь собі мав би послужити почесній громаді, але я хотів би, щоб моя послуга була не спотикання і не манійна, а цілком корисна громаді...

Павло. Такої ж послуги від тебе і сподіваються.

Конон. Уряд старшини, панове, надто відповідальний.

Тетяна. Он-що? Над цим питанням треба добре подумати.

Конон. Отеж і я кажу.

Юрко. Як дивитись на діло і з якого боку.

Тетяна. Що-о?

Юрко. Чого ви, Тетяно Семенівно, так здивувались?

Конон. На службу обществу двох поглядів не повинно бути.

Юрко. Я... я не те хотів сказати... Я беру своє слово назад.

Старик 1-й. За тих старшин, що до цього часу вибирали, громадські діла раз-у-раз хитались, каламут тепер такий завівся... Один прокрався, другий запанів, той розпився, той розбештався... Таким злогидням пора одіпнути хвоста.

Всі. Пора, пора!

Старик 1-й. Тебе, Левонтовичу, ми просим!

Конон. Прося ослобонити мене!

Всі. Ні, не кажи так, послужи!

Конон. Панове, ще раз кажу вам, що ви мене не знаєте. По-моєму, чоловік, котрий візьметься за гуж, не повинен казати: не дуж! І ні на які поборги він не повинен йти, а мусить завжди твердо стояти з того боку, де правда. Я, панове, ще раз кажу, що ніби почувую себе безсильним на таку боротьбу.

Старик 1-й. Сам земський навів нас на цю стежку, а тепер...

Конон. Як земський? Цебто Андрій Григорович Кабушан?

Старики. Іменно він: Андрій Григорович Кабушан.

Конон. Який я непоштивий, який незвичайний, і досі не зібрався провідати Андрія Григоровича! Раз тільки зустрілись і то на хвилину, бо він не мав часу, і ми тільки пошাপкувались. *(До Павла, Юрка і Тетяни)*. А я ж з ним здавна знайомий, ще як служив він доктором в залізнодорожній больниці і читав нам лекції по гігієні, тоді я служив в залізнодорожнім депо.

Старик 2-й. І він казав: Конона Блискавиченка я добре знаю, через те і радю.

Конон. Кажете, він порадив вам мене обрати за старшину?

Старики. Він же, він.

Конон. Якщо так, то я мушу раніш побалакати з Андрієм Григоровичем об цьому ділі.

Старики. Таки і порадься!

Конон. Я зараз готов і поїхати до нього.

Старик 1-й. Хіба тут далеко до його хутора: п'ять чи шість верстов?

Старик 2-й. Як на чії ноги, то буде й сім.

Конон *(у вікно)*. Остапе, а запряжи мені рижого коня в повозку. Поїду до Андрія Григоровича.

Старики. Дай господи, щоб земський тебе умовив. Остогидли нам здирщики та грабительники, до нестерпучого вже остогидли... Послухай, Кононе, громади, послужи. Спасеніє собі заробиш! *(Пішли)*.

Тетяна. Хоч би з півроку подождати.

Павло. А на мою думку ждять не слід.

Юрко. За півроку води багато утече.

ЯВА XIII.

Ті ж і Левко.

Левко. Хоч іще раз здрастуйте! Невже ти, сину, не згоджуєшся старшинувати?

Конон. Та... обміркувати б треба...

Левко. Це така честь нам... В нашім роду ще ніхто такої чести не діждався, а ти зрікаєшся?

Конон. Либонь рано, тату, мені за таке складне діло братись?

Левко. Чудасія тай годі! Другі прямо від плуга або від ціпа хапаються за пер'їну та за бляху обома руками, а ти вчений, сказати, наскрізь видющий і жахаєшся тієї бляхи, що на грудях у старшини, чи пер'їни не вдержиш у руці? Кажеш, рано братись? Ти вже дорослий чоловік, тобі, слава господеві, тридцять другий рік пішов!

Конон. От я з'їзду до земського і...

Левко. Чого?

Конон. Порадюсь.

Левко. Замість того, щоб з батьком, з матір'ю порадитись та з родом-родиною?.. Хто тобі найкраще порадить?

Голос за вікном. Вже коня запряг, ідіть сідайте.

Конон. Я мушу поїхати до Андрія Григоровича... Бачте, он і коняка вже запряжена. *(Бере картуза)*.

Левко. Чудасія!..

Тетяна. Може там загаєшся?

Конон. Чай пийте без мене. Все ж таки к ночі сподівайтесь.

Левко. Коли б земський тебе умовив!

Конон. Легко, тату, дитину умовити, а я—сами ж ви кажете: чоловік дорослий. Але розумну пораду я вмію слухати... (*Іде з хати*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Садок біля Кононової хати. Під деревом стіл і лава; на столі кой-як посуда, хліб, ножі, виделка.

ЯВА I.

Юрко і Павло надходять і зупиняються проти садка.

Юрко. В садку нема ні старшини, ні старшинихи, вже поснідали... Де ж це вони?

Павло. Може до батьків пішли?

Юрко. З батьками у них нелад. Так от, як бачиш, натягується промеж нас нитка все дужче та дужче, коли б вона не тріснула.

Павло. Звідки це ти взяв, з чого?

Юрко. Невже ти не добачаєш, що як тільки вибрали його старшиною, то він надто багато приклав праці до свого поважного уряду?

Павло. Інакше й не можна!

Юрко. А на товариське діло крізь пальці дивитись можна? Бувало, щодня зранку і до вечора сидить у майстерській і сам робить, і дітворі показує.

Павло. А тепер він за себе виписав товариша з города, котрий теж чудовий майстер.

Юрко. Все ж таки не те... Загляне у майстерську на півгодини та мерщій біжить до волости.

Павло. Волосні діла страшно запущені та заплутані, доки розбереться в тому розгордіяші—попомо- рочиться; а наше діло вже добре іде. Упорається з ділами по волості, знов тоді більш часу уділятиме то- вариському ділові.

Юрко. То ж колись буде, а не зараз, та ще чи й буде? Не треба було засовувати голову у глека, коли не влязе.

Павло. Вже й не влязе. Та він же довго і не хотів того уряду.

Юрко. А ти таки й повірив?

Павло. Коли б ми не вговорювали його не одрікатись, то може б...

Юрко. Хто, я вговорював? Може ти вговорював, а я в тім не повинен.

Павло. Я вговорював. І ти казав, що як буде він старшиною, то й нашому ділові буде атестація?

Юрко. Я казав взагалі... Скільки б чоловіка не вговорювали, а перш всього він повинен слухати свого царя, котрий у нього сидить в голові: чи зручно, чи незручно йому буде у двох ділах разом працювати, так, щоб стачило часу і енергії на обидва діла?

Павло. І стачить, вір мені, що стачить!

Юрко. Це пусті слова. А скільки у Конона з'явилося пихи, а найпаче у неї, у пані старшини!

Павло. Що це на тебе сьогодні найшло? Чи ти навмисне наміся дивувати мене чи лівою ногою з ліжка встав? Краще б було і сьогодні піти з вудками по плесах, чим слухати від тебе якісь злі і прикрі вигадки!

Юрко. Невже ти не придивився, яким він півнем почав походжати?

Павло. Коли вже правду казати, то я постеріг, що ти чогось півнився?

Юрко (*скипів*). Не мели нісенітниці, я не люблю того!

Павло. І ти не варнякай чортзначого. Ще відтоді ти надувся на Конона, як він повів розмову з артільщиками об тім, що слід наймитам та поденним давати кращий харч.

Юрко. Хіба вони поганий харч мають? У кого тут в околиці дають такий харч? А ну, скажи?

Павло. Ну, так з того часу, як він вимовив, що слід поденним і наймитам побільшити плату, ти з кожним днем почав дихати на нього все злішим духом?

Юрко. І завжди я казатиму, що то непрактично... Поденного, як і наймита, не слід по губах мазати, бо то тільки розбещує його.

Павло. Це ж ти так розумієш, а Конон інакше, і я цілком згоджуюсь з ним.

Юрко (*дражне*). „Згоджуюсь“. Що ти тямиш в цім ділі?

Павло. Виходить, що ми повинні потрапляти за твоєю тямою?

Юрко. Повір мені, що кожний чорноробочий далеко краще нас з тобою знає собі ціну і з тієї ціни ти його не зіб'єш... Окрім того побільшення плати може загострити відносини до нас сусідів, і з того можуть вибухнути нежданно клопоти. Ми ще не окріпли, ще тільки починаємо діло. Чув же, що подекуди вже гостять на нас зуби і піняться?

Павло. Так що ж? Наше діло чисте, як скло?

Юрко. Побільшувати плату непрактично.

Павло. Юрку, либонь ти почав вже відхилятися у бік від нашого напрямку?

Юрко. Я дивлюсь на діло практичним поглядом і інакше дивитись не можу.

Павло. Не так ти дивився спочатку.

Юрко. Може... може і не так. Виходить, робив помилку, а помилки ніколи не пізно залишати.

Павло. Та як?

Юрко. Іменно: „та-ак“! (*Помовчав*). І за панею старшинихою ти нічого не помітив?

Павло. За нею помітив.

Юрко. Ага! Ну, ну, ну! Що ти помітив?

Павло. А ти ж не розгніваєшся?

Юрко. Я? З якої речі!

Павло. Вона тебе, Юрку, не поважає.

Юрко. Що-о?

Павло. Ти на неї стріляєш оком, а їй те не подобається.

Юрко. Оце вже ти ляпнув, як дурень з дуба!

Павло. Чого ж ти так скипів?

Юрко. Я ненавидю нікчемних вигадок. (*Ide*).

Павло. А шити вже навчився? Ха, ха, ха!

Юрко. Піди ти к дияволу! (*Хутко пішов*).

Павло. Куди ж ти, постій! (*Пішов, сміючись, за ним*).

ЯВА II.

Хома (*іде в садок, озираючись*). І тут нікого нема. В хаті теж, як в пустині Аравійській, ані душечки. Отець ієрей возложив на мене непосильну тяготу: „Піди, каже, до новоізаного старшини та гарненько довідайся, чим він диха?“ Либонь, каже, він почина засовувати свого носа в церковні діла“. Ох, забув отець ієрей ізреченіє: „несть тайни, аще не узнана бысть“; і паки рече пословиця: „правда, як олива наверх спливе“. Що в громаді давно вже шепчуть про нову дзвіницю, то сіє не тайна і вістимо, що оное шепотання коснулось слуха і новоізаного. А хорошую пару коней купив отець ієрей на ярмарку, хорошую! Зараз після построєнія дзвіниці фаетона купив і попаді лисячу шубу з собольовим коміром, а тепер пару коней приобрів... ох!... А я едва-едва зміг одягти свою благоверну в заячий салоп, по случаю приобретенний, а діти... Ох, діти, діти! Оглядається нині отець ієрей на всі боки, яко тать... Ізнов, сказати, хоч і про свічний збір; весьма і весьма таїнственно оний ведеться... А ежели коснутись розділу всяких даяній і приношеній, чинимих параквіянами, то у мене аж у грудях замира. Ох стяжательні руки у отця ієрея, весьма стяжательні!

ЯВА III.

Тетяна і Хома.

Тетяна. О, хто це?

Хома. Не хазяйку ли дома імію честь лицезріти?

Тетяна. Ах, я вас бачила у церкві! Так, я хазяйка тут.

Хома. Причетник тутешнього храма Хома Варфоломеевич Аллилуєв.

Тетяна (*подає руку*). Сідайте! Конон зараз прийде. Він на сходці.

Хома (*сіда*). Знаю. Яко старшина. Нині вибори церковного старости і може вже ізбрали, — вам не відомо кого?

Тетяна. Мене те не доторкується.

Хома. О! о храмі господнем потрібно ежечасно і неустанно пектись!

Тетяна. Воно так належить і у кожному ділі.

Хома. По соразмерности... вознаграждение ежели скудное?

Тетяна. То краще не братись.

Хома. А ежели... гм... так... служба почотная і... уповаю, що слідує ізбрати мужа нестяжательного і усердного богомольця?

Тетяна. Головне діло, щоб не стяжателя? А у вас тут, кажуть, великий каламут в ділах?

Хома. Позвольте... сіє... сіє... напраслина і... і даже хула... не знаю як вас величать?

Тетяна. Тетяною Семенівною.

Хома. Весьма приятно. Позвольте вам многотимая Татіано Семеновно, предварительно, представить на благоусмотрение таковое повествование. Во время оноє і во вся дні клеветників і ворогів всюди премногая множества.

Тетяна. Це правда.

Хома. О, видите? Так, но... но всякий труд повинен вознаграждатись соответственно заслугам, о сем—бо глаголет і апостол Павел, в посланії... Ох, оскуділа вже моя пам'ять, но іменно глаголет.

Тетяна. Конешне, труд повинен вознаграждатись.

Хома. Так, справедливо. Но не по стяжательности ілі алчному хотінню чином вище находящегося... Вразумительно ли вам сіє? Наприклад, отець ієрей...

ЯВА IV.

Ті ж і Конон.

Тетяна. А ось і хазяїн!

Конон. А, пане Хома! (*Тисне руку*). Нам з вами і не удалось ще як слід погомоніти.

Хома. Позвольте вас облобизати! (*Цілує*). Прости! прости прослезившемуся старцеві! Умилен, весьма умилен і... Інший по гордості... інший по... по... прости! (*Витира очі*). Я ж тебе і азбуку почав вчити!

Конон. Пам'ятаю. Сідайте! І досі пам'ятаю за чуба скубли!

Хома. О, скублення за возлюб'є сама наука потребує... Почав тебе вчити якраз на Наума, першого декабря, она традиція іздревле водилась, а також і березовая каша, но... но нині времена погибельні: вольнодумство, своєволює і непочтеніє...

Конон. Ну, обрали за старосту старого Бовкуна, Павлового батька, він вже раніш старостував.

Хома. Степана обрали? Слаб, слаб, довірчивий і вельми не вникаюший в суть.

Конон. А є хіба такі щілини, що треба вникати?

Хома (*з ляком*). Щілини? Які щілини? Я... я сього не ізрек... не мої уста ізrekli... Ніяких щілин... запевняю, що все обстоїть преблаготолучно і предостойно хвали.

Конон. Ні, пане Хомо, не все: я койщо чув про дзвіницю.

Хома. Але не від... від мене?

Конон. Від людей я чув. (*Надходять Павло і Юрко*).

Хома. Чуєте, молоді люди, Конон не від мене чув про дзвіницю... Я не казав йому ні про коней, ні про шубу...

ЯВА V.

Ті ж, Павло і Юрко.

Павло (*Юркові*). Ну, кажу вже годі, так і годі! (*Мовчки здоровкаються*).

Конон (*до дяка*). Про яких коней, про яку шубу?

Хома. Я замикаю мої уста... і... і...

Юрко. Чого це пан дяк так метушиться?

Хома. Я... я... (*до Тетяни*). Многочтимая, попросю іспить водиці, ібо нині весьма душно!

Тетяна (*встає*). Ось я зараз внесу.

Хома. Я сам, я сам за вами посліду. (*Іде і обертається до Конона*). Кононе! Я нічого не говорив про дзвіницю! (*Пішов за Тетяною в хату*).

Конон. Щось тут, панове, коїться в церковних ділах: дяк почав захльобатись, як зайшла річ про дзвіницю, ізнов про якусь шубу почав плести та про коней... Треба б, Павле, твого батька остерегти, щоб не попав у капкан?

Павло. А треба. (*Тетяна і Хома вертаються*).

Хома (*з глечиком води*). Єдва охладився, так душно.

Юрко. Не віриться мені, щоб така невеличка дзвіниця, як оце у нас збудували, та обійшлась у сім тисяч.

Тетяна. Невже в сім тисяч?

Хома. Она збудована хозяйственным порядком, під неусипним доглядом двох осіб: усердного богомольця-рядчика Микити Хвадієвича Гололобова і отця ієрея... Но как днесь душно! (*Іде воду з глечика*).

Павло. Я в ділі будівлі мало тямлю, але ж, і на мою думку, дороженько обійшлась дзвіниця.

Конон. Я без помилки скажу, що вона більш чотирьох тисяч не стоїть.

Юрко. Нехай чотири з половиною!

Хома. То строєніє совершилось под бдительным наблюдением двох осіб...

Конон. Гроші, на котрі збудована дзвіниця, збрані по копійці, і ті копійки потові; криваві!..

Хома. Ох, нині із копійок, що дають на поминав'єніє усопших, ледве ледве дихаємо, а колись за панів перепадали і рубльовки і трьохрубльовки і збиралась достаточная мзда; а нині наб'єш повну кишеню мідяками — перелічиш, аж там і рубльовки нема. О древнія времена, невозвратимия!

Конон. Тепер скажених грошей нема вже на селі. Так он як кривавими грішми усердно порядкують.

Павло. Це діло треба вивести на свіжу воду. Отець мій чоловік довірчивий, старий — наживе на старість халепи. Ходімо, товариші, та розкриємо йому очі.

Конон. Ходім і справді?

Юрко. Та можна.

Хома. Молодіє люди! Пощадіть мої сідіє власи, мою... мою...

Конон. Та ви ж тут при чому?

Хома. Так, істинно... но, но... ежелі починають хвоськати по коняці, то голоблям найбільш достається. Усердно молю, пощадіте! Ох, як нині припека! (*П'є з глечика*).

Конон. Либонь, панове, це діло уголовщиною пахне? (*Пішли*).

Хома. Що?.. що він ізрек? Уголовщина? (*З ляку випуска з рук глечик і розбива його*). Що це я... я натворив?

Тетяна. Та нічого, пане дяче, трапляється! (*Сміється*).

Хома (*почина збирати черепки і поли кафтана мочить у воді*). Не гнівайтесь, усердно прошю!

Тетяна. Не руште, прибере дівчина. Ви тільки собі поли замочили. Сядьте та заспокойтесь.

Хома (*сів*). Сів, но... успокоєнія ніяк не обриту.

Тетяна. Велика у вас сім'я?

Хома. Єдиний син псаломщиком служить в чайнії постриженія во дякона; дочь, Фетімія, состоїть в замужестві за сидельцем казенной винной лавки; а друга, Євлампія, томиться в чайнії жениха... Благодарю вас, за приятное времяпрепровождение. (*Встав і протяга руку*). До приятного свіданія! Ібо отець іерей... Ні, не отець іерей, а... Приятно провів время з вами, благодарю! Ах, яка ж жарота днесь. (*Уклонився низько і пішов*).

Тетяна (*сама*). Чи він заполоханий, чи в чім винний, що так тремтить, аж ніяково на нього дивитись?.

ЯВА VI.

Входять Левко і Гаврило.

Левко і Гаврило. З неділею!

Тетяна. Спасибі, що завітали, а я таки сподівалась, що ви, тату, сьогодні до нас зайдете.

Левко. Сподівалась? Виходить, причуття у тебе таке?.. Бува, бува...

Гаврило. Воно і в скотини теж бува причуття: іншу худобину женеш на ярмарок, так як виводиш з двору — опинається.

Левко. А от скажи мені, чи нема у тебе причуття про те, що Конон почав чортзнащо вигадувати? Навіщо він звелів десятникам приказувать людям, щоб гній вивозили з дворів на вигін.

Тетяна. Я так і думала: хто-хто, а батько перші придуть з повченням.

Гаврило. А про дядька скажи ж словце!

Тетяна. Та про вас хоч і байдуже...

Левко. Спокон віку гній складали у дворі, а як бува тісно в дворі — на вулиці, проти вікон, а весною робили круги, а потім різали на топливо.

Гаврило. Ще як світ-сонця, так гній завжди у дворі, або проти вікон — такий закон.

Левко. Авжеж закон. Тепер он деякі люди вже починають ремствувать за це на Конона...

Тетяна. Це діло цілком Кононове, з ним і товкуйте! (*Помовчала*). Пам'ятаєте, як ще недавно вам Конон читав, що в гною заводиться всяка нечисть, що від гною розповсюджуються болісті по людях і хвороба на скотині.

Гаврило. Це ж в книжках списано?

Левко. Як ми звикли до гною, так нам він не шкодить.

Тетяна. І скільки разів Конон не гомонів з вами про це, то ви вірили, а звідки ж тепер зразу таке недовір'я?

Левко. Може в городах і треба вивозити гній...

Гаврило. А якже. Кажуть же, що в городі, де знаходиться гній, то баришні як мимо йдуть, то зараз носи хусточками затуляють, через те і вивозять гній з города, а нам гній нічого.

Тетяна. Читав же вам Конон і про села, у котрих є заводи та хвабрики, що як там люди мерли, доки не позаходили санітарних порядків. Ще ви, дядьку, своїми очима дивились на цифри, пам'ятаєте?

Гаврило. Чихру я добре розумію... до тисячів можу понімать.

Тетяна. І як причепурили хати, у котрих жили робочі, та стоки для нечистот одвели од річок, то смертність зразу зменшилась на половину.

Гаврило. Так, верно, чихра показувала половину. Що правда, то правда! От воно що. Бач, до чого воно йшлося оте читання?

Левко. Та бачу, бачу...

Тетяна. Дивлюсь я на вас обох і разом ніби і сміх мене розбира і сльози підступають до горла, що як згадаю я, як подумаю, який Конон легковірний!.. Після кожної беседи з вами, після кожного читання, наодинці він казав мені: „Дивись як наші батьки цікавляться, як розуміють все, як чуло до всього дослухаються, як допитуються про все? Хотів би я, каже, щоб хоч на одній такій бесіді побували деякі наші городські знайомі, котрі запевняли нас, що село вже цілком захлебнулось в бездонній тьмі...“ І радів, як мала дитина. Він і не вповав на те, що його батьки одним вухом слухають, а в друге випускають... Ах, який же він легковірний! *(Береться рукою за голову)*. Що це? Голова раптом закрутилась. Сьогодні я зранку почуваю себе млявою... Вибачайте, я тільки на хвилинку вас zostавлю; примочу голову і зараз вернусь. *(Іде)*.

Гаврило. Горілкою примочи.

Левко. Або вуксусом. *(Тетяна пішла)*.

Гаврило. Розсол з огірків теж гарне середствіє.

Левко. І гуща з сировцю помага. *(Мовчать)*.

Гаврило. Ні, ти скажи мені, через що не мене вибрали за церковного старосту, а Бовкуна? Що Бовкун трохи грамотний, а я зате знаю чихру до тисячів! Я ж казав Кононові, нехай мене вибирають. Сказав би він тільки слово, як старшина, і я певен, що мене вибрали б; але Конон як води в рот набрав!

Левко. Це так, як моя стара уповала на те, що Конон звелить настановити мене зборщиком. Вже й торбу хотіла шити задля книги і мішечок задля общеської суми... Постривай, кажу, старенька, не псуй докищо полотна. Деякі люди голосно казали: „Левка певно назначать зборщиком“. Назначили! Тепер якось аж ніби соромно людям в вічі дивитись.

Гаврило. Ні, ти скажи мені, хіба то важка служба у церкві старостувати? Які там такі діла? Одімкнув шафу з свічками перед обіднею, продав свічечку тому за п'ятачка, тому за гривню, тому за копійку. Після обідні гроші перелічив, замкнув в скриньку, свічки теж замкнув, чихру крейдою написав і гайда додому. І знов як служба правиться, то знаю всі поради, бо до всього додивився. Коли за карнавками посилають по церкві, коли з дзвінком та з тарілочкою; і знаю, що треба частіш посилають сторожів гасить свічки, щоб більші недогарки zostавались. Зате б честь була мені на старості літ: послужив три-чотири года і може медаль.

Левко. Вже і я тоді обрав би собі в церкві місце найлюбіше — ото, що якраз супроти коностаса праворуч, де завжди вахмістер стоїть, тесь урядників... Раз тільки колись довелось мені там постояти і не можу забути: ти дивишся на святих, а вони на тебе. *(Входить Тетяна)*.

Тетяна. Трошки пройшла голова... Виглядала Конона уподовж улиці, не йде... *(Сіла, говорить набік)*. Коли б швидше Конон прийшов.

Левко. Так то, невісточко.

Тетяна. Знов про гній?

Левко. Про гній балакатимем з Кононом, та не ми тільки балакатимем, знайдуться і другі. А я про те хочу тобі сказати, що не так у наших сімействі коїться, як у других людей...

Тетяна. Це правда.

Левко. Бачиш, що правда.

Тетяна. Починаю прозрівать. Ви і Кононові пожалуста розплюште очі.

Левко. Авжеж розплющу.

Гаврило. Треба і йому розплющити, щоб була не скоїлось чого такого, що...

Левко. Ну, нехай, Гаврило невгоден був столяром — рощитали, так там ціла компанія, і один проти всіх нічого не зробе... А чому б Гаврилові не бути церковним старостою?

Тетяна. Церковним старостою?

Гаврило. Хіба то трудна служба? Сама ж ти по-
нимаєш, що я чихру до тисячі можу.

Тетяна. Так в чім же річ?

Левко. А в тім, що Конон не бажає своєму ро-
дові чести.

Тетяна. Якої чести? Про яку честь провадите —
не розберу?

Гаврило. Розбираєш ти все, та не хочеш.

Тетяна. Ви певно про пиху кажете? Бо по-вашому
пиха — честь, примха — честь, самодурство — честь.

Левко. А по-твойому, що таке честь?

Тетяна. Балакала я з вами про це не раз, але
бачу, що ви нічогосінько не втямили. І тепер би пого-
моніла, так голова щось морочиться.

Левко. Може не хочеш гомоніти?

Тетяна. Та... і не хочу таки.

Левко. Що ж то ми дурні такі?

Гаврило. Чи болвани?

Тетяна. Я цього не кажу... я не знаю... я не вмію
з вами говорити... Розумієте?... не вмію!

Левко. Чого ж ти так прискаєш? Диви яка? А чи
тобі чоловік не мняв ще не разу очіпка?

Гаврило. Не заглядав, чи багато під очіпком
клоччя?

Тетяна *(встає)*. Що таке?

Левко. Треба, щоб Конон тебе хоч раз одма-
ніжив.

Гаврило. Я й батого позичив би.

Тетяна. Цього ж зроду-віку не буде!.. Коли б хто
осмілився підняти на мене руку, хоч би і Конон, то я
йому вгородила б в груди оцього ножа по самісіньку
колодочку!

Голос. Здрастуйте! А чи є хто дома?

Тетяна. Хтось мене пита? *(Швидко пішла)*.

Левко. Чи ба, яка хвабра! *(Сміється)*.

Гаврило. З городським духом.

Левко. Та невжеж вона так і з Кононом?

Гаврило. Я тобі і раніш казав, а тепер ти і сам
бачиш, що вона забрала Конона в руки і шабаш!

Левко. А чи воно ж по закону?

Гаврило. По городському закону. Я тобі скажу,
що вона ще й битиме Конона. Вийде на те, як ото на
картині намальовано, що по ярмарках продають: „била
жінка мужика, за чуприну взявши“...

Левко. Чи на селі було коли, щоб жінка та му-
жика била?

Гаврило. Завжди мужик жінку б'є, такий закон.
А той зразок задля малюнка взято не інакше як з го-
родського закону.

Левко. Ходім мабуть по хатах?

Гаврило. Попрощатися б?

Левко. Не стоїть вона того, щоб більш і в патьоки
з нею заходити. *(Пішли)*.

ЯВА VII.

Хотина *(хутко вбіга з дитиною на руках)*. От
тобі й маєш, от тобі й здрастуйте!

Конон *(входить з другого боку)*. Чого це ти метушишся?

Хотина. А мене зараз оце ваші мати били.

Конон. За яку провину? Дай мені дитину! *(Бере і
цілує сина)*.

Хотина. Коли б же за провину! Бачте, хазяйка
звеліли, щоб я не давала Петрикові нічого їстівного,
без їх дозволу, я так і роблю.

Конон. І гаразд!

Хотина. Еге: „гаразд“! Зараз іду додому вулицею,
аж баба Докія назустріч. „Постій!“ кажуть. Я й зупи-
нилась. Вони вийняли з пазухи медяника та й дають
Петрикові в ручку, а я й кажу „не велено“. Та й од-
вожу їх руку. А вони знову, а я й знову руку їхню
одвела. А вони: „Що ти, дурко, тямиш!“ Та й сунуть
того медяника прямо в рот дитині; а я мерщій вихо-
пила медяника та собі в рот. А вони як заверещать:
„Ах ти ж така, сяка!“ та за коси мене, та в потилицю.
Я вирвалась та навтьоки, а вони як галаснуть на всю
вулицю: „Ах ти ж паскудо, городська принчеса!“

Конон. Що медяника не дала дитині, то це добре
зробила.

Хотина. Кажуть: „Твоя хазяйка городська прин-
чеса“.

Конон. Не розказуй про цей випадок хазяйці! Чуєш? Іди лагодься до обіду, збирай оцю посуду!

Хотина (*збира посуду*). Кажуть: „Твоя хазяйка городська принчеса!“ (*Пішла*).

Конон. Ах, ці щоденні суперечки та непорозуміння з ріднею починають обридати! Либонь легше жилося б подалі від такої рідні, з котрою не маєш нічого загального і ніякого духовного зв'язку. (*Вертається*).

Хотина. Оце ще краще!

Конон. Що таке?

Хотина. Там до хазяйки прийшла Химка за лікарством, бо і в її дитини зробилась не в мою міру пліснявка.

Конон. Ну?

Хотина. А хазяйка тількищо розбовтали у пляшечці якесь лікарство та й дають, а далі почали розказувати Химці, що приходили ваші батько та дядько та докоряли хазяйку і ніби щось дуже прикре їм сказали. Шкода тільки, що я не розібрала, що вони їм сказали?

Конон. Хіба були тут батько й дядько?

Хотина. Авжеж були і довгенько таки про щось гомоніли, але як мене хазяйка повчали, щоб я ніколи нічого не підслуховувала, то я усе собі походжала біля воріт з дитиною. А далі думаю, може хазяйка подумують, що я підслухаю та й пішла собі далі од нашої хати, уподовж села. А ото іду назад з Петриком, а баба й перестріли.

Конон. Так про це вже ти розказувала.

Хотина. Стривайте ж бо! А оце Химка пішла з лікарством, а хазяйка припали до столу та так голосять, що й господи!

Конон. Справді? Певно батько її чимсь дуже зневажив? (*Хутко пішов з хати*).

Хотина. Чи не поскубли дід Левко нашу хазяйку, так, як мене баба Докія? Ну і люди у нас, не доведи господи, які уредні.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Двір Кононів. Збоку хата, попереду вулиця.

ЯВА I.

Конон і Тетяна сидять на призьбі.

Конон (*держачи Тетянину руку в своїй*). Ну, от розказала про інцидент з батьком та дядьком і сама кажеш, що тепер ніби об'легчила душу... Неварто, голубко, приймати все близько до серця: люди вони темні, з закорузлою традицією, з допотопним поглядом на союз мужа і жони. Хіба можуть і помислити, щоб чоловік не бив жінки? Як то можна? Чоловік жінчин: цар, суддя і кат.

Тетяна. Досадно, що я не здержалась і визначилась якоюсь фурією, балаганною героїнею, з ножем у руці!..

Конон (*усміхається*). Так і треба: з ножем в руці! (*Зідхнув*). В крестянській сім'ї, на превеликий жаль, панує нерухомо деспотизм, на равноправність нічого і сподіватись... Але часто трапляється так, що під старість супруги міняються ролями, і це я постеріг в нашій же сім'ї: батько цілком під владою матері; а раніш було навпаки... Так полегшало, кажеш, на душі? і слава богу.

Тетяна. Мушу тобі, друже мій, ще дещо сказати, бо вже воно почина мені набридати...

Конон. Справді? Що ж таке?

Тетяна. Ти не постерігаєш, що вже дехто з товаришів ворогує проти тебе?

Конон. Ну, це цілком помилльне підозріння!
Тетяна. Ні, не помиляюсь я: Павло, Радько і Василь — щирі до тебе, а...

Конон. Ну, ну! Хто ж не щирі, останні?

Тетяна. Кононе, предчуття ще мене ніколи не обманювало...

Конон. Але про кого це ти?

Тетяна. Про Юрка!

Конон. Про Юрка?

Тетяна. Перш усього знай, що він тобі завидує.

Конон. Звідки це тобі видно?

Тетяна. Невже ти не помічаєш, які він іноді болячі фрази кидає тобі в вічі? І потім дуже вже часто підчеркує: „господин старшина! Ідеаліст! Ініціатор?“

Конон. Правда, що ніби підчеркує, тільки не стоїть на те звертати увагу.

Тетяна. Позавчора почав ізошрять гостроуміє над твоєю віялкою і я ледве змовчала... „за перший тиждень, каже, зробив більш половини, а потім оддыхав два тижні...“

Конон. Так я ж не мав часу, довелося приймати волость. За те ж віялка вже готова, і сьогодні я хотів її при товаришах пропустити.

Тетяна. Ремствує, що ти, замість себе, товариша з города виписав.

Конон. Та ну? Так товариш же мій не гірший нічим від мене майстер, якщо не кращий? І не на товариський же кошт я наняв його, а на свій власний, найняв, доки упорядкую волость.

Тетяна. Так. А вдруге...

Конон. Ну: „а вдруге?“

Тетяна. Ти нічого такого за ним не постерігаєш?

Конон. Нова загадка!

Тетяна. Він... великий нахал!

Конон. Що-о?

Тетяна. Ондечки як раз іде... І Павло з ним. Я піду в хату. (Пішла).

Конон. „Великий нахал“. Та невже?

ЯВА II.

Павло та Юрко.

Павло. Наше вам! (Чоломкається).

Юрко. Здрастуйте, господин старшина! (Подає руку).

Конон. Здрастуйте, господин Юрко!

Юрко. До чого ж тут: господин?

Конон. До того, до чого і господин старшина! Адже у мене є ім'я?

Юрко. Та це я так, шутки ради.

Конон. І я не навспряжки. Ходіте та зараз віялку пропустимо!

Юрко. Невже скінчив?

Конон. А ти думав, що я ще два тижні спочиваю? Я, як треба, то і вночі умію робити.

Павло. А де ж віялка?

Конон. Он там під повіткою.

Павло. Я сьогодні по рибу і не пішов.

Конон. Через що ж то?

Павло. Та ось Юрко все нападає на мене.

Конон. А по-моєму, чому іноді і не побродить по озерах?

Юрко. Дурощі! (Пішли).

ЯВА III.

Домка (хутко іде вулицею). Ну та й черевики ж пошив мені Павло, немов душу в них вклав! (Задивляється на черевики). І блищать і хруптять, і такі ж легесенькі, неначе їх і нема на нозі. Прибігла до Тетяни похвастати. Мати кажуть: „не смій ходити до Тетяни! І чого вони так лютують на Конона, а найпаче на Тетяну? Павло дає черевички та й каже: „а ну примірте!“ Я сіла на стільчик, та й приміряю, а він зайшов з-за плечей та й обняв мене, а я як садану його в груди, а він так і поточився... „Ого, каже, у вас легенька рука“. Встала я та іду до дверей, а він і питає: „більш нічого і не скажете?“ — А що ж я вам казатиму? Він зідхнув та й каже: „Та доки ж ти мене

морочитимеш, химерна дівчино?" І мені стало його так жаль, що й господи! Зупинилась я біля порога, посупилась, та мов вся одеревеніла. Він наблизився, взяв мене за руку, пригорнув, а далі як притулив своє лице до мого, та так близько, а воно аж пашисть. „Присилать, пита, за рушниками?" Авжеж, кажу, присилай! Та як дремену з хати, та вповдовж вулиці, ну также прудко побігла, що і конем не догнав би!

ЯВА IV.

Тетяна (з хати). Що це ти, Домко, зупинилась проти хати, а в хату боїшся зайти?

Домка. Боюсь? Таківська я! Ви нічого не бачите? (Дивиться на черевики).

Тетяна. Де? (Оглядається).

Домка. А гляньте додолу?

Тетяна. Та що ж там долі?

Домка. Це мені Павло такі змайстрував! Ой, мати ідуть, тікаймо до вас! Коли б ви знали, як мені тепер жаль його, що так здорово саданула в груди?

Тетяна. Кого?

Домка. Та Павла ж. Ходімте швидше, я вам все дочиста розкажу. (Пішли в хату).

ЯВА V.

Хома і Докія.

Хома (ідучи поруч з Докією). Можна відслужить якого хоч молебна і якому хоч святому.

Докія. Івану воїну, тільки Івану воїну.

Хома. Можна. За звичайний молебен плата одна, за надзвичайний, тобто за заклятий, інша.

Докія. Мені треба заклятого молебна на мою невістку.

Хома. Либо три карбованця, либо годованого під-свинка.

Докія. Та що це ви, чи можна ж?

Хома. Інакше несходно і не...

Докія. Я краще піду в чуже село, там дешевше відправлю!

Хома. Гряди і уповай, що там тобі в потилицю накладуть. Пойми, що сіє єсть кощунственный гріх і повинен совершитися в хитро і мудро-тайнственный тайні!

Докія (показує на хату). Як вона зневажила мене, та не почитує, а на старого ножем погрожувалась, то я їй мушу стерпіти? О, віддячу!

Хома. Щоб така премила особа з ножем — сомнительно!

Докія. Я вам кажу, що наважалась кинутись з ножем!

Хома. Но не кинулась? Від наміренія до содіяння велике пространство... Одначе я час гаю! (Хоче йти).

Докія. Стривайте бо! Беріть півтора карбованця.

Хома. Коли вже так, то ось тобі останнє слово, і слово сіє твердо. Півтора карбованця, мірку пшеничного борошна, пару курей і гуску?

Докія. Ну, це інша річ, так мені зручніш.

Хома (подає руку). І годі розглагольствовать! Плата наперед.

Докія. Тільки пам'ятайте, що віск з свічок треба ісподу поскусювать і звідти свічки запалить, а горішнім краєм увіткнути в ставника.

Хома. Умовкни, знаю!

Докія. Та не помиліться! Як тільки піп: „Господу помолимся“, а ви одспівуйте: „Господи, не помилуй“, „Не подай, господи“, „Не амінь“, „Не лилуйя“...

Хома. Годі повчать вченого!

Докія. Я тобі, невісточко, докажу, я тебе навчу, як почитувати свекруху.

Хома (одійшов трохи). Утробо моя, навіщо ти жаждеш питанія? Тіло мое брєнне, навіщо ти потребуєш одіяння?

Докія (тим-часом щось вийняла з пазухи і сипала біля Кононової хати та промовляла якісь кабалістичні слова). Дамся я тобі, городська принчесо, в знаки; відправлю я на тебе заклятого молебна, нехай поскручує і тобі руки, так як Тимохвійщиній свасі — Мотрі!

ЯВА VI.

Левко і Докія.

Левко *(на порозі)*. А йди вже, стара, обідати, бо після обід підемо конопель мочити!

Докія. Скучив за мною. Іду вже! *(Пішла в хату)*.

Хома. О, помстительная тигрице, о твердолобе сотворіння! О, древо непознання!.. Заклятого молебна їй забাগнулося! Ради хліба насущного мушу крутити-вертити!.. Свічки можна запалити і зісподу, а щоб замість: господи помилуй — господи не помилуй? Сохрани мене боже!

ЯВА VII.

Конон, Павло і Юрко.

Павло. Ловко, ловко змайстрував віялку, честь тобі і слава! І дешевим коштом.

Юрко. Що ловко, то ловко, тільки трохи забарно!

Конон. А хіба щонебудь коїться в житті по щучому велінню? А, пане Хомо, як ся маєте?

Хома. Влачу дні, доки ноги служать. *(Чолом-кається)*. Отець ієрєй нині заготовив для вас просфору, а ви і в церкву не пожалували?

Конон. Так трапилося! *(Мовчання)*. Може в хату підемо, пане Хомо!

Хома. Ні, я мимо шествую, уздрів і... привітався.

Павло. Невже мимо шествує?

Хома. Істинно!

Конон. То посидимо на призьбі. *(Сідають)*.

Юрко. Піти поздоровкатись з Тетяною Семенівною. *(Пішов)*.

Конон. Вона либонь не зовсім здорова. Ви щось сумні сьогодні, пане Хомо?

Хома. Настали времена томительні, для кишень розорительні, для життя обременительні і в грядущем не утешительні.

Конон. От так філософія! Ми всі надії наші покладаємо тільки на грядуще, тією надією живемо, а ви так суворо дивитесь!

Хома. Ох, не кажіть! Мрачні времена грядуть!

Павло. А хочете я вгадаю, чого ви нишпорите?

Хома. Оставьте втуні ваше не... не звичайне уподобленіє, подобно животному, либонь звірю!

Павло. Ну, вибачайте... Але я знаю, що ви прийшли вивідати, куди позавчора поїхав мій батько?

Хома. А куди? Ні, ні... я... *(Б'є себе по губах)*. Губодуро, мовчи і не глаголь! Я, я і в помишленні не імів.

Павло. А я вам на всякий случай скажу таки. Вони поїхали до архиєрея.

Хома *(з ляком)*. До владики?

Павло. Ми їм посовітували одвезти церковні гроші прямо до архиєрея.

Хома. Що ви вчинили? Бла... бла... благожелательно ли сіє?

Конон. Невже не слід було так зробити?

Хома. Не... не похвально... Єжели владика довідається, то тут можуть насунуть такі бурі-урагани, стихії-кавардаки... Ох, мене холодний піт пройма. Остатки зубів моїх починають щеміть достаточного невиносимо.

Павло. А знаєте, що батько уже й повернулись, і владика обіщав прислати слідувателя, щоб розвідать, що тут скоїлось?

Хома. Ой, ой, ой!

Конон. Ви ж чого так лякаєтесь? Хіба ви причинні до цього діла?

Хома. До якого діла? Я ніякого діла не відаю. Усердно прошю ослобонить мене від ваших не... недоброжелательних вопросов... Фу, піт раптом все чоло мое обогрів! *(Витира лице хусткою)*.

Конон. Який же ви страхопуд!

Хома. Од юних літ. Єжели владика соблаговолить... Ой, ой, ой! Тут буде і дзвіниця і заклятий молебен, і шуба...

Конон. А це що за новина „заклятий молебен“?

Павло. Де це такого молебна правлять, чи не в пеклі?

Хома. Що таке? Якого заклятого молебна? Тьфу, тьфу, тьфу! Що це я, мов-нетямуший? Ой, голова моя...

Владика... шуба... пара коней... заклятий... тьфу! О! язик мій, ти скоратиш моє земное перебуваніє.

Конон. Та що це з вами, чи не занедужали ви й справді?

Хома. Я глухий, я сліпий, я німий... Ух, ежели владика прибуде... О, унесіте мене нозі мої либо в вихрь пространственный, либо в пучину тартарійськую... (*Хутко пішов*).

Павло. Чи не збожевівив він?

Конон. І чого вони оці бідні причетники і справді такі заполохані?

Юрко (*виходячи з хати*). Та чи довго вона ще корчитиме з себе Пенелопу?

Павло. А ходи, Юрку, сюди?

Юрко (*неохоче*). А чого там? (*Підходе в'яло*).

Павло. Юрку?

Юрко. Ну?

Павло. От тепер доки нас тільки троє, до речі б потовкувати нам про...

Конон. І я маю кой-об-чим поговорити...

Юрко (*мнеться*). Можна б і до другого разу. Або і зовсім облишить...

Павло. А по-моєму краще зразу виявить...

Конон. Виховуватись з чимсь потайним, чи недомовленим в спільнім ділі, чи корисно ж?

Юрко. Та мало чого не скажеться іноді... Чоловік бува у всякій настрою, вирветься слово, а воно не горобець — не впіймаєш. На всяке чихання не наздрастуєшся... Конешне, хотілося б так, а бува, що не можна так...

Конон. Що це за недомовки, що за поговірки? До чого вони? В наших товариських умовах сказано ясно: ніколи ні з чим не виховуватись і нічого не втаювати, щирість і одвертість — наш принцип!

Павло. Юрко, бач, незадоволений тим, що ти поставив замість себе другого майстра.

Конон. А хіба від того гірш діло пішло? А хіба я не навідуюсь щодня по двічі і по тричі в майстерську? А хіба я і вночі не роблю, як треба? Хоч би і з віялкою скільки я провозився? Тепер знову майструю

модель легкої сіялки, щоб проста крестянська коняка змогла тягти її.

Юрко. А хіба ми тебе заставляємо те робить?

Конон. Ні, діло мене заставляє робить, саме діло.

Юрко. Може хвастовство та похвальба?

Конон (*скинів*). Безсовісний ти чоловік! Нарешті, нехай і так, нехай я те роблю ради „хвастовства і похвальби“. Хіба ж від того є яка некористь товариству? Не те ти, Юрку, кажеш, не те у тебе на думці!

Юрко. Невже? Який ти угадько!

Конон. Що ж, коли ти зачепив мене, то і я тобі віддячу. Нехай я працюю, мудрую і ночей не досипаю задля того, щоб визначитись, що ось то я який невтомний працівник; ну, а ти ж по цілим дням спиш ради чого? Тебе ж щодня будять на роботу... А я не колов тобі тим очей ще ні разу. Спиш, стало бити натура того вимагає. Але ти збирався вчитись і слісарству і кравецтву... Та й досі тільки збирався, а я не шпигнув тебе за це? Я ще ніколи не бачив, щоб ти хоч одну борозну пройшов за плугом, як плугатар, хоча завжди думав: як треба буде, то і сам піде за плугом.

Юрко (*усміхається*). І завжди ти помилявся в думках. З якої речі я піду за плугом?

Конон. Так ти хочеш паніть? У нас цього в умовах не було.

Юрко. Я порядкую по своїй часті.

Конон. І я порядкую, і сам роблю.

Павло. І я також.

Юрко. Бо ти слюсар, а ти швець!

Конон і Павло. А ти пахар!

Юрко. Я за плугом сам ходить не буду, так і знайте! Я, як головний пайщик в ділі, хочу тим користатись.

Конон. Ти хочеш не тільки керувати ділом, а й меншими пайщиками орудувати як наймитами?

Юрко. Не силкуйся ловить мене на слові.

Конон. Домовляй ти, а я послухаю.

Юрко. А як у мене нема охоти сьогодні розгальговувати і переливати із пустого в порожнє? (*Пішов*),

Павло. Куди ж ти?

Конон. От тобі і товариська одверта доладня розмова.

Павло. Він сьогодні цілий день якийсь чудний, чи знервований, чи чимсь розгніваний? Все не по ньому, все не так. А завтра зовсім іншим буде... Я його натуру знаю!

Конон. Такі натури шкідливі для кожного діла... Так, переконався я, що не існує меж нами ні щирости, ні одвертости... Мабуть, наскоро зляпали ми товариство, через що воно вже і розповзається. Навряд чи зостанусь я далі у вашій артілі.

Павло. Отакої!

Конон. Я бачу, що я вам непотрібний і вашим співробітником не зможу бути.

Павло. Що ти вигадуєш?

Конон. Вам чоловіка я поставив замість себе, ним і задовольніться. Передо мною розкривається ширша арена діяльності — ціла волость, і тут я потрібніший ніж вам, тут я вбачаю задля моєї енергії простір і роботи непорушений вугол.

Павло. І в тебе чи не егоїзм говорить і ти чи не хочеш один всім ділом керувати?

Конон. Ні, друже... Хоча уряд мій такий, що я стою в голові цілої волости, але завжди керуватиму я тим ділом за допомогою навуки і людей, більш мене знаючих.

Павло. Керуй і цілим ділом, боже тобі поможи. Але і з нами не ламай спілки.

Конон. Не доросли ми, Павле, до рівноправности, некультурні ми люди, на нас, як каже той циркульник: „тільки зверху образovanje“. Підростаєте, єднайтесь, а я подивлюсь на вас і коли виявиться, що я помиливсь, то вір, що перший у тім признаюсь!

ЯВА VIII.

Ті ж, Домка і Тетяна.

Домка. Здрастуй, братіку! (*Чоломкається*).

Конон. Здрастуй, дзиги.

Домка (*до Павла*). І ви тут? Вас тільки і бракувало. А ми хотіли підсвинка в гринджоли запрягать та за вами посилають.

Тетяна. Чи ти, Кононе, знаєш новину?

Домка. Не хочу, не хочу! (*Затика вуха і втіка*). Ой, не кажіть!.. Без мене, без мене!

Конон. Що це з нею?

Павло (*усміхається*). Невже трудно догадатись? Цими днями поберу рушники!

Конон. Он як! Боже поможи. Дуже, дуже радий поріднитися з тобою. (*Стискають руки*).

Тетяна. Аби до любови!

Павло. Та тут уже нема ніякої фалші!

Тетяна. Ходімо ж обідати. Де ж той Юрко?

Конон. Розприндився чогось.

Тетяна. Ще б не розприндився!

Конон. А з якої причини?

Тетяна. Ходім, в хаті розкажу.

Павло. Я ж кажу, що на нього сьогодні гедз напав. (*Пішли*).

ЯВА IX.

Здалеку чути лемент, котрий наближається, потім виходять спершу молодичі, а потім чоловіки і діти всякого зросту.

1-ша молодича. Не можна конопель мочити в річці? А чия ж то вона? Чи вона ж не наша, не обчеська?

2-га молодича. То це наші коноплі повинні пропасти, чи як? а ми без прядива мусимо зоставатись?

3-тя молодича. Ой людошки? Що ж це воно? Та ще як світ-сонця такого не чувано!

1-ша молодича. От і зоставаймось, баби, без полотна? А з чого дітям сорочки шитимем, з чого шитимемо чоловікам штани?

2-га молодича. З роду-віку не забороняли, а це зразу заборонили.

3-я молодича. Ой молодички, ой сестрички, до чого ж воно оце йдеться?

1-й чоловік. То це у нас не буде вже і прядива, ні з чого буде зробити ні ряденця, ні мішечка, чи і налигача якого скрутити?

2-й чоловік. Це, стало бить, не інакше як щось воно виходить не тее...

3-й чоловік. Хіба з призову вищого начальства?

1-й чоловік. Бог же його зна! Довідатись би!

2-й чоловік. Якийсь, стало бить, світоворот.

1-ша молодиця. До чого ж це воно дійдеться?

2-га молодиця. Недаром, мабуть, подекуди по ярмарках богомоли прорекають що кінець світа.

3-тя молодиця. Ой, люточки! Дяк оце свіжо балакав, що піп вже не буде ні христити дітей, ні печатати... А причащатиме тільки того, котрого хоче... „Коли, каже, під попа підводять машину, то й піп докаже свого!“

1-й чоловік. Ось давайте покличемо сюди Левка та Докію, вони як батьки, то їм скоріш всього відомо це діло!

1-ша молодиця. Так, так, кличте їх!

2-га молодиця. Вони певно що знають, що і від чого так.

3-й чоловік. Ось я зараз піду, то й викличу їх, бо вони ж мені куми. *(Пішов)*.

1-й чоловік. Та невже ж це новий старшина із себе таке вигадав?

2-й чоловік. Раділи, що, стало бить, порадики почав заводити, що, виходить, добрав способу, як розплутати грошову збірнину, що до всього, мовляв, додивився і... А тепер не можна конопель в річці мочить, хіба це закон?

1-й чоловік. Та щоб гній вивозити на вигін.

2-й чоловік. Ну, гній.. У мене гною стало бить, так що і зовсім нема, бо я собі, виходить, лимарюю.

1-й чоловік. Шкур, щоб не вимочували в річці.

2-й чоловік. Хіба? Як же це?

1-й чоловік. Сказали десятники, що будуть витягати з річки.

2-й чоловік. От тобі і маєш! А я якраз завтра, стало бить, наважився намочити линтварики, виходить...

ЯВА Х.

Ті ж, Левко, Докія і 3 чоловіки.

Левко і Докія. Здрастуйте, з неділею!

Всі. Спасибі!

2-й чоловік. От як ви, Докіє, і ви, Левку, стало бить, сказати, примером...

Докія. І скажу, скажу без примеру! Хоч він і син нам, а правди не треба таїти. Все це скоїлось не інакше, як з неї, з невістки — причеси!

Левко. Стривай бо, стара, не туди ти загинаєш.

Докія. Гляди, щоб я тобі при людях не загнула.

Левко *(суворо)*. Але замовкни лиш!

Докія *(торопко)*. Чи ба який!

Левко. Дурощів не мели. Що ж, люди добрі, не я вам нав'язав у старшини могого сина, бо я, як відомо вам, і на сходці стояв осторонь.

ЯВА ХІ.

Ті ж і Гаврило.

Гаврило *(надходить)*. А я так що й зовсім на сходці не був. *(Шанкується мовчки)*. Хоча писар і казав: „Як же без вас, Гаврило Тимофієвичу?“

Левко. Я за нього не потягну руки, хоч він і син мені, я за громаду цілком.

Гаврило. І я, і я, хоч він і племенник мені!

Докія. А щодо невістки!

Левко *(грізно)*. Мовчи! І щоб ви знали, що я намігся зараз оце накласти на віз конопель і везти до річки.

Гаврило. І я, і я!

Всі. І ми з вами!

Левко. Запрягай, стара, кобилу, складай коноплі на віз!

Всі. І ми з вами! Коли пропадуть, то пропадуть гуртом!

3-й чоловік. Баби! Ідуть зараз по хатах, та складайте коноплі на вози! *(Деякі баби пішли)*.

Гаврило. Хоч би діло дійшло і до справника, так ми зуміємо відповісти. Хіба це закон? Та я, якщо до чого, то і з губернатором уступлю у речі!

ЯВА XII.

Ті ж, Конон, Тетяна і Павло.

Конон. Чи ба, яка кумпанія зібралась! А я дивлюсь у вікно, що воно за народ зібрався? Здорові будьте! І ви тату, тут? *(Левко і Докія одвертаються)*.

2-й чоловік. Ми зібрались, примерно... виходить, що стало бить...

Гаврило. От ти вже й не по комплекту почав, потому как...

1-й і 3-й чоловіки. Стривайте бо, Гавриле, нехай батько, Левко нехай говорять.

Деякі. Авжеж. *(Промеж себе)*. Супроти батька-матері не піде.

Другі. А може і піде? Хіба не трапляється?

Треті. Ні, не піде. Говоріть, говоріть ви, Левку?

Левко *(виступає, за ним Докія і Гаврило)*. Отже я й не знаю, чи мені належить кланятись, люди добрі, мойому синові, що він виходить як старшина?

Конон. Ні, не належить, бо батько скрізь батько. Краще я вам уклонюсь. *(Кланяється)*.

Левко. Ну то... Ти звелів не мочить коноплі?

Гаврило. По який правилі? положенню крестянському?

Конон. Ага, ось у чім річ! Старшині належить пеклуватись об тім, щоб оздоровляти село, ради чого він повинен і не дозволяти річок забруднять, колодязів запускать до того, щоб в них застоювалась вода та гнила, нечистот щоб не заводили, гноїщ, смітників, куч і такого іншого. Коли я довідався від вас же таки, панове, що в нашій волості, а найпаче в нашім селі, щовесни була великий мор, що багато дітей вимира, то обернувся за порадою до людей знаючих. Чи я ж повинен у тім, що старшинам, котрі тут раніш мене порядкували, байдуже про це було?

1-й чоловік. Тобто закон такий є?

2-й чоловік. Невже закон?

Левко. Ще й закон він вичитав у городських книжках.

Гаврило. І хоче нам замуляти очі?

Конон. Дядьку Гаврило! З батьком у мене один зв'язок, а з вами інший, батькові я зможу і змовчати, чи одмовити так як батькові; а вам можу сказати таке слово, котрого не хотілось би сказати... Отож я вас на всякий случай упереджаю. Панове громадо! Закон такий з давніх давен існує, тільки його якось обминали все і не добачали; а я не хочу його обминути... Я посовітувався спершу з земським та з нашою докторшею і розпочав порядкувати по їх совіту.

Деякі. Земський посовітував? Докторша?

Другі. Ну, коли земський та докторша...

Конон. Від того, що намочують коноплі в річці, вода портиться, через що риба дохне і гниє, а скотина п'ючи тую гидку воду—хворіє.

Деякі. Та воно неначе і правда.

Другі. Мовчіть!

Конон. Тільки дякуючи половоддю, котре бува весною та після великих дощів, літом або восени,—річка наша робиться на який час проточною і очищається, а без того у нас може ніколи не переводилась би зараза. В гною та в смітниках заводяться жуки, черви, мухи і всяка нечисть, від чого в повітрі з'являється смрад, котрий розповсюджує усяку заразу. Ось через що і діти мруть як мухи. З того ж повітря і скотина заражається і хворіє та гине.

Левко. А деж нам коноплі мочить?

2 чоловік. Або шкури де нам вимочувать?

Конон. Копайте оддаля річки—ями попроводьте туди канавками воду, а потім канавки перегатіть і мочіть собі там що хочете.

Докія. Може скажеш у неділю ями та канави копати?

Конон. Хоч і в неділю.

Докія. Чуєте, миряни-християни?

Конон. Ви ж коноплі завжди мочите в неділю?

Левко. Ні, ми так не согласні.

Гаврило. Нізачо не согласні, бо це не мода.

Конон. Ні, воно так мусить бути, як я сказав.

Левко. Я оце зараз повезу коноплі до річки і намочу, а як прийдуть десятники викидати — я ляжу поперек конопель і нехай спершу на груди мені наступлять!

Докія (*б'є себе в груди*). Ні, нехай мені, матері своїй, сам син наступе на груди, на ті груди, котрі його згодували; нехай зав'яже мені руки, ті руки, котрі його сповивали та колихали!

Конон. Що ж це?

Тетяна. Тату, мамо! Та бог з вами, до чого це ви ведете?

Докія. Зо мною завжди бог, а хто з тобою?

Левко. Подивлюсь я, як ти підіймеш руку на матір і на весь рід?

Гаврило. Та що ти його вчиш? Як руку підняти на батька? Ти підійми сам на нього ломаку, та огрій разів з десяток!

Конон. Геть з мого подвір'я!

Гаврило. Що?

Конон. Геть!

Гаврило (*звонив*). Це так на дядька?

Конон. Ні, на провидцю, на лиховода, на бунтаря!.. Геть, кажу, зараз!..

Гаврило. От так... (*одходе посупившись*).

Левко. І батька і матір жени з двору, бо вони теж бунтарі!

Докія. Бий матір сюди, в груди! Невістко, хапай ножа і бий мене! (*Сікається до Тетяни*).

Конон. Мамо! Не чепайте її! Не дозволю!

Гаврило. Бий, Левку, його, що ти дивишся йому в зуби?

Левко (*кидається на Конона з палицею*). Ах ти ж!.. Матір одпихаєш?..

Конон (*вхопивсь за палицю*). Тату не робіть цього! (*Вирива палицю і кида геть. Люди кидаються до Левка*).

Тетяна. Кононе! Друже мій, батьку!.. Зречись зараз твого уряду... Молю тебе, твій рід погубить тебе!

Пожалій мене, пожалій твого єдиного сина!.. (*Падає навколішки перед ним*).

Конон. Ради тебе, ради — сина, ходім звідци! (*Пішов у хату, за ним Тетяна*).

1-й чоловік (*помовчав*). Що це він, куди?

Левко. Мабуть не хоче старшинувати..

Докія. Не хоче? (*Левко опустив голову*).

Гаврило (*надходе*). І не треба!

2-й чоловік. Як же, стало бить, не треба? Хоча шкури вимочувать і заборонив, а без старшини, виходить, як же?..

3-й чоловік. Коноплі — то одне діло, а без старшини хіба можна?..

Гаврило. Хіба нема кого обібрати за старшину?

Деякі. Чи не тебе?

Гаврило. А хоч би й мене?

Деякі. Бачили вже таких!

1-й чоловік. Наслухались белькотунів таких, як ти вволю!

2-й чоловік. Стало бить, виходить, мошельників та грабительників бачили чимало...

Гаврило. А може я і не був би мошельником?

ЯВА XIII.

Ті ж, Радько, Василь, Михайло і деякі молоді селяни.

3-й чоловік. Ось і артільщики йдуть.

Радько, Василь і Михайло. Здорові були з воскресним днем! (*Чоломкаються з Павлом*).

Всі. Спасибі!

Радько. По якому случаю сход?

Василь. Цікаве може що?

Михайло. Послухаємо і ми.

1-й чоловік. Случай такий, що бодай і не казати.

Радько. Чи не про коноплі?

2-й чоловік. Та еге ж... та про шкури...

Радько. Я ж казав учора Кононові, що буде бунт — отже не вірив!

Василь. А хто ж перший пішов на суперечку?

Павло. Хто ж, як не батьки та дядько!

Михайло. Так ми і вповали.

Павло. Пагане діло затіяли, пошкодуєте ви, панове... А що вам, дядьку Левку, то сором, великий сором!

Дехто. А вжеж, що пошкодуємо.

2-й чоловік. Мовляв, хоч він і той... а виходить, що, стало быть, пошкодуємо.

3-й чоловік. Як за таким не пошкодуємо, то і хто його зна за ким і шкодувать?

Радько. Чи у нас же був коли такий старшина? За короткий час він усі діла розібрав: вишукав позатосовувані громадські гроші, розгряничив хто скільки повинен платити і завіщо платити і як?

1-й чоловік. Як же, це правда!

2-й чоловік. Тепер воно, стало бити, у волосних ділах, так, мовляв, виходить усе як чорне на білому показано.

3-й чоловік. А перш було і не допитаєшся ніякого толку: одне тільки і знай плати та плати.

Радько. І писаря-грабителя прогнав, і зборщиків-шкуродерів приструнив так, що аж очі повилуплювали. О, він скоро очистив би всю нашу волость від хаптурників та розпутників.

Павло. І першими, котрі заступають йому шлях до правди і чести — з'явилися батьки!

Радько. Та мої батько не раз кажуть: „коли б з моїх чотирьох синів хоч один на половину вдався в Конона, то я б спокійно ліг у домовину!“

Василь. Та який батько не завидує Левкові?

Деякі. Це так, це правда, завидують багато!

Левко (*розгублений*). Коли б же він не заборонив конопель мочити...

Павло. Чи не думаєте ви, панове, що земський вас похвалить за це?

1-й чоловік. Де там похвалить? Хіба за такі діла хвалять?

2-й чоловік. Єжели, стало бити, не можна, виходить, шкури вимочувать, ну що ж, треба у ямі.

3-й чоловік. Хто зав'язав оцю спірку, той повинен і розв'язати!...

Радько. Оце розумна рада!

Василь. Розумна, розумна!

1-й чоловік. Колиб не батько, та не мати, то ми може погмоніли, погмоніли та й скорились би.

2-й чоловік. Коли стало бити закон, що виходить...

3-й чоловік. Як вже перед таким не скоритись, то хто його знає перед ким скоритись?

Деякі. Ідіть, Левку і Докіє, в хату і там як собі знаєте, а так не можна.

Левко. Та якже це?

Докія. Я не піду!

1-й чоловік. Як то „не піду“? Кричали „бий мене“, а Левко палюку підняв, а тепер: „не піду“?

Всі. Ідіть, ідіть! Нічого опинатись: ви обое кругом винуваті!

Левко. Треба йти!..

Докія. Та вже... Іди ти попереду...

Левко (*глянув на Докію*). Як я оце діло розжував, то, либонь, мені слід іти позаду! (*Пішли*).

Гаврило (*набик*). Ну, я не пішов би на мирову! (*Пішов*).

1-й чоловік. Коли б Левко не так... гостро, а то зопалу: „ляжу, каже, поперек конопель“, а потім з палицею кинувся.

2-й чоловік. І, стало бити, Гаврило почав, виходить, нацьковувати. (*Починають промеж себе гомоніть*).

Павло (*до артільщиків*). Юрко визнача з себе хазяїна над усіма, а більш дуріє чогось...

Радько. Ні, Конона нам нельзя випустити з товариства, бо він душа артілі!

Василь. Коли Юрко хоче панувати, то й бог з ним, нехай панує, а нам треба не таких товаришів!

Михайло. Нехай собі хазяїнує на своїй землі, коли наша спілка йому не досмаку; а ми його не вдержуємо!

ЯВА XIV.

Ті ж і Юрко.

Юрко (*мовчки пошанкувався з людьми, підходить до Павла*). Гаврило мені зараз сказав, що Конон відрікся од уряду?..

Павло. Ледве, ледве катастрофи не вчинилось.
Левко підняв палицю на Конона!

Юрко. Хіба?

Павло. А Тетяна Семенівна почала благати Конона, щоб пожалів її і сина...

Юрко. Плакала, ридала і навколішки припадала? Без мелодрами таки не обійшлось?

Павло. Ти сьогодні злий, як диявол!

Юрко. А ти зараз і розкис? Та тож ламання було і більш нічого...

Павло. Отже я либонь порву з тобою усякий зв'язок!

Юрко. Ой, ой, ой, як ти мене налякав!

ЯВА XV.

Ті ж, Левко, Конон, Докія і Тетяна.

Левко. Панове! От я кажу перед усіма, що цілком я був винен у тій плутанині, тепер же кажу, що супроти правди вже не піду ніколи!

Докія. І така вже та правда стала світла та ясна, як рання зоря!

Тетяна. І повік завжди правда сяятиме! *(Тим часом артильщики підійшли до Конона і стискали йому руку, тільки Юрко остався осторонь).*

1-й чоловік *(до Конона)*. Воно, Левонтовичу, як розсудить, то краще, щоб дітей менше помирало.

2-й чоловік. Авжеж. Стало бить, вродиться — христи його та пести; виходить помре — ховай та поминки справляй. Хіба воно користь — одно, сказати, розорення!

3-й чоловік. А що смраду від гною сила, та від річки дхне, так це ж правда!

Конон. Нам, панове, треба свіжого повітря.

Всі. Свіжого, свіжого!

Юрко *(набик)*. Без малювання, а ні на ступінь...

Конон. Та нехай же те непорозуміння пощезне і забудеться на вік. А тепер мерщій за заступи

та за лопати, та гайда гуртом копати ями та канави. Дайте, тату, і мені зайвого заступа і я вам допоможу!..

Артильщики. І ми, всі ми вам допоможемо!

Всі. Оце так! І давно б так! Ходім, ходім, нічого часу гаяти!.. *(Всі зашамоталися).*

КІНЕЦЬ.

ЧАЙКОВСЬКИЙ,
АБО ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ

Історично-драматична бувальщина у 5 діях і 9 одмінах

Зміст позичений у Є. П. Гребінки

Іван, Лубенський полковник.
Марина, його дочка.
Герцик } слуги полковникові.
Гадюка }
Циганка, служка Маринина.
Олексій Попович, Пирятинський.
Кобзар.
Розмазня } сотники.
Бубир }
Мандрика, хорунжий.
Чаплія, осаул.
Микита Прихвостень } запорожці.
Касян }
Шапка }

Зборовський, кошовий.
Варка, шинкарка.
Тетяна, її небога.
Старий запорожець.
Джура кошового.
Знахар.
Знахарка.
Запорожець — татарин.
Запорожець — бурсак (Вишкварка).

Джури, запорожці, гетьманці, дівчата і челядь.

Діється: 1 й 2 дії — в Пирятині; одміна другої дії — в корчмі; 3 дія — в Січі; 4 — в Лубнях і 5 — в зимовнику.

Діється межі XVI і XVII в.

ДІЯ ПЕРША.

ОДМІНА ПЕРША

Кам'яний будинок з ганком і піддашком, над річкою Удаєм; далі дубовий гай. По той бік річки Пирятин: земляні окопи й рови, на окопах гармати; з-за окопів визирають дахи й верхів'я будівель і башт. На ганку широкі лави й стіл; в сінях кабіця, в котрій горять дрова. Наліво від глядача густий сад, відгороджений частоколом, направо: комори, стані і т. і.

ЯВА I.

Циганка (*вибігає на ганок озируючись*). І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною? Певно догадується? О, у нього собачий нюх... А панна намагається в одну душу: піди таки тай піди, та споглянь уподовж річки, чи не їде в човні Попович чорнобривий? Чи не на лихо принесло сюди того Поповича з Києва? Ох, коли б нам не запобігти клопоту з тим чорнобривцем?

ЯВА II.

Герцик (*виходить з другого боку*). Полковника тут нема? Циганка. Від полковника йдеш і полковника шукаєш?

Герцик. А кого ж я по-твоєму шукаю?

Циганка. Мене.

Герцик. На цей раз не вгадала.

Циганка. Ба вгадала. Ти краще не хитруй зо мною, бо всіх перехитруєш, тільки не мене. Кажи бо швидш, про віщо хочеш спитати?

Герцик. Не вдержиш язика за зубами.

Циганка. А глянь, які у мене міцні зуби. Ти зумій замкнути мені рота, то завжди носитимеш ключа при собі безпечно.

Герцик. А якого б ти хотіла замка?

Циганка. Дай грошей, я дуже ласа; але й до дарунків охоча.

Герцик. Все б загарбала до своїх рук?

Циганка. У мене руки загребуші!..

Герцик. У, циганяча литка! Так матимеш уволу й грошей і дарунків, тільки повчи: де і як здобути такого привороту, щоб хоч яку дівчину привернути?

Циганка (*регочучи*). Одвороту тобі добувати не треба, а привороту... Ох, тяжка загадка... Що ж оце ти собі забрав в голову? Ага, тямлю!.. Гаразд, знаю де і як здобути того зілля, та тільки ціни ніяк не складу... (*Оглянулася*). Мовчи!.. Ондечки вже повзе сюди Гадюка. (*Хутко побігла*).

Герцик (*сам*). Невже догадалась? Певно... На те вона й ворожка... Ну що ж, підкуплю її, поспробую грішми сипнуть.

ЯВА III.

Гадюка (*несе топливо до кабиці*). Чого ти тут никаєш?

Герцик. А ти чого?

Гадюка. Тобі повилазило хіба, що готую страву задля полковника?

Герцик. І сьогодні гарчиш на мене? Коли у тебе з'явиться прихильніша мова до мене?

Гадюка. Тоді, коли ти робитимеш по правді. Пам'ятай, Герцику: „Хто по правді робе, тому по правді й очі вилізуть“.

Герцик. А яку ж я неправду роблю?

Гадюка. За таку правду, як у тебе, чепляють на глаголя.

Герцик. Візьми ти краще зараз мене за горлянку та й задави, легше мені буде!.. На, бери, дави!

Гадюка. Тю-гу!.. Одійди ти, сатано, я лежачого не б'ю.

Герцик. Всім я тут, як більмо в оці. (*Зідхає*). Боже, боже, навіщо ти дав мені життя? (*Тяжко зідхає*).

Гадюка. А ти... ти не той... Чуєш, ти не ремствуй... Коли бог звелів жити, то вже живи... а не

ремствуй... (*Не зна що сказати. Помовчав*). І ти таки справді німець?

Герцик. Не віриш?

Гадюка. І віра у німців така, як ото ти розказував?

Герцик. Така.

Гадюка. Ой ні!.. На мою думку ти з тих німців, котрі не вірують в Христа?..

Герцик. І гріха ти не боїшся?

Гадюка. Гріха? Де ж гріх?.. Хіба це гріх?.. Та ну тебе, відсахнись, ну й чого раз-по-раз попадаєшся на очі? (*Пішов*).

Герцик. І цей лютує та все звіриться на мене; ну та цей звір нестрашний, байдуже! О, панна Марина сюди йде. Оце цікавий звір! Ех, коли б моя думка справдилась, не хотів би я й раю. Либонь Попович і справді наважається перейти мені шлях?.. Побачимо чия візьме!

ЯВА IV.

Марина (*виходить на ганок*). Знов Герцик тут?

Герцик (*низько уклоняється*). Може панні що потрібно, я радий завжди до послуги?

Марина. Мені потрібно, щоб ти йшов собі звідци.

Герцик. Скоряюсь панській волі. (*Уклонившись відходе, промовляючи на бік*). Покірне телятко дві матки ссе.

Марина (*сама*). Невже й сьогодні гості не роз'їдуться, і я знов муситиму цілий вечір біля них пеклуватись? Куди як весело! Третій день гостюють, пора б вже й честь знати. А Олексій певно і вчора до світа прождав мене на острові?..

ЯВА V.

Олексій (*перелазе через тин із саду*). Марисю!

Марина (*з жахом*). Ти? Іди собі?... Ні, стій.. Ой боже мій!.. Що ж це ти вигадуєш?

Олексій. Смерть легше, ніж трое день тебе не бачити.

Марина. Сюди зараз придуть... Вже, либонь, йдуть?.. може батько? Чи не Герцик?..

Олексій. Нехай і батько йде.

Марина. Ой, ні, ні!.. Опам'ятайся, що ти кажеш? Увечері побачимось... Ну, годі ж, іди вже!..

Олексій. Ще одну хвилику дай дихнуть тим повітрям, котре так сміливо тебе обгортає, доторкується до твого личка, вдивляється в твої любі оченята. Щасливе повітря!.. Дай же хоч рученьку? (*Марина простяга руку*). Тепер прощай до вечора! (*Цілує руку*).

Гадюка (*кашля за дверима*). Кахи!

Олексій. Тепер вже треба втікати. (*Перелазе через тин*).

Гадюка (*входить і ніби сам до себе промовля*). Полковник іде. (*Марина хутко пішла*). Добре, що Герцик не постеріг!..

ЯВА VI.

Полковник, Іван, Кобзар і челядь. Полковник виходє на ганок, Кобзар за ним, челядь зостається біля ганку.

Полковник (*сів край столу*). Гей, меду, та люльку! (*Герцик и Гадюка подають*). Налий! (*П'є*). Налий і старому. (*До кобзаря*). Чи ти сьогодні не переборщив часом, що ніби переплутав слова? Ну-ну, доспівай!

Кобзар (*співа*).

Діжу місю, рука в тісті,
Свиня кричить — хоче їсти,
Доки діжу замісила —
Свиня двері розтрусила.

(*Промовля*). Сказано: невправка!

(*Співа*).

Горілочко, люблю тебе,
Як трапиться, то й п'ю тебе,
Ой я б частіш випивала,
Коли б же ти звичай знала.
А ти звичаю не знаєш —
Де не треба, там гуляєш;
Що за тебе срібло-злото,
А ти валиш у болото...

Полковник. Іншого так виваля, що з чортом стане схожий...

Кобзар (*співа*).

Чоловік мій, хоч рудий,
За тебе з себе огрядний,
І хоч косий та курносий,
Та не ходє щодня босий.
У попа молотив,
Копу грошей заробив,
Купив собі шапку сиву
І свитину не вошиву,
А дядько Явтух,
Дав старенький кожух,
А тітка стара
Три сорочки дала,
Штани дала кармазині,
Щоб дівчата голосили,
Дала пояс і онучі,
Щоб любили баби сучі...

(*Промовля*). Ще б такого не полюбили, як намальованийий!..

ЯВА VII.

Ті ж і Марина.

Полковник (*побачивши Марину*). Годі, діду! А то ти скоро доспіваєшся до скороминки. (*До Марини*). Що це ти, доню, сьогодні якась вутла?

Марина (*цілує його в руку*). Голова трохи болить.

Герцик (*набик*). Чи не серце?

Марина. Гості вже поїхали?

Полковник. Та вже випровадив... А що?

Марина. Та... я нічого... слава богу!..

Полковник (*до кобзаря*). Заспівай, старче, яку думу, ось і дочка прийшла послухати.

Кобзар. Чи жива-кріпка, панно?

Марина. Хвалити бога. А ви як?

Кобзар. Ще дибаю, та ніяк до домовини не додибаю: що наближусь, а господь і одведе.

Полковник. Цілком грішну неправду старий проваде. Коли б раптом смерть зазирнула в вічі, прохав би, щоб дала ще пожити.

Кобзар. Байдуже. Хіба попрохав би, щоб дала помолитись.

Полковник (*сміючись*). Та хоч з раз до забуття напитись?

Кобзар (*усміхається*). А може й питва попрохав би. (*Співа*).

Із-під города, з-під Азова, то не великі тумани
установили,

То три брати ріднесенські, як голубоньки сиве-
сенські,

Із города, із Азова, з тяжкої неволі
У землю християнську, до батька, матері, до роду
втікали:

Два брата кінних, а третій менший піша-пішаниця
За кінними братами уганяє,

На біле каміння, на колюче коріння,
Свої ніженські козацькі-молодецькії посікає;
Кров'ю слідоньки заливає, до кінних братів словами
промовляє:

Ой, ви, братіки мої рідненькі, голубоньки сивенькі,
Добре ви учиніте, мене меншого брата меж коней
візьміте.

І в землю християнську, до отця, до неньки, до
роду підвезіте.

Брати ж на благання меншого брата уваги не звер-
тають,

Все далі в степи безкраї широкі втікають...

Марина (*криком*). Замовкни, дідусю!.. Сьогодні
я не можу такої думи чути, не можу, жаль обхоплює
душу...

Полковник. Ех, ти, баба, баба!.. Хоч не хвались
нікому, що ти козацька дочка. Треба, доню, й дівоче
серце загартувувати, бо ми живемо в таких обставинах,
що й бабі іноді доводиться хапатись за пістоля; треба
повсякчас пам'ятати, що ворог ніколи не дрема і при
нагоді ніколи він тебе не пошкодує; і як він завжди

пала жадобою помсти супроти мене, так і я мушу
пильнувати за всіма його заходами, бо коли не я його,
то він мене осиліє, а осиливши, з радістю обміє свою
гостру шаблю в моїй гарячій крові і зотнувши мою
голову — з реготом настроє її на спис... Таке, як ба-
чиш, козаче існування: „або слави здобути, або дома
не бути“...

Марина. Знаю, знаю, тату... Ох, яке ж тяжке існу-
вання!..

Полковник. А що вдіємо? От ти ремствувала на
мене, на тім тижневі, за те, що я звелів татарського
шпиґа посадовити на кіл; а вчора дали мені відомість,
що татари полонили восьмеро наших козаків і всіх
кіньми розірвали...

Марина. Ой, боже мій! Страшно, таточку, страшно
слухати!..

Полковник. Страшно? Бо ти баба!..

Марина. І коли вже скінчатись ці свари та кари
страшенні?..

Полковник. Багато вже крові пролилося, і ще
литиметься вона довгі віки!.. (*Вийма з кишені таляра*).
Ну, на тобі, старче, за твою працю. (*Дає*).

Кобзар (*взяв*). Господь тобі віддаче, вельможний
полковнику, за щедру данину; таляр твій піде не на
мед-вино, а в чужоземщину — на викуп наших сіром
невільників, котрі гниють там по ямах та по скле-
пах...

Полковник. Коли так, то пожди! Герцику! Дві
жмені талярів з моєї скарбниці.

Герцик. Чую, вельможний пане! (*Хутко пішов*).

Полковник. На таке діло моя кишеня була і буде,
бардзо щедрою.

Гадюка (*дає гроші*). Ось і моїх три гривні!

Герцик (*вносе гроші*). Ось таляри.

Полковник. Віддай чоловікові божому. (*Герцик
віддає*).

Марина (*дає гроші*). Візьми, дідусю, і від мене
лепту.

Гадюка (*набів*). А німець нічого не дав? От тобі
і вірує у Христа.

Кобзар. Спасибі всім щирим душам. (*Хова данину*). З міру по нитці — голому сорочка. Одвідаю ж я зараз отця протопопа та й поблагословлюся в далеку дорогу.

Полковник. Шкода, мій батьку, опізнився, отця Якова не застанеш вже.

Кобзар. А де ж він, чи не до владики у Київ поїхав?

Полковник. До владики, тільки не до київського, а до всемирного.

Кобзар. Як?

Полковник. Отиде вже отець Яків ко праотцям на вічний спочивок.

Кобзар (*набіжно*). Царство небесне, вічний спокій. Благочестивий був пастир. А хто ж заступив місце його?

Полковник. Та от вже другий тиждень пішов, як викликали ми з Києва сина його, Олексія, але він чогось і досі зволікається з постриженням... Прибувши в Пирятин, прийшов, як здавна ведеться, з поклоном до мене; погомонівши з ним якусь хвилю, я мусів піти по пильній військовій справі, його ж лишив з дочкою; через недовгий час вернувся в господу, та вже не застав гостя, не зуміла певно моя дочка зацікавити...

Герцик (*набик*). Зацікавила, вже, либонь і в садочок привабила!..

Марина. Він сказав, що має якесь невідкладне діло і зараз відбув...

Кобзар. Прощавайте, залишайтеся в товариській шані та в божій охрані. (*Кланяється*).

Марина. Може підгодувалися б у нас, дідусю?

Кобзар. Хліба-соли ніколи не цурався.

Марина. То ходімо, я вас погодую. (*Пішли*).

Полковник. От за це, дочко, хвалю. Погодуй чоловіка божого.

Герцик (*набик*). Вона чи не передасть через нього цидульку коханцеві?

Полковник. Розумна у мене дочка і ввічлива, а все таки баба: від пісні почала ревти, мало не зомліла... А коли б вона побачила муки та кари своїми очима?.. Найкраща баба не варт путнього слова!.. Коли

б на світі були одні баби, давно б нас всіх татари перебили. Нащо був гетьман Сагайдачний, а й той промняв жінку на тютюн та люльку.

Герцик. Без баби чоловікові чи можна ж?

Гадюка. Баба, що чорт — одна сатана!

Герцик. І тебе ж на світ баба привела?

Гадюка. Хіба я її прохав об тім?

Полковник. Гадюка сьогодні чогось здорово лютує?

Гадюка. Німці життя мені вкоротають...

Полковник. Що??

Гадюка. Нічого!..

Полковник. Бог сотворив бабу на лихо та на погибель чоловікові. Натворивши всякого добра, певно господь подумав так: „як не сотворю ніякого зла, то чоловік у розкошах та в вільготі забуде мене“... Того ради й зліпив бабу з ребра чоловічого...

Гадюка. І навіщо було ліпити?

Полковник. А пам'ятаєш, Гадюко, як я колись хворів від кримської пропасниці?

Гадюка. Ще б не пам'ятати? Три роки тіпала вона тебе, пане полковнику, як чорт суху вербу...

Полковник. А скільки баби-шептухи присилковувались, щоб я не їв риби, а я не послухав їх і їв щодня не тільки рибу, а й раки... Побачимо, думав собі, хто кого подужа? І що ж, нарешті я таки поборов пропасницю — покинула. А була б тоді жива моя жінка, Леся, я певен, що умовила б мене зацурати і рибу і раки!..

Гадюка. І може, пане полковнику, не було б вже тебе тепер і на світі?

Полковник. Найкраща була в світі моя покійниця!.. (*П'є*).

Гадюка. А все ж таки баба!..

Полковник. Не миліш вона від цього питва.

Герцик. Не кожному, пане полковнику.

Гадюка. Невже всі німці такі бабії, як ти Герцику?

Полковник. Ну, годі вам заводитись. А чи не пора часом обідати. (*Вийма годинника*). От тобі й маєш, знов зупинився! (*До Герцика*). Оказія! Удосвіта був зупинився, так я подмухав всередину, потрусив, посту-

кав об стіл — зацокав; а зараз мовчить. На, пошепчи біля нього (*Дає*).

Герцик. Чи не впустив пан додолу?

Полковник. Хіба я вчора був п'яний?

Герцик. Задля того не треба бути неодмінно п'яним. (*Відходе на другу половину*).

Полковник. Гадюко!

Гадюка. А чого, пане полковнику?

Полковник. Вчора я дуже був п'яний?

Гадюка. У мене ж не твоя голова на плечах, твоїй голові зручніш про те знати.

Полковник. І то правда. (*Помовчав*). А смачний сьогодні буде борщ?

Гадюка. Кращого зварити незугарні.

Полковник. Чи не додати б соли? Вчора теж був не солоний.

Гадюка. Недосіл на столі, а пересіл на спині.

Полковник. Доки гостей нема, чи не напишу листа до ясновельможного? Ну, вже мені як писать листи!.. А не можна не писать... Скажи, щоб скрізь тихо було, щоб і муху чуть було, як пролетить, всім мовляй: пан полковник листа пише. (*Пішов*).

Гадюка (*куштує страву*). Листи, листами, а борщ, либонь, і справді невдалий? Каже: „соли додати“... А на мою думку паприки та цибулі бракує. (*Пішов*).

ЯВА VIII.

Марина (*ідуци до краю ганку*). Так, я не помиляюсь: човен пливе уподовж річки; у човні він, Олексій!.. Співає. Який дивний голос. (*Чутно пісню, згодом Олексій вплива на човні і тихо пропливає*).

Олексій (*співа*).

А вже третій вечір,

Як дівчину бачив,

Ходив коло хати

Її не видати.

Вийди, дівчино, вийди, рибчино,

Вийди, серденья, утіхо моя.

Тебе на всім світі єдину кохаю,
Моя чарівнице, жаданий мій раю.

Вийди і т. д.

Не бійся, що нічка темненька спадає,

Тебе твій коханий в гаю виглядає.

Вийди і т. д.

Марина (*тихенько співа*).

Я вийду, козаче, я вийду, собою,

Та хоч посумую укупі з тобою...

ЯВА IX.

Циганка (*підбіга до Марини*). Бачила в човні?

Марина. Бачила.

Циганка (*приспівує*).

Зелений барвінку,

Стелися низенько,

А ти чорнобривий,

Присунься близенько.

(*Тихо промовля*). Сказав, що на тій половині, де зрубаний пенъ.

Марина. На острові? Гаразд.

ЯВА X.

Герцик (*просунув в двері голову*). На острові? Гаразд!

Марина. Скажи, що неодмінно буду...

Герцик. І я теж буду. (*Циганка і Марина пішли тихо розмовляючи*). Попович, як бачу, не дримає.. Ну, я не я буду, щоб я тебе не впіймавл..

ЯВА XI.

Полковник (*входе*). Ну?

Герцик. Полагодив. (*Дає годинника*).

Полковник. Чи надовго ж?

Герцик. Аж доки знов не зупиниться; а зупиниться тоді, як знов буде перекручений.

Полковник. Що за біс, ніяк не вдержу руку заводячи, завжди перекручу. Піди та одішли лист до гетьмана та накажи посланцеві, щоб менш до корчом заїздив.

Герцик. Чую, пане полковнику. (Пішов).

Полковник. Гадюко! Чуеш, Гадюко!.. Гадюко!

Гадюка (входе, держачи в руках паприку і цибулю). А чого так приспичило?

Полковник. Чому не відкликаєшся? Вуха позакладало, чи що?

Гадюка. А хто ж звелів, щоб скрізь було тихо?

Полковник. Ага, я й забув.

Гадюка. То-то що забув. Забув, тай галаса мов на живіт.

Полковник. Ти сьогодні дуже злий?

Гадюка. Злим краще бути.

Полковник. Хіба?

Гадюка. Краще.

Полковник. Через що ж краще?

Гадюка. Ну й чого б я ото в'їдався? Краще та й годі.

Полковник. Як годі, то й годі.

Гадюка (ніби сам з собою). Німець всіх заступив, тільки німцєві і віра...

Полковник. Що ти там бубониш?.. Краще вгадай, що тепер коїться там за горою?

Гадюка. Те, що і вчора коїлось, а може що друге?

Полковник. А може ти брешеш?

Гадюка. Брехню загинати легко, ти спершу збігай туди та довідайся, а опісля брехню загинай.

Полковник. Щось ти сьогодні не на шутку порскаєш...

Гадюка. Бо ти, пане полковнику, по чорт зна якому поводишся.

Полковник. Ти мене не вчи поводженню, чуєш? Не забувай з ким розмовляєш...

Гадюка. І ти, пане полковнику, пам'ятай кого питаєш...

Полковник. Що? Ой, буде хтось битий.

Гадюка. Той, котрий піддається.

Полковник. Як?

Гадюка. Ніяк!

Полковник. Еге, як бачу, то мій нагай скучив по чийсь спині!

Гадюка. Не полохай ляканого.

Полковник (криком). Гадюко!

Гадюка (криком). Пане полковнику!

Полковник. О, то я ж тобі покажу себе!.. (Хутко пішов в другу хату).

Гадюка. А ну-ну, покажи, покажи! (Збіга вниз, бере біля плоту жернового каменя, виносе на ганок і підпира двері). Давно вже мені кортить зміряти твою силу, чи така велика, як і одвага?

Полковник (за дверима). Відчини! Це твої, Гадюко, витівки?

Гадюка. Вже ж не Герцикові.

Полковник. Ти каменем привалив двері? Відвали каменя зараз!

Гадюка. Сам відвали.

Полковник. Я не хочу напотужуватись.

Гадюка (набік). Мабуть не подужа. (До нього). Прохолонь трохи, пане полковнику!

Полковник. Та чи ти відчиниш?

Гадюка. Спершу просунь крізь двері нагая.

Полковник. Ну на, бодай тебе чортяка проковтнула. (Просовує нагая).

Гадюка. Не проковтне, подавиться. (Взяв нагая, відвалює каменя). Милости просимо, пане полковнику. І чого б я так кипів?

Полковник. Мовчи! (Сів). Але в тебе і сила нівроку!..

Гадюка. На мій вік стачить.

Полковник. Давай обідати.

Гадюка. Який тепер обід, коли вже добрі люди повечеряли?

Полковник. То давай вечерять. То це я третій день не обідаю?

Гадюка. Зате трое день все закусовав та закуску запивав. (Подає миску і інше). Хліб та сіль вашій ласці.

Полковник (*Ість*). Фу, яка штука! В роті вогнем пече — козацька їда!.. Оце так борщ, либонь, ти ще такого зроду-віку не варив.

Гадюка. На голодні зуби і камень має смак.

Полковник. У горлі неначе віником мете, міцний борщ! На мою думку кінь не їстиме такого борщу?

Гадюка. Кінь? Кінь так той зразу здохне.

Полковник. А чоловік здоровша від такої страви.

Гадюка. Лицареві цей борщ на здоровля, затеж німцеві — на погибель.

Полковник. Ні, і німця не візьме нечиста.

Гадюка. Німець пропаде від однієї ложки.

Полковник. Так я ж тебе зараз переконаю. А ну, поклич Герцика; побачимо: пропаде, чи ні?

Гадюка. Живісінський буде.

Полковник. Побачимо!

Гадюка. Живісінський буде, бо його до цієї страви ніхто не примусить.

Полковник. Та як він не захоче їсти — задавлю!

Гадюка. Пошкодуеш.

Полковник. Пошкодую? Клич Герцика мерщій. (*Гадюка пішов*). Їстиме, Герцик, так їстиме, що аж за вухами лещатиме. (*Здалека чути гуртовий спів, а згодом в човні проїздить молодь*).

Ой зійшла зірка з підвечірка

Та й упала додолу;

Ой хто ж мене, молоду дівчину,

Та й поведе додому?

Обізвався козак молоденький,

Та й на воронім коню,

„Гуляй, гуляй, молода дівчино,

Я проведу додому“.

Проводь, проводь, молодий козаче,

Та проводь, не барися;

Бо зо мною, дівкою молодою,

Та весь рід зажурився.

Не так же рід, не так же рід

Та як батько та мати;

Хотять мене молоду дівчину,

Та за іншого віддати.

Полковник (*слухав*). Розспівались Пирятинці цієї весни, всіх пісень і не переслухаєш... А здорово, мабуть, спатиметься після цього борщу... (*Ість*).

ЯВА XII.

Входять Герцик і Гадюка.

Полковник. Чуєш, Герцику! У нас за спором діло: я їм свій ухвалений борщ і кажу, що він дуже здоровий задля кожної людини; а Гадюка запевня, що ти, як тільки покуштуєш, зараз помреш. Бери ложку і їж!

Герцик. Чому не їсти, адже пан їсть? (*Взяв ложку і тільки покуштував*). Ой!.. Це не їжа!

Полковник. Чом же ти не їси? (*Гадюка регоче*).

Герцик. Не можу!.. Вогнем пече, давить, ріже, шкребе!.. Це хіба людська страва?

Полковник. А чия ж, собача?

Герцик. Від неї і собака здохне.

Полковник. То я по-твоєму гірш собаки?

Герцик. Хай мене бог скарає, щоб я так подумав! Ні, це їжа лицарська, а я хіба лицар? Я сміття, я чорт-знащо, я пфе!.. (*Плює*).

Полковник. Не базікай, їж! (*Схопив Герцика однією рукою за коміра, а другою силкується всунути йому в рот ложку*).

Герцик. Не можу, вельможний, ясновельможний пане, пропаду!

Полковник. Пропадай, мені байдуже!

Гадюка. Пане полковнику, стій! Я йому роззявлю щелепи, а ти литимеш в рот, так зручніш діло піде.

Полковник. А ну-ну?

Герцик. Уй!.. Стійте, послухайте! Страшна і надто цікава справа!..

Полковник. Опісля про справу, спершу їж ось цю страву.

Гадюка. Роззяв рота, а то як візьму тебе за щелепи, то всі зуби зостануться в моїй жмені.

Герцик. Пане полковнику! Честь панова, гонор панський і все... уй-уй-уй! Пан полковник буде обікрадений, ошуканий!...

Полковник. Що-я? Моя честь, мій гонор?... Хто мене має обікрасти? Ти брешеш, вражий сину!..

Герцик (*шепче йому на вухо*). Щоб я не діждав ранішньої зорі, щоб я помер як муха, коли брешу!..

Полковник. Он воно що? Ого-го... Пам'ятай, якщо ти збрехав — розірву тебе на шматки!..

Герцик. Моя голова, моя душа, моє тіло в панській владі!..

Полковник. Гадюко!.. Візьми мерщій міцну верьовку!.. Веди, німче! (*Хутко пішли*).

ОДМІНА ДРУГА.

Острів, порослий вербами, лозою, калиною, очеретом і кугою. Смерка.

ЯВА I.

Олексій (*виїздить на човні, засовує човна в очерет, потім виходе на беріг, станове рушницю біля дерева й вдивляється в темряву. Згодом сіда на зламаний пен*). Невже полковник ще не спить? Марини нема й досі. (*Сів на пен*). Спобігло мене чарівне кохання і цілком заволоділо всією істотою; немов сам не свій, ні об чім другим не можу ні думати, ні гадати, опріч любої Марисі: всіма думками моїми прагну тільки до неї однієї!.. За два тижні не прочитав ні жодної сторінки із премудрих грецьких ораторів й філософів, з котрими до цього випадку ніколи не розрізнявся... Не знаю, що далі зо мною буде і не цікавлюсь того знати; нехай що буде, те й буде!.. (*Скочив на ноги*). Либонь вона! (*Вдивляється в темряву*). Дурне якесь маненьке пташатко длубає носиком ягоди на калині, і імення йому нема, а шелесту наробило неначе що путне. (*Оглядається*). Що ж за-знак, що Марини й досі нема? (*Сів і зідхнувши замислився, згодом почина співати*).

Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
За гай по корови,
Нехай же я надивлюся
На ті чорні брови.

Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
У луг по калину,
Нехай же я надивлюся
На тебе єдину!..

(*Знов вдивляється*). Невже не вийде? А може вона тільки подратувала мене, може у неї така вдача, щоб привабити, а потім і зацурати?.. Може є який другий козак, огрядний?.. О, певно є! Так, так бачу, що зацурала вона мене, залишила!.. Ну що ж, вона власна мене зацурати; а я не можу, ох, не можу!.. Прибудь же, облеслива чарівнице, востаннє, хоч на малу хвилину, та поглузуй досхочу над необачним дурнем!.. (*Сів, тяжко замислився. Почина тихо співати*).

Ой ти, дівчино, горда та пишна,
Чом ти до мене, серце, не вийшла?

ЯВА II.

Марина (*тихо підходе з-за плечей і обсипа Олексія квітками*).

Я не горда, хоча й пишна, як бачиш, козаче, до тебе вийшла!

Олексій. Моя Марисю, моя богине!..

Марина. Любий, любий!.. (*Обіймаються*).

Олексій. Я ж знемігся, не чувши твого любого голосочку; я ж знесилився, не бачивши твого чарівного видочку!..

Марина. Ох, чого, чого тільки я не передумала за ці двоє день. Татко все чогось гнівався, немов постеріг все і слідкує за мною! Герцик по п'ятах ходить... А тут ще й гості — одні в господу, другі з господи, — ніяк не насміла з світлиці вийти. — А сьогодні вже одважилась...

Олексій. А може сама не хотіла вийти та на татка звертаєш?

Марина. Хі!.. Бач який? (*Плаче*).

Олексій. Що це, ти плачеш? Лебідочко моя, я ж пошуткував, я ненароком... Невже з тобою не можна й пошуткувати? Ну і я заплачу. Хоч і не пристало козакові плакати, а заплачу таки, дивлячись на тебе!

Марина. Ох, не можу ж сліз зупинити! Серце так защеміло, так зщулилось, а сльози і линули, ніяк їх не зупиню!..

Олексій. Ну, годі ж, годі!.. Ото яка ти!

Марина (*сміється крізь сльози*). Бачиш, сміюся, а сльози дурненькі все капають!

Олексій. Вже ніколи не скажу тобі такого, зарікаюсь!

Марина. І не кажи, боронь тебе боже! Коли б не хотіла прийти, чи прийшла б? А що не прийшла вчора і позавчора, так, кажу ж, не можна було, не можна!.. А що, коли б хто мене постеріг і справді? Ти ж знаєш, любий мій, що дівоча слава, як ясна шабля: дихни на неї — потускніє... А я хіба не граюся своєю славою?

Олексій. Свідок бог, що не за виграшку я маю твоє кохання. Життя в нім і смерть моя, легше мені смерть прийняти, ніж бачити тебе не моєю!

Марина. Ох, як до серця ти промовляєш!.. А що я роблю, тільки подумай? Побаче хто мене з тобою, хіба не пропаща моя слава?.. „Гляньте, скажуть, полковникова дочка з поповичем, з бурсаком“!.. Але чим страшніш, тим миліш! А ще страшніш мені залишити з тобою кохання, ніж кохати тебе, — розумієш?

Олексій. Розумію, голубко! Сонечко ти моє ясне, ти світ моїх очей, ти пал душі моєї!..

Марина. Як я вся тремтіла, як горіла у ту хвилю, як вскочила в човна і пливла до острова; гукнув би хто на мене з людей — оніміла б; побачив би татко — зомліла б; а тепер, біля тебе я зовсім друга, інша... Коли пропаду, то й пропаду — знатиму за кого! Зуміло серце кохати, зуміє і перетерпіти; зуміла слухати твоїх закоханих річей, зумію вислухати й таткові докори. Битиме татко, я згадаю твої обійми палкі та щирі і перетерплю; віддасть мене татко в монастир, і там я об однім тобі даматиму; приневолить піти за нелюба, я думкою житиму тільки з тобою і не наверну мого серця до другого — доки і вмру!.. Я, Олексію, козачка! Помру кохаючи тебе одного, передвоїтись серце моє ніколи не зможе! І квіточці без ясного сонечка не жити, а ти — мов ясне сонечко.

Олексій. Чаруй, чаруй мене ще більш, моя ластівочко-щебетушечко!..

Марина. А я дуже хотіла б бути ластівочкою, тільки щоб і ти був ластівочкою! Ми літали б високо — високо, купалися б у прозорій блакиті... Сіли б спочити на хмариночці і дивилися б звідти на землю, на сади, на людей... Я гукнула б: гляньте люди, ось я, я кохаю мого Олексієчка і він мене кохає, ми щасливі без краю!.. Потім полетіли б над річкою, черкали б крильцями об воду і охолоджували б свої личка.

Олексій. Який солодкий сон ти навіваєш на мене твоїм чарівним щебетанням.

Марина. А знаєш, що мені снилось?

Олексій. Скажи?

Марина. Здалось мені, що ми з тобою риби: ти окунь, увесь у сріблі-злоті сяєш, а я пліточка, і нам дуже весело було. Плавали ми у великім-великім прозорім плесі, вода як скло, така тепла, як твої обійми... Дно посипане білим пісочком, а по пісочку розкидані раковини різних колірів, достоймітно як квітки по полю; а понад берегами росте трава і одбиває в воді тінь, котра визначається величезним лісом, бором... Риб навкруги багато-багато; плавають, плескаються, бавляться, одна другу спереджаючи... Надивившись досхочу, ми попливли у беріг, але трава там так густо заросла і так переплуталась з куширем, що не можна ніяк просунутись... Коли дивлюсь, аж із трави висовується сомова голова: рот роззявлений, зуби виширені, вуса напручені, як дріт... Вдивляюсь, і бачу, що то татко! (*Оглянулася*). Ось він тут!

Олексій. Хто?

Марина. Він, мій татко!.. Мерщій втікай!

ЯВА III.

Ті ж і Полковник.

Олексій (*схопив хутко рушницю і скочив у човен*). Перша куля в груди тому, хто кинеється на мене! (*Одплива*).

Марина. Тобі, Олексію, я віддала своє серце, твоїм воно і довіку зостанеться!

Полковник (*виходе з-за куща*). Вже й серце віддала? (*Кидається на неї*). Ах ти ж!..

Марина (*стала проти нього*). Так! Олексієві я віддала своє серце, бо покохала його... Повчай же тепер, тату, дочку-нерозумницю!.. Як бачиш, не зуміла покохати з оглядом, не знаю в кого така вдалась? Карай же мене за те, таточку, не обаряючись карай!..

Полковник (*опустив руку*). Годі! Не дивись так на мене! (*Набік*). Пригадала цілком свою матір чарівну!.. (*До Марини*). Поїдемо, доню, додому! (*Гука*). Гей, Герцику, Гадюко!.. Де ви там? (*Герцик і Гадюка з'являються*). Я пішов проходитись по острову і несподівано зустрів Марисю, вона тут бавилась в самотині... Але, доню, так удруге не роби. (*Обіймає її і веде*). Вночі наодинці небезпечно... Хоч ти й козацька дочка, а все ж таки не слід, так... (*Марина умліває*).

Марина. Карай мене, таточку!..

Герцик (*набік*). Невже коханець втік? Шкода...

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

ОДМІНА ПЕРША

Світлиця в полковниковім будинку.

ЯВА I.

Марина і циганка.

Марина (*сидить біля вікна*). Не втішай мене, моя ти щирая жалібнице!.. Нема в твоїй розмові такого слова, котре б хоч на мить загоїло розвереду болячого серця...

Циганка. Та може ж полковник, дивлячись на твої сльози, на твої муки — змилосердиться над тобою? Погломони ти з ним краще прямо, одверто... Що він не козак, а бурсак — того не бійся!

Марина. Не можу... Коли б татко інакше поведився зо мною, може й погломонила б... Коли ж він одним гострим поглядом може зціпити мої уста і розігнати всю мою одвагу... Навіть і тоді, як він несподівано спобіг мене з Олексієм, я, не пам'ятаючи себе, щось зопалу промовила до нього, а глянув він мені в вічі — і я зомліла, очумалась тільки в своїй світлиці... Боже, чому я така неспіла і в кого я вдалась?..

Циганка. Пан полковник тоді дуже був стурбований і все бідкався, але як тільки ти відкрила очі, зразу мов не тим зробивсь: невіть куди поділося й пеклування і немов йому вже байдуже стало про тебе... Це якийсь страшний батько!..

Марина. От бачиш, який він? Та як же я насмію розмовляти з ним одверто?

ЯВА II.

Полковник (*хутко входе*). Ви тут вдвох? (*До циганки*). Скажи Герцикові, щоб дав мені... люльку.

Циганка. Зараз скажу, вельможний пане. (*Пішла*).

Полковник (*помовчав*). І досі плачеш?.. Знаю чого рюмсаєш!.. (*Пройшовся по хаті*). На надто вогкім місцеві у тебе очі!.. (*Помовчав*). Ну, коли б мені упіймався отой патлатий молокосос!..

Марина. То щоб ти, таточку, з ним зробив?

Полковник. Вже я знаю що!

Марина. Що ж таке?

Полковник. Може... здер би шкуру з нього та набив би половою пугало; або може... Ех ти баба, баба!.. (*Хутко пішов. Марина мов одеревеніла*).

Марина. Ото й по розмові!.. (*Входить циганка*). Ні, я більш не зостанусь тут...

Циганка. Що ти кажеш? Куди ж ти подінешся?

Марина. Не знаю, нічого не втямлю... Ти мені повинна допомогти, чуєш? Коли ж зречешся, то я сама собі допоможу!.. Ходім порадимось... (*Пішли*).

ЯВА III.

Полковник (*входе*). Пішли? (*Оглянув хату*). Не мала баба клопоту, та купила поросля. Отак як раз і мені тепер з тим бурсаком. І куди простягся гриватий лебезун? За дочкою полковника почав ханьки мняти?.. А зась не знаєш?.. А як він визвірився, як вскочив в човна, неначе й справді що путне?.. Чого доброго може з нього й козак вийшов би непоганий... (*Дивиться на годинника*). Давненько вже послав за ним, а він і досі не йде. Вчора посилав,— не прийшов, все не заставляли його дома... Може змандрував?..

ЯВА IV.

Герцик (*хутко входе*). Пане полковнику!

Полковник. Ну що, прийде попович?

Герцик. Не прийде.

Полковник. Як він сміє не прийти, коли я кличу? Нехай волочать його до мене!

Герцик. Його й сьогодні нема дома. Тільки ранком рибалки знайшли на березі Удає порожнього човна, а в човні лежала Олексієва шапка— ось вона. (*Подає шапку*).

Полковник. То цебто він утопився?

Герцик. Неначе б то.

Полковник. Оце вже по-дурному вчинив, цілком по-дурному... Це погана новина... Треба швидш звідци виїздити... Чи вже пакуються в дорогу?

Герцик. Та складаються потроху.

Полковник. Не в добрий час ми сюди загостювали. Скажи, щоб не воловозились, а швидш пакувались, треба сьогодні на ніч і рушити до Лубень... Не бачив, куди зараз панна пішла?

Герцик. До себе в світлицю. Все плаче.

Полковник. Плаче? Плаксивиці напали? А вона вже зна, що попович втопився?

Герцик. Либонь, що не зна?

Полковник. Піди лиш поклич до мене циганку.

Герцик. Слухаю! (*Пішов*).

Полковник. Як бачу, Марися вся натурою в покійну свою матір. Плаче й плаче, а чого, то й не вгадаєш. Ой, баби, баби!.. То цебто Олексій навмисне втопився? З кохання б то? Палкий!.. Ну, не хотів пом бути, ішов би до війська, навіщо ж молоде життя псувати? Коли б Марина чого з собою не наліхотворила?.. (*Павза*). Спливла мені на думку давня давнина... Ще як побрався я з моєю покійною Лесею та довелося налопом зібратись в похід: тількищо сів я на коня, як ухопилася вона сердешна— коневі за гриву, як припала вона до стремена... боже! „Помру з жалю, не їдь“! Проквила невимовно-сумно і так виразно-жалібно глянула в вічі, що той погляд немов осліпив мене. Я зціпив зуби, припав коневі до гриви і прудчіш вітру понісся, не бачучи й куди... І довго те квиління брєніло в моїх вухах і туманило сльозами очі...

ЯВА V.

Гадюка (*увійшов раніш і дивиться*). Пане полковнику! Що це з тобою починилося, що ти сам з собою розмовляєш?

Полковник. Та невже?.. Та то я так... А ти тій рахубі не вір, бо все то нісенітниця!.. Де Герцик?

Гадюка. Скучив за ним?

Полковник. Ти мені таки зненавидишся!

Гадюка. І не диво!.. Та коли б вже хоч швидш.

Полковник. Що-о?

Гадюка. Ось зараз покличу тобі коханця солодкого, медом помазаного... (*Пішов*).

Полковник. Чого він скаженіє? (*Хоче по хаті мовчки, потім загадався*). Леся помираючи, благала пеклуватись об дочці, довести до розуму... От і довів!.. (*Гірко усміхається*). Не розумів я моєї Лесі!.. За примхи мав її хворість, сльози за воду... Певно і дочки не розумію! Та чи личить же козакові воловозитись з бабами?.. Та хай їм абищо!.. Віддати б Марину заміж, абищо? Тільки за кого ж?

ЯВА VI.

Входить сотник Розмазня.

Розмазня. Ваші голови, батьку — полковнику і товариство! (*Уклоняється*).

Полковник. І товариство! Просимо сідати.

Розмазня (*уклоняється*). Спасибі! (*Подає пістоль уклоняючись*). Ось візьміть, будь ласка, не погребуйте.

Полковник. Ага, турецький пістоль? (*Взяв*). Спасибі, спасибі! Добре це ти зробив, що приніс мені пістоль, гарний дарунок, цілком догодив ти мені.

Розмазня. У мене тільки й на думці було, щоб догодити вельможному полковникові. (*Уклоняється*).

Полковник. Ще раз спасибі — і за дарунок і за те, що пам'ятаєш звичай, ми тебе за це не забудемо. А як доведеться тобі здобути і другого такого пістоль, то принеси вже й того, буде як раз пара.

Розмазня (*уклонивсь*). Неодмінно здобуду.

Полковник. Сідай бо, пане сотнику, сідай!

Розмазня. Спасибі! (*Уклонивсь*).

Полковник. Чого це ти так розмахався сьогодні головою, гляди, щоб в'язи не заболіли? Діло маєш?

Розмазня (*уклонивсь*). Маю дільце, так невеличке дільце, мовляв, нікчемненьке дільце.

Полковник. Кажи, почуємо! (*Входить Гадюка*).

Гадюка. Зараз з'явиться писаний-мальований.

Полковник (*до Гадюки*). Затули лиш рота. (*До Розмазні*). Яке ж у тебе діло?

Розмазня (*уклонивсь*). Пане полковнику! Земля панської вельможности клином врізалась в мою земельку...

Полковник. Ну?

Розмазня. Еге, ж, врізалась... То я оце прийшов прохати, чи не була б панська ласка продати мені того клина?

Полковник. Га? Гадюка, чи ти чуєш?

Гадюка. Та ще не оглух.

Полковник. Га?.. Може це мені почулось?

Розмазня (*уклонивсь*). То як же, вельможний пане?

Полковник. Ти й справді? Як бачу, пане сотнику, то ти еси великий дурень нашого бога. (*Бере його за коміра*). Де сонце сходить?

Розмазня. Там. (*Показує рукою*).

Полковник. А заходить?

Розмазня. Отамечки!

Полковник. Брешеш, брешеш, пане сотнику! Знай, що й сходить і заходить сонце на землі пана полковника Івана. А ти, гиндик кишкати, важишся на мою славу, на мою дідівщину? Гей, нагаїв!

Розмазня. Пане полковнику!

Полковник. Нагаїв!

Розмазня (*пада навколішки*). Вельможний пане! Змилуйся, я і свою землю віддам тобі, тільки не вкоротай мені віку.

Полковник. Твоєї землі мені не треба! Геть з очей, осоружний!

Розмазня (*схопився*). Спасибі тобі, повік не забуду твоєї ласки. (*Хутко пішов*).

Полковник. Та й не дурень?
Гадюка. Дурень, пане. Дурнів не сіють, вони самі родяться і далеко густіш, ніж розумні.

Полковник. І з якої речі я продавав би батьківщину? От божевільний!

Гадюка. Божевілья напада людину, як сказ собаку.

ЯВА VII.

Кас'ян і Полковник.

Кас'ян. Вельможному панові полковникові, Іванові, низенький поклін.

Полковник. А, здоров, здоров, чи ще кріпкий?

Кас'ян. Та коли б розгнівався, то може посилкувався б з тобою поборотись.

Полковник. Не подужаєш.

Кас'ян. Подужав — не подужав, а слави б надолужив... *(До Гадюки)*. Здоров, чи ще повзаєш?

Гадюка. Та поки ще бог до себе не кличе...

Кас'ян. Скажи, будь ласка, давно я хотів тебе спитати... завіщо тобі прізвище приліпили гадюки?

Гадюка *(показує на полковника)*. А ось спитай.

Полковник. Це, бач, у тій різні, що була під Кумейками, йому прострелено обидві ноги, так він на череві повз двоє день, аж доки доповз до табору. Так відтоді: гадюка та й гадюка.

Кас'ян. Он воно що! Але як зверху не дражни чоловіка, аби він був людиною.

Полковник. Людина він щира.

Гадюка. На те людина й людиною зветься.

Кас'ян. Чи не купиш, пане полковнику, смуха на шапку кабардинку, або дочці на кораблика?

Полковник. А таки куплю. Покажи найкращого смуха.

Кас'ян. А ось глянь: з срібними остами, немов інеем увесь понявся, густий який!

Полковник. А скільки?

Кас'ян. Три копи рівно.

Полковник. Добре, беру. *(Розгляда смуха)*.

ЯВА VIII.

Входять Герцик і Циганка.

Герцик *(до циганки тихо)*. Кажу тобі: матимеш від мене такого дарунка, про якого тобі і в сні не верзлося!

Циганка. Поміркуємо.

Полковник. Герцику! Візьми смуха ось цього, я купив: достань гроші із скарбниці — три коповики і віддай Кас'янові. *(Кас'ян і Герцик пішли)*.

Гадюка *(набік)*. Як до скарбниці, то знов Герцик? Скрізь і всюди Герцик попереду всіх. Тьфу! *(Пішов)*.

Полковник *(до циганки)*. Підійди ближче. Що ти боїшся мене, чи що?

Циганка. Ба таки й боюсь. *(Підходе)*.

Полковник. Ну то й гаразд; тільки на цей раз будь сміливою. Боїшся, а лихо робиш?

Циганка. Ні, паночку, добро тільки роблю, добром живу, одним тільки добром і дихаю!..

Полковник. Та ти нагородиш харків-макогоників. А що робить панна?

Циганка. Плаче та ломле руки, а як втомиться плакати — замовкне і немов скам'яніє.

Полковник. Ти б поворожила їй.

Циганка. Ворожка навряд чи допоможе.

Полковник. Я знаю, що допомогло б. Треба б тебе, хвараонове кодро, нагодувати березовою кашею так, щоб з тиждень не присіла... Це ти все свашкувала, ти?

Циганка. Та нехай мене грім поб'є, нехай мене блискавка спале!..

Полковник. Годі клястись! Піди та спитай панну, чи не хоче вона зо мною погомоніти?

Циганка. О, певно хоче! *(Хутко пішла)*.

Полковник. Морока мені з баб'ячим кодром!

Кас'ян *(вернувся)*. Пане полковнику! Чи не вибере панна собі смуха?

Полковник. А й справді! Піди до неї, піди, може й зацікавиться твоїм крамом? *(Кас'ян пішов)*.

Герцик *(входе)*. Невже пан полковник помилював сотника Розмазню? Щасливий його день!..

Полковник. А ти хотів би, щоб я всіх катував?..

Ну, та не до нього мені тепер... (*Довго ходє по хаті*).
Невже бурсак втопився?

Герцик. Хоч втопився, хоч змандрував.

Полковник. А чого б йому змандрувати?

Герцик. Чого?.. Мені щось ніби невтямки, про-
вщо пан полковник каже, га?

Полковник. Невтямки?.. Ти ж знаєш, все вже
знаєш?

Герцик. Я?.. Я хіба, га? А може я зовсім нічого
не знаю?..

Полковник. Не знаєш? Який же ти дозорця
в моїй хаті, коли не знаєш, що в ній коїться?

Герцик. Панові хіба треба, щоб я все вже знав?

Полковник. То так і кажи. (*Помовчав*). Щасли-
вий я батько?

Герцик. Вся околиця завидує. Ох, щасливий!

Полковник. Я?

Герцик. Так. А як вельможний пан захоче бути
ще щасливішим, то й те цілком в його владі.

Полковник. „Ще щасливіший“? Що це ти верзеш?

Герцик (*оглянувся*). Панна Марина кохала...

Полковник. Ну — ну?

Герцик. Вона кохала. Вже пан полковник дога-
дався кого? О!.. Так. Вона його кохала, ну нехай... Але
як він вже змандрував, чи впірнув на той світ, то хіба
мертвого вертають з домовини?..

Полковник. А звичайно, що ні.

Герцик. Так. Мертвого з домовини не треба...
То треба умовити панну вийти заміж за живого, це
буде найкраще!

Полковник. Та й я думаю, що воно найкраще б було.

Герцик. Так! Ай-ай, то найкраще. Але пан пол-
ковник повинен віддати її за такого, котрий до пана
найкращий, котрий прагне до пана всіма думками.

Полковник. О, то було б найлюбіше!

Герцик. Через рік господь послав би панові онука,
і була б всім втіха, чи так? І жив би собі пан полковник
радіючи, та бога хвалячи, що є кому його на старість
доглянути, і є кому заповідати своє добро і свої гроші,
скарби, ну і славу...

Полковник. Медові твої речі, та мабуть не на-
шими губами ними ласуватись. Де той, котрий найщи-
рший до мене, як ти його вгадаєш?

Герцик. Пан полковник і досі не має собі такого
на очі? Невже?..

Полковник. Щось не постерігаю такого?

ЯВА IX.

Ті ж і Циганка.

Циганка. Панночка чека пана полковника.

Полковник. Гаразд. (*Хутко пішов*).

Герцик (*доганя циганку*). Пожди.

Циганка. А чого там?

Герцик (*виймає з кишені*). Ось срібні-позолочувані
сережки.

Циганка. Ти не показуй, а давай. (*Взяла*).

Герцик. Озолотю тебе, каміннями самоцвітними
задарую! Тільки помагай, відьмо, чаклівнице!

Циганка. Коли ж ти, на лихо собі, не вдатний!

Герцик. Вже ж кохання нема — утопився?

Циганка. А може тільки впірнув?

Герцик. Де ж він вирне?

Циганка. Цікавий ти дуже, так я не гетьто балакуча.

Герцик. Ти знаєш, знаєш? (*Дає гроші*). Візьми,
покищо, ось ці цяцьки!

Циганка (*підкидає гроші на руці*). Брязкальця, по-
котильця!..

Герцик. Дам вдєсятеро більш, в сотню разів...

Циганка. Зажалієш і не підуть на користь, або
опісля задавиш та й одіймеш? (*Ховає гроші*).

Герцик. Послужи мені, чуєш? Та ви ж, пекельне
кодло, як схочете, то й в чорта закохаете дівку.

Циганка. Чорт має силу перемаститись: а тебе
ніякий маляр не перемалює.

Герцик. А як одягнусь в самоцвітний жупан, та
як озброюсь?..

Циганка. Одягнись та причепурись, певно схожий
будеш з рудою собакою!.. (*Регоче*).

Герцик. Не дратуй мене, сатано! (*Хана їй за руку*).

Циганка. Чи ба! Тільки завдаток дав, а вже за давити хочеш?

Герцик. Та ні!.. я... Навіщо ж ти глузуєш?.. Ти бачиш, що мені не до глуму!..

Циганка (*жбурля йому гроші*). На, подавись твоїм скарбом!..

ЯВА Х.

Ті ж і Полковник.

Полковник (*побачив, що Герцик збира гроші*). Що трапилось?

Герцик. Я розсипав ненароком...

Циганка (*показує на долівку*). Ондечки ще один шеляг, підійми й того.

Полковник (*до циганки*). Іди до панночки, допоможеш їй одягтись, поїде до церкви.

Циганка (*набів*). Нам цього тільки й треба! (*Хутко пішла*).

Полковник. Хоче Марина помолитись на дорогу, нехай помолиться. Звелів коней запрягти у ридван... Як вернеться, тоді погмоню з нею про те, що ти радиш. Але хто ж до мене найщирший?

Герцик. Може і я поїхав би з панною, щоб оберегти в дорозі?

Полковник. От вигдав!.. До церкви тут мов рукою подати, хіба можливе діло, щоб трапився який напад!.. Як вернеться, зараз з нею побалакаю...

Герцик. Коли щиро пан побалака, то я певен, що панна послуха... Та й яка дочка не мусить скоритись батьковій волі?

Полковник. Примушувати я не хотів би... Одначе, хто ж і справді меж старшинством військовим найщирший до мене?

Герцик. Меж старшинством?

Полковник. А меж ким же?

Герцик. Меж ким?

Полковник. Сотник Бубир — жонатий, Осаул Чаплія — духу баб'ячого ненавидить, хорунжий Мандрика — охочий більш до горілки, сотник Розмазня — старий хрін і ненавидний мені гірш дідька!..

ЯВА ХІ.

Ті ж і Гадюка.

Гадюка. Куди поїхала панна?

Полковник. До церкви.

Гадюка. Хіба? „Прощай, каже, щира людино, доглядай мого татка“... Думав, що кудись далеко їде?

Полковник. Сказала: „Доглядай, татка?“

Герцик. Це щось?..

Гадюка. Хто-хто, а Герцик то вже й сполохався... От полохливий який! Вона було завжди, як від'їздила до школи, то так прощалася зі мною.

Полковник. То це у неї така звичка?

Герцик. Коли б чого не скоїлось?

Гадюка. Ох же доведеться Герцикові відшпигувати переполох.

Полковник. Годі тобі полохатись... Проводь лиш далі твою думку, виявляй про найщиршого до мене чоловіка — ти певно його знаєш?

Герцик. Вельможний пане! Чи не часто люди топчуть ногами те, що годилося б на руках носити, бо не знають чого воно коштує?

Гадюка. Або й навпаки?

Полковник. А бува, бува!

Герцик. Чи не часто обминають того, котрий мислить добра, а кидаються в обійми тому, котрий радий в ложці води втопити?

Полковник. Та про це і в писанні є розмова.

Герцик. Кого з наймудріших людей не обдурювало людське обличчя? І як часто трапляється, що за звірячим обличчям заховується щира та чула душа; і знов, котрий лисичить, умизгається та лебезує, мов у вічі не вскоче, — чи не частіше всього держе за пазухою каменюку?..

Гадюка. Кайся, Герцику, кайся. Пора!

Полковник. Що таке?

Герцик. Що?.. Як?..

Гадюка. Чого ти знов жахаєшся?

Полковник (*до Гадюки*). Ти тільки перебаранчаєш, не мішай бо!

Герцик. Скажу ще пряміш. Пане полковнику! Хто, глянувши, на обличчя Гадюки, не подума, що це найклятіший всіх людей на світі: а спізнавши його ближче, хіба не прирівня його серця до голубиного?

Гадюка (*здивовано*). Чи не сатана, куди крутнув?

Полковник. Оце ти, Герцику, правду виявив.

Гадюка. Кортить мене, Герцику, за оцю твою баечку, взяти тебе за в'язи та й джвякнути об землю, як жабу. Тьфу! (*Одійшов далі*).

Герцик. Ненавидить мене, а завіщо?

Полковник. Та хіба ти його не знаєш, його на-туру?.. Ну-ну, доводь до краю твою загадку?

Герцик. Пане полковнику! Карай, або милуй... Коли скараєш — загубиш найширшу душу, коли ж помилуєш — здобудеш спокій, втіху!..

ЯВА XII.

Ті ж і Циганка

Циганка (*Хутко вбіга*). Пане вельможний, батьку наш!.. Біда нечувана, несподівана біда!

Полковник. Біда?

Герцик. Щось лихе?

Гадюка. Отакої!

Циганка. Я не повинна, ей-ей, я не повинна.

Полковник. Кажі, в чім діло?

Циганка. Ой, батечку, ой, таточку! Тількищо переїхали ми греблю, як невіть звідки з'явивсь поруч з ридваном молодий озброєний козак, в руці він вів другого коня, теж осідланого... Панна звеліла машталірові спинити коней, скочила на осідланого коня і промовила: „скажи татові, що я в клітці жить не можу, бо я козачка“. І потім понеслась по полю поруч з козаком мов вихор!

Герцик. Погоню знарядить треба?

Полковник. Навіщо? Вихор доганяти?

Герцик. Я ж казав, що треба б було мені їхати?

Гадюка. Ото правда: в ридвані, а поруч Герцик на коні, хоч малюй!..

Полковник (*до Герцика суворо*). Ти хто ж такий моїй дочці, що мусів з нею поруч їхати?

Герцик. Я, я!..

Полковник. Мовчи!.. Ідіть, лишіть мене самого. (*Герцик, Гадюка і циганка пішли*). „Понеслись як зихор по полю“. Г-м, правдива козачка!.. Але ж не пошкодувала старого батька, покинула самотнім, сиротою!.. Ех, Марино, Марино... Що це? (*Витира сльозу*). Звідкіль непрохана з'явилась? Вода, солоня вода!.. Геть з очей!..

ОДМІНА ДРУГА

Велика скеля, під котрою видовбана пещера, обернута в хату.

ЯВА I.

Микита Прихвостень і Олексій Попович надходять до пещери.

Микита. Аж отут передихнем по-людськи, двоє суток їхали поспішаючи, зупинялись тільки на хвилинний попас.

Олексій (*усміхається*). Що це за замчище? Хатка на курячій ніжці, а де ж баба яга, костяна нога?

Микита. Зараз побачиш. Слухай, Олексію, я маю до тебе супліку.

Олексій. Кажі, батьку.

Микита. Стривай, стривай, батька вже нема! Доки полювали ми по той бік Дніпра, доти я був ватагом, доти був і батьком; полювання скінчилось, ватага розбрелась, то треба забути — і про полювання, і про батька... Ти ось що мені скажи, ти дуже божевільєш у хмелю?

Олексій. Хмельним я ще зроду не був.

Микита. Та невже?

Олексій. Я п'ю звичайности ради, самохіть же мене до питва ніколи не тягне.

Микита. Хіба? Ти з кожним днем все більш мене дивуєш. І після десятої чарки не порива тебе прогулять все, що є на тобі?

Олексій. До десятої чарки ще ні разу не допив,

Микита. Та ну? Чудний ти чоловіча!.. На ж, заховай ти оці п'ять дукатів і не віддавай їх мені, аж доти, поки не приїдемо в Січ, бо ними треба уклонитись кошовому й курінному, такий звичай. Тільки слухай. Хоч би я їх у тебе он як прохав, не віддавай, бога ради. А оці останні, що в кишені, прогуляю всі.

Олексій. Та в тебе ж їх там чимало бряжчить?

Микита. А навіщо мені в Січі гроші?.. Там, окрім коня та зброї, все спілкове, тільки шабля, мушкет, пістолі та кінь зв'язані з душею, як цибука з люлькою...

Олексій. А коли ж ми прибудемо в Січ?

Микита. Завтра як раз на обід поспіємо.

Олексій. То це ми отут у цій халупі цілі сутки попасатимем?

Микита. Менш не можна. Ну й ненавидю я, що ти знов носа вішаєш. Кохав ти дівчину, і вона тебе кохала? І дякуй, що доля тобі похвортунила якусь там годину пожити любов'ю... Інший за цілий вік не зна кохання!.. Та цур йому тому кохання, а вкупі з ним всім диявольським бабам цур пек! Тьфу! Краще зараз смикнемо чикиндихи. (Гука). Гей, а хто тут є живий? (Входять в хату).

ЯВА II.

Ті ж і Тетяна.

Тетяна (з ляком). Ой, хтось чужий! (Заховалась).

Микита. Не впізнала мене, далекі не впізнала!.. Це небога Варчина.

Олексій. А Варка ж хто така?

Микита. Удова-козачка, держить цю корчомку на оренді... Ось і вона сама...

ЯВА III.

Ті ж і Варка.

Варка (приоружена). По волі, чи по неволі?

Микита (заготов). Авжеж що по волі. Своїх не впізнала, Варко?

Варка. Тьфу! Нехай тобі абищо? Думаю, що воно напалохало Тетяну? Зазираю в щілину — лях, чи бусурмен? Аж це Микита Прихвостень. Звідкіля?

Микита. Тебе мій кунтуш напалохав? Я його позичив за Дніпром у ляха, а сьогодні тобі прогуляю. А звідкіль ми? — Пшеницю пололи.

Варка. Хазяйське діло. А кукілю багато?

Микита. Стачить на гульню, не турбуйся.

Варка. То милости просимо сідати за стіл. А то новітній? (Показує на Олексія).

Микита. Та ще доки теля, а згодом буде вовком.

Олексій. Навіщо людині у звіря обертатись? (Сів).

Микита. Чуєш, Варко, яка тихоня? А глянула б ти на нього в різні, на смітті: велетень, багатир!..

Олексій. Видимо смерть кожного примушує боронитись, навіть і черв'якові надає відваги.

Микита. Ну, Варко, частуй. Мерщій наливай! (З другої хатини чути дівочий спів: „Сонце низенько“.

Микита випиває разом дві чарки). Он як защебетали...

Олексій (випив). Чудово співають.

Микита. Гукни, Варко, на дівчат, нехай сюди йдуть.

Варка. Тетяно, Гапко, Параско!.. А йдіть до великої хати.

ЯВА X.

Ті ж, Тетяна і дівчата з шитвом.

Дівчата. Здорові були.

Тетяна (набик). Новітній якийсь, та який же красун!

Микита (п'є). Здрастуйте, мої перепілочки! Чи живі-здорові? Сподівались в гості добрих козаків?

Тетяна. Куди ж сподівались. Багато вас таких поганих!...

Микита. Та-та-та, го-го-го! Загерготали гусочки — щебетушечки... А нехай поганий покаже дуката, то не так загергочете.

Тетяна. Ой-ой, розбрязкався багатир черепками!

Микита. Ге, як бачу, то хтось вже зноровив мою Тетяну. (Випиває).

Тетяна. Твою? Завжди я була своєю, а твоєю навряд чи й буду коли?

Микита (*до Олексія*).. Отакого кохання скуштуй! Гей, лийся, чарко, в горлянку шпарко. (*П'є*).

Олексій. Щото у вас за хрест новий під горою? Варка. Та то... На тім тижневі гуляли тут січовики, тай посварилися за Тетяну, один і зостався на місцеві.

Микита. От тобі й маєш! Без червоного пива таки не обійшлися? А котрий же то сплохував?

Тетяна. Старий хрін, військовий писар Одуд.

Микита. Та невже? Царство небесне тобі, товаришу!

Тетяна. Почав мене цілувати—я закричала, а Максим Шапка кинувся обороняти та ненароком зачепив писара шаблею, а той вже й не встав.

Микита. Ненароком вилізли кишки боком? (*Схопився*). А ну, попробую я тебе поцілувати, подивлюсь, чи хто мене зачепе? (*Обніма Тетяну*).

Тетяна. Відчепись-бо! (*Пручається*). Ще не доросли у тебе руки обнімать мене! Пусту, бо закричу! (*До Олексія*). Оборони мене, козаче, від цього невігласа!..

Олексій. То не зневага, що козак дівчину обійме.

Микита. А що, знайшла оборонця? То я ж тобі затулю рота, держи міцно зубами. (*Дав їй в рота дуката*). Достометна королівна! Олексію, чого ти сидиш, мов в південь сова на вербі?

Олексій. Та що ж? Як і я ще почну обнімати Тетяну, то нам трьом буде тісна й хата.

Микита. Ай, козак! Пий, гуляй, моя плата за все! На, Варко, оцього жупана тобі, око меду за нього. Дівчата, до меду! (*Віддає кунтуш, Варка подає мед, Микита частує дівчат*). Олексію! Співай пісню, або підспівуй за мною. (*Співа*).

Гей, шинкарко, сповняй чарки!

Щоб не було меж нас сварки.

Гоп, моя Тетяно, чорнобрива кохана.

У тії шинкарки Варки

Всі небоги гарні, шпаркі.

Гоп...

Всі дівчатонька на диво,
Сама Варка чорнобрива.

Гоп...

Сама Варка чорнобрива,
Дасть горілки, меду й пива.

Гоп...

Варка. Авже ж що дасть, аби гроші.

Микита. От і пісню зразу вигадав, а як вигадав, так і заспівав. Така козача вдача: хміль в голову, пісня з голови. (*Налива*). Олексію! Та ти нічого не п'єш?

ЯВА V.

Ті ж, Максим Шапка і ще скільки запорожців.

Максим. Всім хатнім хоч і здрастуйте; а хто не хоче, хай з хати дрібоче, бо так Максим Шапка хоче! Чи ба, Прихвостень!

Микита. Здоров, Шапко! Звідкіля?

Максим. Бодай не казати!.. Поїхали на заробітки до кримців, та й ухопили гарячого до сліз. Поїхало нас чотири десятки, а оце стільки вернулось.

Микита. Не дуже густо!.. А нам заталанило!

Максим. Так чого ж дрімаєш, частуй. А то що за стрючок?

Олексій. Та не гороховий, мене стиха не розлушиш.

Максим. Чи ба який?

Олексій. Я тобі не птах, і шапкою мене не накриєш. А звусь я Олексієм, коли хочеш — почоломаємся?

Максим. Бач який гострослов. Не вступиш щербануть його, аж він вже й загостриться. Либонь, ми з тобою потоваришували? (*Простяга руку*).

Олексій. В товаристві заховується найспільніший спокій.

Максим. Ти мабуть з учених?

Олексій (*усміхається*). Більш з товчених.

Максим. От друзяка! Микито, що ж ти не частуєш?

Микита. Гей, меду, пива і вина! (*Подають і частуються*).

Максим. А ну, братця, гукнемо! (*Заспіває, за ним всі*).

Ой візьму я квартиру, а другу із жарту,

А третьою та й похмелюся,

Чи не зажуряться мої вороженьки:

Ой чим же я та і оплатюся?

Хоч і зажуряться лихі вороженьки

Та на своє безголов'я,

Ой як зароблю я, та і оплатюся.

Та й за своє здоров'я.

Ой учора була та суботонька,

А сьогодні неділя,

Ой чому ж в тебе, молодий козаче,

Та сорочка не біла?

Гей коли б у мене та ненька старенька,

Або сестриця рідненька,

То була б у мене щодня, щонеділі

І сорочка біленька!..

Максим. Ге, матері його копа качанів капусти! шкода, що у мене тепер в кишенях пусто... Музику б тепер нанять, було б зовсім ущерт!..

Микита. Це правда, що музики тільки й бракує!

Максим. Ох і потанцював би! (*До Олексія*). А ти, товаришу, танцюєш?

Олексій. А навіщо ж і ноги людині?

Максим. Іменно попав у саму дучку! Гей, танцювати хочу!..

Варка. Стривайте! У мене є бандура. Супоня заклад за пляшку горілки. Заграйте, хто вміє.

Микита. Ото штука заграти! Давай бандуру сюди.

Максим. Хутчій бандуру!

Варка. Зараз винесу (*Пішла*).

Микита. Ще питва, та хмельнішого! (*Дівчата подають*).

Максим (*до Микити*). А ти граєш? на бандурі?

Микита. З якої речі?

Варка (*вносе бандуру*). Ось і бандура!

Максим. А хто ж заграє?

Микита. Хіба мало є таких, що грають?

Перший запорожець. Та ще й як грають.

Другий запорожець. І скільки їх вештається по базарях, по ярмарках...

Перший запорожець. Інший гра так, неначе язиком вимовля!..

Максим. Ну, а я не заграю!..

Перший запорожець. І я не втну.

Другий запорожець. І в мене не туди пальці стоять.

Микита. Чому мене не навчено грати? Тепер би я грав та людей звеселяв... Треба було мене змалку за чуба, та по потилиці, та ще й примовляти: „грай, собачий сину, вчись“!

Максим. І є в глеку молоко, та голова на влазе.

Микита. Олексію! Чи не заграєш ти?

Олексій. Та на гусях я трохи бринькаю.

Максим. Гусла, цимбали, скрипка, сопілка, — то все музика!..

Микита. І воно все промеж себе рідня, сказати: як вісь з колесом, або луштя з налюшником, чи шабля з піхвою...

Олексій. Давайте, поспробую. (*Бере бандуру і починає бринькати*).

Максим. Загра, я вже бачу, що загра.

Микита. Бо вже й гра.

Максим (*наслуха*). Так, так! Силкуйся підладнати так, як ото гра троїста музика — перша скрипка немов вимовля: „будем їсти, будем пити, будем їсти, будем пити“... Друга: „Дай, господи, заробити“, а телембас: і я ж кажу, що так буде!.. „О, о!.. Ще, ще трохи підладь!.. Ще трохи заїкається... Ну-ну?“

Микита. Мої ноги вже не встоять.

Максим. Та й я своїх не в держу! (*Обидва починають танцювати*).

Максим. Сюди-туди навприсядки,

Потоптала всі висадки...

Микита. Ой так наші, скоком-боком,

Перед твоїм карим оком!..

(*Довго танцюють*).

Микита (*утомлений сіда*). Фу, втомився! Ох і музика ж з тебе, Олексію, чудовий!..

Максим. Та він всіх музик на світі за пояса зтакне! Спасибі тобі, друже. (*Цілує Олексія*).

Микита. Олексію! Почоломкайся зо мною! (*Цілується*). Варко! Бери мушкета, шаблю, пістоля... Давай горілки!

Варка. Закладу не беру, гуляй на готові.

Микита. Дешево віддам, бери, дурна бабо!..

Варка. Сам ти дурний! Кошовий заборонив брати.

Максим. Коли б не заборонено, то через тиждень навряд чи zostався б хоч один пістоль на всю Січ.

Микита. Стійте! Олексію, у тебе є мої гроші, давай їх сюди.

Олексій. Не дам!

Запорожці. Як, його гроші не віддаси?

Олексій. Він не велів віддавати, аж доки не приїдемо в Січ.

Микита. Це правда. Треба уклонитися дарунками — як кошовому, так і курінному.

Максим. Ну, кошовий то інше діло, а курінний хіба велике цабе?

Микита. Та звичайно, що ми його обрали курінним, ми його можемо й скинути. Колись і мене виголосять курінним, а правда?

Варка. „Колись“, то коли ще воно буде? Нехай виголосять зараз.

Микита. Братця, виголосіть мене курінним, хоч на сьогодні!

Запорожці. Бувай здоров, наш батьку курінний, отамане Микито Прихвостню. (*Підкидають шапки*).

Микита (*уклоняється поважно*). Дякую, панове товариство, за пошанобу. (*Сіда гордо*). Ну, Олексію, віддавай курінному гроші.

Олексій. Не віддам.

Микита. Як?

Запорожці. Як, курінному, не віддаси?

Микита. Панове — товариство, шаблі с піхов! (*Запорожці виймають шаблі*).

Тетяна (*набік*). Ой, пропаде Олексій! (*Хутко побігла з хати*).

Микита. Удруге питаю: віддаси мої гроші?

Олексій. Слова не зламаю. Зламавши слово — загублю і честь і славу; а без них непотрібне мені моє й життя!

Максим. Хто не слуха курінного, того карають на горло!..

ЯВА VI.

Тетяна (*вбігає*). Чужі, чужі! Чуєте, як гупотять по степену! (*Чутно топін*).

Максим. Це чи не татарва за нами навздогінці?

Микита. А може ляхи нас, Олексію, шукають?

Варка. Гасіть світло! Я миттю все розвідаю, а ви мовчіть. (*Взяла рушницю і пістолі й вийшла, погасивши світло*).

Микита. Темно! Де моя шабля? Осьдечки вона! До зброї товариші! Дамо одсіч ворогам, дешево себе не віддамо!.. (*Готуються*).

Тетяна (*взявши Олексія за руку*). Ходімо мерщій!

Олексій. Хто се?

Тетяна (*тягне його з хати*). Я, Тетяна!.. (*Вивела*). То я випустила коней із стані, щоб наполохати козаків, вони побігають, та й знов вернуться до стані, а товариші твої тим часом уговтаються.

Олексій. Це правда.

Тетяна. Тікаймо, твого коня ще й другого я зоставила.

Олексій. Куди тікати? Я поїду в Січ.

Тетяна. На погибель?

Олексій. Нехай пропаде моя голова, я їду в Січ.

Тетяна. Тікаймо зо мною, благаю тебе... Я, я тебе!..

Олексій. Хіба переховаєш мене до ранку, то за те я згоден і заплатити тобі.

Тетяна. Не за гроші я мушу тебе зрятувати. Слухай, візьму у Варки мішок золота і ми заживем на Україні в розкошах та в добрі!..

Олексій. Тетяно, я другу кохаю!..

Тетяна. Другу?.. Кохаєш?.. І вона тебе кохає?..
Олексій. Кохає!
Тетяна. Вона гарна? Кажі! Вона краща від мене?
Олексій. Мені вона краща від усіх дівчат на світі. Кохаю я її більш свого життя.
Тетяна. О, я б її струїла, розірвала!..
Олексій. Цить, либонь твоя тітка йде?
Тетяна. Яка вона мені тітка? Я сама собі на світі...
Була одна — однією і зосталась!.. Либонь, мене звали Теклею?.. Ходім я все тобі розкажу... *(Пішли)*.
Микита. Либонь, не чуть вже, щоб гупотіли?
Максим. Пробігли.
Варка *(входе)*. Слава богу, обминули.
Микита. Світить мерщій світло.
Варка. Борони боже! Побачать світло — зараз вернуться і ми всі загинемо.
Микита. Хіба двічі помирать?
Варка. Ні, світла я нізачо не засвічу.
Микита. Що ж його робить? Піду провідаю коня. Олексію, ходім!..
Варка. Та нишком тільки, не гомоніть. *(Микита вийшов)*.
Запорожці. Ходімо й ми. *(Пішли)*.
Максим. А я такий: де стояв — там і впав, а як упав, то й захріп!.. *(Ляга долі)*.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Січ. Навкруги земляні рови і окопи, церкви, курені, намети. Смеркає.

ЯВА I.

Кошовий Зборовський, курінні отамани, старшинство, Олексій Попович і Січовики.

За лаштунками чутно лемент, далі голоси: „Слава Олексієві Поповичеві, військовому писареві, слава“.

Кошовий. Слава тобі, військовий писарю наш, Олексію Поповичу, довічна слава!

Всі. Слава, слава!

Олексій. Панове старшинство і товариство! Дякувати треба творцеві єдиному, котрий змилосердився над нами і не дав нас пожерти страшному мореві!..

Козак. Такої хуртовини ще не зазнали ми зроду-віку.

Зборовський. А що, панове, чи помилилися ми, що обрали Олексія Поповича військовим писарем?

Всі. Ні, ні, не помилилися!

Зборовський. Через нього бог явив нам невидане чудо, дякуючи його молитвам всі до одного козаки зрятувались, і всі байдаки і чайки, котрі хуртовина порозкидала геть по морю, — припливли до Січі благополучно. Перетомилися всі і перемокли на хлющ, так тепер треба спочивати та сушитись, бо до речі вже й смеркає. А ранок мудріш вечора.

Бурсак запорожець *(виходе і уклоняється кошовому)*. Дозволь, батьку-отамане, смиренному піїті, пошанувати колишнього колегу, Олексія Поповича, ора-

цією-співомовкою, може нескладною, зате чистим серцем зогрітою.

Кошовий. Вшануй, вшануй, послухаємо!

Бурсак запорожець. Панове! Ут-мі-соль-ут!
(Налива чарку і підносе Олексієві, потім всіх частує).

Олексію, друже наш,
Gloria tibi, domine¹⁾.
Будем пити горілаш
Gloria tibi, domine.
Gloria nobis, salve vobis²⁾.
Gloria tibi, domine.
Вік наш коротенький
Gloria tibi, domine.
Вип'єм по маненькій.
Gloria... і т. д.
Веселіш щоб було
Вип'ємо по другій,
Боже тобі помагай,
Швидш по третій наливай.
Чи жити, чи вмерти,
Вип'єм по четвертій.
Щоб на порі стати,
Вип'ємо по п'ятій.
Хата на помості,
Вип'ємо по шостій.

Бурсак запорожець (уклоняється). Отут і одрубано вже хвоста.

Кошовий. На голодні зуби і ця годиться.

Олексій. Дякую вам, панове-товариство!

Запорожці. Заспіваймо до танцю. Та з танцями проводимо нашого писаря до його намету.

Бурсак запорожець. Панове! Фа-ля-ут-фа!

(Співаючи). Дівка в сінях стояла,
На козака моргала,

¹⁾ Слава тобі, пане!

²⁾ Слава нам, вітання всім!

Ти, козаче, ходи,
Мене вірно люби,
Серце моє!.. (Вискакує проти Олексія і почина танцювати, приспівуючи).

Дринь, бринь на бандуру,
Де не взялась баба здуру,
Підняла своє лахміття,
Посипалось з баби сміття...
Як ударить в закаблуки
Як ухопить боки в руки,
— „Гей-га“! примовляла,
„Ось так-так-так я гуляла,
Як молодша була!..“ (Всі розійшлись).

Олексій (ввиходе в свій намет). Ось і слава і повага, про котрі я не дбав і не гадав; бо все те вчинилося побічною силою, стихійною, помимо моєї волі... І навіщо все це мені, воно не втіша мене, і не розважа, а немов ще більш стиска душу, ще болячішим сумом обгорта її!.. (Сів край столу і замислився). Всі знеслились, всі потопились в трьохденній боротьбі з грізним морем; тільки я ніби не відчуваю ні втоми, ні знесилання, тільки все дужч відчуваю сирітство свого замученого серця, біль котрого, либонь, ніщо не знімить?.. О, Марисю, моя єдина думо, моя ти святине! Чи тужиш ти так за мною, як я за тобою? Невже ж я тебе вже більш ніколи не побачу? Та чи то ж можливо? Ніколи? Страшне слово, страшніш смерті!.. (Упав на руки).

ЯВА II.

Входить Зборовський.

Зборовський (підходе). Сумуєш? Я так і вповав.
Олексій (схопився). Це ти, Грицьку?
Зборовський. Погано ти робиш, Олексію.
Олексій. Я стомлений... А тобі щось інше вбачається?..

Зборовський. Хіба і я не кохав Орісі? Пам'ятаєш, у Києві? Думаєш, я за нею не побивався. За

чотири роки, як втік я з бурси, не проходило і дня, щоб не сушив серця за нею; а тепер, як сказав ти мені, що вона день поплакала, другий похлипала, а на третій повинчалася з магістром — я вирвав її із серця, як гнилий зуб з рота, і забув про неї навіки...

Олексій. А я... Признаюсь тобі, друже, я не можу забути Марини, не можу. Чом ти не допустив мене кинутись в обійми холодного моря, хай би краще воно пожерло мене...

Зборовський. Так ти скаржишся на долю? Ти, через котрого творець показав велике чудо: він, вчувши твою молитву, вирятував від наглої смерти все товариство?.. О, невдячний, необачний, ремствуєш ти на кого?

Олексій (з жахом). Га?.. Як?.. Боже!.. Чи не починаю я божевіліти? І справді, який я невдячний! (Ламає руки). Прости мене, боже!.. Геть ремство з думок, геть сумні думки із серця — бог мене любить.

Зборовський. І ширу правду кажеш: любить! На лиш, прочитай ось цього листа. (Дає папір).

Олексій. Цей лист підписаний Лубенським Полковником Іваном?

Зборовський. Так. Читай далі.

Олексій (читає). „Прохаємо вашої вельможности дати нам допомогу супроти кримців, котрі, довідавшись, що половина моєї корогви пішла на лядську границю, хочуть скористатись тим і напасти на Лубні“.

Зборовський. Бач, на ловця і звір біжить. Одпиши зараз полковникові так, що я радий з товариством допомогти йому, але з умовою, щоб він віддав свою дочку за військового писаря війська запорожського, Олексія Поповича?

Олексій (кидається в обійми). Грицьку, друже!

Зборовський (обнімає його). Так, друг. І в бурсі був я тобі другом і в Січі zostався ним же. (Підходить до столу і підписує лист). Ось тобі і лист за моїм підписом, а посланець від полковника тут біля намету дожидає. Ну, тепер я певен, що одписавши листа до полковника, ти заснеш багатирським сном. Бажаю тобі у сні побачити Марину. (Стиска руку Олексієві і відходить).

Олексій. О, Грицьку, о друже! Яка ти щира і чула душа. (Сідає і пише лист). Гей посланець!

ЯВА III.

Входить Герцик.

Олексій. Герцику, ти?

Герцик. Я, вельможний пане, військовий писар. (Кланяється).

Олексій. Як несподівано все!.. Ну, щож... Як там?.. Що пан полковник?

Герцик. Як панові полковникові, то так і вам добре поводитьсь.

Олексій. Гаразд, гаразд. Бач, Герцику, де нам довелось побачитись?

Герцик. Тільки гора з горою не сходиться... Вась-пан бардзо славетнім став в Січі. Велик господь в Сіоні.

Олексій. На все воля божа!

Герцик. Так, вельможний пане.

Олексій. Як бачиш, живий я: ні річка не втопила мене, ні море не забажало моєї голови.

Герцик. Чув, чув, все чув!

Олексій (загорта листа у пакету). Так ось тобі і відповідь до полковника.

Герцик (взяв листа). Дивлюсь на вась-пана, і серце радіє, що бачу його при дорогій зброї в самоцвітнім жупані...

Олексій. Чоловік предрішає, а бог порішає!

ЯВА IV.

Ті ж і Микита.

Микита. Здоров, пане лисарю! (Б'є себе по носі). Та відсахнися ти, проклята тварюко, злізь зараз мені з носа!.. Тьфу!..

Олексій. Що трапилось з тобою, товаришу?

Микита. Та ось на носі, хіба не бачиш?

Олексій. Бачу, що твій ніс надто почервонів!..

Микита (маха рукою). Геть! Хіба тобі вільно тут сидіти? Козацький ніс — вільний ніс! Причепись краще он до того посланця, у котрого ніс просторий, як майдан,

Олексій (*усміхається*). Переборщив ти, як бачу! Микита. За твоє здоров'я! (*Маха рукою*). А ну—ну, ущипни ще хоч раз, то так і харкну тобі в пику!.. А що злякався, шез?.. А яку гарну кобзар думу склав по тебе Олексію! Каже:

„На білому морі, на соколиному полі,
Чорний камінь...”

Ні, тут не так, неначе щось через щось перескочило і ні тпру, ні ну!..

Олексій. Спати пора, брате, Микито.

Микита. Куди там спати? Слухай! Вечеряю я оце в курені, аж зирк, побіч мене сидить якийсь гніт і нічого не їсть. Я до нього: „вищий! кажу”. — „Не п'ю!” пропищав. — „А як тебе зовуть?”—питаю. „Олексієм Поповичем”.

Олексій. Що-о?

Микита. А що цікаво? „Може, питаю, ще й Пирятинський? Ще й Пирятинський”. Я й кажу: „у нас є вже один Олексій Попович Пирятинський”. А він як схопиться: „веди мене, зараз до нього!”...

Олексій. Де ж він.

Микита. Коли хочеш, я зараз приведу його до тебе? (*Співа*).

Ох і на соколиному камені,
По чорному полю...

Ні, знов не так!.. О, вже знов з'явився. (*Маха рукою*). Та відвжись ти, супостате, не щіпай!..

Олексій. Веди ж його мерщій сюди.

Микита (*пішов співаючи*).

Ох і на соколиному морі
На камені синьому...

Олексій. І козак з нього завзятий, тільки ж до горілки охочий гірш ніж віл до браги! Оце ж тобі, Герцику, жменя талярів і десяток дукатів, візьми на дорогу від мене.

Герцик. Завіщо такий щедрий дарунок? Я панською ласкою задоволений. (*Хова*).

Олексій. Гроші ніколи не завалюються. Уклонись же низенько від мене панові полковникові!..

Герцик. І панні Марині?

Олексій. Звичайно їй. (*Вийма з-за пояса ятагана*). Я власною рукою убив пашу турецького і зняв з нього цього ятагана, візьми — нехай буде закладом нашої дружби.

Герцик. Цей дарунок буде найдорожчим мені над усі добра і ужитки. (*Втира очі рукавом*). Пройняв ти мене наскрізь твоєю ширістю!

Олексій. Прощай, друже, щасливої тобі дороги. (*Герцик пішов, але біля намету зупинився, ніби хоче вернутись*).

Олексій (*сам*). Кажуть, що обличчя чоловіче не завжди припаряє з душею, через що часто люди і роблять помилку. Та ось, хоч і Герцика взяти: обличчя його цілком лисиче, погляд гадючий, а душа либонь щира?

Герцик (*пізнав Марину, набік*). Це, вона, Марина... То це я по вовчому сліду наслідив разом і овечку... (*Зника*).

ЯВА V.

Микита і Марина входять в намет.

Микита. Ось тобі, пане писарю, і земляк твій! Побалакай з ним про Пирятин, а мені ніколи. (*Співа*).

Ох і на морі соколиному,
На камені бурливому. (*Пішов*).

Олексій (*підходить до Марини, котра зодягнена козаком, вона відводить очі*). Боже мій! Хто це, хто?

Марина. Я, мій любий! Невже не впізнав?

Олексій (*пригорта її*). Марино моя, Марино!..

Марина. Мій лебедику, мій соколику!..

Олексій. Як ти попала сюди? Ти покинула батька, пройшла дикими степами?

Марина. До тебе душа моя незупинно линула, а серце показувало шлях...

Олексій. А ти не бачила тут зараз Герцика?

Марина. Бачила, але він мене не впізнав... Ти чого ж так з'єретований?..

Олексій. Голубко моя, невже ти не знаєш, що тобі не можна бути в Січі? Коли січовики довідаються що ти тут, мені стратять життя.

Марина. Я радніша разом з тобою і вмерти, а від тебе більш нікуди не піду.

Олексій. Навіщо ж вмирати, коли ми ще можемо бути щасливими? Я певен, що і отець твій тепер благословить нас?

Марина. Не знаю, може!.. Але мені більш нічого не zostавалось робити, як втекти з дому, я і втекла.

Олексій. Не надивуюся твоїй одвазі... Правду кажуть, що одвага мед п'є. Марисю, моя квіточко! А де ж твої коси?

Марина. Навіщо вони мені? Вони б мене видали у цій олежі, і я з радістю їх відрізала. На їх тобі. *(Вийма з-за пазухи і віддає).*

Олексій. О, мої русі коси, мої чарівні та розкішні! *(Цілує).* Стривай! Чуєш, хтось ніби розмовля біля намету? Ц-с. Мовчи!.. *(Чутно гомін).*

Марина. Коли й справді мені тут небезпечно zostаватись, то давай мені зараз коня і провідника, я поїду в зимовник, до старого Касяна і там дождатиму тебе.

Олексій. Так певно найбезпечніш буде!.. Гомонять!.. Це певно гуляки запізнились і не потраплять у свої курені. Стривай, я зараз їх спроваджу. *(Одхила повсть, знадвору видно, що вже світає, в намет входять запорожці).*

ЯВА VI.

Ті ж і запорожці.

Олексій. А що вам треба?

Старий запорожець. Воля твоя, пане писарю, а так робить не приходиться. Недовго простоїть Січмати, коли і старшинство почне зневажати її предковічні звичаї!

Олексій. Ідіть, панове, спати, ви певно з похмілля?

Старий запорожець. Дай господи, щоб це було з похмілля!.. Вже сорок років живу я тут на Січі, а ніколи з похмілля не вбачалося мені таке, як оце ввч коїться: хіба можна виховувати в Січі бабу? Від баби і в раю життя не було чоловікові, а пусти її в Січ...

Олексій. Ще раз кажу: ідіть звідси!

Старий запорожець. Он воно нечисте скушення!.. Візьміть її, хлоп'ята, та й ведіть перед очі кошового!..

Марина. Стійте! Олексію, навіщо таїти правду, правдою треба жити в світі.

Олексій. Панове-товариство! Що ж, це правда: перед вами моя наречена. І коли я винен у тім, що не прогнав її з свого намету, то осудіть мене!

Марина. Судіть нас обох, зараз, обох зараз і скарайте!

Старий запорожець *(до Олексія)*. Віддай твою шаблю і пістолі.

Олексій. Не ти, батьку, почепив мені ці клейноди, не тобі їх і здіймати. Ведіть мене на суд всього товариства січового! *(Пішли).*

ОДМІНА ДРУГА.

Плац, на котрому поміст, покритий чорним килимом, на помості в червоній сорочці і такій же шапці кат — татарин з сокирою в руці. Б'ють довбиші, виходять запорожці і стають в коло, проміж них хилється Герцик, ховаючи лице. Два запорожці ведуть Олексія і Марину, котрі порівнявшись з церквою — падають навколішки і моляться. З'являються кошовий і старшини і стають на нижчій помості. Потім підходять Олексій і Марина.

ЯВА I.

Зборовський *(махнув булавою)*. Панове — старшинство і преславне козацтво запорізьке! Військовий писар, Олексій Попович, спокушений нечистим, зневажив закон наш Січовий: привів до себе в намет бабу, котра суть його наречена. Якою карою мусимо за це його покарати?

Запорожці. Смерть йому!

Марина. Скарайте і мене зараз з ним, благаю вас!

Запорожці. Смерть, смерть Олексієві!
Герцик (*набік*). Тепер мерщій до полковника, порадувати його доброю звісткою! (*Хутко щеза*).

Зборовський. Олексію Поповичу, чи не маєш чого заповідати товариству, чи родині?

Олексій. Маю!

Зборовський. Чи волите, панове товариство, вислухати Олексія Поповича?

Всі. Волимо, волимо!

Зборовський. Кажі, Олексію Поповичу!

Олексій. Панове товариство! Я ніколи не вповав бути січовиком і ніколи не тішив свого серця жагою поміряти силою з ворогом; я ніколи не бажав обмити свою шаблю в ворожій крові, ніколи не кохав в душі надії погарцувати на воронім коні, перед очима ворога... Я лагодився воювати з ворогами церкви христової, з хрестом в руці. Прибувши в Пирятин, щоб заступити уряд мого покійного батька, я вздрів там дочку полковника Івана, і з того менту забув мету, з якою прибув до Пирятин, забув себе, забув весь мир і все, що навкруги коїлось... Полковник спобіг мене на закоханій розмові з дочкою, і я мусів втекти в Січ... Січове моє життя все перед вашими очима, як на долоні. Я певен був, що моєї нареченої більш не побачу і приніс мою голову на Січ; але, як бачите, я помилився і за ту помилку мушу тепер прийняти належну кару. Ось моя наречена, вона прибула до мене і тепер тільки смерть розрізнить мене з нею. Я все сказав.

ЯВА II.

Ті ж і Тетяна.

Тетяна (*скида кобеняк*). Батьку кошовий, дозволь промовити!

Старий запорожець (*жахається*). Ще баба? Що за урожай на бабів?

Тетяна. Я візьму у смерті Олексія Поповича, приймаючи на себе його гріхи і відповідь за них перед богом. Олексію, хочеш одружитись зо мною?

Олексій. Ні!

Микита (*криком*). Він скажений, скажений!

Тетяна. Ох сором, який сором! (*Схопилась за голову і біжить*).

Запорожці. Женіть бабу з Січі, геть її!..

Олексій. Марино! Зречись твого заміру, ще є час. Подумай, що ти ще можеш бути щасливою?

Марина. Завіщо ображаєш? Вповаєш, що я змогла б уздріти тебе мертвим і потім самій zostатись коротати вік? Ні, любий, не ображай так мене!.. Як не втішне, як не миле життя молоде, а без тебе воно мені зайве!..

Олексій. Пробач мені, моя дружино, і прощай до вічного спарування на тім світі!.. (*Обніма її*).

Марина. Батьку отамане кошовий!.. Через мене стане на світі менш одним славетним велетнем. Даремно вороний кінь ржатиме в стані на припоні, збиваючи землю копитами, сподіваючись свого пана,— не діждеться, не прийде вже пан, не заговорить як до брата і не пожалує вороного... Через мене, Олексію, закриються на віки твої любі очі, і зупиняться в грудях найщирше в світі серце!.. Товариші не пошкодували твоєї голови, а орел не пошкодує серця, він вирве його з грудей, виключе очі, зірве чуба з славетної голови і зів'є гніздо своїм пташатам... (*Заридала*)

Запорожці. Тільки сліз і бракувало!..

Олексій. Крепись, Марино, слюзи — вода (*Кланяється*). Панове товариство, може з ким сварився, може зневажив кого, чи лихим словом уразив, то пробачте.

Запорожці. Нехай господь тобі пробачить!..

Олексій. Передайте моїй неньці старенькій, що прийняв я кару, згадуючи її в останню хвилину!..

Зборовський (*махнув булавою*). Шановне старшинство і козацтво!

Запорожці. Тихо, тихо, батько кошовий промовля!

Зборовський. Військовий писар, Олексій Попович, зневажив прадідівський звичай і за те присуджена йому кара. А чому ж, присуджаючи кару Олексієві Поповичеві, ніхто з вас і не заїкнувся про те, що і всі ми зневажили звичай?

Запорожці. Як? Що таке? Як то всі?

Зборовський. Ось я перший винуюсь перед товариством, що допустив вчинитись такому беззаконню. Пробачте мені! *(Кланяється)*.

Запорожці. Нехай бог тобі пробачить, коли той гріх вчинив ти ненавмисне.

Зборовський. Чи не повинні ми, панове товариство, кожному козакові, котрий пристає до нашого товариства, давати наше січове прізвище?

Запорожці. А звичайно. Це здавна ведеться, то ще прадідівський закон...

Зборовський. А яке ж прізвище дали ви Олексієві Поповичеві?..

Запорожці. Ов-ва! Чи-ба? А й справді: яке? Та ніякого!...

Зборовський. Ось перед нами стоять: Постіл, Чеберяка, Варнякало, Палюшник... Чи вони ж з такими прізвищами до нас прибули?

Один запорожець. До Січі я був Аллилуєвим. Вишкварка. А я Геродотом!

Зборовський. І моє прізвище було: Евріпідус, а бурсаки продражнили Стрижкою. Січовики ж дали прізвище Зборовський. Мудреці кажуть, що без імення і вівця баран.

Запорожці. А відомо, що баран.

Зборовський. То якже має з'явитись на той світ козак без січового прізвища? Чи не за це покарав нас господь учора і хуртовиною на морі? Чи не за це і сьогодні покарані ми всі Олексієвим гріхом?

Запорожці. Винні ми, всі ми винні, пробач нам, батьку отамане...

Зборовський. То дамо ж Олексієві Поповичеві хоч тепер путне прізвище і тим здійmemo великий гріх з наших душ?

Запорожці. Та вже керуй нами, доводь діло до краю якнайкраще!...

Зборовський. Ми зрятували всі наші чайки й байдаки, дякуючи кому як не Олексієві?

Запорожці. Авжеж!.. Господь учув його молитву!..

Зборовський. То нехай буде йому прізвище: Чайковський!

Запорожці. Хай буде Чайковський!.. Чайковський! Чайковський!

Зборовський. Щоб віднині ніхто не посмів бувшого Олексія Поповича звати інакше як Олексієм Чайковським!

Запорожці. Чайковський, Чайковський!

Зборовський. Так нема вже Олексія Поповича?

Запорожці. Нема, нема! Є Олексій Чайковський!

Зборовський. Тепер я знов обертаюсь до товариства ще з одним питанням. Коли хто з нашого товариства захоче відбути на гетьманщину, чи маємо ми волю вдержати його, або затримати?

Запорожці. Ні, не маємо! Кожен волею до нас приходе, волею і відходе.

Зборовський. Так. Спасибі, панове товариство, за щире слово. Військовий наш писар Олексій Чайковський хоче своєю волею відбути від нас на гетьманщину, бо має одружитися з дочкою Лубенського полковника Івана, котра покинула батька і прибула в Січ, щоб прохати у товариства благословення на шлюб з Чайковським. Чайковський же, відбуваючи на гетьманщину, душею завжди буде з нами, даватиме допомогу нам на війні і дітей своїх пришле служити в Січ. Чи згоджуєтесь, панове, на їх шлюб?

Запорожці. От тобі й на!.. Бач, як заотосив усіх? Отепер вже ні сюди, ні туди!.. Отак опеньгалися всі!..

Микита *(набик)*. І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув, усіх як кругом пальця обмотав?

Зборовський. Чи благословляєте, панове? *(Олексій і Марина кланяються товариствам)*.

Запорожці. Та вже благословляємо.

Олексій і Марина *(кланяючись)*. Дякуємо шановному батькові кошовому і всьому преславному товариству.

Зборовський. Верніть же Олексієві його зброю, тай ведіть молодих до церкви, щоб зараз їх і звінчали.

Старий запорожець. А нащо ж я привіз ката-татарина?

Зборовський. Щоб скарати Олексія Поповича
Пирятинського! Знайди його і покарай!..

Запорожці (*регочуть*). Тільки попошукай його
гарненько, та ще й лихтаря засвіти; дарма що ясний
день!

Зборовський. Нехай же тепер кобзар на вічне
розлучення з Олексієм Поповичем промовить нам про
нього думу.

Запорожці. Кобзаря сюди, кобзаря!

Кобзар (*уклонившись, почина промовляти під му-
зику*).

На синьому морі, на білому камені
Ясненький сокіл жалібно квилить-проквіляє:
Смутно себе має, на сине море поглядає,
Що по синьому морі недобре починає:
Великая хуртовина на козацьке військо налягає.
Один байдак загнала в Агарянську землю,
Другий гирло Дунайське захопило,
На третьому Зборовський Грицько отаман
кошовий походжає:

До товаришів запорожців промовляє:
„Гей ви, козаки, сповідайтесь богів і синьому
мореві

І мені, вашому кошовому отаманові!
Хто які гріхи тяжкі має,
Нехай один за все козацтво помирає?“
Тоді озвався Пирятинський Олексій Попович,
Військовий писар січовий:
— Як маєте ви, панове, усе військо втрачати,
То краще мені чорною китайкою очі зав'яжіть,
Тяженький камінь до шиї причепіть
І мене одного в ревуче море зопхніть.

Козаки як все це зачували, дивували,
До Пирятинського Олексія Поповича промовляли:
— Які ж ти гріхи на себе покладеш,
Коли ти святе письмо своїми очима видаєш,
І нас всіх на добро навчаєш?
— Хоч я, панове, святе письмо сам читаю,
А я од вас більше гріхів маю;
Бо як дома я проживав,

Бідних сусідів з хліба-соли збавляв,
Дітей малих, удов старих — стременими у груди
штовхав,

Безпечно по вулицях конем вигравав,
Против церкви, божого дому, проїжджав,
Шапки з себе не здіймав, хреста на себе не клав,
Опущення з пан-отцем і з пань-маткою не брав
І на свого старшого брата великий гнів покладав,
За те я, панове, великий гріх маю, за те помираю!
Не хвиля це, панове, по синьому морю встає,
Це мене отцева й материна молитва карає!
Коли б мене ця хуртовина в морі не втопила,
Щоб мене грішного молитва оборонила,
То знав би я як отця-матір шанувати, поважати,
Старшого брата за рідного отця почитати,
І сусідів шанувати, хлібом-сіллю оділяти...

То як став Попович Олексій гріхи свої
сповідати,
Стала злая хуртовина на синьому морі стихати,
Чайки козацькі догори як руками піднімала,
До Тендера острова усі прямували.
І всі тоді козаки дивом дивували,
Що ні одного козака і байдака з війська не
втерляли...

Отже тоді Олексій Попович із байдака
виходжає,

Бере святе письмо в руки, читає,
До сирі землі лицем своїм припадає,
Усіх козаків на все добре навчає, до них стиха
промовляє:

— От тим-бо то, панове, треба людей поважати,
Пан-отця й пань-матку добре шанувати;
Бо котрий чоловік тее уробляє,
Повік собі щастя він має,
Смертельний меч того минає,
Отцева і матчина молитва зо дна моря виймає,
Од гріхів смертельних душу викупає,
На полі й на морі на поміч приспіває.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Кімната в домі полковниковім, переділена на дві половини; у більшій половині — арматура, килими по стінах і малюнки; у меншій — вікна з рештуванням, облуплені і закоптілі стіни, повсюду павутиння, плісень, нари з солом'яником.

ЯВА I.

У більшій половині.

Полковник і Гадюка.

Полковник *(ходить вельми засмучений, з люлькою у зубах)*. Гадюко, чуєш, Гадюко?

Гадюка. А чого, пане полковнику?

Полковник. Сумно мені, дуже сумно.

Гадюка. Може об'ївся, пане?

Полковник. Розумний чоловік, а дурощі править.

Гадюка. То чого б же тобі, пане полковнику, скучать?

Полковник. Чого?.. Нікчемниця лізе в голову, раніш цього не траплялось.

Гадюка. Кобзаря чи не покликати?

Полковник. Кобзарі, хоч вони і божі люди, а під скруху пісні не підладнують. І чарка не йде в душу!.. Прямо хоч візьми та й підпали будинок з досади.

Гадюка. Цю потіху можна відсунути і надалі...

Полковник. Шкода, що Герцик поїхав десь на полювання, та й забарився, той багато зна казок.

Гадюка. Тільки і на думці тобі, що Герцик!

Полковник. Ну, кажи ти, коли знаєш яку цікаву?

Гадюка. Герцикові такої зроду-віку не розказати.

Полковник. Чи тямиш ти, що таке Герцик?

Гадюка. Чи тямиш ти, пане полковнику?

Полковник. У нього в носі сидить муха, велика муха.

Гадюка. А сидить, сидить і паскудна ж та муха!

Полковник. Годі верзти! Піді скажи вартовому, щоб став біля дверей і нікого не впускав, хто б не прийшов. Та підсунь оту сулію до мене, чи не піде в душу хоч одна чарка під твою казку. *(Гадюка підсовує сулію і виходить за двері; полковник налива чарку, доніс до рота і поставив)*. Хоч що хоч роби — не леться в горлянку. *(Гадюка вертається)*. Ну, кажи казку.

Гадюка. Давно це було, за гетьмана Торороха, як скрізь ще людей було потроху, та жив собі, поживав, та добро наживав — один полковник; і такий він був багатий, що здобич у ворохи складав, а гроші на лік не лічив, а постолом дукати волочив... І причепилася невіль з чого тому полковникові журба, отак би ях твоїй вельможності. *(Полковник налив чарку і випив, а за нею і другу)*.

Гадюка. Слава господеві, що тобі вже починають чарки лізти в горлянку, мов увечорі горобці у стріху...

Полковник. Невже я випив? І не постеріг... На, випий і ти. *(Налива і дає)*.

Гадюка *(випив)*. Ото журився полковник і почав з журби роздивлятися нову рушницю, що купив недавно у якогось пана за так — гроші! Подивився полковник на рушницю, та як гукне на джуру: „сідлай мені коня зараз...“ Взяв сотню козаків з собою і поїхав в Польщу погуляти.

Полковник. Чи не поїхати і нам прогулятись?

Гадюка. Непогане було б діло.

Полковник. Ййбогу поїду!.. Ну-ну, кажи далі? *(Р'є)*. Та чи це казка, чи бувальщина?

Гадюка. Ото і їдуть вони густим лісом, а в лісі, щось зразу запахтіло цибулею — не цибулею, часником — не часником, а чимсь надзвичайним. „Гей, хлопці! — гукнув полковник. — Чи чуєте, як пахтить ворожою кісткою?“ І зараз послав розвідників. Через годину ті вернулись і сказали, що неподалеку є велике місто з костьолом, крамницями і склепами, а народу там як комашні.

Полковник. Чи не про Хвилимона Миргородського оця бувальщина?

Гадюка. Це було як раз у п'ятницю проти суботи. Замкнули євреї крамниці, поприходили додому, порухували бариші, що за тиждень заробили, позасвічували свічки і почали вичитувати молитви. Аж це у вікнах раптом засвітилось, немов сонце зійшло, почувалась стрельба, гвалт, лемент, заревли дзвони!..

Полковник. Славно! так, так!..

Гадюка. Йосель вискочив з хати, а за ним його батько, Борух; але куля влучила як раз у Боруха, і той упав через поріг. На дверях з'явився козак. Рухля впала перед ним навколішки, схопила на руки маленьку дівчинку, котру звали Теклею і почала благати: „Не вбивай, каже, дитини, я все тобі розкажу“. І показала де заховані гроші. Козак набрав повні кишені дукатів, схопив на руки Теклю, а Рухлю полоснув шаблюкою так, що та впала...

Полковник. А Теклю ж куди подів?

Гадюка. Взяв з собою і опісля вже продав її одній шинкарці Варці, котра вихрестила її у Тетяну і взяла собі у прийоми. Йоселя козаки теж взяли, посадовили його на коня і поїхали. Отож як козаки поїхали, Рухля візьми, та й оживи...

Полковник. Невже ожила?

Гадюка. Баба живуча, як кішка: убий, переволочи на друге місце — оживе. Ожила Рухля, та й пішла до рабина... А син її прикинувся німцем...

Полковник (*схопився*). Стій! Це не казка, а лиха вигадка про Герцика? А, я знаю, що Герцика всі ненавидять, через те, що він мені вірний! Бач, яку казку вигдав!.. Другим Герцик не доводиться. Другі може раді продати мене за люльку тютюну, за чарку горілки... Та нехай грім на мене гримне і сто тисяч куп чортів розщиплють і розпанахають мою душу — я Герцикові вірю!

ЯВА II.

Відчиняються двері, і вартовий падає на долівку, а за ним з'являється Микита Прихвостень.

Микита (*до вартового*). Оце тобі, дурню, на горіхи!

Задумав невіглас не пускати запорожця до пана полковника. Здоров будь, пане!

Полковник. Як ти посмів увійти, коли не велено?

Микита. Спитай вітра, як він сміє гуляти по полю! А запорожець — рідний брат вітрові. Я і до кошового ввійшов, не питаючи дозволу, коли діло є; потрібне діло, от і увійшов!

Полковник. Почуємо, яке там діло?

Микита. Два діла є в мене. Перше діло: звели швидше замикати ворота, та озброюй людей — татари йдуть!

Гадюка (*набік*). Чи не за Герциковим приводом? Я так і догадувався!..

Полковник. Татари? Де вони у диявола взялись?

Микита. Де? Вони певно ще вчора наважились перебрести Сулу і послали язика, котрого я постеріг на могилі він, піднявши як вуж голову догори, озирав фортеці, я хутко поповз до нього, раптом кинувся на голомозого і вже про те, що він уздрів з могили, не сповістив своїх, бо я задавив його.

Полковник. А хоч і татари, не великий страх! Не боїмось ми їх.

Гадюка. Бо у нас є такий лицар — німець, що одним махом сто душ побивахом!

Полковник. Гадюко, прикуси язика!

Гадюка. Гукнеш же, пане полковнику, як притьмом треба буде. (*Пішов*).

Микита. Не боїшся татар? А навіщо ж ти, пане полковнику, прохав допомоги у кошового?

Полковник. Я прохав допомоги?

Микита. Герцик привозив до кошового листа від тебе і кошовий через нього ж одіслав відповідь до тебе...

Полковник. Через Герцика? (*До вартового*). Чого й досі стоїш, роззявивши вершу? Гава! Іди і скажи, щоб у сурми сурмили. (*Вартовий пішов*). Ну, коли ти і справді від кошового, то сідай.

Микита. А тепер скажу тобі і про друге. Кланялась тобі дочка.

Полковник (*здивовано і радісно*). Дочка? Вона жива?

Микита. Жива, здорова і...

Полковник. Жива?.. Ну, обійми мене, друже!.. Так вона жива?.. Але стривай! Про баб'яче діло опісля... Перш треба злагодитись до одсічі! Зараз вчиню раду.

Микита. Не забудь, пане полковнику, і мені дати роботу, став мене в найгарячішій кутку.

Полковник. Гаразд! Ми добре знаємо, що один запорожець вартий десятих гетьманців. *(Пішов)*.

Микита. Батько завжди буде батьком. Як зрадів, почувши про дочку? Певно таки кожна баба щось в собі таке має, що злегка не викинеш її з думок? От і мені втелюшилася в памороки покійна Тетяна, ніяк не прожену її з думок. Жити б та радіти, а вона стравила себе... Проїзду вчора поуз Варчин шиньк, аж бачу Тетяну ховають: питаю:—Кого бог прийняв?—Тетяна зарізлася!..—Коли б було знаття... Одначе цур їй, пек!..

ЯВА ІІІ.

Герцик *(вбігає)*. Братіку, Микито, чи тебе я бачу? Здоров, здоров? *(Цілує його)*. А я був на полюванні... Полковник каже, що ти сказав йому, що Марина жива?

Микита. Сказав же.

Герцик. Вона жива! То тільки Олексія?..

Микита. І він живий.

Герцик. Як? Він утік?

Микита. І не думав втікати. Вже вони і повінчані.

Герцик. Повінчані? От так новина!..

Микита. Чого жахаєшся?

Герцик. Я?.. Та як же це? Ходім, друже, у мою хатину, там розбалакаємось... Ти певно голодний і холодний? Та де ж не голодний? *(Іде до дверей)*. Гей, хто там? Сулію вишняку і стегно печеної баранини!

Микита. Випить годиться і закусить не вадить. *(Переходять в бокову хату)*.

На другій половині.

Микита *(огляда хату)*. Неначе куна, або склеп? Невже ти тут живеш?

Герцик. Нечепурна хата убранням, та щедрa ча-
стуванням. Сідай, голубе сивий! *(Козак вносить питво*

і їство і ставляє на стіл). Я такий радий за Марину і... за Олексія... Як повели їх на суд, ну так же я плакав... Випий, друже, та підгодуйся. *(Розказуючи, він крадькома щось підсипав у сулію. Налива і частує)*.

Микита *(випив)*. Міцний вишняк, у перше п'ю такий!

Герцик. Зовсім не хмільний, полковник п'є його як воду! *(Налива)*.

Микита *(п'є)*. Смачний! А ти, не п'єш?

Герцик. Та я себе не обмину. Розкажи ж мені, як Олексій втік з Січі і хто Марину визволив?

Микита. Не втік, і Марини ніхто не визволяв. А наш кошовий обиняками та заходами так заморочив всіх, що Олексія Поповича не стало, а замість його з'явився Олексій Чайковський.

Герцик. Як же так? *(Налива)*. Випий, приятелю.

Микита *(п'є)*. Кажеш: „не хмельний вишняк...“ Отже я, либонь, охмілів, бо вже з'явився на носі...

Герцик. Хто?

Микита. Хіба не бачиш? *(Маха рукою)*. Геть к бісу! О! А це що за притичина? Дивлюсь на тебе, а бачу двох.

Герцик. Ти втомився з дороги, випий ще та спочинь. *(Налива)*.

Микита. Не до спочинку, коли татарва... О, заплющив одне око, а бачу двох... Що за okazія?

Герцик. Випий ще, то не буде двоїтись! *(Налива)*.

Микита. Ну й вишняк!.. *(Випив)*. Справді тепер один... О, два, знов один!.. А щоб заснуть, так ні.. Хіба на лікоть схилюсь, бо й справді втомився. А заснуть так ні... тата... ри... *(Заснув)*.

Герцик. Спи, товаришу, так буде зручніш. *(Здійма з нього шаблю і пістолі)*. Так Олексія не скарали? А я певен був, що тільки Марину не захочуть скарати. Так це я обдурив сам себе: мій ворог живий і оженився на Марині?.. А я певен був, що Марина вернеться до батька... Дурень ти, Герцику, великий дурень!.. О, ні, не дурень, Марина мусить бути моєю!.. Замкнуті друзяку, а доки проспиться, треба поладнатись з полковником. *(Забравши зброю, пішов на більшу половину)*.

Герцик (*ховаючи Микитину зброю поза скринями*). Де ж це полковник? Голову його я продав татарам і духовню від полковника вже змайстрував, — ось вона. Заховати її за образи. (*Кладе*). Так, її видно буде, і недовго шукатимуть...

ЯВА IV.

Входить полковник.

Полковник. А де запорожець?

Герцик. Напився, вибачте, як свиня! Я мусів заманити його в куну та замкнути... бо таке почав варнякати!..

Полковник. І як то можна в такий час напиватись до забуття?

Герцик. А хіба йому шкода було б, якби нас татари, борони боже, полонили?

Полковник. Що ти верзеш?

Герцик. Ой, не певен він.

Полковник. Що?

Герцик. Він привіз полковникові листа від кошового?

Полковник. Ні, на словах переказав поклін і від кошового і від дочки...

Герцик. І від дочки?.. (*Регоче*). Гаразд же, що він захріп!

Полковник. А хіба що?

Герцик. А що як він не від кошового, а від татар?

Полковник. Що ти?! Він казав, що ніби ти возив до кошового листа від мене і що кошовий дав відповідь через твої руки?

Герцик. Ач, ач як забрехався! Гаразд же, що я підсипав йому дечого у питво, і він звалився з ніг.

Полковник. Так ти певен, що він не від кошового?

Герцик. Мені про себе байдуже. Що я?.. Тьфу мені ціна!.. Вась-пана я стережу, як той трьохголовий цербер, що день і ніч біля пекельних воріт гавкає.

Полковник. Спасибі тобі, Герцику!

Козак (*вбіга*). Пане полковнику! Вже подекуди бованіють татарські голови.

Полковник. Ходім, Герцику, роздивимось в яким крилі у них більша сила і туди наведем гармати. (*Виходять*).

ЯВА VI.

Гадюка (*входе*). Оту татарву либонь Герцик на нас накликав, певно у них він був і на полюванні? Але, полковник так вірить Герцикові, що хоч і не кажи йому нічого... Де ж полковник? (*Пішов*).

На меншій половині.

Микита (*прокинувся*). Що?.. Ова!.. Ге, постарів вже ти, Микито. Не зчувся як до самісінького ранку проспав. (*Встав*). О, а де ж це моя шабля? І пістолів нема!.. (*Іде до дверей*). І двері замкнені. Фю-фю! Вигадка, та ще й не проста, а німецька!.. Чи чувано, щоб замикаати гостя, напоїти його, обеззброїти і замкнути в клітку? Хіба я йому Шпак, чи Перепелиця? (*Прислухається*). Хтось ходє за дверима. (*Підійшов до дверей і торга*). А хто там ходє? Добридень! Коли ходиш, то певно і розмовляти умієш? Чого ж мовчиш? Чи то не людина ходє, а певно корова?

Козак (*за дверима*). Брешеш, не корова, а козак.

Микита. Слухай, козаче, ти не знаєш завіщо мене замкнуто? Чого ж мовчиш? Обізвався по-людські, а тепер знов замовк. Тьфу!.. Що ж це воно таке? (*Сів і зажурився, далі почина тихо співати*).

Ой з-за гори, з-за лиману

Вітер повіває,

Та кругом Січі Запорізької

Ворог облягає.

(*Козак за дверима почина підспівувати*).

Микита. Ага, розбира тебе. (*Співа*). Гарно, товаришу, окселентуєш, ейбогу, гарно! І голос у тебе добрячий. (*Мовчить*). Знов мовчиш? От сатана!

Козак. Балакать не велено.

Микита. А співать тільки можна? То так би зразу й казав.

ЯВА VII.

Герцик (у вікні). Здоров, дядьку! Здоров, батьку!

Микита. Піди ти до чорта, до твого рідного дядька, там і батька свого сатану побачиш.

Герцик. Не гнівайся, славетний лицарю, не я винен. Наш полковник дуже гарний чоловік, а тільки надто підірний: „боюсь я, каже, Герцику, цього запорожця, може його кримці до нас підослали?”

Микита. Мене, кримці? Чи він не стерявся?

Герцик. Почав я його вговоряти і сьак і так. Так ні, куди тобі: „Не вірю, каже, я його на дибу візьму“.

Микита. Мене на дибу? Нехай бере, зараз нехай бере!..

Герцик. Навколішках мусів повзати, доки ублагав його, щоб краще дозволив тебе замкнути.

Микита. Я йому вуха обрубав!

Герцик. Не гарячись, друже! Посидь тихо, доки проженемо татар, а потім все виявиться як на долоні.. Скажи ж мені, друже, де Олексій та Марина пробувають?

Микита. Перш скажи, де моя шабля?

Герцик. У полковника висить на стіні, під образами. Ну, прощай і не сумуй, я зараз вернусь.

Микита. Куди ж ти, поєстривай!.. Було б сказати, щоб хоч питва якого прислав. (Бере сулію). Та тут ще є питво, і не мало. (ІРє). Ну й вишняк же. Випив: на душі полегшало, а голова колодою стала... Ну й питво!.. Чудний полковник! За зрадника мене лічить!.. Чого це світ колесом пішов?.. І на ногах не встою!.. Чудася!.. (Ляга і захріп).

У більшій половині.

Герцик (загляда у щілину). Заснув знову, гаразд! Треба мерщій доводить діло до краю, бо вже докочується ниточка до клубочка.

Полковник (входе). Нема з Прилуки і досі допомоги. Відколи послав, а їх і досі нема?!

Герцик. Навіщо панові полковникові допомога Прилучан? Прийдуть, пан полковник поб'є татар, розжене, а Прилучани хвалитимуться, що якби не вони, не здолав би полковник бусурмена. Та ще, чого доброго, рознесуть ту неславу і в Лубні, й в Пирятині і в Миргороді!..

Полковник (грізно). Я їм заціплю роти!..

Герцик. Всім трудно заціпити.

Полковник. Я сам поб'ю оту всю погань татарську!.. Не стану дожидати Прилучан — дьохтярів!

Козак (вбігає). Пане полковнику! Юрба татар наблизилась до окопів і прямує до воріт.

Полковник. Вже? Гей, на коней! Гадюко, мерщій до мене! Де Гадюка?

Герцик. Навіщо панові Гадюка?

Полковник. Він завжди при мені: він зна заговор від кулі і від ножа!

Герцик. І я заговор ще кращий знаю!.. Ось!.. (Чіпля до шапки білу пер'їну). (Набік). Умовний зразок з татарами.

Полковник. Навіщо та пер'їна?

Герцик. Це заговор, котрий одводе ворогові очі.

Полковник. Гайда! Я вихрем понесусь на ворогів, блискавкою впаду на їх голови і як грім розкидаю по полю погане їх падло!.. З богом вперед. (Пішов, Герцик за ним).

ЯВА VIII.

Гадюка (входе). Щось на полковника найшло! Наказав через Герцика, щоб я неодмінно зараз перелічив, скільки у нас в льоху кухв, барил та сулій з наливками!.. І навіщо це йому? Ну, перелічив... Три кухлі вишняку... (Чутно стрільбу). Що це? (Біжить до вікна). Що я бачу? Полковник вже помчався на герць і без мене?... Його певно умовив Герцик! Обдурив Герцик полковника, обдурив! (Біга по хаті). Де моя шабля? Де мої пістолі? Все поховав Герцик!.. Він певно продав полковника, продав!.. (Схоплює дубину і вибіга).

Микита (*прокинувся*). Чи й справді стріляють, чи мені приснилась стрільба?.. Ба, таки стріляють!.. Як? там б'ються, моїх братів татари посікають, а я сиджу у клітці? Сором, сором!.. Ага, ось і другі двері... (*Торгає*). І ці замкнені? Гей, сило моя, вернись до мене хоч востаннє!.. (*Рве двері*). Ще, ще раз, силюнько, допоможи! (*Виламує двері на більшу половину*). Тут нема нікого. Де ж моя шабля? Де мої пістолі? Полковник заховав!.. Що там за лемент? (*Біжить до вікна*). Когось посіченого несуть!.. (*Вибігає*).

ЯВА ІХ.

Козаки вносять полковника і кладуть на ліжко.

Герцик (*ламає руки*). Боже! Завіщо така неправда? Стратили такого лицаря, такого вояку!.. Ох, краще б були мене стратили вороги! (*Входить Микита*).

Полковник. Хто голосе? Не треба!.. Так бог звелів...

Герцик (*до знахаря*). Рятуй, рятуй, дідусю!

Знахар. Не зрятувати вже... Посічено груди і голуву, багато крові зійшло; в крові вся сила...

Полковник. Мовчи, дідугане, не полохай!.. Не треба голосить!.. Хто голосе? Я не баба, не боюсь смерті!.. Де Гадюка?

Герцик. І він поранений, посічений!

Полковник. Герцику... нікчемний твій заговор!.. Гадюка краший зна... Гадюко, ти правду віщував!.. Гадюко!.. Спитай запорожця про Марину, коли жива...

Герцик (*Микиті*). Ц-с! Мовчи, бога ради. Хіба не чуєш, що він маріє?.. Доходить вже.

Полковник. Я не бачу... світ в очах темніє... Гадюко, до мене!.. Якщо Марина жива, скажи їй... прощаю і благословляю...

Микита. Скажу, будь певен, що скажу!..

Герцик (*до Микити*). Бога ради мовчи! (*Криком*). Батьку мій рідний, не вмирай! (*Припада до полковника*).

Полковник (*тихо*). Марино... Марино... (*Помирає*).
Герцик (*по павзі*). Сюди мерщій, козаки! Помер наш батько, наш ватаг, наша порада!

ЯВА Х.

Входять сотники, хорунжий, осаулі козаки.

Бубир. Дорогою ціною досталась нам перевага над татарвою!

Мандрика. Скортіло йому піти на вилазку.

Герцик. А скільки я його благав не ходити, так хіба ж такого вояку можна зупинити?

Чаплія. Та й як ти зупиниш козака?.. Коли душа його запала, тоді давай йому вогню, пекла!..

Бубир. Треба ж попів звістити. Чи не залишив полковник якої духовної — Герцику, ти не знаєш?

Герцик. Ох, не питайте мене, тепер я нічого не втямлю. Пригадую тільки ось що. Учора покійничок, немов почував лихо, сказав мені, щоб як часом він помре, віддати: „сотню дукатів на Лубенську соборню церкву; півсотні на Пирятинську замкову; сотникові Бубиреві сивого коня черкеського...“

Бубир. От щира душа, не забув таки мене! (*Витира полою очі*).

Герцик. Хорунжому Мандриці: рушницю в срібні злоті!

Мандрика. Вічна пам'ять тобі, батьку мій!

Герцик. Осаулові Чаплії: дві пари сап'янців з срібними підківками...

Чаплія. Спасибі й за те.

Герцик. Сотникові Розмазні...

Розмазня. І мене згадав небіжчик?

Герцик. Черкаське, з срібними стременами сідло і нагай...

Розмазня. А в мене як раз сідла й бракує... а нагай візьми собі, Герцику.

Герцик. Козацтву на спомин душі — п'ять бочок горілки...

Козаки. Царство тобі небесне, рідний батьку!

Герцик. Ще Микиті Прихвостневі звелів віддати два пістолі, що в срібнім окові...

Микита. Невже? Отакий химерник: спершу в куну мене замкнув, а потім обдарував!..

Бубир. А що то за папір стерчить за образами?

Хорунжий (*бере*). Чи не духовна?

Бубир. Читай, Герцику, тобі знайома рука полковникова.

Герцик. Не можу, сльози заливають мені очі!..

Розмазня. Дайте я прочитаю. (*Чита*). „Во ім'я отця... Так починається кожна духовна. (*Тихо чита*). Ага, осьдечки: „Всі мої ужитки, збіжжя, здобутки, добро і зброю — заповідаю Герцикові, з тим, щоб він годував до смерті Гадюку“.

Герцик. Не хочу я, нічого не хочу! У полковника зісталась дочка, їй повинно все належати. (*Риде*).

Бубир. То вже в твоїй волі.

Всі. А так, так!

ЯВА ХІ.

Гадюка (*вповзає на череві*). Біля полковника... дайте сказати... полковнику, батьку... Герцик...

Бубир. Не чує вже тебе полковник.

Гадюка. Ох!.. І мої вже вуха глухнуть, туманіють очі!..

Герцик. Живи братіку, я тебе годуватиму до смерті!

Гадюка. Герцику!.. Нехороше. Завіщо зрадив?.. (*Погрожуючи пальцем, помирає*).

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

В зимовнику у Касяна.

Стіл, лави, зброя і вся примусія.

ЯВА І.

Микита, Олексій, Марина і Касян сидять за столом.

Микита. Так отак то на гетьманщині все переплуталось та заборсалось, як волосінь в повсті: ні ладу, ні складу.

Олексій. Що Герцик хитрий, те видко з твого оповідання; але треба завважити і те, що найбільша провина Герцикова у тім, що він надто розумний. А зайвий розум не завжди буває в пригоді людині, часто розум і шкодить, — все залежить від умов, в яких чоловік існує.

Микита. Твоєму розумові може це діло і видніш, а на мою думку...

Марина (*до Микити*). Перекажи мені, будь ласка, ще раз останні слова мого батька.

Микита. Двічі він вимовив твоє ім'я... Потім кликав Гадюку, а нарешті промовив: „скажи Марині, що я прощаю її і благословляю“ і помираючи знов твоє ім'я вимовив.

Марина. О, мій таточку! І не я закрила твої очі, чужа рука їх закрила; не я бачила твій останній погляд, не я прийняла останній твій подих!..

Касян. Поможі боже і мені зложити свою сіду голову, обороняючи братів та рідний край!.. Тепер же послухайте ви і мене старого. Мертвим вічний спокій,

а живим треба дбати про живе. Воно все вчинилось так, як бог повелів, і так тому й бути. Ти, Олексію, і ти, Марино, звете мене батьком; то я як батько переказую вам мою волю. Нема у мене ні роду, ні плоду, то після моєї смерті зимовник і все моє добро буде ваше; і зараз порядкуйте і володійте ним по своїй волі.

Микита. Оце по-запорозьки!

Олексій і Марина. Спасибі тобі, батьку!

Касян. Я певен, що ніхто так як ви не пошанує мене і не догляне моєї старости.

Олексій і Марина. О, будь певен, батьку, що на нас не плакатимешся.

Микита. Одначе я мушу вже відбути в Січ до батька кошового, щоб з'ясувати перед ним все те, що несподівано вчинилось на гетьманщині. Прощайте ж, залишайтеся здорові. *(Прощається. Касян і Олексій його проводять до порога).*

Касян. Не минай же, товаришу, нашого захисточку.

Микита. Отакої вигадай.

Олексій. Уклонись від нас низенько батькові кошовому.

Марина. Скажи, що сподіваємось його до себе на бенкет.

Микита. Гаразд, скажу. Прощайте. *(Пішов, Касян за ним).*

Олексій. Поїду і я на полювання, хохітви сила проявилась на наших степах. *(У вікно).* Степане, гов! А засідлай двох коней, поїдемо з тобою, провітримось. *(До Марини).* Приляж трохи та спочинь, моя голубко, ти так знесилилась в турботі. Тепер ти спокійна, правда?

Марина *(голубиться до нього)*. Татко поблагословив мене, і легко мені на душі. Тепер ти у мене один тільки й залився.

Олексій. І ти ж у мене одна!

Касян *(вернувся)*. Чогось пил схопився з-за гори. А Микита припав коневі до гриви і мов вихрем його змело!.. А цитьте! Чуєте, щось гупотить? *(Прислухається).*

Олексій. Справді чутно! *(Павза).*

Голос *(у вікно)*. Хтось зупинився біля нашої брами. *(Марина пішла за перегородку).*

Касян. Спитай хто. *(Чутно голоси: „Пугу пугу!“ — „Козак з лугу!“).* Чи не посланець який, або гонець?

ЯВА II.

Ті ж і Герцик.

Герцик *(гарно зодягнений)*. Олексію, братіку! *(Кидается в обійми Олексієві).*

Олексій. Герцику. Ти?.. І пізнати тебе не можна!

Герцик. Серце моє рвалось до тебе, щоб на твоїх грудях, друже мій єдиний, виплакати горе. Помер мій батечко, помер. *(Плаче).*

Касян. Помер завидною смертю.

Олексій. Сідай, Герцику! Заспокойся, всі ми в божій волі!.. Батьку! Треба погодувати гостя... Я радий тебе бачити. І до речі, щоб опісля бува не забути, я, Герцику, необаряючись, хочу тебе спитати. Скажи: тоді, як був ти у мене в Січі, ти знав, що полковникова дочка втекла з дому? *(Входить Марина).*

Герцик. Ох, боже мій! І пані Марина тут? Дозволь тебе поцілувати! *(Цілує її).*

Марина *(з криком виривається)*. Герцику! Як... як ти посмів?.. З якої речі поцілував мене?

Олексій *(з докором)*. Марисю, це ж звичай!

Герцик. Не гнівайся!.. З радощів я сам себе не втямлю.

Марина. Це зневага, образа!.. *(Починає ридати).*

Олексій *(голубить її)*. Ну, вибач йому!.. Ну годі ж!..

Марина. Не можу, не можу... *(Хутко пішла за перетинку).*

Герцик. Любі мої, пробачте, будь ласка!.. Ти питаєш, Олексію, чи знав я, що Марина втекла з дому?.. Знав...

Олексій. Ти пізнав її, коли вона увійшла в мій намет?

Герцик *(здивовано)*. В намет? Ні, не бачив... О!.. Здоров, Касяне... Вибачай, я й досі не привітався з

тобою. Будь ласка, не zostав без притулку моїх козаків, зо мною їх шестеро.

Касян. Не турбуйся, знайдеться місце і козакам і коням. *(Пішов з хати)*.

Олексій. Чому ж ти, Герцику, не сказав полковникові, що його дочка жива і листа від кошового не віддав полковникові?

Герцик. Сказав! Сказав і листа віддав... Але покійничок у той час, вибачай, був трохи під чаркою... *(У вікно)*. Гей, джуро: а внеси сюди сакви. Я тобі, друже, опісля все розкажу по черзі. Покійничок під кінець почав все частіш чоломкатись з чаркою. *(Джура вносить сакви і Касян входить)*.

Олексій. Марисю! А іди-бо до нас. *(Марина входе)*. Сядь поруч зі мною. *(Тихо їй)*. Так не годиться.

Герцик *(вийма пояса із сакви)*. Дядьку, Касяне! Оцього пояса візьми від мене, на спомин.

Касян *(розгляда пояса)*. Еге, та це не сором і полковникові таким підперезатись. *(Оперізується і пишається)*. Спасибі, спасибі.

Герцик. А оце, брате, Олексію, шапка кабардинка, люлька-стамбулка і гаман з едвабу на тютюн; а на придачу ще й пару пістолів тобі.

Олексій. Коштовні речі, спасибі!..

Герцик *(вийма кораблик і дорогі сап'янці)*. А це, пані Марино, прийми і ти від мене. Чому ж не береш?

Марина. Не візьму!.. *(Тим часом парубок вніс питво і їство)*.

Касян. Спершу почастиємо гостя! *(Налива)*.

Герцик *(до Марини)*. Завіщо ж ти так мене зневажаєш?

Марина. Дарунків від тебе я не хочу...

Олексій. Марисю, чи годиться ж так, це ж звичай?

Марина. Не хочу, не візьму нізащо!.. *(Знов пішла за завісу)*.

Герцик. Це ж така вже зневага!

Олексій. Вона трохи хвора, окрім того з великої скрухи надто стурбована.

Касян. Випий, гостю дорогий!

Герцик. Та з дороги не вадить. *(П'є)*. Будьмо здорові!..

Марина *(гука)*. Олексію!..

Олексій. Зараз іду! *(Пішов за занавісу)*.

Герцик *(до Касяна тихо)*. Що це з Мариною?

Касян. Аж нічогосінько!.. Сказано: баба!.. Перемелеться, і буде мука!.. Випий ще та закуси. *(Олексій входе)*.

Олексій. Каже, що й сама не зна, що з нею коїться. Я збирався на полювання, то чи не поїдемо ми вдвох зараз та пополюємо?

Касян. Оце найкраще. А я тим часом покухарюю і такий вам обід зготую, що й сам гетьман облизав би губи.

Герцик. У мене з собою до речі і нова рушниця, попробуємо.

Олексій. Рушниця і в мене добряча є.

Касян. Зразу видко, що ви обидва гетьманці. Почнуть гуркати по степу: одного якогось птаха заб'ють, а десятки порозганяють... Нема кращого полювання, як з соколами. У мене ж і соколи є та ще й які соколи.

Герцик. Поїдемо краще, Олексію, з рушницями?

Касян. Нерозумні голови. Що рушниця? А от, як випустиш сокола, а він як зів'ється вгору, а звідти як пужне кулею на здобич, аж повітря свистить, а міцні пера в крилах, мов струни бреньять!.. Ось пополюйте з соколами, запевняю, що каються не будете.

Олексій. То, поїдемо з соколами! Не гаймо ж часу, бо коні вже посідлані!

Касян *(частує)*. Випийте на коней, щоб заталанило. *(Частується)*.

Марина *(виносе два пістолі і шаблю)*. Візьми, Олексію, на всякий случай пістолі з собою і шаблю...

Олексій. За таку розумну пораду, спасибі. *(Бере шаблю і пістолі)*.

Герцик. Пані Марина правдива козачка! Щасливий ти, Олексію!.. *(Хутко пішов)*.

Касян. Негречно, Маринко, ти привітала Герцика.

Марина. Що ж пороблю з своєю душею? Я певна, що Герцик прибав до нас з лихим заміром...

Касян. Та бог з тобою! Ото яка бо ти...

Марина. Мало ти, батьку, знаєш Герцика... Своїми лукавими поглядами, гидким умизганням, лисиченням — він хоче заморочити нас всіх, як заморочив мого татка; але я буду на сторожі, буду пантрувати за кожним його ступнем, доки він гостюватиме у нас... Звідтоді, як Герцик вліз в душу моему татові, багато татко людям чинив неправди.

Касян. Та невже? Ну таким же щирим вбачається Герцик!..

Марина. Гадюка не був при татові в той мент, як татко пішов на ворогів, це думаєш не Герцикова затія?.. А я певна, що в тім винен Герцик!..

Касян. Цього вже я не думаю!

Марина. Перш татко ніколи без Гадюки не кидався в Січу і був живий!.. *(Зідхає)*. О, коли б Гадюка не помер, з ним лягло в домовину багато, дуже багато таємного...

Касян. Мені здається, що Герцик до тебе та до Олексія щирий...

Марина. А я запевняю моїм життям, що він приїхав сюди з лихим заміром!..

ЯВА III.

Олексій *(хутко входе)*. Лихо несподіване вчинилось.

Марина. } Що, що таке?
Касян. }

Олексій. Герцика гадюка вкусила!..

Марина. } Гадюка? Де? Як?
Касян. }

Олексій. Дивовижа! Тількищо мій сокіл убив хохітву, і я почав уторочувати його, як Герцик поспіг вгорі журавля. „Ото, каже, було б полювання, коли б сокіл отого журавля зняв“. Я підвів очі догори, щоб роздивитись, аж це Герцик раптом як галасне!..

ЯВА IV.

Ті ж і Герцик.

Герцик. Пропав я, рятуйте! Гадюка впила у палець, ледве одірвав. Ой, горить, горить!

Касян. Зараз пошлемо за знахарем.

Олексій. Та я вже й послав.

Касян. А доки знахар прибуде, треба кріпко перев'язати руку, щоб пухлости не пустить.

Марина *(хутко подає хустку)*. Ось перев'яжіть оцим.

Герцик. Марино! Молись, щоб господь мене помилював!..

Касян *(перев'язує)*. Шкода, що мене не навчено шептати від гада; кров можу замовити і від пропасниці знаю, або від павука; а від гада не тямлю!

Герцик. Вогнем пече! *(Стогне)*.

Марина. Звідки ж взялась гадюка?

Герцик. Я хотів... зірвати билинку, а гадюка під кущиком лежала і впила в палець. Ох, мороз поза шкурою йде, холодний піт облива!..

Касян. Ти приляж. Дай я стягну з тебе жупана.

ЯВА V.

Козак *(входе)*. Знахаря не застав дома, кудись покликали, а по дорозі здибав знахарку.

Касян. Давай її сюди швидш. *(Козак пішов)*.

Олексій. Заспокойся, Герцику, бог дасть, видужаєш.

Герцик. Ох, невже ж я загину?.. Олексію, Марино, рятуйте!..

ЯВА VI.

Ті ж і Знахарка.

Знахарка *(на порозі)*. Затуліть мерщій вікна, щоб в хаті смеркло, бо з темною силою тільки в темноті й можливо боротись. *(Затуляють вікна)*. Де той, котрого вкусила?

Касян *(підводе її до Герцика)*. Осьдечки, бабусенько.

Знахарка. Замовлю гадину і водяну, і лісову, і степову, і лугову...

Олексій. Це степова.

Знахарка. А ти почім знаєш?

Олексій. Бачив своїми очима: невеличка, сіра.

Знахарка. А може ти й знахар? То пошепчи, а я повчусь!

Олексій. Ні, я не вмію шептати.

Знахарка. То й не сікайся!.. Подайте каганець. *(Взявши каганця, освічує руку Герцикові, далі лице її жахається)*.

Герцик. Що, бабусю, можна відшептати?

Знахарка. Цей голос!.. Либонь, я десь тебе бачила, але давно?.. Я ніколи тобі не шептала?

Герцик. Ні, бабко.

Знахарка. То пошепчу!.. Візьміть світло і вийдіть всі з хати. *(Почина махати над лицем і рукою Герциковою)*. „Десь-не-десь на Лукомор'ї стоїть кислиця сухая, на кислицю муха налітає; лист оббиває, черва нападає, корінь істочає, кислицю загубляє... І на чоловіка є напасть лиха, є болісті й хвороби і всякі нароби і гади є кляті, прокляті і закляті. Ти у мене підтінниця, вертінниця — не крутись, не вертись, я тебе знаю, від сестер відрізняю. Я тебе словом могутнім виганяю, заклинаю, туди де сокира не стука, ступа не гупа, де люди не ходять, корови не бродять, півнів голос не досягає і ніякий птах не залітає. Не палити, не в'ялити тобі, не сушити, червоної крові не пити... Тьфу, тьфу, тьфу!.. Згинь, кажу. *(Плює тричі)*. Ну, як тобі?

Герцик. Горить!

Знахарка. Горить, ти хто ж такий?

Герцик. Козак, гетьманець.

Знахарка. Багато погубив нехристиянських душ?

Герцик. Не траплялось ще поки.

Знахарка. О, брешеш, брешеш! Всі ви кров'ю людською тільки й живете, в крові бродите, купаєтесь, кров'ю людською упиваєтесь... А ну, прикладемо до

пальця оцього корінця. *(Прикладає)*. Яка б не вкусила, цей корінець від усякої допоможе. Не зірви тільки за-в'язки!

Герцик. Ой, горить!

Знахарка. А ти терпи!

Герцик. Вогнем пече! Жили витягує!..

Знахарка. Терпи, терпи! Другі терпили від тебе, потерпи ж і ти?

Герцик. Ти навмисне щось приклала, гірш вогню пече! *(Зрива пов'язку)*. Не втерплю!..

Знахарка. Тепер ти помреш, неодмінно помреш, ніякі вже сили тебе не зрятують.

Герцик. Я не хочу помирати!.. *(Кричить)*. Сюди, сюди, Олексію, Касяне!.. Задихаюсь, вітру!.. Відчиніть вікна! *(Входять Касян, Олексій і Марина)*. Це не знахарка, це відьма, це гадюка обернулась у знахарку!.. Женіть її з хати!..

Знахарка *(до Олексія і останніх)*. Він вже маріє, йому невіть що звижається.

Герцик. Вітру дайте, дихать нема чим. *(Олексій і Касян відчиняють вікна)*.

Знахарка. Посилайте мерщій за попом, а я тут зайва!..

Герцик *(криком)*. За попом? Не треба попа, не хочу!..

Знахарка *(іде до порога)*. До захід сонця не доживе.

Герцик. Га?.. Умру?..

Знахарка. Умреш!..

Герцик. Невже кінець всім моїм вчинкам, всім замірам? Мало, мало я жив, мені треба ще жити, я повинен жити!.. Нема чим жити... Олексію, Марино Знайте, що я ворог ваш, лютий ворог!..

Олексій. Що ти кажеш?

Герцик. Я твій ворог, Олексію, найлютіший!.. До всього, що вчинилось лихого з вами обома і з полковником, я був привідцею... Сьогодні на полюванні я наважився стратити тебе, Олексію, хотів спершу запо-рошити тобі піском очі, щоб безпечніш заколотити тебе тим ятаганом, котрого ти мені подарував. І я вхопив у жменю замість піску — гадюку. Ой, помираю!.. Але

не животіти й вам, сьогодні вас поріжуть татари, я їх накликав на вас.

Олексій. Завіщо ж це, завіщо?

Герцик. Завіщо? За те, що ви і батьки ваші знущались і поневірялись над моїми батьками... Мало вас спровадив я до пекла, об тім тільки й шкодую!.. Мого батька убили на моїх очах і мою матір, а сестру мою продали!.. Хіба я не маю за що помщатись?.. Попа не треба, не кличте, я не християнин, я єврей Йосель (*Помирає*).

Знахарка. Що я чую? (*Біжить до Герцика*). Йосель, син мій. Він, це він!.. О, не вмирай... мій синочку, не вмирай! Я тебе шукала, всюди про тебе питала!.. Йоселю, дитино моя любая!.. Шукала довго, знайшла, і сама тебе згубила!.. Ха-ха-ха!.. Ні, ні, ти, сину не помер? Ти спиш? Прокинься, ходім, ходім мерщій!.. Пошукаємо Теклю, сестричку твою, вдвох швидш її знайдемо!.. Я знаю де вона. В корчмі, у Варки — шинкарки, Тетяною її звуть!.. Ходім!.. Ми забудемо горе, і весело глянемо на божий світ!.. О, які ми будем щасливі! Га?.. Труп, труп, прах!.. Пропало все. Ха-ха-ха!.. (*Вибігає з хати. Павза*).

ЯВА VII.

Козак (*вбігає*). Татари, татари!.. Ціла орда суне!

Олексій. Швидш до оборони! О, Герцику лютий!..

Касян. Озбройтесь, хлоп'ята, мерщій! Вся наша надія тепер на господа милосердного!

Олексій. Не віддамо себе дешево!

Марина. Господь тебе обереже і його пречиста мати!

Касян. Де мій самопал?

Олексій. Батьку, зостанься біля Марини! Прощай, Марино.

Касян. Гаразд. Не гарячись, сину, в ділі, підпускай ворога так, щоб кожна куля не на вітер летіла. А на шаблях доведеться зітнутись — махай не часто, та мітко!

Олексій. Прощай батьку, прощай моя дружино, може й навіки! (*Хутко пішов*).

Касян. Де моя зброя? (*Надіва шаблю і пістолі*). Ось самопал. Треба набить і гаківницю! (*Заряжає*).

Марина (*біжить за завісу*). І я живою не віддамся в руки. (*Вертається з пістолями і шаблею*). Як стріляти, навчи мене, батьку! Либонь я вже забула!..

Касян. А ось як. (*Показує*). Потім придави собачку і бабах! Та гляди, держи міцно пістоля в руці.

ЯВА VIII.

Ті ж і Микита.

Микита (*вбігає*). Та й добру ж дали ми одсіч голомозим!

Касян. } Що таке? Як?..
Марина. }

Микита. Татари на вас, а ми на татар. Батько Зборовський їхав до вас на весілля, а з ним дві сотні сватів та поїжджан... Пужнули татарву так, що тільки п'ятами закивали...

Марина. А де ж Олексій?

Микита. Носиться на воронім коні, як янгол смерти, і так частує непроханих гостей, що декотрих козаків, аж заavidки беруть! (*Побачив Герцика*). А то хто?

Касян. Герцик.

Микита (*підходить до мертвого*). Він убитий?..

Касян. Помер. Приїхав гостювати, а його гадина вгостила.

Микита. Напасть!..

Касян. Перед смертю признався, що все лихо вчинилось з нього, що до всього злого він один був проводирем.

Микита. Та невже?

Марина. Серце моє правду вічувало!

Микита. О, клятий зраднику! О, Іроде! (*Підбіга до трупа*). Щастя твоє, що ти помер. Геть це падло з хати!

Касян. Не руш!

Микита (*схопив труп*). Гадині місце у прірві, а не в хаті! (*Поволік труп з хати. Чутно гомін і лемент*).

Касян. Ось і сам батько кошовий і товариство. (*Відчиня двері*). Але когось ведуть покаліченого... (*Одскакує з криком*). Що?.. Що таке?

Марина. Що там? Кого ведуть? *(Біжить до дверей)*. Олексія!.. Він поранений, посічений!.. *(Ламає руки)*. Боже милий, завіщо така тяжка кара?

ЯВА ІХ.

Вводять козаки Олексія під руки і садовлять.

Касян. Не до ревів, тепер! Мовчи, поспієм ще голосити... Давай швидш води холодної!.. *(Подають воду)*. Хустку!.. *(Промива Олексієві рани)*.

Марина. Світе мій, думко моя!.. *(Припада біля Олексія)*. О, горенько мое тяжке!.. Мій орленьку, мій соколеньку, одкрий же очиці!..

ЯВА Х.

Ті ж і Зборовський і запорожці.

Зборовський. Бувайте здорові всі хатні. *(Наблизився до Олексія)*. Хапалися на весільний бенкет, а втрапили на кривавий!.. *(Бере руку Олексієву)*. Друже мій єдиний!..

Олексій *(ледве промовля)*. Марино, Грицьку, сатьку Касяне, Микито!.. І знов захопило мене поводдя невгамовних людських суперек, і на цей раз вже напоїло мене червоним пивом досхочу... Стихійна сила неборима, нездоланна, вона вже несе і мене в безбрежне море... Але заповідаю: за родину, за рідний край борітесь, борітесь до загибелі. Ох, безсилію, темніє в очах світ... Марисю, моя Марисю!.. *(Помирає)*.

Марина. Померли надії, померла розмова!.. Сліпніть мої очі, німійте уста, помирай швидш зубожене серце!.. *(Ридаючи припада)*.

Зборовський *(схиля булаву над Олексієм)*. Пером тобі земля, славетний велетне, незабутній лицарю!

Завіса тихо спада.

К І Н Е Ц Ь.

М А М А Ш А.

Комедія у 3-х діях.

ЛИЦЕДІ

Кузьма Тимофієвич Гніт, багатий міщанин, 55 літ, одягнений по-міщанськи.

Олімпіяда Митровна, його жінка, 50 літ. В кохті, у чепчику і в хвартусі.

Єлисей, їх син, 27 літ. У піджаку і бумазейній сорочці на випуск, при часах. Стрижеться під польку.

Варвара, його жінка, 22 літ. Одягнена, як зодягаються городські міщанки.

Олексій Данилович, старшина, середніх літ.

Іван Іванович Снизка, волосний писар.

Староста.

Соцький.

Десятник.

1 і 2 чоловіки.

Поштар-машталір.

Косарі і в'язальниці.

Гаврило

Фекла, його жінка } наймити.

Яків, парубок, наймит.

Бариня-благотворительниця.

Гості і наймити.

Діється в хуторі Гнотів.

ДІЯ ПЕРША.

Простора хата. Стільці прості і фабричні, диван, дві канапки, велике стародавнє дзеркало, кровать з цілою горою подушок і дамчастим одялом, мисник, комод, табурети... На покуті і по вікнах рушники. Два столи поставлені вряд і понакриті скатерками; на столах: страва і питво.

ЯВА I.

Старшина, писар, староста, соцький, десятник і декільки чоловіків сидять за столами. Край столу на різку сидить Гніт, поруч з старшиною Єлисей; Олімпіяда і Варвара пеклюються біля гостей.

Олімпіяда. Господин старшина, викушайте ще румочку? (*Кокетує*).

Старшина. Оце вже мені знов не наравиться. Ну й скільки разів прохав вас: не звить мене старшиною, а Олексієм Даниловичом, а ви все таки своєї!.. Я ж зву вас Олімпіадою Митровою? (*Моргає*).

Олімпіяда. Звиняйте, усе забуваю.

Старшина. Ми ж тут у своїй кумпанії, чи правда? Стало бить, виходить, що начальників тут нема, а одні тільки приятелі. То навіщо ж: „старшина“ та ще й „господин“?

Олімпіяда. Звиняйте і благодіру вам за приятне слово... Викушайте, Олексію Даниловичу!

Старшина. Так мені наравиться. Будьмо здорові! (*П'є*).

Писар. Да, господа! Надо дійствительно так понімати, што усе іздесь окончательно как родная сём'я!.. Ура!.. (*П'є*).

Староста. Сказать, неначе зовсім поріднилися. (*П'є*).

Елисей. Мамашо! Продовжайте частувать.

Олимпіяда. Частуй вже ти, сину, останніх. *(Дає йому пляшку, каже тихо)*. Та не наливай по повній... *(Елисей частує соцького, десятника і останніх гостей)*. Ви, господа, однак не думайте, що ми зовсім прості...

Старшина. Отакої! Хто ж це посміє подумати?

Писар. Ні во віки віков.

Староста. Амінь.

Олимпіяда. Ми давно б були в купецькому сусловію, коли б не муж мій, котрий не захотів гильдію платити.

Гніт. Обійшлося і без гильдії, ще краще.

Олимпіяда. Чуєте, чуєте? Як не було, так і не буде у цього недолюдка нікаторої амбиції. Йому, наприклад, байдуже і про те, що мій двоюродний племянник служить помошником столоначальника у концисторії, а зять моєї рідної сестри знаходиться окологородним надзирателем у городі Бердянському.

Гніт. Велике щабел!..

Старшина. Думаєте, що я зразу не помітив, з ким ми маємо діло?

Писар. Я теж зразу постиг, по розв'язаності обхожденія і по всім признакам.

Староста. І всі признаки хворменні...

Олимпіяда. Бувало у неділю, али у празник піду до церкви, то зять усіх людей порозпихає, а мене постановить на найпросторішій місцеві. „Стойте, каже, іздесь, Олимпіядо Митровно!“

Елисей. А ежели какойсь чаловек упреться і не хоче посунутись, так десятник штовхоне його так у груди, що той аж беркицне додолу!.. *(Регоче)*.

Десятник. Ежели началство звелить штовхать, то треба штовхать...

Писар. Да, да. Верьте, што я проник окончательно, што ви, господа, ознакомлені с устройством себя в сведеніях обхожденія і развязкой своего существованія.

Старшина. Тошно що... *(Помовчав)*. А що я вам мушу оце зараз таки після приятної беседи сказати? Либонь, воно і скрізь так ведеться, навіть і в панів,

що: їдять-їдять, п'ють-п'ють, а нарешті встають, дякують господарям за хліб-сіль та за ласку, потім беруться за шапки та й прощаються. Оце ж я перший так і зроблю: *(Встає)*.

Писар. Да, да! А потому, глубокочтимой молодой хазяїн поднесіть нам по единой і стиснем на розлученні од серця друг-другу руки.

Елисей *(частує)*. Викушайте, як кажуть, на коней.

Старшина *(винив)*. Дякуємо ж вам за вгощенье і прочее... Пора нам тепер і до своїх ділов...

Писар. Да, да. Пора! Ібо время деньги, как какой-то сочинитель сказал.

Староста *(встав)*. Що наші діла, що котрі, брати мій які! Ну-да!.. Не кожен їх розбере; і що, і як, і куди воно, і чого...

Старшина. Так прощайте, господа новосельці, дай вам господи на новім місцеві жить, поживать та капітали наживать.

Писар. А нас частіш вином-медом частувать.

Старшина. Будемо з вами тепер як приятелі.

Олимпіяда. Аби ви до нас, господин старшина...

Старшина. Знову своєї?

Олимпіяда. Чи то пак: Олексій Даниловичу.

Старшина. Та вже краще звали б мене прямо: Альошкою!.. Так воно було б ніби рідніш?

Олимпіяда. Благодиру вам, благодиру... Будьте ви до нас прихильні, а ми завжди зуміємо вас якнайокуратніш пошанувати.

Староста. Шануватимете нас, то за нами не буде нікаторої задержки...

Старшина *(до старости)*. І раз-у-раз ти, Єсипе, хапашся попереду... Либонь же і я без тебе зумію як кому відповісти?

Староста. Ого-го, ще й як зумієте!.. Ви у нас як козирна хвилька...

Старшина. То-то ж бо й е! Сам знаєш, що підбрехача мені не треба.

Писар *(до старости)*. І скільки разов вам говорено, щоб ви соблюдали дистанцію в розговорах? Чин чина почитай, чин чину уважай.

Старшина (до Гнота). До свідання з вами, поштенний старичок.

Гніт. Хоч до свідання, а хоч і прощайте — однаково.

Старшина. Вам би годилось вийти на прохолоду.

Гніт. Це моє діло.

Писар. Кузьма Тимохвеевич, позвольте стиснути вашу благородную руку!

Гніт (подає руку). Як хочеш, про мене. (Старшина, писар і староста попрощались і виходять з хати. Єлисей їх провожає).

Соцький. Та й нам, мабуть, треба збиратись?

Десятник. Може ще почастують?

Соцький. Чи не годі вже? (Встає і промовля до Олімпіяди). Так ви ж, як пак вас?.. Той... Лямпадо?.. Якщо той, зараз смелово до мене... Стало буть, будьте зо мною смеловей. (Почоломкався й вийшов).

Олімпіяда (до десятника). А вам хіба ще не пора?

Десятник. Я ще жалаю...

Олімпіяда. Коли більші начальники честь знають, то й вам годилося б з них зразок брати.

Десятник. Почастуйте.

Єлисей (вернувся в хату). Вас же не обминали, як других частували, всі вдовольнилися, а вам хіба ошийника скортіло? (Рогоче).

Десятник. Мені ошийника?..

Єлисей. Виходьте, виходьте...

Десятник. Он як? Я, я вийду!.. Тільки ж пам'ятайте хто я! (Пішов).

Олімпіяда (до гостей). Виходьте і ви з-за столу, вже ж кінець обідові.

1-й чоловік (встав). Я оцей окраець хліба дітям понесу, нехай поласують.

Олімпіяда (бере у нього окраець). Еге-ге... Як роздаватимем кожному по окрайцеві, то скоро і злиднів годуватимем. Адже нагодували вас, то й годі!

Єлисей. Господа, вставайте! Вас же честю просять!

1-й чоловік. Ходім?

2-й чоловік. Їства було чимало, а питва зовсім малувато...

Олімпіяда. Хіба тепер горілка дешева?

2-й чоловік. Тим-то і кортить її пити, що дорога... Прощайте! (Пішли чоловіки).

Єлисей (зачиня двері). Мабуть свиноти нігде не залишимося: і тут її в волю.

Олімпіяда. Багато ще, сину, пройде часу, доки народ образується!.. Варваро! Гукни на наймичку та прибирайте мерщій. (Варвара вийшла, потім вертається з наймичкою і почина прибирати з столу). Слава господеві, що молебствие вже відслужили і началство задовольнили. Тепер будемо прийматись за нову працю, на новім місцеві.

Єлисей. Не всі сусіди пошанували нас: з панків ніхто й очей не навернув.

Олімпіяда. Як не пожалували, то нехай жалкують на себе — удруге не кликатимем. (Бере на кананці табашницю). Це чи не писар забув? (Робе цигарку). Посмакуємо, який табачок курять тутешні писарі? А яка невірненька табашниця, не варто і затаювати!.. (Закурює). Ні, табак нічого собі. (Хова табашницю в кишеню).

Єлисей. Дайте і я скрутю. (Закурив). Чи воно второй, чи третій сорт?

Олімпіяда. У Бердянському такий по тридцять вісім копійок пів хвунта; а на пароходах можна було за таку ціну купити і константинопольського.

Єлисей. Ну так же досадно, що за обідом, опріч попів, одна тільки мужва сиділа. Певно гордують нами панки?

Олімпіяда. Нехай, сину, гордують, прийде той час, що й ми ними погордуем.

Гніт (увесь час ніби дрімав). Ні, не прийде, не в ті вузулись...

Олімпіяда. Мужва, то твоя довічна кумпанія.

Гніт. Паній, паній!.. От коли б тобі ще хваїтона.

Олімпіяда. Мовчи вже, дельхвин пикатий!..

Гніт. Ящірка зелена!..

Олімпіяда. Ти ж не хвалився, сину, панкам ріднею? Було б пригадати племінника, що в концисторії.

Єлисей. Та ще не довелось...

Гніт (тихо). Хабарник!..

Олімпіяда. Насамперед треба, сину, хвалитись ріднею.

Елисей. Хоч би був прийшов оцей панок, що протів нас хутір, приятніш би було дивитись на гостей.

Олімпіяда. Ти ж, либонь, ходив до нього?

Елисей. Ба, ні. Тількищо наважився йти, аж бачу він іде до свого вітряка, я й почав на нього махати рукою; він зупинився та й питає: „а що там таке?“ А я й гукнув: приходьте до нас у ту неділю на молебствіє, та на обід.

Олімпіяда. Чого ж йому ще треба? Кланяйтесь у ноги, чи як?

Елисей. Кликав і того, що ото за яром економія. У неділю, в городі, іду по базару, а люди й кажуть: „оцей, що у военній куражці, ваш близький сусіда, пан Цибульський“. Я підбіг до нього, сіпнув за рукава та й кажу: ми з вами суседи, то будьмо знакомі. Пожалуйте, кажу, до нас у неділю на молебствіє та на обід. Він глянув на мене, усміхнувся і одмовив: „до свіданія, глєбезний сусід!..“

Олімпіяда. Як не пожалували, то й не треба, більш зосталося і страви, і питва. Може вони ще й горілку вживають не згірш твого папаші, або котрому забагнулося б дорогого вина та сардин?.. (Побачила, що Гніт ловить шапку по стіні). Ну й що ти там мух ловиш по стіні?

Гніт. Не мух... Не твоє діло... Шапку...

Олімпіяда (передражнює). „Шапку, шапку!“ Насмоктався, ледве на ногах встоїш.

Гніт. Не твоя печаль!..

Олімпіяда (дражне). „Не твоя печаль“...

Гніт. Не передражнюй, щоб часом не передражнило пашеки на бік...

Олімпіяда. Руки не доросли! З якої це ти речі почав щодня п'янствувати?

Гніт. Не розжуєш, не такі зуби...

Олімпіяда. Терпіння мого не стає вже з тобою.

Гніт. А ти доточи!

Олімпіяда. Ой, не доводь мене до краю.

Гніт. Не полохай, щоб не довелось переполох вилити.

Олімпіяда. Кажу тобі, не дошкуляй мене до живого!

Гніт (намацав шапку). Показись, показись трохи, а я вийду, доки переказишся... (Пішов).

Олімпіяда. Бодай вже тебе чортяки вхопили!.. Ох, і обрид же сатанайдол, дивитись не можу, так обрид!

Елисей. І справді, з якої причини вони почали так сильно пити?

Олімпіяда. Прямо здурів чоловік, ось яка причина! А щоб тебе обдуло від тієї горілки!

Елисей. Думаєте не обдує? Єжели вони п'янствуватимуть щодня; повірте, що скоро дуба дадуть.

Олімпіяда. Як раз „скоро“! Мій папаша до самої смерті без просипу пив, навіть, за півгодини до смерті все показував руками, бо мову йому відняло, так, кажу, показував, щоб влили у рот горілки. А прожив проте сімдесят три года.

Елисей. Ой-ой-ой! Аж сімдесят три? Ну? це вже зовсім не кстати, і без нікаторої надобности...

Олімпіяда. Твій папаша змолоду і в рот не брав, ще й гидував, як другі пили, ось через що я його обрала собі за чоловіка. Правда, що й грошовитий був. Потім почав потроху куштувати, а це раптом немов сказився!.. (Зідхнула). Враг його не взяв, і красивий був, як змальований, матері його хрін... Еге, поквапилась на красу. А які мене женихи сватали: багачі, і купці, і чиновники, і всякі образовані люди... Ми тоді держали шиньок...

Варвара (прислухалась). Я чула від багатьох людей, що батько дуже були трудящі і що все добро вони власною працею придбали; і всі люди завжди мали їх за розумного і розсудливого хазяїна...

Олімпіяда. Ти ж чого ж оце вплутуєшся в мою розмову?

Варвара. Хіба не можна?

Елисей. Ну-да. Ти, Варю, коли мамаша обсуждають про папашу, то краще мовчи.

Варвара. Почни вже й ти затуляти мені рота.
Єлисей. Бо твоя розмова тут... не кстати.

Олімпіяда. Порозсуждай, невісточко, а я тебе послухаю. Може сядеш на кріслі? Шкода, що крісла нема. Ти сиділа б, а я проти тебе стояла б — от малюнок був би, хоч зараз приліпи на стіну.

Варвара. Завели вже на цілий день.

Олімпіяда. Шкода, що з приданим ти не захопила від свого батечка крісла.

Варвара. Починайте, починайте приданим докоряти, давно вже не докоряли: ще як учора то й досі.

Олімпіяда. Не докоряю, а щоразу хвалюся, перед усім миром хвалюся. Та як таким приданим не похвалялись?

Варвара. Як це ви перед гостями не похвалилися, невже забули? За те ж я певна, що в другий раз ви надолужите.

Олімпіяда. Аж дві пари волів, аж три корови, аж сотня карбованців копиталу... *(Регоче)*. Розщедрився батечко. А обіцяв: сім пар волів, десять корів, і три тисячі копиталу, — обдурив мошелник...

Варвара. Хіба я у тім винна?

Олімпіяда. Не винна? Ти краще замовкни, не вводь мене в досаду.

Єлисей. Мовчи, Варю...

Варвара. Знов „мовчи“? Танцюй, танцюй по маминій дудці, мазунчику. Казала я тобі, як сватав мене, що ти під мамашиною волею, а ти що мені казав?

Єлисей. Мало чого я тобі не казав... *(Усміхається)*.

Варвара. Обдурив? Совісти у тебе нема... *(Пішла)*.

Олімпіяда. А чи не пора тобі, сину, присмирить жінку?

Єлисей. Та вона діждеться... Тільки це вона здуру.

Олімпіяда. Поквапився на красу? Краса скоро змарніє...

Єлисей. Та неначе вже й марніє.

Олімпіяда. Красу, як вітром здмухне... Повірів тестеві мошелникові-сибірному.

Єлисей. Іменно, що мошелник та ще й сибірний!

Олімпіяда. Краще б було, коли б узяв був за себе, наприклад, Шпачківну.

Єлисей. Шпачківну? Та що це ви, мамашо, вигадуете? Шпачківну, оту безносу?

Олімпіяда. За те багачка яка! Сім тисячів одного копиталу. А ніс що? Ніс пусте діло... Носа можна і приробить. Є такі дохтори, що за сотню-другу карбованців якого хоч носа прироблять.

Єлисей. Мені Шпачківну і згадать гидко. *(Плює)*.

Олімпіяда. Сім тисячів одного копиталу. А худоби скільки, а? Повінчався б, прибрав би копитали і худобу до рук, а там і розвод...

Єлисей. Де ж такі розвод?

Олімпіяда. Тепер скрізь вже пішла мода на розвод.

Єлисей. Та воно, конешно, ежेलі мода?.. Тадже ж, мамашо, і ви поквапились на батькову вроду?

Олімпіяда. Ох, поквапилася, а тепер і каюсь, та ще й як каюсь.

Єлисей *(усміхається)*. А чому ж вам не взять розвода?

Олімпіяда. Трохи пізно, сину...

Єлисей. Коли б ви зуміли були якнебудь сперначалу, прибрать до рук состояние?

Олімпіяда. То-то, що дурна була раніш: а тепер його не обморочиш...

Єлисей. А здорово дякон розгнівався, як дав я йому за молебствие два злотих.

Олімпіяда. А попові скільки дав?

Єлисей. Руб сребра.

Олімпіяда. Переплатив. П'ятизлотного саме було б квит.

Єлисей. „Ежेलі, каже, такі багачі, що по триста десятин землі купують почти за готові гроші, — платимуть за молебствие по тридцять копійок, то нам прийдеться з голоду помирать“. Мало не жбурнув мені грошей у морду.

Олімпіяда. Нехай би жбурнув, два злотих були б в капшуці... Та й багато ж горілки вижлуктили за обідом. *(Передивляється пляшки)*. Добре, що я під-

лила з кварту води в горілку та койчого підсипала, а то чого доброго відра і не стачило б на таку кумпанію. Позливай останки у четвертинну бутиль, а оте червоне вино теж вилий у гурт, зійде за настойку.

Єлисей (*зливає*). Що ви таке підмішали в горілку, що неначе аж за язика щипа?

Олімпіяда. На те я була шинкаркою, щоб тямить, що і як... Тепер вже як ми зробились поміщиками, то навіщо тобі те знати?

ЯВА II.

Ті ж і Писар.

Писар. Тот же гость і в тот же приятний дом.

Олімпіяда. Чого це ви вернулись?

Писар. Бросився до кормана одного-другого і сообразив, што не інакше как у вас позабїл свою портабашницю.

Олімпіяда. Може у других сказали б вам: не було, нема, і не окажется, а ми не з таких. Звольте вам ваше. (*Віддає табашницю*). А за сохраннысть зробилю папирос.

Писар. О, скільки завгодно! (*Крутять папироси*). А наконец того надо сказать і до свиданія. Но розлучаясь з вами бить может і на довгий час, позволю вторично ізложити вам, што тепер вже минула моя сердечная прискорбь, окончательно минула, потому што ви переселились у наш край. Без вас ето була пустыня Аравійская. Єй-єй! Ілі слыхали про Сахару? Так ето она. Но ви совершили переселение до нас і тепер у нас появился оазис, окончательно оазис, честное, благородное слово!.. Читали путешествіе по пустыні Сахарской?.. А што ето у вас, Єлисей Кузьмич, у бутилі бовтається?

Єлисей. Мамашо! Може почастиувати їх настойкою?

Олімпіяда. Та почастуй. Сідайте, або що.

Писар. Я стоя більш вип'ю. (*Регоче*).

Олімпіяда. Сідайте-бо, сідайте. (*Сідають*).

Єлисей (*частує*). Викушайте!

Писар. А ви ж?

Єлисей. Та можна. (*Випив і налива знову і частує*).

Писар (*випив*). Ай да настойка! Понімаєте, у первой раз такую п'ю, окончательно в первой раз! Как родился і христився, не пив такой! На чом ето она настояна, ізвольте хоть вкратце ізложити рецепт?

Єлисей. Та це мамаша придумали...

Олімпіяда. Нехай колись навчу вас...

Писар. Благодарю от душі! Но опроче усього протчого, дожидаю вас до себе з визитом. У меня жена очень воспитана, ви нею окончательно очаруетесь... Она у меня із городских... Ах, как она поють куплети: „труля-ля!“ Только што дівтора осаждаєт еє... Знаете: тому пельоночку, тому сорочечку, тому рейтузики... А у мене їх целая вармія... „Ах, діті, діті!“ как какойсьо сочинитель сказал... Ну, налейте по другой, і я окончательно удалюсь во своясі. (*Єлисей частує*).

Олімпіяда. А як господин старшина, чи то пак, Олексій Данилович?

Писар. О, он у восторгі, потому собственно он у восторгі, што у восторгі я!.. Хоча он і старшина, то ість, старше меня чином, но по настоящему усьо в моей вот в етой башке содержится, — понімаєте? Окончательно ета башка усім орудуєт. (*Входить Варвара*). І вас, мадам, просю до мене з визитом і з дітками?

Варвара. То вже як чоловік захоче...

Писар. Да, да. Муж ето глава! Но я надеюсь окончательно, што супруг ваш прихватят і вас, — не так лі?

Єлисей. Та воно можна буде.

Варвара. Там прийшли робочі найматись...

Писар. А ви знаете тутешні ціни?

Єлисей. Розпитував людей.

Писар. Пам'ятайте самое главное, што мужик наш, ух, какая продувная бестія! Хоча і поються гдєсь то, што „деревенські мужики, оні просто дураки“; но наш мужик окончательно бестія!..

Єлисей (*усміхається*). Та либонь так, што і ми не ногою шмаркаємось. (*Пішов, за ним Варвара*).

Писар. Но какой, мадам, ваш син образованой, я його постиг. Однако надо отправляться. Разві так, што викушать ещо одну румочку із мамашиних ручок?

Олімпіяда. Авжеж викушайте!

Писар (*випив*). Ай да настойка! Попрошу окончательно рецепт, я тогда заставлю свою жену проделати немедленную апробацію.

Олімпіяда. Опісля, опісля... Закусить піржком...

Писар (*закує*). Такое питво даже не должно закусувати... Да, я окончательно щасливий, што ви переселились до нас, усьо таки будет порадошное общество, для умного і пріятного времяпровождения. А што касаемо вашого сина, то он очарувал меня. О, ето первокласной умница. Какое училище він окончив?

Олімпіяда. Вчився в городськїм, та не довчився.

Писар. Ну, нет, не говорите так, мадам, он очень учон. І воспитан он как... гимназист! Я от душі хотев би з ним подружитися!..

Олімпіяда. З нами не довго подружитися: аби ви за нас тягли руку, там де слід... Знаете поговірку: рука руку миє?

Писар (*налива*). Викушайте зо мною, мадам. Пожалуйста, хоч пригубте. (*Почастувались*). Ай да настойка! Касаемо ж того, што ви гаворите о рукомитії, то я вам об'ясню так, што как мило бувають, усякі: душисті, лечебні і од веснушок... Понімаєте? Што каким милом вимієш руки, такой і дух од них пойдьоть.

Олімпіяда. Понімаю і оченно понімаю. Потому як ми не в деревні зросли, і не од глупих родітелів провзойшли і оп'ять же не дурний нас і піп хрестив.

Писар. Ух, какая ви умная, ужась!..

Олімпіяда. Я це не од вас першого чую. Зять моєї сестри, околочной надзиратель, у Бердянському, так бувало говорить: „з вами, Олімпіядо Митровно, можно розсуждать сутки і не нарозсуждаться“.

Писар. Да, да. Я готов з вами двое суток розсуждать... А Олексей Данилович, он окончательно очарован вами!..

Олімпіяда. Капитан пароходний, што хрестив у нас, з частною приставшою, покійну мою дочечку. Василину — бувало як викушаїть одну-другую румочку

зараз і почньоть сміхотворить: „ти, говорить, кума моя, ти душа моя“!

ЯВА III.

Ті ж і Єлисей.

Єлисей. Мамашо! Там прийшли і дівчата найматись на строк, то це вже по вашій должності.

Олімпіяда. Піду гляну на їх пики. О, я зразу впізнаю, чого кожна з них варт. (*Пішла*).

Писар. Друг мой, Єлисей Кузьмич! Позвольте вас окончательно називать другом?

Єлисей. Та чого ж, можна, називайте.

Писар (*чоломкається*). Я уже не хотів пить, но за нашу дружбу вип'ю. (*Палива і п'є*). Ура!.. Ах, друг мой, какая ваша мамаша образована, какая она воспитаная!.. Да, я окончательно вник і проник!.. Ми іздесь з ними кой об чом переговори́ли так обиняками, но зразу поняли один другого.

Єлисей. Об чім же переговори́ли?

Писар. О сближеніі обоюдних интересов, при рукомитії і протчее...

Єлисей. Та ми своє діло завжди і скрізь понімали окуратно, будьте і ви без сумлення...

Писар. Благодарю! Вот што значить іметь дело з умним господином: слово-два і кончен разговор. Потчуйте ж на дорогу, і я удалюсь.

Єлисей (*частує*). Я до вас у неделю приїду.

Писар. І з мамашой, і з супругой, і з детками. (*Оглянувся*). Да, скажіть пожалуста, што ето у вас папаша какойсь окончательно дерзкой господин.

Єлисей. Нам з папашою нашим біда да й только. Спершу, як скоро ми сюди переїхали, так вони з неделю места були веселі і тверезі, а то зразу почали пить силно...

Писар. І тільки? І ви ж п'єте?

Єлисей. Я п'ю з понятієм, а вони...

Писар. Ну, ето дело поправимое!..

Єлисей. Ну так же силно п'ють, прямо без понятія п'ють!..

ЯВА IV.

Ті ж і Гніт.

Гніт *(на дверях)*. П'ю за свої, а не за твої! За твої не питиму ніколи. Ти, сучий сину, спершу попороби стільки, скільки я на своїм віку попоробив, а потім вже скажись людям на батька!.

Єлисей. Я, я... не скажусь, а...

Гніт. А спитай мене: задля чого й задля кого я увесь вік працював?

Писар. Но я полагаю, што ви, Кузьма Тимофеевич, должны бити окончательно довольни вашим синком?

Гніт. Хоч ти і волосний писар, але це діло моє, хатне, не про писарів воно і не про гостей!

Писар. Ага! Тоїсть, виражая другими словами: нам зась до етого діла?

Гніт. Бачу, ти не дурень. Давай вип'ємо мішанини! *(Хоче налити)*.

ЯВА V.

Входить Олімпіяда.

Писар. З-удовольствием, окончательно з-огромним удовольствием!

Олімпіяда. Що, що це таке? І ти ще починаєш частуватись? Кому-кому, а тобі, то пора вже й честь знать. *(Одійма пляшку)*.

Гніт *(кидається до неї)*. Подай горілку!

Олімпіяда. Не дам! Хоч ти лусни оттут передо мною, не дам.

Гніт. Ах ти ж гадюка!.. *(Борюкається з жінкою)*.

ЯВА VI.

Ті ж і Поштар.

Поштар *(до писаря)*. Пожалуйте їхать, бо господин старшина гніваються.

Писар. „Гніваються“? На каво? Єжели у господина старшини серце з перцем, так нехай охолонуть!.. А впротчем, я шучу. Послушайте, мамаша! Дайте нам

попотчуваться з вашим супругом, і я окончательно удалюсь із вашего приятного общества!..

Олімпіяда. Тільки задля такого гостя як ви і уважаю. На, старий бісе, на! Бодай вже ти обдусь від горілки, як павук!.. *(Дає пляшку)*.

Гніт. Коли б бог був дитина, то може й послухав би дурного литвина. *(Налива)*. Будьмо здорові! *(Випив і підносе писареві)*.

Писар. Вот етак гораздо благородней. Знаете, как какойсь-то сочинитель сказал: „худой мир лучше доброй ссоры!“ *(П'є)*.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Дворище у Гнота. Хата, повітка, комори, амбар, пліт, ворота і т. ін.

ЯВА I.

Варвара на призьбі готує буряки, картоплю і інше до страв.

Олімпіяда (*гука з хати*). Варваро! Не видно ще Єлисея?

Варвара (*глянула за ворота*). Ні, не видно.

Олімпіяда (*виходе*). Вже й сонечко скоро зійде, а його нема! (*Надходе до воріт і дивиться на гору*). Ну що, як і сьогодні не найме поденних, пшениця зовсім перестоїться?

Варвара. І ячмінь вже сиплеться.

Олімпіяда. Ох сиплеться. Ну і сторонка!..

Варвара. До других з охотою ідуть на поденну, тільки не до нас...

Олімпіяда. Чому ж не до нас, ти знаєш чому?..

Варвара. А ви хіба не знаєте?

Олімпіяда. Ти знов про харч?

Варвара. Вже не про друге.

Олімпіяда. Самашедша ти, ось що! Ідуть на поденну по великих окономіях, та на буряки; бо там багато їх збирається і можна вволю жирувать; а по хуторах не та їм воля... А харч — скрізь не краща.

Варвара. Було б нам zostаватись у Таврії. Чи не краще б жилося? Хліборобство — діло зовсім нам не зручне...

Олімпіяда. Товкуй! Розумній людині усяке діло зручне... Скучаєш за своїм родом-родиною, через те й марудишся?

Варвара. Авжеж скучаю. Почніть ще й тим дорікати що скучаю, давно вже не дорікали, може полегша вам?

Олімпіяда. Мовчи, не вводь мене ще в більшу досаду.

ЯВА II.

Ті ж і Єлисей.

Єлисей. Фу, та й душно ж!

Олімпіяда. Ну?

Єлисей. Зараз прийдуть п'ять косарів і вісім в'язільниць.

Олімпіяда. Гаразд, що хоч п'яťох знайшов. Почім?

Єлисей. Косарі по вісімдесят, а в'язільниці по п'ятдесят і п'ять.

Олімпіяда (*сплеснула руками*). У других же по 70 і по 50?

Єлисей. Ще й порцію у обід.

Олімпіяда. А по других хіба є порція?

Єлисей. По всій окрузі нема.

Олімпіяда. Та що ж це таке?

Єлисей. Інакше не хочуть іти.

Варвара. А що, не моя правда?

Єлисей. Яка там правда?

Олімпіяда. Це, сину, у тебе не жінка; щоб ти знав, що це не подруга тобі, а ворог, супостат!.. Каже, що до нас не йдуть на поденну через харч.

Єлисей. Що вона, дуря, тямить? До давніх тутешніх ідуть на роботу ті, котрі повигонили до них скотину на випас, або котрі забрали гроші на десятини; інші і пашу брали на відробіток, або й хліб на посів... А останні всі пішли ще з весни у Донщину, ну й нема робочих рук... Та я певен, що у декотрих хазяїнів харч далеко гірша ніж у нас, а до них мусять іти на відробіток, бо винні...

Варвара. Навряд чи є де гірша харч?

Єлисей. Оце мені овсім не по ндраву... Ти краще, Варю, прикуси язика.

Олимпіяда. Дав волю жінці спочатку, а тепер навряд чи й уговтаєш її.

Варвара. А ви підцькуйте його та гарненько, може й поб'є мене...

Єлисей. Мовчи! Ти іменно доведеш до бійки! Що ж по-твоєму ми повинні робочих мирмуладами та вареннями годувать?

Варвара. А де опріч нас робочі виливають страву у свиняче корито?

Єлисей. Може й по людях виливають?

Варвара. Ніде не виливають, тільки у нас. Он і учора увечорі увесь кандьор вилили.

Олимпіяда. Нехай виливають: свиням пожива, а вони з голодними черевами полягали спати. *(Регоче)*.

Варвара. Еге ж, полягали!.. Підіть лиш на вгород та подивіться, що вночі поробили з огірками!..

Олимпіяда. Що ж таке?

Варвара. Геть всі повіривали і огудину всю по-нівечили.

Єлисей. Та невже? Ну, це вже нечесно, це вже погано...

Олимпіяда. Ти правду кажеш?

Варвара. Я зараз була на вгороді, бачила своїми очима. Сторож каже: „я не можу виказати хто рвав, бо мене уб'ють!“

Єлисей. Не може? Побачимо, як не може... Урядник розв'яже йому рота. Ач анахтеми, таганрозькі хвараони...

ЯВА III.

Ті ж і Фекла.

Фекла *(несе скільки хлібів)*. Куди їх поскладати?

Олимпіяда. Звісно, в комору.

Єлисей. Багато спекла?

Фекла. Дев'ятеро хлібів.

Єлисей. Печи ж ще.

Фекла. Та я вже замісила.

Єлисей. А дай покуштувать, який хліб? *(Одломав кусок і їсть)*. Що це? Це хіба хліб, це пряник! Такий

хліб можна тільки до чаю давати та до кəхвії. Ось покуштуйте, мамашо. *(Дає їй)*.

Олимпіяда. Неначе з кондитерської, такий солодкий!

Фекла *(гордо)*. Що вже до хліба, то навдахи чи тут і в окрузі знайдеться така, котра б краще мене випекла.

Єлисей. Дай робочому такого хліба, то він лопатиме його, як канхвети!

Олимпіяда. Цей хліб заховать для нас, а робочим зараз печи другий, сій муку на найрідкіше сито!..

Фекла. Робочі ж битимуть мене за такий хліб. І в голодний год такий хліб навряд чи їли.

Єлисей. Що ти тямиш? Як годуватимем робочих таким хлібом як цей, то вони нас не жувавши проковтнуть.

Варвара. А сьогодні якого ж хліба дамо косарям?

Олимпіяда. Якого? Цього нельзя давати...

Єлисей. Нехай на сніданок зварять кандьор, або затірку; а на обід другий хліб поспіє спекти. Тільки підмішай у заміс висівок!

Олимпіяда. Варваро! Одімкни комору та поскладай хліб на вищу полицю. *(Даючи ключа їй, шепче)*. Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. *(Варвара й наймишка пішли в комору)*. Щось вона мені здається хапкою на руку. Де це ти вискіпав таку перепічайку?

Єлисей. Це ж воловикова жінка, Гаврилова, котрого я позавчора найняв до плугів: щирий робітник, такого ще в нас і не було!

Олимпіяда. А цю прянишницю, як не схоче пекти глевкого хліба — рощитай.

Єлисей. Та прийдеться.

Олимпіяда. Щоб і духу її не було, чуєш?

Єлисей. Та звісно...

ЯВА IV.

Три косарі і п'ять в'язільниць.

Всі. Доброго здоров'ячка, з понеділком!

Єлисей і Олимпіяда. Спасибі! А деж останні?

1-й косар. Та чогось не захотіли. Один сказав: „завтра прийду“, а другий zostався своє косити...

Олімпіяда. І що це у вас за народ? Пообіця прийти, а потім і не приходить!..

1-й косар. Народ, як народ... Мабуть, воно і скрізь так?

Єлисей. Ні, не скрізь, у вас народ інакший.

1-й косар. Як ви по світах буваєте, то може воно вам і видніше?.. А може ми здаємось вам інакшими через те, що ви тут ще нові?

Олімпіяда. Тадже ось, хоч би сказати й про нашого сусіда-панка; через що у нього ніколи нема задержки за поденними?

1-й косар. Його люди здавна знають, звикли до нього, через те й охітніш йдуть до нього на роботу...

Єлисей. А ми хіба не такі ж люди?

1-й косар. А мабуть?.. То таки й пан...

Олімпіяда. „Пан, пан!“ І я собі пані.

1-й косар. Ви ж собі тільки, а він усім пан.

Олімпіяда. О, ти розумний... Я з паном — пані, а з простим-проста. З мужиком я завжди сяду поруч, а пан посадовить тебе поруч з собою?

1-й косар. Трапляється, що й садовить... як який пан?

Олімпіяда. Всі вони тутешні одним миром мазані. Коли вже до нас і досі ні один і носа не повернув, що й кликали їх, а з тобою став би він за пані-брата?

1-й косар. А що з того, що інший мужик сіда обідати поруч з наймитом, за те він з нього всю силу виробе...

Олімпіяда. А пани жалують наймитів?

1-й косар. Є такі, що й жалують, та й грошей не задержують і харч крадуть... Але навіщо нам ця балачка? Кажіть краще, де будемо косити?

Єлисей. Ходіте, покажу. Мамашо! Скажіть папаші, щоб хоч навідались до плугів. Якщо доорали того перелога, що над яром, то нехай починають клінка від шляху? Я звелів, щоб не кидали землі під шлях, нехай їздять по сусідній землі.

Олімпіяда. Авжеж.

1-й косар (*вертається*). Глядіть же, щоб безпременно порція була в обід.

Олімпіяда. „Порція“! А чому ж нігде по сусідах порції нема?

1-й косар. Там вже здавна так заведено.

Єлисей. Ходіте, нічого часу ж гаяти. (*Косарі пішли*).

Олімпіяда. Ти, сину, ліг би спочити? Стомився певно, до світа схопився сьогодні?

Єлисей. Та нехай вже після обід спочину. (*Пішов*).

Олімпіяда. Ач, „порцію“ їм подавай. Гаразд, я вам піднесу порцію. Недаром двадцять років шинкарювала!.. (*Пішла*).

ЯВА V.

Варвара і Фекла.

Фекла. Навряд, чи довго ми у вас наслужимо? Гармидер щодня та сварка... І хто з вас старший — не розбереш? Я вперше чую, щоб син батька в віці так погано лаяв, як ваш чоловік учора лаяли батька... Нехай би вони були п'яні, то інша річ... Невже там, де ви перш жили, такі звичаї, щоб син батька мало не за груди хапав?

Варвара. Скрізь є усякі люди, як злі, так і добрі...

Фекла. А людей ваш чоловік як погано лають! Як ми служили, аж чотири года, ось у цього панка, що зараз ото у ярочку окономія, — тепер він віддав свою земельку у оренду людям, бо його наставлено за якогось начальника у городі... Так, кажу, служили чотири года і не чули від нього лихого слова.

Варвара. Які у вас люди святі та божі.

Фекла. Ви ніби глузуєте? А я вам кажу, що у нас іменно є такі люди. Людське обіходження, голубочко, кожного не тільки приваблює, а й далеко краще підохоче до праці, ніж лайка, та бійка, — щоб ви знали! Але, стривайте, якже це я з висівками хліб пектиму, та мені ж мій чоловік перший потилицю натовче?

Варвара (оглядається). А ти візьми та продери рідке сито та й просій муку на густе.

Фекла. А потім з мене ще й за сито вивернуть?

Варвара. Я скажу, що сито миші прогризли!..

ЯВА VI.

Ті ж і Гніт.

Гніт (надійшов з-за тину). Бач, поставали, пасе-
кують. Робочі молодичі, надто робочі!.. (Сміється).

Варвара (глянула). Це свекор! (До Фекли). Про
свекра байдуже... (До нього). Та ми тількищо поскла-
дали випечений хліб. (Фекла пішла).

Гніт. А де ж хазяїни? Стара надбігла над леваду,
щось гавкнула про оранку, я й не розібрав...

Варвара. Бачили городину?

Гніт. Та бачив же. Сторож збирається тікати...

Варвара. Всі незабаром повтікають. (Махнувши
рукою пішла).

ЯВА VII.

Писар.

Писар. А, Кузьма Тимохвеевич! Скільки лет, скільки
зим? (Чоломкається). Как ваше драгоценное?

Гніт. Так сьогодні, як учора. В хату пожуєте.
Я зараз пошлю за Олімпіядою та за Єлисеєм.

Писар. Зачем в хату? На воздухе такое симпатич-
ное благообразие температуры... А синка вашого
я видел сейчас „возлі річки, возлі мосту“, т.-е. возлі
косарей. Покурим. (Сіда на призбі і круте цигарку).

Гніт. Я не курю. От моя жінка, як не стане часом
тютюну, то крутить цигарку з капустяного листу.

Писар. Да, привычка... Я тоже готов курить уся-
кой бур'ян, ежели не хватить табаку. (Оглядається).
Скажіть, правда тому, што у вас бунтують мужики?
Екіе бестіи!

Гніт. Жінка і син ближче стоять до цього, вони
вам розкажуть достовітніш... Вони тут хазяїни... Як я
колись хазяїнував, то про бунти ніколи й не чув...

Писар. Ви там, в Таврії, огородиною промишляли
і большеіе капиталі собрали?

Гніт. Еге ж! А спитайте яке мене лихо сюди по-
несло, то й не скажу!.. Там нам хвортуніло, нічого
гріха таїть, ще й як хвортуніло...

Писар. Все цибульку сіяли да морковку?

Гніт. Усяку городину. Олімпіяда та Єлисей дуже
сміливо захазяїнували, коли б не вскочили у нікуди.

Писар. „Смелость города берьот“, сказав какойсь-
то писатель. Но почему ви как будто окончательно
не вмешиваетесь в хазяйство?

Гніт. Вмішався раз, вмішався удруге, так син мало
не вхопив мене за барки... Це мене так образило, що
у мене раптом опали руки.

Писар. Как, чтобы ваш син взял вас за барки?

Гніт. Він скоро і битиме батька.

Писар. Што ви, што ви? Такой образованой, такой
воспитаной господин!..

Гніт. Задля кого я увесь вік труждався, задля кого
працював, не покладаючи рук? Єлисей тепер тільки
спить і бачить коли б батько швидш задер ноги!

Писар. Што ви говорите? Єтого бить не может!

Гніт. Хіба він не радився із вами, яким способом
батька здихатись?

Писар. Упервое от вас слышу!

Гніт. Волосний писар і неначе чоловік з образова-
ніем, а... брешете.

Писар. Зачем же такіе грубіе слова? Ай-ай-ай...
Так нехорошо, папаша.

Гніт. Я правду кажу. Я не спав і не п'яний був
тоді, як ви гостювали у нас на Зелених святках та під
повіткою радилися з моїм синком, якби скоріш зана-
пастити мене.

Писар. Но я... я не помню!.. Ілі, бить может, об-
суждалось только... теоретически...

Гніт. Не розберу я вашої писарської балачки...
Одне знаю, що я у моїй сім'ї зайвий...

Писар. Ну, я єтого не думаю.

Гніт. Коли б я швидш окачурился, то й моїй жінці
вільніш би було умизгатись біля старшини.

Писар. Ах какой ви подзорный человек!

Гніт. Ви перекажіть старшині, нехай він у мою хату не показує очей!..

Писар. Ну што ви, што ви? Старшина человек семейственной і благороднійшей душі господин—ручаюсь.

Гніт. Годі зуби заговорювать, чи не краще нам випить?

Писар. Випить можна, но... І при том ви сказали для меня неприятное слово, что я будто брешу...

Гніт. А ви впіймайте мене у брехні, тоді і віддячите. І я не завжди правду кажу. Посидьте, а я піду пошукаю пляшку. (*Пішов у хату*).

Писар (*сам*). Странной господин, ілі как господин земський виражається: „загадочной суб'єкт“. Точно што окончательно загадочной... А касаємо старшини, так і я Альошке говорил уже не раз: „Алексей Данилович, не очень того, штоб не заприметили“... Вот уж муж і заприметил... Значить, очень явственно, когда уж і муж заприметил...

ЯВА VIII.

Єлисей (*хутко іде*). Здрастуйте ще раз! Ви самі тут?

Писар. Бил іздесь сейчас ваш папаша.

Єлисей. П'яні?

Писар. Окончательно тверьозой.

Єлисей. Стало бить, не нашли сьогодні послухача. Мусів всім робочим наказати: як тільки котрий послуха батька і піде по горілку, битиму, он як битиму.

Писар. Однако ваш папаша, не будучи п'яний, сказал тут такую вещь?

Єлисей. Що таке?

Писар. Во-первых. Помніте на Троицу наш разговор, под повіткою? Ваш папаша усе слішал.

Єлисей. Так що ж?

Писар. Во-вторых жалувался, што ви дерзкі?

Єлисей. А, не до папаші мені тепер, нехай опісля об цьому потовкуємо. Косарі сядуть зараз обідати, там мамаша біля них zostалися, а я прибіг до вас... Біда, приятелю, з робочими! Треба їх неодмінно як небудь

провчить! Помилуйте!.. Ледве пройдут ручку—зараз починають мантачить коси і мантачать півгодини... Це якісь дармоїди!.. І хто їх тут у вас так збалував?

Писар. Хто? (*Оглядається*). А зачем тілесное внушение одмінили? Какойсь то писатель твердил, што не след одмінять, одначе одмінили... І оп'ять, земський начальник всечасно делаєть внушеніє старшині, даби не смел бить по фізіномії мужика!.. Разві возможно без мордобітія?

Єлисей. Авжеж, не можна. Не даси ти іншому по морді, то він тобі дасть!

Писар. Да, ето верно! Положим, што ми не особенно і придерживаемся приказаній, но все ж действуем з оглядкою...

ЯВА IX.

Ті ж і Олимпіяда.

Олимпіяда (*кричить за лаштунками*). Ах ти скотина, вампир, песиголовец!.. (*Виходе, держучи в одній руці пляшку, а другою хвартухом витирає очі*).

Єлисей. Що трапилось, мамашо?

Писар. Мое вам почтеніє!

Олимпіяда. Поштеніє поштенієм, а я вам кажу, господин писар, щоб ви зараз етого мерзавця, етого хвараона засадили в орештанську... Єжели ви не засадите його, я поїду до самого старшини...

Писар. Конечно, господин старшина усе для вас сделаєть. Но заспокойтесь, мадам, і розкажіть обстоятельно, так сказать, по пунктам, даби понять окончательно в чом дело?

Олимпіяда. Не могу заспокоїтись! Ах, ти морська свиня, ах ти мордатой дельхвин!..

Єлисей. Та в чім же річ?

Олимпіяда. Понімаєте? Наливаю косарям по румці, значить, порція. Один випив—нічого, другий випив—тож нічого не сказав; а третій, взявши водку в рот, харкнув нею мені в твар!...

Писар. Ето неделікатная історія.

Олімпіяда. Як ви його не посадовите в орештанську, тоді кінець нашому приятельству. Помінилась я хрестити у вас дитину, з господином старшиною — не хреститиму. Так і Олексієві Даниловичові перекажіть, що не хреститиму!

Писар. Посадить мужика не штука, ето з удовольствием, но...

ЯВА Х.

Косарі і в'язільниці.

1-й косар. Роцот, зараз давайте нам роцот!

Писар. Ви што ж ето, бунтувать?

1-й косар. Як то бунтовать? Ми не хочемо помий їсти і помиями запивать. Замість борщу — помий, замісць порції — помий!..

Олімпіяда. Оце той самий таганрозький фараон.

1-й косар. Не лайтесь, хазяйко, бо й я умію лаятись!

Олімпіяда (*налива чарку*). Господин писар, звольте покуштувать, хіба це помий?

Писар. Желаєм здраствовать! (*П'є*). Ето? (*Тихо Єлисеєві*). Знаєте, друг мой, как я вас ни уважаю, но ето хуже помий!..

Олімпіяда. Нуте, що ви скажете?

Писар. Да, при неіменії лучшей, пить можна.

1-й косар. То й пийте, а ми такої гидоти не питимем.

Писар (*відступа*). Ти слишком розборчовой! А как твоя фамілія? Із какой ти деревні?

1-й косар (*одступає*). Не цікавтесь, бо не скажу... (*До Єлисея*). Як не дасте роцота, то й не треба. Ходім, братці! Тільки глядіть, щоб бува опісля не каялись. (*Пішли*).

Писар. А, испугался bestia!

Єлисей (*до писаря*). Та що це ви робите? (*До косарів*). Та стривайте бо, куди ви? (*Біжить за ними*). Я зараз пошлю за доброю горілкою і страву вам кращу зварять... Мамашо! Нам без косарів не можна зостатись. (*Побіг*).

Олімпіяда (*біжить до косарів*). Зостаньтесь, я вже вам вибачаю!.. Тільки щоб удруге не сміли горіл-

кою хлюпать у пику. Коли не до смаку, не пийте!.. (*Вертається*). От який народ у вас... Я більш 20 років шинкарювала і ніхто мені такого шкандала не робив, щоб прямо у хвизиную... Ви, пожалуйста, не перекажіть про цей случай Олексієві Даниловичові. А як його здоров'ячко?

Писар. Он совершенно здоров. Но, мадам, где вы эту водку взяли? Вообще я заприметил, што у вас водка какаясь-то всегда слабоватая... Где вы покупаете такую? Неужто у наших корчемников? Не делайте этого, не советую!.. Ах, ето корчемство, прямо ужасная вещь... И никак нельзя ни одного корчемника накрыть — народ не выдають... А почему не выдають?.. Потому што иной і не п'яниця, но вдруг случай такой, што без водки йому не обойтись, а тут денег ні алтина... А корчемник і набор дають і под заклад, і во всякое время дня і ночі... вот почему і покривають... (*Чутно в хаті голоси*). Што ето?

Гніт. Нашо ж ти виказала, га?

Варвара. Мамаша почали допитувать, я й виказала.

Гніт. Щоб тебе чортяки виказали!

Варвара. Завіщо ви лааетесь?

Гніт. Ще й битиму тебе!

Варвара. Руки короткі!

Гніт. Що? Ах ти ж!..

Варвара (*кричить*). Гвалт, б'ють!.. (*Вибігає без очіпка*). Я в чоловічій волі, а не в тестевій!.. Де Єлисей, де Єлисей!.. (*Побігла*).

Олімпіяда. Бачите, бачите? Ледве порахувались з робочими, а тут старий заходився бити невістку, — певно за те, що та виказала мені, де він сховав горілку. Прямо стовпотвореніє.

Писар. Истинное смішеніє языків!..

ЯВА ХІ.

Ті ж, Єлисей і Варвара.

Єлисей. Мою жінку бить? Хто сміє її бить, опріч мене? Ні, папашо, вам до цього діла дзуськи... (*Хутко йде в хату*).

Писар (*хапа його за руку*). Єлисей Кузьмич, хладнокровіє...

Єлисей (*вирива руку*). Одв'яжись. (*Пішов, Варвара за ним*).

Писар. Мадам! Вмійайтесь в ето столкновение, щоб не пройзошло катастрофи. (*В хаті чутно голоси*).

Єлисей. Я її муж, я її і начальник, а ви не маєте над нею волі!..

Гніт. Ось я тобі покажу мою волю!.. (*Чутно борюкання*).

Єлисей. Е, ні, папашо, так не можна...

Гніт. Ах ти ж! (*Чутно неначе щось важке упало*).

Єлисей (*вибіга блідий*). Та невже ж? Ні, то мені так здалось!..

Олімпіяда. Що таке?

Писар. Што случилось?

Єлисей. Папаша упали додолу і неначе мертві!..

Олімпіяда. Невже помер? (*Біжить в хату*).

Писар. Неожиданная неприятность. (*Пішов в хату*).

Варвара (*вибігає*). Що ти наробив?

Єлисей (*стиска її за руку*). Мовчи!

Варвара. У батька кров з рота... Ти убив батька...

Єлисей. Мовчи, розірву...

ЯВА XII.

Писар виводить під руку Гнота, за ним Олімпіяда виходе.

Олімпіяда (*до Гнота*). Защо ж ти мене відпи-хаєш, защо? Бач, допився до краю...

Писар. Бодрітесь, папаша. Ето пустяки, пройдьоть... Тільки кров надо обмити. (*Єлисей хоче підійти до Гнота*).

Гніт (*рукою робе знак, щоб Єлисей не підходив*). Ох... Так... так, сину, і слід мені... Про віщо дбав, те й придбав.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Ті ж обставини, що і в другій дії.

ЯВА I.

Єлисей і Писар.

Єлисей (*за лаштунками*). Випряжи ж коняку, та зараз збігай до плотника, спитай: чи скоро буде готовий? (*Входе в ворота з одного боку, а йому назустріч з другого боку—писар*).

Писар. Какое неожиданное столкновение: ви тільки што под'їхали до двора, как і я тут как тут. Ето как у куплетах гдесь-то есть такая строчка: „наш пострел, везде поспел“. Я утверждаю, што ето не інакше, как окончательно обоюдная симпатія? Даже лошадь моя влюблена у вас. Ах, какое это умное животное! Оно понімайт, што іздесь дають йому вволю овса лібо ячменя, і потому само на поворотку звертаєть... Но тревожное обстоятельство заінітересовало меня окончательно. Што ето у вас на фургоні за ящик, похожий на гроб? Бить можить, папаша волею божію?..

Єлисей. Ні, ще мучаться, мабуть, скоро вже покинуть білий світ.

Писар. Так ви заблаговременно і гроб? Да, да, ето делают многие старики: но только што ваш папаша не так еще стар, щоб... І надежди на выздоровление нікакой?

Єлисей. Нікаторі.

Писар. Значить ви папашу порядочно тогда штовхонули?

Єлисей (*з жахом*). Коли? Що це ви?

Писар. Как „коли?“ З того самого случаю. Забодіваємось вашого папаші не інакше как последствия чревычайного штовханія. Конечно, не я ето говорю, боже меня сохрани; но другіе, которіе...

Єлисей. Хто ж другі?

Писар. Мало-лі хто? пригадайте, што когда ета самая ссора ваша провзойшла, то супруга ваша оченно голосно воскликнули, што ви убили батька?

Єлисей (*тривожно*). Невже? Ах ти ж ідолка!.. Правду мамаша говорять, що моя жона найлютіший мій ворог. Так я ж з нею порішу ..

Писар. Што ви, што ви? Друг мой, заспокойтесь!

Єлисей. Заспокоюсь тоді, як розведусь з нею, потому що обридла вже вона мені... Ось я зараз її спитаю, нехай в вічі при вас скаже... (*Гука*). Варваро!

Писар. Позвольте. Бить может ето вони тогда со страху наболтали?

Єлисей. Ах ти ж дурище, ах ти ж самашедча!..

Писар. Заспокойтесь, пожалуста, заспокойтесь. Ну, а доктора не приглашали?

Єлисей. Доктора? Навіщо ще й доктора? За тим хіба, щоб тільки даром гроші переводить? (*Оглядається*). Ви скажіть мені по совісті: ви друг мені?

Писар. Верний і нелицемерний до гробовой доски!

Єлисей. То будемо говорить з вами по-практичному. Хіба не все рівно: чи папаша раніш годом помруть, чи годом пізніш?

Писар. Да, конечно... Ну, а ежелі вашому папаші указано свише, прожить еще десятки годов?

Єлисей. Навіщо? Яка кому користь від того?

Писар. Да, да... Друг мой! Послушайте ви меня: покличте доктора. Такой ви багатий господин і скупітесь? Папаша оставляють вам такое состояние, а ви?..

Єлисей. Положим... Так що ж, як состояние, то й жить сто годів? Задля чого? Ви думаете, я не розпитував хвершала об їхній болісті.

Писар. Значить, все таки хоч хвершала приглашали? І ето хорошо.

Єлисей. Ні, не приглашали, а я зустрів хвершала у городі, на базарі, і розбалакались. Ну, і він сказав

так: „ежели как тельбухи перетліють від горілки, то нічого не поможе... Можна б, каже, кров кинуть, либо антимонії...“

Писар. Какой же это хвершал?

Єлисей. Та ви певно його знаєте; Микита Архипович!

Писар. Позвольте! Микита Архипович коновал.

Єлисей. А хіба не все рівно?

Писар. Тоєсть, да... Наука, так она соединяйт... Точно, што Микита Архипович учон і очень учон. Ну только он по конской часті... а до папаші не мішало б пригласить доктора?

Єлисей. Обійдеться, лишній захід і без надобности.

Писар. Говорять, што ви окружили папашу надзором, щоб ніхто їм не повиновался?

Єлисей. А що ж, давать їм волю?

ЯВА II.

Ті ж і Олимпіяда.

Олимпіяда. Вже вернувся? Що купив? (*До писаря*). А я й не бачу. Здрастуйте. (*Чоломкається*). А як здоров'ячко Олексія Даниловича?

Писар. Нічого, здоров, кланявся вам... Тільки діла не дозволяють йому да... печальний фінал у вас приближається.

Олимпіяда. Іменно. Заходився старий помирати у робочу пору. Молотьба приспіла, а тут з ним воловозся.

Єлисей. Чуєте? Вони кажуть, що пішла поголка по людях, ніби б то папаша від того хворі, що я їх тоді сильно штовхнув...

Олимпіяда. Хто ж це пустив таку поголку? Покажіть мені його, я йому пащеку роздеру. Упав сам старий і вдарився грудьми об вугол скрині... бо п'яний був.

Писар. Могу подтвердить, што бил совершенно тверезий.

Олимпіяда. Товкуйте своє!

Писар. Уверю вас.

Єлисей. І кажуть знов, ніби Варвара галасала, що я убив батька. Чули ви таку новину?

Олімпіяда. А що, сину, не казала я тобі, що найлютіший твій ворог — твоя жінка?

Єлисей. Та тепер і я бачу!..

Олімпіяда (до писаря). Бачите, яку напасть взяли собі за невістку? Батько її мошелник-сибірний обдурив нас, замість трьох тисячів приданого, дав тільки сто карбованців!..

Єлисей. Я її допитаю!.. От сатана!..

Писар. Но щоб окончательно затулить брехунам роти, лучше средство — пригласить доктора.

Олімпіяда. Що, дохтуря? Та нізачо на світі. І я, як буду помирать, то велю тобі, сину, щоб дохтуря, а ні на поріг.

Писар. За що ви так на докторов?

Олімпіяда. За що? А ось за що. Ось послушайте, було у мене шестеро діточок, як янголов, як харуїмов: чотири синочка і дві дочечки. Ох, не можу розказувать без сліз. (*Витира хвартухом очі*). Старшенькому було уже тринадцять годків, а ось цьому лобураці — цей же падлец у мене мозинчик! (*Усміхається*). Цьому тоді тільки що минуло п'ять годочків Ох!.. Ми тоді содержували у Бердянському шиньок, не якийнебудь простий шиньок... О, ні! У мене усе було по благородному.

Єлисей. До нас заходили випить і закусьть: пароходні копитани, боцмани, всякі агенти, ліверанти...

Олімпіяда. Усьо, усьо було прилично! У сусідському дому жив дохтур, у которого було двое дітей — хлопчик і дівчинка. (*Вийма пачку з табаком*). Покурить нашого. (*Крутятъ цигарки*). А ви не привезли мені газет на папириси, бо ті, що ви подарили, я всі вже потребила.

Писар. Ах, і забіл!.. Но я привезу непременно — Сенатскія Ведомості.

Олімпіяда. Ох!.. І була у того дохтуря собака кудлата...

Єлисей. Водолаз.

Олімпіяда. Еге ж, водолаз! Собака ця часто бігала до нас і діточки мої гралися з нею. Як удруг заслабли дохтурські діти діхкириком. Дохтур зараз спровадив їх у город Керч, до своєї сестри... Ох... Проходить день, проходить другий, а на третій — заслаб мій старшенький синочок, Андруша, — поміаєте? Я думала сперначалу, що то простуда, аж на другий день йому гірше. Тепер видумали якусь сироватку від діхкирику. Видумали, мовляв, у свинячий голос, як вона вже мені не потрібна!.. Біжу я до дохтуря і розказую йому усе, як провзойшло. „Когда заболел?“ питає. „Учора, кажу, од вашої собаки дольжно быть заразился“. „Почому ж ви учора не прийшли?“ — „Чуете? Почому я учора не прийшла? Яке йому діло? Ото прийшов він до нас, у комнату, оглядів хлопця і говорить: „сейчас надобно відділить його від других дітей“. Куди я його, питаю, відділю, квартиру йому особливу найму, чи як? — „Да, каже, особливу квартиру“. Тут я вже не видержала. Господин дохтур, кажу, ми люди тоже з понятіем; ви пропишіть лекарствие дитю, а химеров-хвокусов не приставляйте!.. Він здвигнув плечима, сів до столу, щось нашкрѣбав на папірцеві і дає мені; я вийняла 25 копеек і кладу перед ним. Він взяв того четвертака на долоню, підкинув його разів двічі, а далі й каже: „пошліть еті деньги в аптеку з рецептом“. Хутко встав і не сказавши даже: до свиданія, грюкнув дверима. Хотіла я услід йому гукнуть: головою! Та якось удержалась. Ох!.. Принесла я лікарствие, помазала раз, помазала удруге — не помога. Я знов до дохтуря. „Што вам?“ пита, зустрівши мене на порозі. Яке ви, кажу, лікарствие дали, що не помагає? А він мені: „ідіть, каже, до других дохтурів!“ і зачинив двері. Пішла я по других дохтурях, ні одного не застала дома. Приходжу додому. Андруша вже хрипить, і вняька каже, що вже й Петя почав бухикать. Я знов до дохтуря. Він одхилив двері та й каже: „ви мене не послушали, так ідіть до коновала“. Я й кинулась було шукать коновала...

Єлисей. Видите, сам дохтур совітував коновала.

Писар. Да што ви, господа? Ето ж він у насмешку сказав!

Єлисей. Як у насмішку?

Олимпіяда. Опісля вже мені люди розтлумачили, що то була іменно насмішка, а сперсначалу я кинулась було шукать коновала.

Єлисей. Справді насмішка? От штука!..

Олимпіяда. Авжеж насмішка! Так я вас питаю: ежели дитьо уже хрипить, а друге почина бухикать, то разлі можна насмішку строїть?

Писар. Нуте, нуте! І чим все окончилось?

Олимпіяда. А тим, що вже як п'ятий дитьонек заслаб, то прийшла до нас сестриця моя, Лизя, дай бог їй здоров'ячка. Ухопила оцього вилупка на руки та й понесла до себе в дом... Таким способом і відволали цього, а останні п'ятірко у вісім день всі представилися, як язиком злизало. Ох!.. *(Витира очі)*.

Писар. Но почему вы доктора с самого начала не послушали і не отділили больного?

Олимпіяда. Почому, то інша річ. Не послухала, та й тільки... А як він смів насмішку строїть, що до коновала мене спроваджував?

Писар. Да, конешно... Но штоби проізнести правильний приговор, закон треуїть, штоби обі сторони були вислушані: а так как одна сторона отсутствуйть, то дело ето надо отложить... А ви вот што. Дозвольте мне привезти до вашого старичка доктора?

Олимпіяда. Нізащо на світі! І даром не хочу дохтуря бачити в своїй хаті!.. Зненавиділа я їх, усіх дохтурів!..

Писар. Х-м. Жаль, жаль старичка, окончательно жаль.

Олимпіяда. Коли б ви з ним стільки попомучились як я, не жалкували б.

Писар. Да, разумеется... Недаром какойсь-то писатель сказал: „ніхто не веда, как хто обеда“. Ето, так сказать, дело семейной почвы...

Єлисей. А знаете, мамашо! Краще б ви почаствовали гостя?

Писар. Не беспокойтесь, не вип'ю ані вот столе-

чко! Визван к земскому, по какому-то делу, а он не любит когда запах услышит... Он собственно і уважает меня за мой трезвенный образ поведения. На обратном турне, я ваш гость.

Єлисей. Заїздить. Я оце зараз покладу вам у повозку хоч парочку кавунчиків?

Писар. Чувствительно благодарен. *(Єлисей пішов)*. Заеду обязательно. Ах, как жарко!.. Позвольте испить водиці?

Олимпіяда. Ось я зараз винесу. *(Пішла в хату)*.

Писар *(сам)*. Одначе, как хорошенько приглядеться до етих людей, то видиш, что они могут окончательно довести практику до жестокосердия.

ЯВА III.

Яків *(іде до комори, побачив писаря)*. Отуди к бісу, чортяка писаря піднесла!.. *(Хоче йти назад)*.

Писар. А подойди сюда, маладец?

Яків *(підходе)*. А чого вам?

Писар *(оглянувся)*. А скажи мені, ти видал как у жнива була тут сторія і как молодой хазяїн штовхнув старика?

Яків. А чому ж не видав? Та хіба тільки я один видав? Перш вони скільки разів лаялись промеж себе і за груди хапали один одного, а це вже син батька бабахнув так, що мало й духу йому не виперло!..

Писар. А еще кто видав?

Яків. Гаврило воловик бачив, Микита, той, що біля робочих коней знаходиться, і той бачив... І багато людей бачили...

Писар. А тебе як звать?

Яків. Як? Яковом Балабаном звать. *(Пішов)*.

Писар *(подумав)*. А что ежели, примером, все ето списать на бумаге товково і хорошим почерком і подать господину прокурору лібо судебному следователю?.. Но разві ето в нашей местности первой такой случай? Не полезнее ли будет напужать етих самих моїх друзей, значить ест свидетели, котрі могут і присягнуть? Сколько примерно можна получить з них за

етот самий іспуг? Упустить такой случай, імея семеро дітей і жену з городськими вимогами — благоразумно лі будить с моєї сторони? Надобно єто проісше- ствіє обсудить спокійно і окончательно хладнокровно.

Олимпіяда (*Виносить воду*). Ізвольте водиці.

Писар (*н'є*). Прохладился і благодарю. Із тем до приятного свіданія.

Олимпіяда. Заїздить же.

Писар. Непременно. Та еслі би я не захотев захать, то лошадей сама повернеть, нотому што она также улюблена у вас, как і я.

Олимпіяда (*погрожує йому пальцем*). Ну-ну, ви, мартопляс!..

Елисей (*виходить*). Поклав аж три кавунчики. (*Олимпіяда понесла кухоль*).

Писар. Благодарю.

Елисей. Зараз получил знов повістку. (*Показує бумагу*).

Писар. Жалоби робочих?

Елисей. Жалоби, то особливе діло; а це від станового. Видите, яка штука. Великий шлях, котрий іде межі моєю і сусідською землею, з города на Благодирову, я з свого боку заорав; теперечки становой при- сікується, щоб я одбив борозну по старому шляху.

Писар. Да, єто такой закон.

Елисей. Закон? Ні, не повинно бути, певно тут є якась помилка. Помилуйте! Я за землю плачу повинності і всякі налоги — в казну і в земство, а по ній другі будуть їздити? С какой ікстати, по якому положенію?

Писар. А кудю ж їздитимуть люди, ежелі ви засеете дорогу?

Елисей. Нехай мені платять за те, що їздитимуть по моїй землі? Платять же по декотрих городах мостове. за пороми?

Писар. То мостовой і шосейний налог.

Елисей. А мені нехай платять ґрунтовий налог.

Писар. Не, не будуть платити, а потянуть вас в суд.

Елисей. А я певен, що це якась помилка. Доки люди не так уганялися за землею, доти і одводили

широкі шляхи; а тепер коли один другому готов горлянку перегризти за ступінь землі — повинно уже інакше бути. Може другим байдуже до цього, а я доберусь до краю.

Писар. Одначе мені пора їхать. До свіданія, друг любезний. Тоєсть, как я вас тепер люблю, так ви, бити можете, і не поверіте? (*Цілується*).

Елисей. І я вас силно люблю. (*Писар пішов*). Здається і розумний чоловік, а виходить дурак: не все поніма.

ЯВА IV.

Олимпіяда. Поїхав? Ти, сину, напути Варвару, щоб вона прикусила язика.

Елисей. Треба буде нам обмірковувати діло об розводі...

Олимпіяда. Ага, насилу переконався, що мамаша правду каже?

Елисей. Авжеж правду.

Олимпіяда. Нарочито зміряла очима батька. Ой, либонь, домовина буде коротка?

Елисей. Два з половиною аршини завдовжки, чого ж коротка?

Олимпіяда. Забув, що як чоловік помре, то ви- тягується?

Елисей. То можна буде трохи підогнуть ноги.

Олимпіяда. Еге, підогнеш, як задубіють. Ти як- небудь крадькома змірай матузочкою.

Елисей. А що батько зараз, лежать?

Олимпіяда. Стогне. Питаю: може води дати? А він, як скажений маха руками, щоб не говорила до нього.

Елисей. Якісь злі зробились? Може я їх зміряю, як заснуть? Треба, мабуть, буде хреста хоч зеленою, а хоч білою краскою помалювати.

Олимпіяда. Почни вигадувати, обійдеться!..

Елисей. У сусіда-панка недавно красили дах на вітраку, може зосталася — я випрохаю.

Олимпіяда. Хіба випрохаєш!..

Єлисей. О, гляньте, щось під'їхало до нас! Якась пані.

Олімпіяда. Пані? Чого їй треба? Я така нечепурна, піду, причепурюсь. (*Пішла в хату*).

ЯВА V.

Бариня-благотворительниця і Єлисей.

Бариня. Здоровенькі бувайте! А скажіть, будь ласка, чи дома господар цього хутора?

Єлисей (*дивується*). А ежели так што дома?

Бариня. А де ж він?

Єлисей. А ежели і с тем, што ето я?

Бариня. Ви самі господар і є? От і гаразд.

Єлисей. А дозвольтє спросить: почому „гаразд“?

Бариня. Зараз з'ясую вам, у чім річ.

Єлисей. Як ви гаворите? — „З'ясую?“ Што воно такое: „з'ясую?“

Бариня. Не розумієте хіба? Ви українець?

Єлисей. Ви жєлаєте знать, чи ми тут тутешні? Ні, ми недавно переселились сюда, із Таврії.

Бариня. Як ви мову краще розумієте: великоруську, чи українську?

Єлисей. „Мову“? Значить: розговор? (*Бариня кива головою*). Как я обучався в городськом училище, так кажется так, што понімаю... Только не в етом самом дело...

Бариня. А в чім же?

Єлисей. Мне вдивительно ужасно, што значить, как ви у шляпці з зонтиком, в пальчатках і вобче по-благородному зодеті і оп'ять же у хваєтоні едете, а розговорюєте по-простому, по-мужицькому!..

Бариня. Вы жєлаєте, чтобы я говорила с вами по русски?

Єлисей. Так воно будіть приятней.

Бариня. Хорошо. Дело вот в чем. Недавно у нас организовалось благотворительное общество, ближайшая цель которого — устройство яслей в некоторых селах і деревнях местного района. К этой высоко-гуманной и благороднейшей цели в высшей степени сим-

патично отнеслись многие высокопоставленные лица и даже начальник губернии. Поэтому многие из членов нашего юного общества, в том числе и ваша покорнейшая слуга, взяли на себя труд объездить всех наших землевладельцев, рассчитывая на их активное сочувствие... Могу ли надеяться, что и вы не откажете нам в посильной помощи?

Олімпіяда (*стала на порозі, говоре у бік*). Про віщо це вона белькоче?

Єлисей. Я... Здається, я не глупак і вчив в училище кратку священну сторію, рїхметіку і все прочее, а не пойму што вам требуется?

Бариня. В таком случае, быть может, вы поймете, когда прочитаете вот эту бумагу? (*Дає папір*).

Єлисей. Як прочитаю, то скорей пойму. (*Бере папір*). Скоропись дробная, как мак, а какая длинная бумага. (*Довго чита*). Я, щоб усе понять, так не поняв, потому заковиристо очень написано... Ну поняв только, што как будто би про якієсь ясла говориться і об деньгах... Так етоє дело нас не касається.

Бариня. Как? Вы же владеете тремястами десятин земли?

Єлисей. Так што ж з того? (*Оддає бумагу*).

Бариня. Ну вот я и прошу вас от имени нашего общества, пожертвуйте сколько можете.

Єлисей. Ми не з тих, котрі жертвуют... Ежели жертвуют дворяни либо купці, так ми не з дворян і не з купечества.

Бариня. Жертвуют не только дворяне и купцы...

Єлисей. Ви хочете, щоб я ясла вам пожертвовав? Так у мене есть їх чимало і я можу одні подарувать. А касаємо денег, так ето глупая хвантазія.

Бариня. Так вы не сочувствуете?

Єлисей. Про те, што ми чувствуємо, ето наше дело.

Бариня. Ведь вам же известно, что в рабочую страду — отцы и матери, отправляясь на полевые работы, часто оставляют крохотных детей без всякого присмотра и сколько вследствие этого бывает несчастных случаев?

Єлисей. Єто верно! У нас тут по суседству недавно свиня скушала робьонка.

Бариня. Ну, вот видите, как это ужасно... А при существовании яслей этого наверное не случилось бы.

Олимпіяда (*підходе*). Ви хто ж такі будете?

Бариня. Я член благотворительного общества.

Олимпіяда. Не слыхали ми про такое общество. Так што ж вам требуется?

Бариня. Я уже объяснила вот... хозяину.

Олимпіяда. Єто мой сынок.

Бариня (*до Єлисея*). Угодно вам чтонибудь пожертвовать?

Олимпіяда. Ви при монастирі состоїте, чи как?

Бариня. Нет, не при монастыре. (*До Єлисея*). Я вас спрашиваю: угодно вам чтонибудь пожертвовать?

Єлисей. У меня хоча і єсть двое маленьких дітей, но у нас, слава богу, єсть кому їх приглядіть.

Бариня. Но у других некому.

Олимпіяда. А нам какая надобность до других?

Єлисей. Нехай ті, у котрих нема кому приглядіть дітей, кладуть їх у ясла, а нам без надобности.

Бариня. Так не пожертвуете?

Єлисей. А ні копєйки!

Бариня. Какие ж вы бессердечные люди!

Олимпіяда. Ми какі єсть, такі і будем. А ви чом не з тих, що бунтують людей?

Бариня. Невежды вы, грубые, дерзкие. (*Хутко іде*).

Олимпіяда. Шкода, що нема тут урядника.

Єлисей. Та ну, мамашо, оставте!

Олимпіяда. Чого там „оставте?“ Ач як скоро хвостом повіяла з подвір'я. (*Іде до воріт*). Що, у хвайтоні?

Єлисей. Та ще й на резинках!..

Олимпіяда. Що ж воно оце таке? Може й справді, що путне? Щоб не було чого? Ну що, як вона жінка помошника справника, а може й самого справника?

Єлисей. Не дольжно буть, бо спершу почала зомною розмовляти по малоросіянські...

Гаврило. Господа хазяїни, давайте нам рошот.

Єлисей і Олимпіяда. Що це за новина?

Гаврило. Мені і жінці давайте рошот.

Олимпіяда. З якої же причини?

Гаврило. Я служити у вас більш не можу: як не крепивсь, а далі не можу.

Єлисей. Це щось на тебе напало!

Гаврило. Ні, не на мене напало, а нападають на мою жінку, що глевкий хліб пече. А хіба вона в тім винна? За сніданком Яків жбурнув шматком глевтяка прямо жінці в пику... Я стерпів сьогодні, а вдруге навряд чи стерплю, то щоб була не вчинилось душогубства. Воно краще, як від гріха далі... Давайте нам рошот.

Олимпіяда. Коли жінка не хоче зоставатись—нехай бере рошот, а ти зоставайся.

Гаврило. Ні, я не зостанусь.

Олимпіядо. Невже так закоханий у своїй жінці?

Гаврило. І нащоб я огакі дуросці провадив?

Єлисей. Добудь же хоч місяця?

Гаврило. Призначте жінку до другої роботи, то добудемо.

Єлисей. Нехай вона завтра іде на тік, до машини.

Гаврило. Отак і краще. (*Пішов*).

Олимпіяда. Що це за сторона, що це за народ?

Єлисей. Народ зовсім таки інакший, ніж городський?

Олимпіяда. Прийдеться нам, мабуть, до сельських норів призвичаюватись, не інакше? Інший такий недоторка, що й слова йому упоперек не скажи... Хоч би оцей Гаврило: тихонею вбачається, а скажеш йому яке прикре слово, то так зиркне очима, неначе стріскає тебе хоче. Ну-ну, сторонка!.. Ну-ну, людці!.. Підти ти та присмири отого невігласа Якова. З якої це причини він задумав святим хлібом у твар жбурляти? Хіба не зна, що то ж таки й гріх?

Єлисей (*іде*). Він діждеться від мене потилиць-ника! (*Пішов*).

Олімпіяда. Що воно і справді ото за бариня така? Коли б нам через неї не вскочить у яку okazію!.. Розбери її, чого вона заїздила? Намолола-намолола цілий ворох якоїсь нісенітниці, а потім: „прожертвуйте“, каже. А куди прожертвувать і навіщо, то й не розбереш. Чи то якому начальникові на подарунок, чи на менини, чи?.. Така ж збіранина, либонь, не жіноче діло? У городі Бердянському таку збіранину робили околodочні надзирателі. Куди ж вона відціля поїхала, чи не до сусіди-панка? (*Пішла за ворота*).

ЯВА VII.

По довгій павзі, з хати чути голос Гніта.

Гніт (*задавленим голосом*). Гей!.. Хтонебудь... Душно... Ради бога!.. Єлисею!.. Варваро!.. Хто там є у подвір'ї?

Варвара (*іде з города*). Не хотять дівчата вибирать огірків. „Ми, кажуть, не наймались у неділю робить“... Нехай свекруха поспробує їх уговорити, а мені вже обридло... Ой, батечку! Як глянула я на труну, так мороз поза шкурою і пішов.

Гніт (*гука*). Гей!.. Хто там?.. Невістко... Варваро!..

Варвара. Свекор гукає? Так і є, що він.

Гніт. Варваро?..

Варвара. Невже мене кличе? (*Хутко пішла в хату*).

ЯВА VIII.

Яків (*крадеться до комори*). Коморя не замкнена, от ловко! Де вони те сало ховають? Хоч би шматочок знайти, їсти хочеться, аж печінки підпира!.. (*Пішов в комору*).

Єлисей (*крадучись за Яковом*). Он яке завелось, по коморах починають нишпорити.

Яків. Знайшов, одрізав шматочок, підживлюсь хоч і з глевтяком. (*Їсть*).

Єлисей (*вхопив його за руку*). Ах ти злодюго!

Яків. Що?

Єлисей. Ти вже починаєш сало красти?

Яків. Я взяв шматочок, а не вкрав; хіба постільки крадуть?

Єлисей. Віддай, віддай зараз! (*Хоче відняти*).

Яків (*з'їв смак*). От уже з'їв. (*Тікає*).

Єлисей. Ах ти таганрогський жулик!

Яків (*за лаштунками*). Не лайтеся, бо я такий, що не змовчу!!

Єлисей (*за лаштунками*). Ти мене лаятимеш? Крадеш та ще й лаятимеш?

Яків. За що ви б'єтесь?

Єлисей. А ось за що, ось за що!..

Яків. Калавур! Пустити!.. Душогуб!.. Батька убив і мене хочеш убити? За що ти мене терзаєш? Пустити!.. Я, я тебе спалю!.. (*Галас стиха*).

ЯВА IX.

Варвара і Гніт.

Варвара (*вводить Гніта*). Ще, ще посилюйтесь і дійдете до призьби... (*Сажая його на призьбі*).

Гніт (*по павзі*). Ледве... ледве не задихнувся... душно зробилось... Кров налягла, на груди... Спасибі тобі!.. Ох... де ж хазяїни?..

Варвара. Та все з робочими... невправка...

Гніт. Пропадаю, нагло пропадаю... Усім байдуже... Отака подяка... Нема у мене сім'ї, нема і не було її... а я думав є...

Варвара (*жалує його*). Ви, таточку, простіть мене, що я тоді зопалу нажалувалась на вас Єлисеєві... я й не думала і не вповала, що він кинеється на вас, мов звірюка...

Гніт. Так, так... Син на батька, мов звірюка... Я винен сам. Коли б не вдарив тебе...

Варвара. Та як ви там ударили? Я здуру почала гвалтувати, а воно й не боляче було... Не сердьтесь на мене, таточку... (*Цілує йому руку*).

Гніт. Бог з тобою... Я не маю гніву на тебе... Син, як звірюка на батька... (*По павзі*). Казав Єлисеєві, щоб

лікаря, не послухав... Старій казав... О, гадина, ящірка!.. Хотять швидш мене здихатись? Скоро, скоро здихаються...

Варвара. Коли б ви знали, як мені раптом стало вас жаль... Так жаль, що й господи. *(Оглядається)*. Покрепіться, таточку, до завтраго! Вже що буде, то буде, а я крадькома запряжу коняку та й поїду у город, по лікаря.

Гніт. У грудях сперло... клекіт якийсь... Уранці повну жменю чорної крові виплював... тепер вже й не одкашляну... сперлось під грудьми... Знемігся...

Варвара. Ой, покрепіться же до завтраго... Сьогодні не можна викрастись... Хіба під вечір, як Єлисей піде за поденними?

Гніт. Важко дихать...

Варвара. Невжеж хвершал правду сказав, що ви скоро помрете? *(Плаче)*.

Гніт *(тривожно)*. Який хвершал?

Варвара. Єлисей у городі розпитував якогось.

Гніт. Ну?

Варвара. Сказав: „купуйте заздалегідь домовину“. Ой, не вмирайте, таточку!

Гніт. Сказав, що помру?

Варвара. Еге ж. А Єлисей повірив і вже купив...

Гніт. Що купив?

Варвара. Домовину. І хреста вже зробили.

Гніт. Хреста?

Варвара. Ой, цитьте, не гомоніть так!.. Не кажіть, що я вам виявила... Покрепіться, голубчику таточку, до завтраго, а я лікаря привезу.

Гніт. Вже й домовину купили і хреста зробили?

Варвара. І місце за для ями обрали і яму вже до половини викопали.

Гніт. Га? *(Криком)*. Лікаря, лікаря!.. Живцем в домовину хочуть покласти!.. Рятуйте!.. Лікаря!.. Хто в бога вірує, рятуйте!..

ЯВА Х.

Ті ж, Олімпіяда і згодом Єлисей.

Олімпіяда. Що тут таке, що? Чого він надвір виповз, хто його виволік?

Варвара. Я.

Олімпіяда *(до Варвари)*. Навіщо, задля чого? *(Іде до Гніта)*.

Гніт. Геть, геть, жабо!..

Єлисей. Ви, папашо, не воюйте, а йдіть краще в хату. *(Хоче його взяти)*.

Гніт. В домовину?.. О, виродку!.. Рятуйте... Син батька живцем в домовину... *(З-за хати починають виглядати робочі)*.

Єлисей. Ну і чого ви скандалите? Он і люди вже сходяться на гвалт.

Гніт. Нехай чують люди, нехай!.. О, гаде!.. *(Його почина душити кашель)*.

Олімпіяда *(одступа)*. Він такі страшні очі робе... Цур тобі, пек...

Єлисей. Може вони вже доходять? Либонь, витягуються...

Гніт. Звірі, людоді...

Єлисей. Ім вже не віть що ввижається: якісь звірі та людоді.

Олімпіяда. Справді витягується... *(Убик)*. Ой, коротка буде домовина. Єлисею... Свічку, йому свічку мерщій принеси страшну, та псалтир... Скорій треба дати йому свічку в руки, щоб з свічкою приставився, а до голови притулити псалтиря... *(Єлисей хутко побіг в хату, звідти виніс воскову свічку і псалтиря; свічку він силкується всунути батькові в руки, а псалтиря дає Варварі)*.

Варвара. Ой, таточку, покрепіться хоч до завтраго!..

Єлисей. Візьміть, папашо, свічку. *(Свічка падає)*.

Олімпіяда *(штовха Єлисея)*. Проси благословення, воно так годиться. Бач, доходить вже...

Єлисей. Вони ж вже навряд чи й тямлять що? І свічки не вдержали... *(Стає навколішки)*. Одначе, благословіть, папашо.

Гніт *(по довгій павзі)*. Будь... проклят, трижди проклят... *(Кашель душить його)*.

Єлисей *(встав з колін)*. Бачите, вони вже не в своїм умі.

Олимпіяда. Цить... Кінчається, конає... Пасалтиря, пасалтиря мершій до голови. (*Гніт помирає. Павза*). Варваро. Позакривай свекрові очі. (*Зідхає*). Вічний покій тобі, моя вірна дружино... (*Витира очі хвартухом*).

Хтось з робочих. Невже заплаче?
Варвара (*мов остовбеніла*). Померли?..

ЯВА ХІ.

Гаврило (*вбігає*). Пожежа! Пожежа!
Олимпіяда, Варвара і Єлисей. Як? Що? Де?
Гаврило. Заразом занялись середня скирта пшениці і клуня...

Олимпіяда. Гвалт, рятуйте... (*Побігла*).

Єлисей. Це Яків, Яків підпалив... За урядником зараз, за соцьким. Держіть Якова, не пускайте... Рятуйте. На пужар, на пужар... (*Побіг*).

Варвара. Ой, боженьку милий. Ой, що ж оце вчинилось?.. (*Ламає руки*). Ой, таточку, це ж за вас господь нас всіх карає...

КІНЕЦЬ.

„ОШИБКА ПРОВЗОЙШЛА“

Етюд з натури.

ЛИЦЕДІЇ:

Харло Бишиха, запасний салдат.

Хвесько, його жінка.

Терешко Сметана, сільський староста.

Семен Ригорович Кукуруза, сільський писар.

Уляна } салдатки.
Пріська }

Антін Квашенко, парубок.

Баби — салдатки.

Вулиця на слободі. На кону хата Бишихи, за хатою повітки, стіжки торішнього хліба, загін, клуня, в глибині левада і криниця. Передобідня доба.

ЯВА I.

Уляна (*підійшла до вікна і починає стукати*). Невже свахи Хвеськи нема в хаті? (*Заглядає у вікно*). Ба таки й нема! Самі діти! (*Гукає в вікно*). А де ваша мати? Га? Щось белькочуть, та не розберу. Невже в полі? Хотіла розказати їй сон, може, вгада на картах? Чи збігати до Лукії, у неї хлопець-школяр теж вгадує, тільки не на картах, а по сонникові? (*Іде, а їй назустріч з левади Хвеська*). О, а я думала, що ви в полі! Заглянула в хату — нема.

ЯВА II.

Хвеська. Та чи можна мені хоч на хвилину покинути хату, чи подвір'я? Одне просить їсти, друге пити, третє... І господи, господи! Так заклопоталася з ними, що і меж люди ніколи. Оце заходилась городину полоти, хотіла у поле йти до проса, ні на кого ж хати кинути.

Уляна. Ви б няньку найняли, достатки, слава господеві, є.

Хвеська. Еге, няньку! Хотіла ж взяти сестрини Оришку, так сестра заправила аж два цілкових на рік. Чи чувано? Орищі ще тільки 10 годів, а вже два цілкових плати! А як полічити й те: скільки вона одєжі зносе, скільки харчу переїсть!

Уляна. Про харч хоч не кажіть! Діти на півзрості їдять цілий день, як качки. Он мої, вірите, одбатує на

сніданок ось по такій партиці хліба, дам на двох глечик молока — мало! „Ще, кажуть, дайте, мамо!“ Ох, серденько! Так сумно мені, так сумно, що й місця собі не знайду. Хоч бувало і гримне чоловік, а часом і стусана дасть, та все ж таки було до кого й заговорити, було з ким і поговорити, а тепер, як погнали його на війну...

Хвесьька. Це ви вже й хлипаєте? А я аж зраділа, що здихалась свого мадиги.

Уляна. Кому радість, а кому горе!

Хвесьька. А навіщо мені був чоловік й до чого? Мало я бідкалася з тим вайлом! І не доведи мати божа найлютішому ворогові! Тепер я ніби дихнула свіжим повітрям!

Уляна. Не треба було йти за нього!

Хвесьька. Еге ж не треба! Не пам'ятаєте хіба з якої причини той шлюб склався?

Уляна. Мене не примусили б нізащо на світі!

Хвесьька. І мене ніхто не примушував.

Уляна. Як? Хіба ж батько вас не силував?

Хвесьька. Ні. Вони тільки сказали: вибирай що любиш. Хочеш, щоб мене на старості літ привселюдно вистьобали різками, за недоїмку, то не йди за Харла... Я й пошкодувала батька.

Уляна. Батька пошкодували, а себе занапастили?

Хвесьька (*зідхає*). Думалось, переболить, та й загоїться! Та що, вже не вернеться! А ви б не пошкодували батька у такій пригоді?

Уляна. Не знаю! А невдалий же який ваш Харло, хоч він мені й рідня, а що вже невдалий, тай господи! І в кого він такий удався? Кривомордий, рудий і ніс неначе бараболя!..

Хвесьька. Іменно, як бараболя! Та чорт його побери! Я вже звикла до його пики, коли б хоч ледачий був!

Уляна. Егеж. Вже коли чоловік, та ледачий... (*Оглядається*). А може через те й ледарював, що...

Хвесьька. Через що?

Уляна. Боюсь сказати, розгнівається.

Хвесьька. Кажіть!

Уляна. Достатки у вас є, і худібка, і одежина, і половина левади. І все те вами держиться... Знов, як і батько помре, то й наділ увесь кому ж достанеться, як не Харлові?

Хвесьька. Але через що ж по-вашому Харло ледарює?

Уляна. Через що? Та це уже всім видко.

Хвесьька. Що видко?

Уляна. Може вже й Харло помітив?

Хвесьька. Що помітив?

Уляна (*регоче*). Ой, святі, та божі!

Хвесьька. Про віщо це ви?

Уляна. Може подумав Харло: з якої речі я старатимусь на чужих? Таджеж всі четверко, як вилитий Антін!

Хвесьька. Он куди вже ви стреляєте! Отже краще, свахо, стерегли б ви свого носа, а до мого вам зась!

Уляна. Вже й гнівається.

Хвесьька. Я вам скажу так: коли я в тім винна, що серце моє до Харла й досі не навернеться, то за те бог мене каратиме, а не ви!

Уляна. Та звісно!

Хвесьька. Хіба не казала я тому бузувірові, що ненавиджу його! (*Почина хлипати*). Казала, що з душі мені верне, як гляну на нього, що йду за нього, як в домовину! Благала, позич гроші батькові, я тобі відроблю, відслужу, наймичкою піду до тебе, тільки жінкою твоєю не хочу бути. Знав же Харло, що я кохалася з Антоном, добре знав, бо я сама йому призналась, а він на те подивився? Сказала Антонові, думала дасть яку пораду, а він вилаяв мене, та ще хотів і бити! Що мені було подіяти? Щож, не довелось жити в законі, тепер нехай нас бог судить. (*За сльозами не може говорити*).

Уляна. Годі бо вам, заспокойтесь! Я вже й не рада, що... Хіба ви одні такі?

Хвесьька. Яка ж я „така“?

Уляна. Що, стало бути, не в законі живете?

Хвесьька. Нехай собі другі як знають, мені нема до них ніякого діла! Хіба мені легше від того, що я

така, як і другі? Я не хотіла бути такою, як другі, та ба... Мій гріх, моїм і зостанеться і одній мені за нього й покутуватись!

Уляна. А може, воно...

Хвесьька. Годі вже! *(Тяжко зідхає)*.

Уляна *(по павзі)*. Таки ж прирівняти Харла до Антона, все рівно, що спрягти свиню з волем!

Хвесьька. А годі! Думаєте, легко.

Уляна. А я вас не винуваю! Хай мене бог скарає, коли винуваю!

Хвесьька. Не знаю ж, з якої причини ви почали про це.

Уляна. А з тієї, що хто його зна, щоб й я заподіяла, коли б мене таке лихо спобігло?

Хвесьька. Годі! Не ворухіть, не роз'ятрюйте!

Уляна. А Антон вас певно кохає неабияк? Деж, і досі не жениться?

Хвесьька. І не ожениюсь, каже, ніколи.

Уляна. От, як вашого Харла уб'ють на війні, тоді...

Хвесьька. Нехай собі живе! Нікому я не бажаю смерті. Годі вже про це! Об чім ви хотіли поговорити?

Уляна. О, бачите! Мовляв, за чужим клопотом, про свій і забула! Ох! Бачила я сон. Киньте, свашечко, на карти.

Хвесьька. Та хіба ж я вмію? Розкажіть, який сон?

Уляна. Бачила я у вісні страшеніє, і таке ж страшне, ще страшніш, як ото вичитував писар у газеті. Ох, господи, мати божо! Ніби сапаю я в полі картоплю, аж зирк, з-за гори, на захід сонця, насовує хмара. Оце вже на дощ, подумала я. Сапаю собі. Зиркнула знов, аж то не хмара, а вармія, силна-пресилна вармія! Ближче, все ближче насовує! Стала вдивлятися, аж то гапони. Баньки повітріщали, пики неначе вохрою понамазувані, зуби повишкірювали, та так і звіряться! Підійшли ближче, підняли ружа: цок-бабах, цок-бабах! І почали кулі навкруги мене літати, ну достомітно, як джмелі, або шершіні. Як підійму я сапу, та пружою на них, як почала лупити: того в груди, того в мордяку, того по ногах, того по руках. А вони

гуртом на мене, як кинуться, як звалять мене, а один як ухопе за горлянку, а я як гризну його за руку! Гризну, а кров так і юшить, так і юшить! Він як галасне: „пусти руку“. Я і прокинулась.

ЯВА III.

Ті ж і Антін.

Антін. Здорові були! Може, перебив цікаву балачку?

Уляна. Байдуже! Ми і опісля побалакаєм.

Хвесьька. Як ти не боїшся до мене посереду дня ходити?

Антін. А чого мені боятись? Як я по ділові?

Хвесьька. Чого? А поговору?

Антін. Я тільки одного бога боюсь.

Уляна. А на людське язичення і не вважаєш?

Антін. Мені про те байдуже; а другі самі за себе в одвіті! Позич, Хвесю, заступа, свого я вже поламав, може і коло твого постараюсь. *(Усміхається)*.

Хвесьька. Візьми, там у сінях, в кутку.

Антін. Та я знаю де він. Плакала чогось?

Хвесьька. Ба ні.

Антін. Якже ні, коли і сліз не вспіла витерти?

Хвесьька. А як і плакала?

Антін. Чи не подруги знов постарались? Ну вже ті подруги, гірш, ніж вороги. Плюнь ти на них! *(Пішов в сінні)*.

Уляна. Оцей вам під пару! І роботящий і глянути на нього, якось аж хороше!

Хвесьька *(зідхає)*. Коли б же хто навчив, як такого зацурати, велике спасибі б сказала!

Уляна. Е, свашечко, нема, мабуть такої навуки, нема такого й зілля!

Антін *(виходе)*. Прощайте!

Хвесьька. Гляди ж, не поламай!

Антін. Який полама, такий й полагоде. Клич мене сьогодні обідати, бо в нас не варили, мати заслабли, той нікому.

Хвесьька. Приходь.

Антін. Авжеж прийду. (Пішов).

Уляна. І хода в нього молодецька, і у розмові приятний.

Хвесьька. І грамоту сам з себе вивчив.

Уляна. О, бачите? На те ж треба голови та ще й не абиякої.

Хвесьька. О, чуєте, вже мій малий либонь прокинувся! (Загляда у вікно). Ні, це ті, що на черні... А ну, ви, чого там деретесь? Ось я вам дам. Цитьте мені, а то дитину збудите.

Уляна. Господи, господи! І чого воно у світі так коїться? Що котрі вірно любляться—розрізняються, котрі ж ненавидні один-одному—вінчаються?

Хвесьька. Ні, воно не так коїться, як вам здається. В світі, певно, на кожного нещасливого є і щасливий! Ви ж за Макара пішли по своїй волі, кохаючи. От ви й щасливі, а я...

Уляна. Тож я одна, може, з десятих вискочила, але було спочатку щастя, а тепер... Свекруха раптом мене зненавиділа, і немов цілком запустила пазурі в мою душу. Відтоді пішло і пішло. Була б у вас свекруха, певно і ви скуштували б почім ківш лиха.

Хвесьька. Скуштувала б і вона від мене. Я й очі й із лоба повиديرала б, і зацурала б, і заплювала б хату і подвір'я!..

ЯВА IV.

Ті ж і староста.

Староста. Агов, баби-салдатки! Сходьтесь сюди, сходьтесь мерщій, бо мені окрім вас ще є діло!

ЯВА V.

Баби (біжать з усіх сторін). Письма є від чоловіків? Давайте скоріш!

Староста. Спершу кажіть: здрастуйте, Дементовичу, або господин староста, а потім вже...

Баби. Ну, здрастуйте, Дементовичу, або господин староста!

Староста. Образовувать вас треба! Морока з вами.

Уляна. Від Макара є письмо? Кажіть бо!

Зінька. Давайте від Пилипа, мені його прочита шуряк. Чи жив він, здоров?

Староста. Стривайте бо, стривайте! Не в письмах річ.

Баби. А в чім же, в чім?

Староста. В чім? Спершу замовкніть, тоді казати в чім.

Баби. Ну, ну, мовчимо! Вже замовкли!

Староста. От і гаразд! Думаєте, що ми, начальники, овсім не бідкаємось об вас? Як ви, то ви раді на нас усякі поклепи скласти, а ми, господи боже мій, як ми тільки те терпимо, та все клопочемось!.. Конечне, даром сказано: що у баби волос довгий!..

Зінька. У мене короткий, бо ще й досі після гарячки, волосся не відрісло!

Староста. Не перебивай, коли я кажу. Хто перед тобою стоїть? Моя річ попереду, а твоя позаду—о! Клопоту з вами, бабами, клопоту, аж нікуди! От, хоч би сказати про Уляну.

Уляна. Що таке про мене?

Староста. Про Пріську я вже мовчу, і про других мовчу, а про Уляну... Хто недавно репетував, що нікому ні заступиться за тебе, що ні з ким ні пожуриться у твоїм сирітстві?..

Уляна. Ба таки й нема з ким.

Староста. Нема? Тобі здається, що нема, а я тобі кажу, що є! А що ти того на розум не візьмеш... Хто журиться, як не ми, начальники? Може, он як за вами побиваємось, мовляв, не досипаючи і не доїдаючи,—і господи, боже мій,—що ми клопочемось за вас, бідних салдаток, щоб вам легше дихалось!

Уляна. Мені не треба того клопоту, який ви позавчора наробили! Де ж, мало не опівночі почали торгати в двері. Прокинулась, думаю, що воно товчеться? Глянула у вікно, аж то Терешко.

Староста. Ну, ну, не забувай, що був колись Терешко, а тепер...

Уляна. Краще ходіть опівночі клопотатись до других, а мене облиште. *(Баби хіхікають)*.

Староста. Бо я... я мав тобі щось сказати...

Уляна. Я людського поговору стережусь, а ви ходіть до тих, котрим про те байдуже!

Староста. От... от і видно зразу, що ти непонятлива; я думав, що ти розумніша. Я хотів... та що з тобою товкувати? Краще приймемось до читання. *(Вийма бумагу)*.

Баби. Що то за бамага?

Староста. Це така бамага, якої ще з роду-віку не було! Писар хотів вам її прочитати, дак я кажу: дай я прочитаю, бо ти тільки мимритимеш, та ще як заведеш безкрайої, аж від Кавеля, та від Вавеля. У писаря є і другі прикмети, котрі невоскисні, дак я хутчіш справлюсь, — о!

Баби. Нужбо читайте!

Староста. Не присікуйтеся, воно скоріш не буде, як є. Ви повинні дякувати нам, начальникам, та за нас господа милосерного молити, щоб послав здоров'я проче, а не то, щоб як ондечки Уляна!

Уляна. Знов Уляна? І Уляна, як буде за що — подякує!

Хвеська *(до Уляни)*. Мабуть його вже хтось подякував біля монопольки, бо пика, як буряк!

Староста. Думаєте, що я зараз почну на могорич потребувати? От і не вгадали, бо начальство, котре над нами начальникує, заборонило канючити могоричі, то я й не могоричу і не примущую. Кого я примущую, нехай котра скаже?

Баби. Та ні, ні!

Староста. Тото що ні! Христіться ж, та молитесь, та слухайте обома вухами. Здивувала ця бамага нас, а вас, певно, ще більш здивує! Може, ви вповаєте, що вона ляпортує про якісь скоропостижності, об усяких оплатках, або що?

Баби. Та ні, не вповаємо! Читайте бо!

Уляна. Кажіть, про віщо вона ляпортує?

Староста. Яка хапка! Ти ж кажеш, що не хочеш, щоб начальство об тобі клопоталось?

Уляна. Та клопочіться вже, тільки ради бога, швидш!

Староста. Таку бамагу, як оця, то не кожен зразу й прочита! Хоч би і читання, так воно ж теж робота, та ще й не абияка робота! Цю бамагу прочитати важче, ніж проти гори понести десять пудів, — о! Іноді такі слова трапляються, і в цій бамазі вони є, що аж потом тебе обіллє, доки розбереш, а розбирати треба, бо начальство щоразу приказує: „Понімай!“ От ви думаєте, про все на світі вам відомо?

Баби. Зовсім і не думаємо!

Староста. Мовчіть, не в тім річ! А нехай котра вгада, що означа совокупність?

Баби. А хто його зна, що означа.

Староста. А я знаю! ох, господи, боже мій! Я, може разів з п'ять потом обливався, доки домагався... Воно означа: і се, і те, і друге, і п'яте-десяте, а як згорнеш все те до купи, то і буде совокупність! Понімаєте?

Баби. Та неначебто!

Староста. Неначебто? Який чорт, мабуть, ані гич не втямили, хоч кіл вам на голові теши; а ми начальники, повинні понімати, — о! Може, по других селах і тепер ще є такі начальники, що доки їх не підмогою, то вони ні з місця, а ми не такі! Ох, господи, боже мій! Я ж не могоричу і не канючу і нікого не примущую навколяшки ставати, та бламати і проче?

Баби. Ой, будь ласка, швидш читайте!

Староста. Швидш? Швидке — не міцне, а те, що з повагом, як раз до діла! Хвесько, не витріщай так баньок, неначе стріскати мене хочеш!

Хвеська. Либонь, ви більш витріщаєте на мене, ніж я на вас.

Староста. Та ти, ти язиката! другий староста може сказав би: спершу покуримо цигарки, як наш писар, завжди так почина, — а потім вже і за читання, а я того не скажу, бо я не курю! І мій батько зроду не курих, і дід такий був. У нас і в роду не чуть, щоб хто курих!

Баби. Знов звернули у манівці, пожалуйте швидш бичуйте на битий шлях! *(Регочуть)*.

Староста. Ех, ви, скорі та прудкі! (*Передражнює*). „Бичуйте на битий шлях!“ А як швидш не можна? Та й приказка є така: „хто спішить, той людей смішить!“ Так слухайте ж мовчки!

Баби. Та вже нам обридло мовчати!

Зінька. Давайте, ради бога письмо!

Староста. Другі начальники, котрі хоч і не виканючують могоричу, через те, що заборонено, а все таки, як почнуть марудити...

Баби. Ну, вже й ви марудите, краще й не треба!

Староста. Хто? Я марудю? Ой, господи, боже мій! Та мене всі начальники, котрі зверх нас, так он як вхвалили за скоропостижність! Кажу: „другий староста може сказав би: завтра приходьте, або після завтра, у розправу, там і прочитаємо...“

Всі. Ой, читайте вже пожалуста!

Староста. Вже й пожалуста? А кажеш, що ми, начальники, не клопочемось! Аж сміх розбира, як згадаю, що як ото об'явили облизацію. Подавайте салдатів! І—як подняли реви, та галас, хоч з села тікай! А казав же вам: не плачте, не голосіть, бо не допоможеться!

Баби. Та те вже минуло.

Уляна. Доводьте діло до краю!

Староста. Єжели приказано: подавай салдатів і прописано, що гапон розлютувався і треба його увовтати, так вже значить, подавай і шабаш! А ви зараз: калавур, гвалт, рятуйте, хто в бога вірує! Всі ми у бога віруємо, ну, єжели приказано подавати, так подавай невкоснительно—о! Потому вийде примером тут задержка, а там недохват, і може виявиться така совокупність, що як набіжать більші начальники, то зараз нас в холодну, та ще й потилицю натовчуть. Ой, господи, боже мій! Що вже нам, начальникам, доводиться терпіти!

Всі. А читали ж недавно у маніхвєсті, що вже годі бити?

Староста. Так почому ж годі? Ну да, годі, тільки не по потилиці, по потилиці ще дозволено! Казав же вам—не гвалтуйте, не голосіть, казав?

Хвеська. Я не голосила за своїм опудалом, а навпаки ще подумала: слава господеві, що беруть, може хоч там примусять його щонебудь робить.

Староста. Та про тебе, що вже про тебе говорять!

Хвеська. Невже нема чого? А я цікава б послухати.

Уляна. Знов завели теревені!

Староста. Уляно, не хапайся! Бо з хапаного путя не буде! Певно й ти рада, що здихалась чоловіка, хоч трохи вигоїшся від синяків, доки вернеться.

Уляна. Вам до цього діла зовсім таки тпрутус!

Староста. А може й не тпру...

Уляна. Бачите і не вимовите. (*Pegim*). Ото через те, що дуже багато зайвого балакаєте, то й губи вам понабрякали!

Староста (*втира губи рукавом і силкується вимовити*). Тпру... тпру... тус! А що, бач, і вимовив. Та нема і в світі такого слова, щоб я його не вимовив! Ми, начальники, повинні і ті слова, котрі старші начальники вигадують, вимовлять, а не то що. Я тільки напотужусь і вимовлю, не вимовить не можна! Потому—що строго! Я всі слова можу. Кажеш, що нам, начальникам, тпрутус, а я так понімаю, що не тпрутус, бо ми повинні скрізь доглядати і усім орудувати!

Уляна. Тільки не промєж чоловіком і жінкою.

Баби. Промєж мужом і жоною тільки бог, так і в церкві вчитують.

Староста. А я кажу, що бог і начальники! У положенію, у крєстьянському є таке показаніє, що ми, начальники, повинні звертати свої очі і на те, щоб чоловіки жінок не дуже нівечили! Не вірите? Так давайте в заклад, не то що на бутилку, а хоч і на дві!

Хвеська. Чи не через те показаніє ви побили і ціпка на своїй жінці?

Староста. Коли я побив ціпка? Коли?

Хвеська. На тім тижневі.

Староста. А ти ж бачила?

Хвеська. Гапка бачила!

Уляна. І Докія бачила!

Староста. А щоб їм повилазило! Овсім не побив а... То я сп'яну, злегенька.

Хвеська. Еге ж „злегенька“! Гапка казала, що з голови аж кров юшила!

Староста. Бреше вона! Окрім того, ежели моя жінка ревнує, так їй у зуби дивиться, чи як?

Зінька. А старшина на великдень не волочив за си свою Миколайовну?

Староста. Годі, годі! Ви вже почали засовувати свої голови куди не слід! Язики у вас, як лотоки!

Уляна. Отже я, молодиці, піду додому, бо у мене хліб печеться, щоб не перепікся?

Зінька. А в мене опара сходить, як потече через вінця?..

Хвеська. У кожної є робота, піду і я...

Баби. Та, мабуть, таки ходім по хатах?..

Староста. Стійте!.. От непонятливі... Бачу ви чести не тямите овсім?..

Баби. Якої чести?

Староста. Якої. Все розжуй вам та в рот поклади? (Кашля). Сьогодні прийшла бамага і про теличку Андрієву, що ото недавно пропала — знайшлась... Я об'явив йому, так він честь окуратно поняв, зразу почастував, спасибі йому... А я його не примусював... потому началство заборонило примусувати...

Уляна. Вже б я готова почастувати вас, колиб це було біля монопольки...

Староста. Ов?.. А я викушав би... Бо як воно не з примусу, а з доброї согласії... То давай мерщій якого там п'ятака, я зайду до монопольки, воно по дорозі.

Зінька. Стало бить, за п'ятаком діло? Натє п'ятака, тільки швидш читайте. (Дає).

Староста. Адже тут ніякого примусу, а з доброї согласії... (Бере гроші).

Уляна. Свахо, Хвесько, позичте п'ятака.

Хвеська (дає два п'ятаки). Натє ось — за сваху і за мене.

Староста. А ну, хто ще? Хто з доброї согласії? Ну ж хутенько. Прісько! Чого ж ховаєшся поза спи-

нами, хіба не маєш доброї согласії?.. Ач, яка скупа! (Баби скидають п'ятаки). От тепер вже сорок... ба ні? не сорок!.. Котра ж це замість п'ятака гривню всунула? Ну та нічого, тридцять вісім коп, ще б дванадцять і як раз на бутилку... Так слухайте ж. (Кашля). В оцій самій бамазі, що бачите, вона навкруги списана, бо таке діло, що... Чуєте ж, баби, я не примусював вас до могоричу, га?

Баби. Та ні, ні!

Староста. Ви скинули п'ятаки з доброї согласії?

Баби. Еге ж, еге!

Староста. Часом старше началство набіжить і спита: „што давали ви на могорич старості?..“

Баби. Скажемо: ні, не давали!

Староста. А як спита: чи не зобіжда вас староста?

Баби. Скажемо: у нас правдивий староста!..

Староста. Іменно, на весь світ правдивий, все клопочусь об вас денно і нічно... Ох, господи, боже мій!.. І надалі буде добра согласія меж нами... Я вже за вас постараюсь, усякими словами з більшими начальниками розмовлятиму. Я й забув вам сказати! чули — Хведька з Дуванки хвалився, що в них туж-туж буде монополька, вже, каже, обстроюють хату.

Баби. Це ви знов убік вернете!

Староста. Воно ж новина, то кожному цікаво! Так ви доволни мною?

Баби. Та доволни, вже доволни.

Староста. І я вами доволен! Так ось про віщо у цій бамазі списано.

ЯВА VI.

Писар. Здрастуйте, баби. Сисчас газету прочитав! Баби. Що ж там? Що пишуть?

Писар. Було велике страженіє, таке, якого ще й не бачили, про яке і не чувано! Ужасть! Ужасть! То-єсть, б'ють напропале наші, ну, б'ють і наших. Наші в Лаян, а японці в Галян, що виженуть наші японців з Галяна, а вони марш, марш в Лаян, а наші тоді вже

в Галян... І вже скільки день, то в Галян, то в Лаян? А диму, а грому, а крові — ужась, ужась. Штож, покурим цигарки. Прочитали вже. (*Закурює папиросу*).

Староста. Зараз прочитаю!

Баби. Це й ви прийшли морочить памороки?

Уляна. Може і вам скинути по п'ятаку?

Староста. Уляно! Прикуси язика!

Уляна. А хіба і їм не можна? Вони ж не вище началство!

Писар. Как? (*До старости*). Так ви продовжаєте заніматься вимогательством?

Староста. Ні, не продовжаю, з доброї согласії! Баби, адже ж з доброї согласії?

Баби. Та що вже перебаблювать?

Писар. Ітого скільки ви получили?

Староста. Як дванадцять докласти, то буде на бутилку!

Писар. І ви докладете?

Староста. Та вже мушу.

Писар. Но не дванадцять, а двадцять сім, штови купити на закуску булочки і дві асельюдки, чудові асельюдки сисчас лавошник привіз і ми совмістительно закусим. Давайте ж сюди бамагу, я швидш прочитаю. (*Бере бумагу*). Ось що, баби. Як почну я вам читать всю бамагу, та ще й по письменному, то ви не тільки втомитесь, слухати, а й не втямите нічогісінько.

Староста. Бо вище началство іноді вигадує такі слова, що доки розжуємо ми...

Писар. Ну, да! Ужась! Ужась! Наприклад, ежели я почну так: Ем-ве-де. Розумієте ви, що це означа?

Баби. А бог його святий знає!

Писар. Ето означа: Міністерство внутреніх діл.

Баби. Шож воно таке?

Староста. Значить, од большого началства до меншого началства. О!

Писар. А далі почну продолжать: Земство, входя в матеріяльно-необезпеченное положеніе оних і озабочиваясь, даби последствія мобілізації не отразілись радикально, номінально і індивідуально... Розібрали?

Баби. Байдуже! Це не про нас писано!

Староста. Тільки ми, начальники, і можемо це понімать! Іншу бамагу, доки зрозуміємо, то десять разів наскрізь пропотіємо!

Писар. Ужась, ужась: і вся ця бамага списана такими потогонними словами!

Староста. Не починайте їм, ні від Кавеля, ні від Вавеля, а скажіть по-простому!

Писар. І потому скажу вам коротенько: началство приказало видавать вам, салдаткам, котрих чоловіки пішли в мобілізацію, — по три цілкових на душу ежемісячно!

Баби (*криком*). Та невже?

Писар. У кого сімейство із трьох душ, як наприклад, у Уляни, дев'ять цілкових на місяць. У кого із п'яти, я у Хвеськи, п'ятнадцять.

Староста. Бачите, яке вам щастя!

Баби. Ви... ви не шуткуєте?

Писар. Які шутки? Предписаніє так гласить!

Староста. Предписаніє від вищого началства, а вище началство ніколи не шуткує!

Пріська. Це виходить мені по дванадцять цілкових? Єйбогу, зараз куплю собі телицю: слава тобі, господеві!

Хвеська. П'ятнадцять цілкових! Найму няньку!

Зінька. А мені невже тільки три?

Староста. Бо в тебе дітей нема!

Зінька. А хіба я в тім винна?

Баби (*промеж себе*). Слава господеві! Пошли господи здоров'я і щастя начальникам!

Усі. Де ж гроші? У кого наші гроші? (*Підіймають гомін*).

Писар. У розправі. Туди і ступайте за полученієм! (*До старости*). Ходім! Мій желудок неначе почувствовав, з самого ранку бурчить, та й бурчить!

Староста. А у мене у горлі ніби щось дряпа. Прощайте, баби! Як получатимете гроші, то не забувайте, що я завжди, аби покликали, можу з доброї согласії!..

Писар. Я тоже не одкажусь. (*Пішли*).

Хвеська. Дополю грядку моркви, та тоді вже піду до розправи! (*Пішла на вгород*).

Пріська. Ходіте, баби, до розправи. *(Пішли)*.

Уляна. У мене хліб у печі, побіжу та повиймаю, тоді вже за грішми!

Зінька. Мені тільки три цілкових! Чи не осудовисько? Хвесьці аж п'ятнадцять, а за віщо? за чиїх дітей? Хіба то салдацькі діти?

Уляна. Кому яке щастя!

Зінька. А чи я ж винна, що мій Пилип така сплюха, що й господи! Вже й мати не раз питали: „що це в тебе, доню, за п'ять років жодної дитини, чи не байдачка ти“?

Уляна. Не було б їх і в Хвеськи, коли б... *(Оглядається)*.

Зінька. Їй весело! Чоловіка нема дома — Антін е!

Уляна. І при чоловікові утрюх хазяйнували!

Зінька. Утрюх веселіш робота! Коли так, накуплю з пересердя на всі трое цілкових хвартухів, очіпків, сережок, намиста, перснів!

Уляна. А ви думаєте, що я свої покладу у схованку? Водила мене свекруха, у дранті, а тепер я їй дулю покажу? Мої дев'ять цілкових у місяць, я їх заслужила, бо я салдацька жона! *(Пішли)*.

ЯВА VII.

Антін. От штука! Мати пристають, щоб я оженився; ніколи не докоряли, а оце зараз покликали в хату і присікались. „Коли б, кажуть, була невістка в хаті, то була б і хата чепурна, і сорочки б були б попраті, і страва зварена...“ Це, положим, правда. Кажуть, що нібито і люди їм очі клюють, за Хвеську. І яке людям діло?

ЯВА VIII.

Хвеська *(іде з левади)*. Це ти вже обідати приїшов?

Антін. Який же тепер обід?

Хвеська. То-то. Бо я ще й не захожувалась варить.

Антін. Я заступа приніс. *(Кладе на призьбі)*.

Хвеська. Чув новину?

Антін. Та баби вже повсюду скрегочуть.

Хвеська. А ти чого так нахмурився?

Антін. Нахмурилася б і ти, коли б тобі таке!..

Хвеська. Щось трапилось?

Антін. Мати завдали мені задачу...

Хвеська. Яку?

Антін. А таку, яку і ти вже завдавала: пристають, щоб я оженився.

Хвеська. І я тобі знов раджу, бо не можу і я далі так! Женись, я одвикну від тебе! Кажу тобі, що далі так я не можу.

Антін. Певно, знов докоряв хто?

Хвеська. Коли б не боялася бога, та не шкода було малих дітей, давно б укоротала собі віку. А як оженишся, я причеволю себе відсахнутись від тебе, тоді ти будеш мені чужим... Ти повинен і мати стареньку заспокоїть. Вона ремствує на мене? Ще б не ремствувати, коли я тобі немов світ заступила.

Антін. Я сам собі світ заступив.

Хвеська. Я вже так не хочу, не треба. Мати твоя кляне мене? Авжеж кляне! Не будемо зустрічатись, обминатимем одно-одного, то воно й зашеретується!

Антін. Моя душа опріч тебе, нікого не хоче!

Хвеська. А я, того не хочу! Не доводь мене до того, щоб занастила себе, або душогубкою стала, — вже й так я велика грішниця. *(Почина плакати)*.

Антін. Чого ж плачеш?

Хвеська. А хіба й тобі легко? Думаєш, не знаю?

Антін. Бодай вже моїм ворогам так легко дихалось! Хтось іде, перестань плакати, іди швидш в хату, я прийду обідать, тоді й порадимось. *(Хутко пішов)*.

Хвеська *(сама)*. Ой, боженьку! Скріпи моє серце, висуши мої слізеньки, заіми мою душу!.. Радійте вороженьки, вчиню вашу волю. Нехай вже Антін більш не приходить, зараз скажу йому! Краще зараз і кінець! *(Іде вслід за Антоном)*.

ЯВА IX.

Староста і Харло.

Староста. Так кажеш, так й казали, що „ошибка провзойшла“?

Харло. Ну-да! „ошибка, кажуть, провзойшла!“
Стало бить помилися, так ступай домой!.. А мені
однаково быть, що дома, що на страженії!

Хвеська (*вертається*). Що? Що це таке?

Харло. Ошибка провзойшла!

Хвеська. Як?

Староста. Неправильно ми його вирядили на
службу, вище начальство роздивилося і „ступай домой“!
Певно і вспоможенія тобі тепер нікотрого, що „ошибка!“
Ти ж той, Харло, коли захочеш почастувать з поворо-
том, то прихоть до монопольки, стало-будь, ежели
маеш добру согласію?.. (*Пішов*).

Харло. Давай, мабуть, хоч поснідати?

Хвеська. Хай тобі біс дає поснідати, а не я! Ой,
горенько, ой, лишенько! То ти й там не потрібен? На
бісового ж батька ти мені? У, гидкий, мерзенний, „ру-
дий, ніс, як бараболя...“ Покину, покину тебе, світ за-
очі піду, у чім стою, в тім і піду! Що хочеш роби, з
хазяйством із дітьми, спали, повбивай, однаково!..

Харло. Куди ж ти потелепаєшся?

Хвеська. Куди бог напутить. А як богів я не
потрібна, напутить сатана. (*Хутко пішла*).

Харло. Скажена баба! Тут їсти хочеться, аж у
тельбухах тремтить, а вона... Хіба я винен, що „ошибка
провзойшла?..“

ЗАВІСА.

ХОТЬ З МОСТУ В ВОДУ ГОЛОВОЮ

(*Фабула позичена у Мольєра*

Georges Dandin ou le mari confondu)

Комедія у 3-х діях з куплетами

Перелицював М. Л. Кропивницький

ЛИЦЕДІЇ

Харко Мандрика, багатий землеволоділець, простий селянин.
Зинаїда (Зізі), його жінка.
Пан Кочержинський, поміщик-дворянин.
Марія (Муся) Семеновна, його жінка.
Закрутько-Одвертинський, коханець Зізін.
Лукерка, покоївка.
Тиміш, парубок.
Сенька, наймит Харків.

Діється в селі, в Харковім дворіщі.

ДІЯ ПЕРША.

ЯВА I.

Харко (*сам*). От тобі і оженився на дворянці. Мое одруження, це буде надто втямна вказівка багатьом простим людям, котрі, бажаючи піднятися вище свого становиська, рідняться з дворянською сім'єю. Шутки сказати! Набив собі в голову, що мені селянка не під плече, сказано, багатство замулило памороки. Заманулося межі дворян втиснутись. Послухав власного розуму, тепер і цяцькайся, мов з писаною торбою. Воно, правда, що залізити в рідню межі дворян діло не погане; але я тільки тепер постеріг, що дворяни рідняться не з нами, а з нашими грішми. Краще б було, коли б я при моїх достатках та поріднився з якою простою сім'єю, був би хазяїном на всю округу... Оце, як сьогодні празник, взяв би я сопілку, або бандурку, посідали б отут на лавочці, поруч з жінкою; я грав би, а вона лузала б насіння, або заспівали б удвох яку пісню... Тепер вже я, либонь, забув як і на сопілці грати; а бандурка валяється без струн... Терпи, Харку, коли опеньгався! (*Співа*).

Тепер мучуся щоніч
З вечора й до ранку,
Що з дурного ума взяв
За себе дворянку.

Тільки шкрябне що, чи стукне,
Я мерщій схоплюся —
Черкну шпичку, світю свічку,
Під ліжку дивлюся.

Чи нема де злодіяки,
Що жінок мороче.
Хай з дворянкою дружиться,
Хто клопоту хоче.

ЯВА II.

З дому виходить крадькома Тиміш.

Харко (набік). О, це воно щось нове! Що воно за остолоп?

Тиміш (набік). Хто це на мене так позира?

Харко (набік). Він мене не знає.

Тиміш (набік). Він щось постеріга.

Харко (набік). Ач, йому неначе важко й поздоровкатись.

Тиміш (набік). От буде халепа, як розкаже, що бачив мене тут.

Харко. Здоров будь!

Тиміш. Та... доброго здоров'ячка.

Харко. Ти не тутешній?

Тиміш. Ні... я... прийшов тільки, щоб тут декого побачити на селі...

Харко. А чого ж ти був у цім домі?

Тиміш. Те!

Харко. А що?

Тиміш. Мовчіть!

Харко. А що таке?

Тиміш. Мовчіть, кажу вам. Не треба казати, що ви бачили, як я виходив звідти.

Харко. Через що?

Тиміш. Та через те, що...

Харко. Та що таке?

Тиміш. Мовчіть. Боюсь, щоб нас не підстерегли.

Харко. Ні, ні, не підстережуть і не підслухають.

Тиміш. Бачите, я ходив до хазяйки цього дому, по дорученню одного панича, котрий ходить до неї на зальоти; і треба, щоб ніхто цього не знав. Тямите?

Харко. А якже, тямлю.

Тиміш. Ось вам і все. Мені велено оберігатись, щоб ніхто мене не бачив; то ви, будь ласка, не кажіть нікому, що бачили мене тут.

Харко. А навіщо я казатиму?

Тиміш. Але бувають же такі, що візьме та з дурного ума все й розплеще?

Харко. Я не з таких.

Тиміш. Та я це бачу. Кажуть, що чоловік цієї пані ревнивий і не хоче, щоб до його жінки ходили на зальоти; як довідається він, то такої халепи накоїть. Розумієте?

Харко. Добре розумію.

Тиміш. Він нічого не повинен знати про це.

Харко. А звісно.

Тиміш. Його хотять обморочити хитро-мудро... Розумієте?

Харко. Ще б не розумів.

Тиміш. Як розбавкаєте, що бачили, як я виходив з дому, зіпсуєте все діло. Розумієте?

Харко. А якже. А як на ймення того панича, котрий послав тебе сюди?

Тиміш. Це цього пана синок, ось що тут недавно купив хутір, скубент. Як-бо його? А бодай тебе в жито головою, забуваю прізвище!.. Якесь таке... Чи спершу одкрути, а потім закрути; чи закрути спочатку, а потім відкрути?..

Харко. Закрутько-Одвертинський?

Тиміш. О-о, він, він!.. Якраз за в'язи вхопили. Ото за вербами бачите димар, а ондечки вітряк; ото ж його й хутір.

Харко (набік). Недаром мені зразу той скубент не вподобався, стало бити у мене не поганий понюх.

Тиміш. А який чудовий чоловік! Такого ви чортівого батька чи й бачили коли. Дав мені аж три семи-гривеники за те, щоб переказав пані, що він у неї закоханий й що йому дуже кортить з нею бачитись. А хіба мені це трудно зробити? Я тепер за цілий робочий день заробляю тридцять копійок, а тут...

Харко. Що ж ти сказав пані?

Тиміш. Я знайшов там одну дівчину, Лукерку, — ух і ловка ж! Так вона зразу догадалась в чім річ і повела мене до пані.

Харко (набік). От так покоївка!

Тиміш. Ця Лукерка достойтне бісеня, вона мені закрутила памороки; зразу видко, що городська. Каже: „звіть мене панною покоївкою“... Розумієте? Коли б вона схотіла, я налопом оженився б на ній. Панна покоївка...

Харко. А яку ж відповідь дала пані?

Тиміш. Вона звеліла сказати йому... Стривайте. От чортова покоївка як мізок мені заморочила!.. Як же вона сказала? Ага!.. Сказала, що вона дякує за кохання, що треба оберегатись її чоловіка, чурбака. — Чуєте, чоловіка зве чурбаком? Хороша пошана! — щоб, каже, не дати йому нічого постерегти; що треба буде щонебудь таке придумати, щоб мати змогу частіше бачитись наодинці. Га, чурбак?..

Харко (*набік*). О, яка клята жінка!

Тиміш. Шкода, що нема тут Лукерки, та докладніш би розказала. Буде сторія, матері його ковінька. Він нічого не постереже і з своїм ревнуванням зостанеться з отакою носякою!.. От штука буде, правда?

Харко. Так, так.

Тиміш. Ну, бувайте здорові. Тільки мовчіть. Виховуйте цю таємницю, щоб чоловік не довідався.

Харко. Добре, добре.

Тиміш. А що тичеться мене, то я нічого знати не знаю, відати не відаю. Шість гривень за півгодини заробив, пошли боже так хоч і щодня! (*Пішов*).

Харко (*журливо*).

Чи на те ж отець та ненька
Весь вік працювали,
Копійчину заробляли —
В калитку складали,
Щоб синові те лишити,
Щоб він зазнав щастя;
А син здуру, збезголів'я,
Мов вскочив у тряця:
Оженився на дворянці,
Не спитав чи любить?
Тепер йому доведеться
Весь вік світом нудить...

Отак то, Харку, жінка тебе шанує!.. Колиб вона була проста, оддубасив би її палицею, або батогом по всій хормі та й кінець; а з дворянкою так не можна... Але серце мое так страшенно розлютувалось, що я з радстю побив би жінці її дворянську пику. Я не можу довше терпіти таке знущання! Я мушу поскаржитись її батькам, нехай самі побачать, скільки лиха та турботи придбав я за їх дочкою. А ось до речі і вони самі.

ЯВА III.

Кочержинський і Кочержинська та Харко.

Кочержинський. Чому ви, зятю, не були в церкві, архимандрит служив!

Харко (*маха рукою*). А-а!

Кочержинський. Чудесну казань промовляв, тільки що я далеко стояв, то не чув; але дуже чудесно...

Кочержинська. Певно щось чуле промовляв, бо ті, котрі стояли близько від нього, дуже голосно зідхали.

Кочержинський. Але ти все таки наприкінці розривалась?

Кочержинська. Коли другі плачуть, то я хіба яка нечувствена?

Кочержинський. Так воно і повинно... Що з вами, зятю, ви наче стурбовані?

Харко. Ба й є від чого; і...

Кочержинська. Який ви, зятю, невічливий, навіть і не поздоровкаєтесь!

Харко. Далебі, паніматусю, у мене зовсім не те в думках; і...

Кочержинська. Знов! Чи можливо ж, зятю, і досі не навчитись як слід вітати людей одмінних?

Харко. Ви про віщо, я не розберу?

Кочержинська. А про те, що пора зрозуміть, що у розмові зі мною вам не приходитьсь фамілярничати: паніматусю! Ще скажіть: пані тещо!.. Треба казати мадам.

Харко. Але біси б його батька взяли, коли ви звете мене зятем, то, либонь, я можу звать вас пані-маткою?

Кочержинська. Про це багато треба товкувати, це не так то легко вам розтлумачить. Зміжуйте нарешті, що вам не пристало обертатись з таким словом до особи в моїм стані; хоч ви і зять наш, а все ж таки велика різниця, і ви повинні себе знать...

Кочержинський. Годі, Мусю, облишмо це.

Кочержинська. Боже мій, ви якось надто вже кризь пальці на це дивитесь і зовсім не вмієте примусити людей робить вам завжди належний респект!

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! Вибачайте, мене вчить цьому нічого; я в моїм житті двадцять разів кого слід завзято переконав, що я не такий, щоб дозволить хоч на макове зерно зачепити мої права. Буде з нього і маненького наганяя. Висловте, зятю, що у вас в голові?

Харко. Я мушу з'ясувати, пане Кочержинський, що я маю...

Кочержинський. Стривайте, зятю, зауважте ось що. Називать людей ввіч на прізвище, це неповажно і що людям, котрі стоять вище нас, кажуть просто: пане, або добродію.

Харко. Нехай так. Просто, пане, а не пане Кочержинський, я повинен сказати вам, що моя жінка...

Кочержинський. Стривайте! Зауважте також, що ви не повинні говорити: моя жінка, коли говорите про нашу дочку.

Харко. Як? Моя жінка — не моя жінка?

Кочержинська. Вона, зятю, ваша жінка, але ви не вільні називать її так; це ви могли б робить тільки тоді, коли б оженились на рівні.

Харко (набик). Бач, Харку, куди ти затесався! (До них). Будь ласка, облиште на хвилину ваше дворянство і дозвольте мені тепер говорити з вами як умію. (Набик). А щоб ви пропали з вашими примхами! (До них). Я вам висловлюю, що я дуже незадоволений своїм шлюбом...

Кочержинський. Поправтесь, зятю: не шлюбом,

а малженством; бо звісно, що по всіх універсалах шлюб зветься малженством...

Харко. Нехай по вашому „малженством“.

Кочержинський. А через що ж то?

Кочержинська. Як! У вас стає відваги говорити так про те, що дало вам стільки привелеїв, пихи та чванливості?

Харко. Яка там пиха? Діло це було корисне для всіх; через те, що без мене ваші діла, з дозволу промовить, були дуже кепські, і моїми грішми затулено багато дірок. А я, що виграв опріч уподовження прізвиська, що замість Мандрики через ваш титул розтягнули мене на Мандрикіна?

Кочержинський. Цього мало, я вам на це здобуду і універсал, на котрім висітиме отака печать, — розумієте? А хіба ви, зятю, за ніщо маєте поріднення з коліном Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинський?

Кочержинська. І за коліном Грище-Прище-Трище-Хомутиньських, до котрого моя особа, моя честь належить, і котре передає своє дворянство, по жіночій лінії, так, що дякуючи цьому привелеєві, ваші діти будуть дворяни?

Харко. Та це то гаразд, що мої діти будуть дворяни; а я, якщо не обережуся заздалегідь, то буду з рогами.

Кочержинський. Що ви маєте цим з'ясувати?

Харко. А те, що ваша дочка поводитьсь не так, як належить поводитись жінці і що вона плямить мою честь.

Кочержинська. Потихше! Будьте обережні з такими висловами. Моя дочка належить до надто шляхетно-заповаженого роду, щоб змогла заплямити честь; і в коліні Грище-Прище-Трище-Хомутиньських, ось вже триста років, дякуючи творцеві милосердному, не було жіночої особи, котра дала б повід її лихословити.

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! В роду Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських ніколи не було вітрогонок; як завзятість мушкетерів, так і ціломудрість жінок — спадкові в цім роду.

Кочержинська. Знайте, зятю, що в нашім роду була Біба Грище-Прище-Трище-Хомути́нська, котра не згодилась бути помпадуршею самого генерала... (*Пише пальцем в повітрі букву*).

Кочержинський. А Кіся Мурчак-Бурчак-Стричак-Кочержинська, так та зреклась 20 тисяч карбованців, котрі їй давав граф (*пише пальцем в повітрі букву*) за те тільки, щоб побалакати з нею.

Кочержинська. А Горпеля Грище-Прище-Трище-Хомути́нська, хіба не бігла з півгодини впо́довж річки, як за нею гнався (*пише в повітрі букву*), котрий хотів її тільки раз поцілувати, а вона йому все совала дулі, доки не добігла до човна; а як вскочила в човен, підняла манатки та й гукнула: „ось куди поцілуйте!“ Так он якого ми коліна.

Кочержинський (*співа*).

Рід Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських
В славетній здавна заповізі,
Про це відомо всьому світу,
Мов то чорнило на бумазі.

Кочержинська.

Рід Грище-Прище-Трище-Хомути́нських
По всій Європі знаменитий,
Всесвітнє славою повитий
Не менш як рід весь Кочержинських.

Обоє. Що наші предки здавна звісні,
Це знає кожен з людей міських,
Бо прославляють, навіть в піснях.

Кочержинський.

Рід Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських.

Кочержинська.

Рід Грище-Прище-Трище-Хомути́нських.

Харко. Ну, а ваша дочка не така неприступна і дуже приохотилась до зальотів звідтоді, як живе зомною.

Кочержинський. Розтлумачте, зятю. Ми не такі люди, щоб дивитись крізь пальці на негречні вчинки, ми разом з матір'ю виможемо від неї задоволення задля вас.

Кочержинська. Ми не шуткуємо в ділах честі і зростили нашу дочку в найсуворішій вихованні.

Харко. До всього, що я вже сказав вам, мушу додати, що тут якийсь студент, котрий закохався в ній на моїх очах, підслав їй закохану цидулку і вона з залицанням вислухала його.

Кочержинська. О, боже! Та я скоріш задавила б її своїми руками, ніж допустила б, щоб вона зреклась заповіту і заплямила честь своєї матері!

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! Мені здається, Мусю, що у мене наново виросло волосся і стирчить стовбуром!.. (*Маца свою лису голову*). Я проколю її своєю шаблею разом з коханцем, якщо вона согрішила проти честі!

Харко. Я все розказав вам, що тут коїться, тепер прошу від вас задоволення!

Кочержинський. Не турбуйтеся! Не будь я від коліна Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських, якщо я вам не дам задоволення від обох; я ніколи не дам нікому наплювати собі в кашу. Правда, Мусю?

Кочержинська. То вже така правда, як я єсть з роду Грище-Прище-Трище-Хомути́нських.

Кочержинський. Але чи певні ви в тім, що ви нам з'ясували?

Харко. Цілком певен.

Кочержинський. Я остерегаю вас за тим, що меж дворянами ці речі надто лоскотні: тут не мусить бути і речі об поміції.

Харко. Я сказав вам одну тільки правду.

Кочержинський. Помогоніть ви, Мусю, з Зізею, а я з зятем піду порахуватись з отим паничем.

Кочержинська. Чи можливо ж, щоб вона так забулась після розумного прикладу, котрий, як вам відомо, я завжди їй подавала! У мене аж начоси тремтять!.. (*Пригладжує начоси*).

Кочержинський. Не єретуйтесь, Мусю, даремно. Ми це діло обмізкуємо. Двадцять разів мені траплялося... Ходім, зятю, зо мною і не сумуйте. Ви побачите, яку ми вчинимо розправу з тими, котрі чепачуть когонебудь з людей нам близьких...

Харко. Ось він і сам іде.

ЯВА V.

Кочержинський, Харко і Закрутько-Одвертинський

Кочержинський. Пане, ви мене знаєте?

Закрутько-Одвертинський. Ні, пане, не знаю.

Кочержинський. Я дворянин Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинський.

Закрутько-Одвертинський. Дуже радий.

Кочержинський. Імення мое відоме в літописах, во дні юности моя воно славилось відвагою під Очаковим.

Закрутько-Одвертинський. Хвала вам і слава. Вас там, либонь, поранено в голову?

Кочержинський. Так.

Закрутько-Одвертинський. Що ж, голова тепер не болить?

Кочержинський. Бува, що на одлигу болить... Мій отець, Прокіп Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинський, мав дві рани на виліт і сім то там, то там...

Закрутько-Одвертинський. Ой-ой-ой!

Кочержинський. А один з моїх предків Лаврін Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинський, за гетьмана Петра Дорошенка, вславився так завзятістю, що здобув універсала на дозвіл продати все своє майно, щоб віддати гроші в січову скарбницю.

Закрутько-Одвертинський. З охотою вірю.

Кочержинський. Розумієте, з ким ви маєте діло? Сказано мені, пане, що ви кохаєте і слідкуєте за молодістю особою, моєю дочкою, в котрій я приймаю участь стільки ж, як і в цій добродіївці (показує на Харка), котрий має честь бути моїм зятем.

Закрутько-Одвертинський. Хто? Я?

Кочержинський. Так, ви; і я дуже цікавий погмоніти з вами об цім, щоб здобути від вас розтлумачення цього діла.

Закрутько-Одвертинський. Який нелюдський наклеп! Хто це вам сказав?

Кочержинський. Кой-хто, котрий у тім цілком упевнений.

Закрутько-Одвертинський. Ну цей, кой-хто вам набрехав. Я чоловік чесний. Невже ви лічите мене зугарним на те паскудство? Щоб я закохався в молоду і вабливу особу, котра має честь бути дочкою пана Мурчака-Бурчака-Стирчака-Кочержинського? Ні, я надто поважаю і надто шаную вас, щоб на це одважитись. Той, хто сказав вам це, просто дурень.

Кочержинський. Ну-те, зятю?

Харко. Що?

Закрутько-Одвертинський. Мошелник і негідник.

Кочержинський (Харкові). Ну, відповідайте.

Харко. Відповідайте ви.

Закрутько-Одвертинський. Коли б я знав хто цей кой-хто, я при вас запустив би йому кинжала в черево.

Кочержинський (Харкові). Підтримайте ж вашу скаргу.

Харко. Та що тут підтримувать? Це правда.

Закрутько-Одвертинський. Так це ваш зять...

Кочержинський. Так, це він мені поскаржився.

Закрутько-Одвертинський. Ну, щасливий його бог, що він поріднився з вами, а то я навчив би його, що значить переказувать такі речі про такого чоловіка, як я.

ЯВА VI.

Ті ж, Зізі, Кочержинська і Лукерка.

Кочержинська. Предивна річ ота ревнивість! Я привела сюди мою дочку, щоб розтлумачить це діло при всіх.

Закрутько-Одвертинський (до Зізі). То це ви, пані, поскаржились вашому мужові, що я у вас закоханий?

Зізі. Я? Як же це я могла поскаржитись? Хіба то правда? Бажала б я бачити навсправжки, як би це ви у мене закохались? Спробуйте, будь ласка, я буду рада. Задля взнання проробіть всі викрутаси закоханих: підсилайте до мене людей, пишіть мені маненькі закохані та пахучі цидулки, підстерігайте, коли муж мій не буде дома, або коли я вихожу з дому, щоб поговорить про ваше залицяння. Почніть тільки, і я вам обіцяю, що ви не пошкодуєте...

Кочержинська (Кочержинському). Вона певно зробить так, як Горпеля Грище-Прище-Трище-Хомути-нська... (Шепоче йому на вухо і показує руками).

Закрутько-Одвертинський (до Зізі). Перепрошаю паню і прошю не гарячитись! Мене нічого повчать і вам ні задля чого себе заплутувать в скандал. Хто вам казав, що я наважуюсь закохатись у вас?

Зізі. А почім я знаю, що тут белькочуть?

Закрутько-Одвертинський. Нехай базікають що хочуть; але ви повинні пам'ятати, чи говорив я вам хоч слово про закохання, коли зустрівся з вами?

Зізі. Шкода, що ви не говорили, я б вам показала...

Кочержинська. Зізі! Що можна показати на човні, того тут не можна!..

Закрутько-Одвертинський. Запевняю вас, що вам нічого мене остерегатись; я не такий чоловік, щоб робити неприємність чарівним особам; і я надто поважаю себе і вашу родину, щоб забрати собі в думки закохатись у вас.

Кочержинська (Харкові). Ну, ось бачите!

Кочержинський. Тепер ви задоволені, зятю? Що ви ще скажете?

Харко. Скажу, що все це теревені, порожні байки, що я знаю гаразд те, що знаю; і коли вже правду сказати, то мушу додати, що вона недавно прийняла посланця від цього панича.

Зізі. Я прийняла посланця?

Закрутько-Одвертинський. Я прислав посланця?

Зізі. Лукерко!

Закрутько-Одвертинський (Лукерці). Правда це?

Лукерка. Страшенна брехня ей же богу!

Харко. Мовчи, паскудо. Знаю я тебе. Ти і провела того посланця в дом.

Лукерка. Хто? Я?

Харко. Так, ти. Нічого вдавать з себе нетямушу.

Лукерка. Боже, які бувають люди злі! Мені не довіряють, мені, ні в чім не повинній!..

Харко. Мовчи, брехухо! Завжди ти давала з себе не повинну, але я вже переконався, що ти продувна бестія!

Лукерка (Зізі). Пані, хіба?..

Харко. Мовчи, я тобі кажу! Ти в мене за всіх в одвіті, у тебе нема батька-дворянина.

Зізі. Це такий гідкий наклеп, і він так збентежив мене, що, навіть, я нічого не можу промовить. Це ж осудовно! Бути обвинуваченою мужем, коли нічого не зробида проти його лихого!.. Коли й можна мені в чім попрекнути, то хіба тільки в тім, що я надто прихильна до нього.

Лукерка. Авжеж.

Зізі. Все моє горе в тім, що я дуже багато звертаю уваги на нього. О, коли б я змогла допустити чийнебудь зальоти, у котрих він мене підозріва, тоді я не була б така нещасна. Прощайте: я йду звідци; я не можу більш терпіти такого зневажливого обіходження... (Пішла).

Кочержинська (хита головою услід дочці, зідхаючи). Чи варті ж ви такої жінки, зятю? (Плаче).

Лукерка. На мою думку вони заслуговують того, щоб вона здійснила їх слова, і я, на її місцеві, не стала б довго тут роздумувать. (До Закрутько-Одвертинського). Так, паничу, ви повинні тепер залицятися до моєї пані, щоб їх (показує на Харка) повчить гарненько. Починайте сміливо, запевняю вас, що не пошкодуєте; вже коли хазяїн-барин так мало мене цінять, то я рада вам до послуги. (Пішла).

Кочержинський. Ви такої відповіді, зятю, цілком заслужили; ваш вчинок всіх обурих проти вас.

Кочержинська. Постарайтесь краще і делікатніш обіходитись з вашою жоною і глядіть, наперед остерегайтесь таких дурачків. (*Пішла*).

Харко (*набік*). Осудовисько! Бути кругом обвинуваченим, коли я цілком правий!

ЯВА VII.

Кочержинський, Закрутько-Одвертинський,
Харко.

Закрутько-Одвертинський. Ви бачите, пане, як мене неправдиво обвинувачено; правила чести вам відомі; за вчинену мені образу я вимагаю задоволення.

Кочержинський. Це правдиво, так воно і в статуті зазначено. Зятю, дайте задоволення шановному сусідові.

Харко. Яке задоволення?

Кочержинський. А таке. Ви його неправдиво обвинуватили; а відомо всім, що ще в універсалі гетьмана Сагайдачного, від року...

Харко. Нехай собі універсали що хочуть торочуть, а я не згоден з тим, що неправдиво обвинуватив; я знаю те, що знаю.

Кочержинський. Це нічого не визнача. Щоб ви там не думали, а раз він відрікся, і цього доволі; не можна обвинуватити людину, коли вона відрікається. І в універсалі гетьмана...

Харко. Так що коли б я застав його в обіймах моєї жінки, то стоїло б тільки відректись?

Кочержинський. То інша річ... Зятю, без змізкування! Просіть пробачення зараз мені.

Харко. Як? Щоб я ще прохав і пробачення?

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! Нічого ухиляться, і не бійтесь, зайвого ступеню ви не ступите, я з вами.

Харко. Але я не можу.

Кочержинський. Не примушуйте мене забряжати шаблею, не еретуйте мене, зятю! А то я перейду на бік студента, і горе вам буде. Ходім!

Харко (*набік*). О, Харку, Харку! Поріднився з дворянством!..

Кочержинський. Скиньте капелюха ви перший, через те що Закрутько-Одвертинський дворянин, а ви обиватель...

Харко (*набік*). Я не тямлю себе від злоти!..

Кочержинський. Промовляйте за мною: шановний добродію.

Харко. Шановний добродію.

Кочержинський. Просю пробачить мені... (*Харко мовчить*). Ну?

Харко. Просю пробачить мені...

Кочержинський. Що я погано про вас думав.

Харко. Що я погано про вас думав...

Кочержинський. Бо раніш я не мав чести вас знать.

Харко. Бо раніш я не мав чести вас знать...

Кочержинський. І просю вас вірить...

Харко. І просю вас вірить...

Кочержинський. Що я завжди радий до послуги вам.

Харко. Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги наставити?

Кочержинський (*грізно*). О, сто чортів в лисину!..

Закрутько-Одвертинський. Годі, пане.

Кочержинський. Ні, я хочу щоб він скінчив і щоб все було по формі. Ну: що я завжди радий до послуги вам. (*Сіпає Харка за полу*).

Харко. Що я завжди радий до послуги вам.

Закрутько-Одвертинський (*Харкові*). І я також радий служити вам від всієї душі; а об тім, що трапилось, я більше не думаю.

Кочержинський. О, чуєте, зятю! Оце є достойна високошляхетна дискусія.

Закрутько-Одвертинський (*Кочержинському*). Тепер, пане, дозвольте з вами попрощатись і висловить найтяжчий жаль об зробленій вам невеличкій неприємності.

Кочержинський (*до Харка*). О-о, повчайтесь,

зятю! (До Закрутько-Одвертинського). О, бога ради!
І коли вам забажається, то прошу вас до мене попо-
лювать на зайців.

Закрутько-Одвертинський. З великою по-
дякою. (Пішов).

Кочержинський. Ось як, зятю, треба поводи-
тись. Прощайте. Пам'ятайте, що ви поріднилися з та-
кою сім'єю, котра вас захистить і не дозволить вас
зневажати. (Пішов).

ЯВА ІХ.

Харко (сам).

От і заліз я меж панів,
Тепер як дурень той стовбичу,
Немов цілком я одурів,
З досади за чуб себе смичу.

Ти цього бажав,
Друже мій коханий,
Харку безталанний,
Ти цього бажав!.. (Смиче себе за чуба).

Голова, немов макітра,
Гуде на плечах проти вітру,
Ніщо й на розум не збрєде,
Щоб втямить все, куди це йде?

Ти цього бажав,
Друже мій коханий,
Харку безталанний,
Ти цього бажав!..

Не знаю що і як почать,
Душа моя в страшенній тузі,
Невже зосталось лиш сказать:
Оце ж катюзі по заслугі?

Ти цього бажав,
Друже мій коханий,
Харко безталанний,
Ти цього бажав?..

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Там же.

ЯВА І.

Лукерка і Тиміш.

Лукерка. Так я й сподівалась,
Що це ти розбовкав.

Тиміш. Та їй-же-ей, що ні,
Кажу ж тобі товком:
Тільки лиш одну людину,
Котра вздріла мене тут,
Прохав про те помовчати,
Оце тобі й капут!..
Та й язикаті які люди
У вашій стороні.

Лукерка. Знайшов панич кого послати,
Немов на сміх мені!

Тиміш. Удруге вже не попадусь.

Лукерка. Сподівайсь случаю;
Великий ти лоботряс,
Як я помічаю!..

Тиміш. Ну, годі про це товкувать. Слухай-бо.

Лукерка. А що я маю слухать?

Тиміш. Поверни до мене свою пикочку.

Лукерка. Ну, навіщо?

Тиміш. Лукерко!

Лукерка. Що?

Тиміш. Невже ти не догадуєшся, що я хочу тобі
сказать?

Лукерка. Ні, я не догадлива.

Тиміш. Ех, матері його хрін! Я тебе кохаю.

Лукерка. Ой, страшно! Чи й справді?

Тиміш. Чого ж ти жажнулась? Думаєш, так зразу і почну тебе дубасить?.. Ні, це вже там далі, після весілля... От тобі хрест, я закоханий в тобі!

Лукерка. Ну й гаразд.

Тиміш. Віриш, я почуваю, що серце мое підплигує, мов карась на гарячій сковороді, як дивлюсь на тебе.

Лукерка. Я дуже рада.

Тиміш. Що ти робиш, щоб бути такою принадою?

Лукерка. Те що й другі роблять.

Тиміш. Слухай! Нічого теревені править; коли хочеш бути моєю жінкою, то я буду твоїм чоловіком, і ми будемо чоловіком та жінкою.

Лукерка. А ти може такий ревнивий, як наш хазяїн?

Тиміш. А ні капелиночки!

Лукерка. Я терпіть не можу підзорих чоловіків; я хочу придбати собі такого чоловіка, котрий нічого не боявся б і так мені вірив, щоб міг спокійно бачити мене, коли б навкруги мене ханькувала ціла юрба чоловіків та парубків.

Тиміш. Оце ти якраз на такого наскочилг. Нехай ханькують, байдуже.

Лукерка. Нема нічого гидчішого, як не довірять жінці та мучить її. Нарешті, з цього нічого путнього не бува, воно тільки сповня мозок чортзна якими замірами, і часто чоловік своїм безпідставним ревнуванням наводить сам жінку на лихі вчинки.

Тиміш. Ач, як мудро висловила. У мене аж в голові почало лущать... Це правда, і я тобі дам волю робить як тобі забagnetься.

Лукерка. Так і належить. Коли чоловік цілком довіряється жінці, то жінка дає собі волю настільки, наскільки це пристойно; все рівно, як хтонебудь розкриє перед нами гаманець і каже: бери. Ми користуємся цим чесно і по совісті. А як хто присікується, того вже обробляємо так, щоб ввік не забув!..

Тиміш. Ну-ну, я завжди держатиму перед твоїми очима гаманець розчепірений; ти тільки повинчайся зо мною.

Лукерка. Ну-ну, побачимо.

Тиміш. Слухай, а підійди-но сюди.

Лукерка. Навіщо?

Тиміш. Та йди-бо, кажу тобі. (*Тягне її*).

Лукерка. Ну-ну, гляди, щоб я тобі не дала по мармизі; я ненавидю, коли мене зачіпають.

Тиміш. Чи й справді? (*Знов тягне її*).

Лукерка. Щоб ти знав. Геть з твоїм лапанням, ненавидю, кажу тобі. (*Штовха його*).

Тиміш. Лукерко!

Лукерка. Ну? (*Знов штовха його*).

Тиміш. Ну й царамонна!.. Ач як вдряпнула, неначе кішка!.. І не сором тобі, така гарненька, а погратись не хочеш?.. Та нубо!.. (*Зачіпає*).

Лукерка. Ох і трісну я тебе!..

Тиміш. Тю, яка недоторкана!..

Лукерка. Дуже багато хочеш на перший раз.

Тиміш. Либонь, можна хоч разок притулитись.

Лукерка. Потерпи.

Тиміш. Ну, дозволь разок поцілувать на заклад нашого спарування.

Лукерка. Тоді ж і цілуватимеш, як спаруємось.

Тиміш. А тепер разок на заклад.

Лукерка. Ні, ні! Мене вже на цьому ловили. Убийся звідци. Скажи паничеві, що цидулочку його я передала.

Тиміш. Прощай, жорстока красо!

Лукерка. Ну й гаразд.

Тиміш. У, скала, кам'яна гора, цегляний мур і все що є найшаршавішого в світі!.. (*Пішов*).

Лукерка. Віддам цидулочку пані. А ось і вона з хазяїном-паном.

ЯВА II.

Харко і Зізі.

Харко. Ні, ні, мене не так легко обдурить; я добре знаю, що мені сказали правду. Я бачу краще, як ви думаєте, і ваші витівки мене не обморочать.

В глибині з'являється Закрутько-Одвертинський.

Закрутько-Одвертинський. Осьдечки вона з мужем.

Харко (*не бачучи Закрутьку*). Не дивлячись на всі ваші вихилиси, я певен, що мені сказали правду, і що ви не геть-то поважаєте наш шлюб. (*Закрутько і Зізі кланяються одне одному*). Ради бога, облиште ваші реверанси; не про таке поважання я вам кажу, то й нічого глузувать.

Зізі. Я глузую? І не думаю.

Харко. Я знаю всі ваші думки, я знаю... (*Закрутько і Зізі знов кланяються*). Ви знов тієї ж? Облиште ваші іграшки! Я знаю, що через ваше дворянство ви лічите мене далеко нижче себе; але поваження, про котре я вам кажу, чіпається властиво не мене самого; я кажу об поваженні, котре ви мусите мати до такого свято-заповаженого сполучення, як шлюб (*Зізі робе знак Закрутькові*). Нічого здвигувать плечима, я не дурощі проваджу.

Зізі. Та хто ж здвигує плечима?

Харко. О, повірте, що я добре все бачу! Ще раз кажу вам, що наш шлюб це є сполучення, котре вимагає щирої вшаноби, і відноситись до нього так, як ви відноситесь до нього дуже, погано. (*Зізі знов робе поклін Закрутькові*). Так, так. Дуже погано і вам нема ніякої рації мотати головою, мов кобила у спасівку.

Зізі. Фі! Як вам не соромно робить таке порівняння? Я пожалуюсь на вас папі і мамі.

Харко. Жалуйтеся скільки влізе... Я гаразд знаю, мені відомо ваше призи́рство. Хоч я і не родився дворянином, та мій рід все ж таки запований і сім'я Мандрик...

Закрутько-Одвертинський (*ззаду*). На хвилинку.

Харко. Що?

Зізі. Я нічого не кажу (*Харко обходить навкруги Зізі, а Закрутько, роблячи низький поклін Харкові, ніби проходить мимо*).

Харко. Ага, він знов тут вештається?

Зізі. Та хіба ж я у тім винна? Що ж мені робить?

Харко. А те, що роблять ті жінки, котрі бажають подобатись тільки чоловікові. Відомо всім, що мартопляси липнуть тільки до тих жінок, котрим це подобається. На солоденькі усмішки вони липнуть, як мухи до патоки; а порядна жінка уміє так поводитись з ними, що зразу розжене... Он як ваша мамочка часто згадують про відому в вашім роду Горпелю Грище-Прище-Трище-Хомутинську.

Зізі. Ну, те що перш вважалось за геройство, тепер вважається за паскудство. Тай хіба може мене шокиувати те, що мене знаходять гарненькою? Навпаки, це дуже приємно.

Харко. Так і знатимем! А яку ж фігуру повинен вдавати з себе муж, при таких зальотах?

Зізі. Фігуру путньої людини, котрій приємно бачити, що його дружині роблять таку ввічливість.

Харко. Веселий малюнок! Я цього робить не буду. Мандрики не звикли до таких ласощів.

Зізі. О, Мандрики звикнуть! І що за прізвище: Мандрика?

Харко. Чого ж вам? Мандрику можна з'їсти, а кочергою тільки попіл вигортають.

Зізі. Ну-ну, вам про те зась міркувать. Зважте те, що я з свого боку рішуче кажу, що зовсім не наважались відректись від людей і лягти живцем в домовину. Як? Щоб через те, що одному чоловікові заманулося одружитися зо мною, все повинно бути задля мене завмерлим, і я мушу порвати всі відносини з живим світом? Пекельна яка тиранія шановних добродіїв мужів! Їм бажано, щоб ми лягли в труну без усякої втіхи і жили тільки задля них. Я знаходжу це смішним, жорстоким і зовсім не маю охоти померти так рано.

Харко. То ви так виконуєте обіт вірности, котрим спарувались зі мною перед усім світом?

Зізі. Я не давала вам обіту по добрій волі, ви його вирвали у мене. Чи ви спитали перед вінцем про мою згоду, про моє бажання вийти за вас? Ви обраховували все діло з папочкою та з мамочкою, то й

виходить, що вони йшли за вас заміж, а не я. Ну й сперечайтесь завжди з ними, коли вони поводяться неправдиво. Я не прохала вас одружитися зо мною, а ви не питали мене про мої почуття, і через те не лічу себе повинною рабськи підлягати вашій владі. Я хочу захуватись належною моему зростові вільготою, хочу бачити світ і бавитись різноманітним лебезуванням. Лагодьтесь до цього і хваліть бога, що я незугарна на щось гірше.

Харко. На що вже й гірше? Але я яко муж кажу вам, що це не так мусить бути!

Зізі. А я яко жона кажу вам, що це так мусить бути!

Харко (*набик*). О, як у мене свербить рука, щоб розквасить їй дворянську пику так, щоб навіки одбити охоту джигунам полювать за нею!.. Краще втечу в дом! Не маю сили більш здержувати себе, вже обидві руки сверблять!.. (*Заскрипів зубами і пішов в дом, стуляючи кулаки*).

ЯВА IV.

Лукерія і Зізі.

Лукерка. Я ледве, пані, діждалася, доки він піде звідци, щоб віддати вам цидулочку, самі знаєте від кого.

Зізі. Ах, давай, давай мерщій! (*Читає цидулочку*).

Лукерка (*набик*). Певно до смаку цидулочка.

Зізі. Ах, Лукерко! Як тут чарівно написано. Та яка пахуча цидулочка... Ось понюхай. (*Дає їй нюхати*). Яка чарівна в кожному слові... Зоставайся тут, а я піду напишу відповідь. (*Співає і танцює*).

О, чаде чарівний,

Чад залицяння,

О, мрії яскраві

Палкого кохання!..

Що в світі любіше

Над зоряні ночі,

Що в світі ясніше

Над милого очі?..

Жду тебе, нічко,
Принадна красою,
Вчаруй мое серце
Як квітку россою...

О, чаде чарівний,

Чад залицяння і т. д. (*пішла в дом*).

Лукерка. Здається, вона тепер в мрійнім настрою... Щаслива!..

ЯВА V.

Закрутько, Тиміш і Лукерка.

Лукерка. Ну, паничу, гарного ви вибрали посланця.

Закрутько-Одвертинський. Я не наважився послати когонебудь з наших слуг... Але, люба дівчино, я у тебе в боргу за твої послуги. (*Шука в кишені грошей*).

Лукерка. Не треба, паничу, не турбуйтеся; я usługую вам через те, що ви того варті і я почуваю до вас великовшанування.

Закрутько-Одвертинський (*дає їй гроші*). А я тобі все ж таки винен.

Тиміш (*Лукерці*). Чуеш, люба дівчино, так як ти йдеш за мене заміж, то віддай гроші мені, я їх прикладу до своїх.

Лукерка. Опісля візьмеш, за одним заходом з поцілунком.

Тиміш. Коли ж то буде?

Лукерка. Не хапайся. Тихше їдь, дальше будеш.

Закрутько-Одвертинський. Передала ти мою цидулочку пані?

Лукерка. Ще б ні. Вона пішла писати відповідь.

Закрутько-Одвертинський. Чи не можна б мені побачитись з нею?

Лукерка. Ідіть за мною. Пана-хазяїна нема дома, та вона з ним і не геть-то панькається; головне діло батьки, аби з ними схитрувать, а більш нема кого страхатись.

Закрутько-Одвертинський. Ну, ходім. (Пішли).

Тиміш (сам). От матері його хрін, яка у мене хитра буде жінка. Розуму у неї не тільки в голові, а і в кістках певно повно!

ЯВА VI.

Харко і Тиміш.

Харко (набик). Ага, осьдечки той парняга! От коли б він згодився переказать перед отцем та матір'ю те, чому ті ніяк не поймуть віри!..

Тиміш. Бодай вас, добродію! Виходить, що ви великий плескун і ніяк не вдержите зубами того, що вам кажуть потай?

Харко. Як?

Тиміш. А так. Навіщо ви все переказали мужові і з ваших розказнів вийшов цілий шарварок? Гаразд, що я тепер знаю, який у вас язик і вже вдруге нічого вам не скажу.

Харко. Але слухай, мій любий.

Тиміш. Коли б ви не бовкали, я вам переказав би що зараз коїться; а тепер в нагороду за белькотання нічого не вивідаєте.

Харко. Як? А що коїться?

Тиміш. Нічого, нічого. Ось що значить плескати язиком як лопатою; нічого не провідаєте тепер, так таки нічогісінько!..

Харко. Але зупинись на хвилинку.

Тиміш. Що? Чортового батька.

Харко. Я тобі тільки одне слово...

Тиміш. Ні, годі. Ач думають, що дурня здибали... Я добре бачу ваші заміри...

Харко. Та зовсім же ні. Ось слухай бо.

Тиміш. А ні боже мій! Хочете, щоб розказав вам, як скубент дав Лукерці гроші, а вона повела його до пани? Ні, я не такий дурний.

Харко. Ну, будь ласка.

Тиміш. Ні, ні не піддобрюйтесь!

Харко. Я тобі дам...

Тиміш. Не, брат, не покуриш!.. (Пішов).

ЯВА VII.

Харко сам.

Харко. Одначе новина, про котру він обмовився, наведе знов на підозріння... Може зараз панич у мене в домі? О, це було б найкращим досвідченням в очах батька й матері. Але як їх захопить? Увійду я в дом—миндрус улизне, і вже щоб я не побачив там срамотнього, клятьбам моїм не поймуть віри, скажуть, що я марію. А як піду покличу сюди тестя та тещу, то як вернусь, чи застану ж тоді тут зальотника? Знов може вийти так, що я зостанусь у дурнях... Але спершу мушу упевнитись, чи там він ще? (Дивиться в замочну скважину). Тут! Нема більш сумніву, я сам його бачу. (Чутно спів). Ага, старі сюди йдуть! Сама хвортуна допомага мені висвідчить вчинки гадини-жінки і мов наумисне посила в свій час і потрібних суддів.

ЯВА VIII.

Обое Кочержинські входять.

Кочержинські (співають).

Що наші предки здавна звісні,
Це знає кожен з людей міських;
Скрізь прославляють навіть в піснях
Рід Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських!..

Харко. Ви не хотіли мені повірити і вашу дочку виправдили; а тепер я можу вам показати, як вона мене шанує; дякуючи господеві, мое страмовисько так тепер очевидне, що більш нема місця задля сумніву.

Кочержинський. Як! Ви все про те саме?

Харко. Еге ж, про те; і ніколи я не мав на те більш доказів, як ось зараз.

Кочержинська. Знов починаєте заморочувати нам голови?

Харко. А з моєю головою роблять ще гірше.

Кочержинський. І вам не обридло товкти одне і теж?

Харко. Мені обридло бути в дурнях.

Кочержинська. Невже ви не хочете зрекись ваших нікчемних вигадок?

Харко. Я хотів би зректись жінки, котра мене порочить!

Кочержинська. Боже мій! Та чи навчитесь ви хоч говорити, зятю?

Кочержинський. Сто чортів в лисину! Будьте обережні в виразах.

Харко. Мені тепер не до обережних виразів!

Кочержинська. Пам'ятайте, що ви одружились з дворянською дочкою.

Харко. О, пам'ятаю, всіма жилами і всією моєю істотою пам'ятаю і буду вік пам'ятати!

Кочержинський. А коли пам'ятаєте, то наважайтесь гомоніть про неї з більшим поваженням.

Харко. Чи не за те, що вона наважається обіходитись зі мною як найнегідніш? Як? Від того, що вона дворянська дочка, то вона мусить мати волю робить зо мною все, що їй забагнеться; а я щоб і рота не смів роззявлять?

Кочержинський. Але що ви можете проти неї сказати? Хіба не бачили сьогодні вранці, що вона нехтувала, навіть, знайомістю з тим паничем, на котрого ви нам скаржились?

Харко. Ну, а що ви скажете, як я вам зараз покажу, що той панич у неї?

Кочержинська (з *ляком*). У неї?

Харко. Так, у неї, у моїм дому!

Кочержинська. Якщо так, що я роздряпаю собі всю твар і попелу насиплю на тім'я!..

Кочержинський. Так. Честь роду Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських нам дорожче всього; і якщо ви кажете правду, то ми одречемось від неї, дунемо і плюнемо на неї і дамо вам дозвіл вимістити на ній свій гнів!.. Ось які ми!..

Харко. Ну, то ходімте за мною.

Кочержинська. О, славний роде Грище-Прище-Трище-Хомутинських, невже дочка наша тебе заплямила?

Кочержинський. Але глядіть, зятю, щоб не вийшло так як уранці.

Харко. Та ось ви зараз упевнитесь. (*Показується Закрутько-Одвертинський, котрий виходить заразом з Зізкою*). Що, збрехав я?

ЯВА ІХ.

Зізі, Закрутько, Лукерка і останні.

Зізі. Прощайте! Тепер нам треба остерегатись ще більш.

Закрутько-Одвертинський. Просю вас побачитись зо мною сьогодні уночі.

Зізі. Постараюсь. (*Закрутько цілує Зізі руку*).

Харко (*Кочержинським*). Підійдемо тихенько ззаду, щоб нас не побачили.

Лукерка (*до Зізі*). Пані! все пропало!.. Он ваші папа й мама і пан-хазяїн.

Закрутько-Одвертинський. Нас як сіткою накрили!

Зізі (*тихо*). Не показуйте виду і надійтесь на мене... (*Грізно до Закрутьки*). Як ви смієте так робить після ранішнього випадку? Так-то ви ховаєте ваші заміри? Мені кажуть, що ви в мені закохані і наважаєтесь добитись від мене спочуття; я вирекаю вам на те свій гнів і категорично висловлююсь з вами при всіх; ви вселюдно відрекаєтесь від того і даєте мені слово, що ніколи не думали зневажати мене; і не дивлячись на все це, в той же день набираєтесь відваги прийти до мене з візитом, кажете мені про ваше закохання і розказуєте якісь дурощі, щоб вимогти у мене відповідь на ваше базікання? Хіба я така особа, котра принадна зламати обіт, даний мужові і відсахнутись від добродіяльності, вплеканої мені родиною? Коли б мій отець це знав, він провчив би вас за таку витівку! Але як порядна особа, я не вхвалила скандалів, і отцеві нічого не скажу. (*Робе знак Лукерці принести ломаку*). Тільки я вам покажу, що хоча я і дама ніжного тону, але у мене вистачить завзятости відплатити за зневагу самій. Вчинок ваш не личить дворянинові, і я почастию вас також по-дворянські. (*Бере у Лукерки ломаку і замахнулася на Закрутьку, котрий ухиляється так, що побої попадають на Харка*).

Закрутько. Одвертинський (кричить, ніби його вдарили). Ай-ай ай! Змилюйтесь!.. До суду, до віку не буду...

ЯВА Х.

Всі виходять наперед.

Лукерка. Гарненько його, пані, гарненько. Знайте, паничу, з ким маєте діло. (Закрутько пішов).

Зізі (притворно-здивовано). Ах, папочка, це ви?

Кочержинський. Так, донюрочко моя. Розумом і завзятістю ти з'являєшся достойним паростком роду Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинських. Підійди до мене, дай я тебе обійму.

Кочержинська. Ти вплела розкішну квітку в вінок нашого славетного роду. Обійми й мене, моя Зізію! Ох, я плачу від радощів!.. Я певна, що від твого вчинку радісно стрепенуться в домовинах кості Грище-Прище-Трище-Хомутильських.

Кочержинський. Зятю, як ви повинні радіти! Скільки погорди вам в цім випадку! Ви дійсно мали повід стурбуватись, але ваше підозріння розвіялось, як марево від подиху вітра.

Кочержинська. Найщасливіший ви чоловік в світі, зятю.

Лукерка. Ваша дружина задля вас надто велика пиха, ви повинні цілувати її слід.

Харко (набик). От так в'юн-баба!

Кочержинський. Та що це з вами, зятю? Чом ви не дякуєте вашу голубоньку за безкраю прихильність до вас?

Зізі. Ні, ні, папочко, цього я не хочу. Він мені і капиночки не мусить бути вдячним за те, що він бачив; все це я роблю задля себе самої. (Іде).

Кочержинський. Куди ж ти йдеш, дитиночко?

Зізі. Я йду, щоб не слухать його компліментів. (Пішла).

Лукерка (Харкові). На таку жону вам належить молитись, пане-хазяїне, а ви не вмієте з нею обіходитись. (Пішла).

Харко (набик). От так архибестія!

ЯВА ХІ.

Кочержинські і Харко.

Кочержинський. Бадьоріться, зятю! Це невеликий відгомін ранішнього випадку, але це минеться, як ви біля неї поворкочете... Прощайте! Тепер вже вам нічого турбуватись. Ідіть, промеж себе миріться, півником біля коханки отак підбочіться, та щільненько одне до другого притуліться!.. Ех!.. (Щіпа його).

Кочержинська. Ви повинні зауважити, що донюрочка наша вихована в добродійних напрямках і не звикла, щоб її брали на підзір... Прощавайте!.. Я дуже рада, що все втихомирилось. Підіть до неї та поцілуйте ручку, та припадіть навколішки, та... Невже вас і цьому ще треба вчить?

Кочержинський. О, юність, юність! Веселись доки цвітеш!.. (Наспівує). „Пчілка золотенька, чого ти жужиш?..“ (Пішли).

ЯВА ХІІ.

Харко (сам). Я нічого не сказав, через те, що з того нічого й не вийшло б. Мої невдачі просто нечувані! Дивуюсь і своєму нещастю і хитро-мудрим викруткам моєї в'юнкої бестії жінки, котра вміє завжди вийти сухою з води і все звернуть на мене. Та невже ж я назавжди підлягатиму її владі? Невже завжди все складатиметься проти мене, і мені не вдасться покарати оту безсоромливу зрадницю?..

Боже! Помози мені, благаю,
У моїм замірі,
Тестя й тещу переконають,
Щоб поняли віри:
Що їх дочка мене морочить,
І їм сліпить очі!..
Буду возжигать лямпадку.
Щодня і щоночі.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Там же. Ніч.

ЯВА I.

Закрутько-Одвертинський і Тиміш.

Закрутько-Одвертинський.

Тай темно ж нівроку,
Мов навколо тин.

Тиміш.

Хоч стрільни у око,
Матері його хрін!

Закрутько-Одвертинський.

Щоб нам не спізнитись,
Через цю темноту.

Тиміш.

Оце відьми певно
Завдають роботу!..

Обоє.

Годі, я не згоден
Так далі блукать,
Либонь, краще зробим,
Як почнем гукать?

Закрутько-Одвертинський.

Хоч би зірка в небі
Засяла маненька.

Тиміш.

Коли б не оті, що...

(Показує на голові різки пальцями).

Засяла б давненько...

Закрутько-Одвертинський.

Через що ж не сяє,
Як тобі здається?

Тиміш.

Та кажу ж, що негідь
Над нами сміється.

Обоє.

Годі, я незгоден і т. д.

Тиміш.

А спробуем гукнуть,
То в шию накладуть.
По первое число!..

Закрутько-Одвертинський.

Немов нас занесло
В чарівний ліс!..
Куди ж направить путь?

Тиміш.

Коли б хоч не уткнуть
В гидку багнюку ніс!..

Обоє.

Годі, я не згоден і т. д.

Закрутько-Одвертинський (*тихо*). Пу-гу,
пу-гу! (*Прислухається*). Стривай, я чую балачку.

ЯВА II.

Зізі і Лукерка крадуться з дому.

Зізі. Лукерко!

Лукерка. Га?

Зізі. Зостав двері трішки відхиленими.

Лукерка. Я так і зробила. (*Ніч темна. Актори одне другого шукають*).

Закрутько-Одвертинський (*Тимошеві*). Це вони. Тс...

Зізі. Тс...

Лукерка. Тс...

Закрутько-Одвертинський (вважає Лукерку за Зізі). Пані!

Зізі (Тимошеві, котрого вважає за Закрутьку). Як?

Тиміш (Зізі). Лукерко!

Закрутько-Одвертинський (Лукерці). Шановна пані, який я радий!

Лукерка. Я ще панна!..

Тиміш (Зізі). Лукерко, моя кохана Лукерко!

Лукерка (Закрутькові). Тихше бо, паничу!..

Зізі (Тимошеві). Це ти, Тимоше? Геть!..

Закрутько-Одвертинський. Це ти, Лукерко?

Лукерка. Та я ж!..

Тиміш. То це ви, пані?

Зізі. Не підходить!..

Лукерка (Закрутькові). Ви переплутали, паничу!

Тиміш. Ніч така темна, що й кошачого ока не побачиш!..

Зізі (до Закрутьки). Де ви, мосьє Поль?

Закрутько-Одвертинський. Я тут, моя кохана! (Підходить до неї).

Зізі. Мій муж хропе аж вікна брелять, і я скористалась маненькою добою, щоб побесідувати з вами.

Закрутько-Одвертинський. Пошукаймо місця, щоб нам де присісти.

Лукерка. Найбезпечніш за куці.

Зізі. Ні, сядьмо ось тут. (Сідають на лавці під деревом).

ЯВА III.

Харко в халаті, виходе тихо з дому.

Харко (набік). Я чув, як жінка зійшла по східцях і тепер крадькома слідкую за нею. Куди ж вона поділась? Невже майнула з подвір'я?

Тиміш (шукаючи Лукерку, натикається на Харка). Та де ж ти, Лукерко? А, осьдечки!.. Ну, ловко ми заморочили твого пана-хазяїна; ейбогу, це ще смішніш, як випадок з ломакою, про котрий ти мені розказувала. Твоя хазяйка сказала, що хазяїн хропе на всі

заставки; а того й не зна, що доки він спить, вона тут з паничем. Цікаво б довідатись, що йому тепер сниться. От так потіха! І з чого йому забагнулося ревнувати жінку та вимагати, щоб вона належала йому одному? От нахабство! Панич робе йому надто велику честь. Чого ж ти все мовчиш, Лукерко, га? Ходім за ними і дай мені твою рученьку поцілувати. Я ні одній дівчині не цілував ще рук, а тобі, ідять його мухи з комарами, поцілую!.. (Цілує). Ох, як же солодко! Та як гарно пахнуть чимсь!.. (Харко відпиха його). Що з тобою? Ну й штовхнула!.. Еге-ге, у тебе ручка легенька!..

Харко. Хто тут?

Тиміш (набік). Хто це?.. (Втікає). Ніхто!..

Харко. Він втік і лишив мене з новою звісткою про зраду моєї жінки — лиходійки!.. Треба негайно покликати батьків та скористатись цим випадком, щоб розвестись з всесвітньою брехухою!.. Гей, Семене, Сенько!..

ЯВА IV.

Всі ті ж, Сенька заспаний, у вікні.

Сенька (з вікна). Зараз, пане-хазяїне!

Харко. Іди яко мога швидш сюди!

Сенька (скаче в вікно). Швидше і не можна.

Харко. Ти тут?

Сенька. Тут, пане-хазяїне. (Ідуть один проти одного і розминаються. Сенька позіхає і засинає).

Харко. Тихше. Кажі не голосно. Слухай, іди до старих і скажи їм, що я дуже прохаю їх пройти сюди зараз. Чуєш? Семене! Сенько!

Сенька (розбуркується). Та чого бо? Ось зараз...

Харко. Та де ти, чортяка б тебе прогинула!..

Сенька. Не проглине — подавиться.

Харко. Ну, ну, базікай. Де ти?

Сенька. Тут.

Харко. Чого ж, скажений, неначе втікаєш від мене? (Іде до Сеньки і знов розминається з ним). Я тобі

кажу, щоб ти йшов до мого тестя і тещі і сказав їм, що я благаю їх неодмінно прийти сюди. Чуєш-бо? Відповідай. Сенько! Семен!

Сенька (*просинається*). Ось зараз, пане-хазяїне!

Харко. Ага, ти онде! Іди сюди!.. (*Стовкнулись і обоє попадали*). Ах ти, мошелник проклятий! Він мене скалічив! Та це ти? Іди сюди, я тобі мордяку розквасю! Ти, либонь, втікаєш від мене?

Сенька. Авжеж!

Харко. Чи ти підійдеш до мене?

Сенька. Я боюсь!..

Харко. Іди, кажу тобі.

Сенька. Еге, а ви вхопите за возлюбіє?..

Харко. Та ні, ні. Кажу тобі: іди сюди. (*Бере Сеньку за руку*). Ну, твоє щастя, що ти мені тепер потрібний. Іди зараз до мого тестя і тещі і попрохай їх прийти сюди, яко мога швидш; скажи, по надто цікавому ділові; якщо вони ворожать, або грають у дурня чи у воза, вихопи з рук карти і втікай; вони поженуться за тобою і будуть тут... Кажи їм, що це діло невідкладне і нехай ідуть в чім будуть. Розумієш?

Сенька. Розумію, пане-хазяїне!

Харко. Іди ж і швидше вертайся. (*Набік*). А я піду в дом і ждатиму... Та тут хтось розмовля. Чи не жінка? Треба послухать. (*Стає біля дверей*).

ЯВА V.

Зізі (*до Закрутька*). Тепер прощайте, пора розрізнитись.

Закрутько-Одвертинський. Як? Так скоро?

Зізі. Ми вдоволь наговорились.

Закрутько-Одвертинський. Ах, пані, та чи можу ж я вдоволь натішитись любою розмовою з вами за такий невеличкий час? Мало дня й ночі, щоб переказать вам все, що почуває моя душа; я ще не висловив і сотої частини моїх зачарованих мрій!..

Харко. Ач, як солодко воркоче!..

Зізі. В другий раз поговорим більше!..

Закрутько-Одвертинський. Як ви вражаєте

мое серце, хапаючись розлученням і з якою печаллю я тепер застаюсь.

Зізі. Ми знайдемо спосіб ще побачитись.

Закрутько-Одвертинський. О, коли б швидш! Але я міркую об тім, що йдучи від мене, ви йдете до вашого мужа і це убиває мене; привелеї мужів це щось надто вразливе задля коханця, котрий кохає, кохає без міри!..

Зізі. Невіть з чого ви турбуєтесь: хіба ви думаете, що кожного мужа можна кохать? Інша панна виходить заміж через покірність і звикле послухання до родини; а родина важить більш на достатки та багатство зятя; то з таким подружжям так і поводяться і не мізкують про збільшення до нього пошаноби.

Харко (*набік*). Отака нам ціна!

Закрутько-Одвертинський. Вас одружили з людиною малостоющою такої краси; сполучення такої особи як ви, з таким, вибачайте, хамом як він, надто дивовижне!..

Харко (*набік*). Бач, як дворянчики нас трактують!..

Закрутько-Одвертинський. Ви, звичайно заслуговуєте іншої участі, і небо сотворило вас не задля того, щоб бути дружиною простолюдина.

Харко. О, коли б небові забагнулось перетворить її в твою жінку, якої б ти тоді заспівав? Вже наслухався вдоволь, піду. (*Входить в дом і замикає двері з середини*).

ЯВА VI.

Лукерка. Пані, коли хочете виляють вашого чоловіка, то похопітесь, доки ще не пізно.

Закрутько-Одвертинський. Яка ти зла, Лукерко!

Лукерка. О, коли б на мене, я б йому!..

Зізі (*Закрутькові*). Пора нам розрізнитись.

Закрутько-Одвертинський. Нічого робить, мушу скоритись вашому велінню. Але благаю вас, хоч ласкаве словечко на прощання.

Зізі. О, mon ange! Adieu!.. (*Закрутько цілує її руку*).

Тиміш. А де ти, Лукерко, давай і ми з тобою попрощаємось.

Лукерка. Іди, іди собі. Можна і здалеку попрощатись (*Закрутько і Тиміш пішли*).

ЯВА VII.

Зізі.

Зізі (*до Лукерки*). Увійдемо ж потихеньку.

Лукерка. Двері замкнені!..

Зізі. У мене є ключ.

Лукерка. То одмикайте ж потихеньку.

Зізі. Там засунуто з середини. Що робить?

Лукерка. Гукніть до наймита, котрий там спить.

Зізі. Сенько! Семене!.. Сеня!..

ЯВА VIII.

Харко.

Харко (*у вікні*). Семене! Сеня! А, нарешті ви таки попались, пані-дружино! В той час, як я сплю, ви йдете на прохолоду! Дуже приємно, я радий бачить вас не в домі в таку добу...

Зізі. Що ж тут такого? Невже ж то такий преступний вчинок прохолодитись уночі?

Харко. Так, так. Воно як раз і підхожа доба прохолоджуватись!.. А не погрітись часом ви хотіли, пані-мошелнице? Знаємо ваші витівки. Чули вашу цяцьковану розмову з миндрусом; дякую вам за те, як ви обойко мене вихваляли. Тепер я тішусь тим, що можу в кінці кінців помститись і що ваш папочка і ваша мамочка упевняться нарешті і в правдивості моїх скаргів і в вашім розпустві. Я послав за ними, і вони зараз сюди прибудуть.

Зізі (*набик*). Ой, лихо!

Лукерка (*набик*). Що ж це буде?

Харко. Ви, звичайно, не сподівались такого ляпаса? Ну, тепер я справою кермую, я тепер знищу

вашу пиху і виявлю вселюдно ваші хитрощі. До цього часу ви глузували над моїми скаргами, засліплювали очі папочці і мамочці і виховували ваші витівки. І чого б я не бачив, чого б не робив, ваші хитрощі завжди переважали все і ви зоставались правдивою, а я кругом винний; але на цей раз, слава господеві, все виясниться і ваша безсоромливість вбачна буде кожному.

Зізі. Ну, будь ласка, одімкніть двері.

Харко. Підождіть доки прийдуть ті, за ким я послав; я хочу, щоб вони застали вас на вулиці в таку добу, коли по ній вештаються бездомні та повії... Тим часом ви подлубайтесь в голівці, чи не намацаєте там нової викрутки, щоб випорснути; примадикуйте спосіб прикрити цей вчинок; знайдіть якунебудь хитру штучку, щоб заморочить людям памороки і виявитись неповинною; ну, якийнебудь особистий приклад задля нічної прохолоди, наприклад, подругу-породіллю, котрій ви ходили допомогти...

Зізі. Я нічого не хочу виховувать. Я не думаю ні захищатись, ні замовчувати про ті мої вчинки, котрі вам відомі.

Харко. Ага, через те, що вже добре бачите, що вам всі шляхи одрізані, і що на цей раз вам не можна вишукать ніяких захистів, котрі я всі одкину одним рухом?

Зізі. Мушу признатись, я винна, і ви маєте повід бути незадоволеним. Тільки я вас прошу, пожалійте мене, не підводьте під гнів папочки і мамочки і відчиніть мені двері.

Харко. Цілую ваші рученьки, моя люба втішнице!

Зізі. Будьте ж ласкаві, мій любий мужу, моя щира дружинонько!

Харко. Неначе соловейко в саду защебетав!..

Зізі. Я вас благаю!

Харко. Тепер я задля вас щирая дружинонько? Попались ви, як миша в пастку. Дуже радий цьому; а то вам ніколи і в голову не приходило говорити мені такі закохані та люблязні речі.

Зізі. Ну, слухайте! Обіцяю ніколи більш не робити вам ніяких прикrostів, і...

Харко. Все це нікчемна балаканина. Я не хочу занехаювати цього випадку, хочу, щоб кожен упевнився в вашім зразковім поведженні.

Зізі. Ну, будьте ласкаві, дайте мені промовить... Хоч вислухайте мене.

Харко. Гаразд. Що ви маєте промовить?

Зізі. Я дійсно винна, признаюсь вам ще раз, і ваш гнів правдивий; я дійсно скористалась добою, коли ви спали і вийшла на побачення з людиною, про котру ви кажете. Але за цей мій перший вільний ступінь ви не повинні мене винуватити, по моїй молодості; це залицяння особи, котра ще не бачила світу і тільки що ввійде в нього, ця вольність під владу котрої підпадаєш без лихих задум — наспражки не має в собі нічого розпутнього...

Харко. Ага, ви так на це дивитесь, але воно вимагає довір'я.

Зізі. Я зовсім не силкуюсь відхилити правду, я не кажу, що неповинна проти вас; я тільки прошу пробачення за вчинену вам уразу, прошу забути про неї і захистити мене від неприємности вислухувати докори папочки і мамочки. Коли ви щиродушно прихилитесь до мого благання, то ця ваша пошанність, ця ваша добрість переродить мене зовсім; вона глибоко захопить моє серце і виховає в ньому те почуття до вас, котрого не могли вpleкати ні родинна влада, ні шлюбний вінець. Вона переможе зректись всіх залицяннів і прив'язатись всією душею тільки до вас. Я запевняю вас моїм словом, що в майбутті ви матимете в мені найкращу жону, і що я буду виявляти вам стільки закохання, стільки пошани, що ви будете цілком задоволені.

Харко. О, крокодиле, лебезуючий перед жертвою, щоб її проковтнути!

Зізі. Ну, благаю вас, зробіть мені цю ласку!

Харко. Нізащо. Я неблаганний!

Зізі. Будьте великодушні!

Харко. Годі гадючити!

Зізі. Пошкодуйте мене!

Харко. А ні на макове зерно.

Зізі. Всім серцем закликаю вас!

Харко. Ні, ні, ні! Я хочу щоб всі зрозуміли, що ви є за цяця, щоб ваші вчинки всім були відомі.

Зізі. Ну, коли ви доводите мене до одчаю, то упреджаю вас, що женська особа в такім стані згідна на все, чуєте: на все! І я зроблю тепер щось таке, об чім ви будете шкодувати.

Харко. А ну-ну, що ви зробите, цікаво подивитись?

Зізі. Я уб'ю себе ось цим ножем!

Харко. Ого-го! І як ви чудесно зробите.

Зізі. Ну, не так то воно буде чудесно задля вас, як ви думаєте. Всім відомі наші непорозуміння і ваш повсякчасний гнів супроти мене. Коли мене знайдуть мертвою, всі будуть упевнені, що ви мене вбили, і мої папочка та мамочка не такі люди, щоб залишили цю смерть непокараною; вони будуть усліджувати вас по п'ятах всіма способами правосуддя і всією злістю свого ненавиддя. Ось як я на вас помщуся!

Харко. Нехай ваш папочка хоч і всі універсали поперевертає вверх ногами, нехай хоч і впірне в них з головою, я стоятиму на своєму!..

Зізі. Не перша я, котра зуміє скористатись такою помстою і не зупиняється перед власною смертю, щоб погубити тих, котрі мають жорстокість доводити нас до останньої зав'язки.

Харко. О, будьте ласкаві! Тепер часто вбивають себе, це тепер саме в моді.

Зізі. Будьте певні; і коли ви й на далі маєте держатись уперто тієї ж одмови, коли ви не одімкнете мені дверей, то клянусь вам, що я зараз покажу, до чого може дійти рішинець особи, доведеної до краю!

Харко. Ви краще не полохайте мене.

Зізі. Ну, коли так, то ось що задовольнить нас обох і покаже чи шуткувала я. (*Робе рух ніби заколюється*). Ах!.. Всьому кінець!.. Дай боже, щоб за мою смерть помстились так, як я того бажаю і щоб на тих, котрі повинні в ній, звалилось всім тягарем возмездя, за їх жорстокість до мене... (*Падає*).

Харко (з ляком). О, чорта в печінку! Невже й справді вона така злюка, що вб'є себе задля того, щоб мене повісили? Треба взяти свічку та подивитись.

ЯВА IX.

Зізі (до Лукерки). Тс... Тихше, станемо з обох боків дверей. (В той час як Харко виходить з свічкою, Зізі і Лукерка входять в дом і замикають двері).

Харко (присвічує). Невже злість молодиці може дійти до цього? (Шукає скрізь). Нікого нема! Ну, я так і думав. Каналія втекла, бачучи, що нічого від мене не доб'ється — ні благанням, ні погрозою... Тим краще. Тепер її родина, як у себе на долоні, побачить її лихі витівки, (Хоче увійти в дом). Еге! Двері замкнені! Гей! Хто там? Одімкни боржій!..

ЯВА X.

Зізі і Лукерка в вікні.

Зізі. Як? Це ти? (Приспівує). „Відкіля це ти узявся, де ти й досі пропадав?“ Чи можливо ж вертатись до дому мало не вдосвіта? Хіба порядний муж так робить?

Лукерка. Як це чепурно, піти піячить на всю ніч і зоставить бідну молоду жінку саму дома?

Харко (розгублено). Як!.. Ви...

Зізі. Геть, геть, зраднику! Мені остогидло вислухувати твої лиховчинки; і я зараз же поскаржусь йому папочці і моїй мамочці.

Харко. Як! Ви ще смієте?..

ЯВА XI.

Кочержинські в нічній одежі і Сенька.

Сенька (підбіга до Харка). Ось ідуть! Старий так виспівували: „Грім побіди роздавайся“, а пані куйовдили волосся у папірці!..

Зізі (до старих). Ідть сюди швидш, ради бога! Захистіть мене від величезного нахабства мужа, у ко-

того від горілки та ревности так помутилось в голові, що він не зна ні того, що говорить, ні того, що робить; сп'яну сам послав за вами, щоб зробити вас свідками нечуваного його дуріння. Після того, як я прождала його цілу нічку, як ото співають (співа): „Цілу ніч я ждала-ждала“... Він перед світом приплентався і коли ви його послухаєте, нагородить вам Харків-макогоників, що він має проти мене страшні докази — ніби в той мент, як він слав, я потай пішла з дому і усякі такі нікчемниці.

Харко (набик). Ах ти ж проклятуша!

Лукерка. Ніби б то вони були дома, а ми виходили; і ніяк не можна вибити їм з голови оту дурість!..

Кочержинський. Як! що це означає?

Кочержинська. Яка наглість: посилає за нами, одриває од діла...

Харко. Та ніколи...

Зізі. Папочка! Я не можу більш з ним жити. Терпінню моему вже край!.. Він і зараз хоче наговорить вам цілу купу нечуваних, паскудних речей!..

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! Ви, зятю, безчесний чоловік!

Лукерка. Вони неможливо поводяться з бідною панею.

Харко. Та що ж це?

Кочержинський. Замовчіть! Ви повинні вмерти від сорому!

Харко. Дайте мені сказати два слова.

Зізі. Ви тільки послухайте його, він вам набелькоче.

Харко (набик). Я, мабуть, стеряюся!.. (Хапає себе за голову).

Лукерка. Вони такі п'яні, що ледве на ногах встоять!..

Харко. Пане тестю, закликаю вас.

Кочержинський. Геть, від вас дхне сивухою!..

Харко. Пані тещо, я вас прошу...

Кочержинська. Фі! Не підходьте до мене, ваш подих отруїв повітря навкруги!.. (Затикає ніс).

Харко (до Кочержинського). Дозвольте вам.

Кочержинський. Одійдіть, не дихайте на мене!..
Харко (до Кочержинської). Благаю вас, дозвольте...
Кочержинська. Ой-ой! Дхне, як від винниці!..
Кажіть здалеку...

Харко. Гаразд, я буду промовлять здалеку. Кленусь вам всім, що є святого, що я ввесь час був дома, а вона виходила...

Зізі. Чуєте, чуєте! Хіба я вас не упереджала?

Харко. Ну, ей же, ей!..

Кочержинський. Перестаньте, ви глазуєте над людьми! Ідіть сюди, донюрочко, ідіть до нас.

Харко. Кленусь богом, що я був дома, що...

Кочержинський. Годі, годі! Безумство ваше надалі нестерпуче...

Харко. Та щоб я провалився на цім місцеві, коли...

Кочержинський. Перестаньте дурити нам голови, просіть у вашої жони пробачення.

Харко. Мені! Прохать пробачення?

Кочержинський. Так, прохать пробачення і зараз же.

Харко. Як!.. Я?

Кочержинський. О, сто чортів в лисину! Я вашу упертість зломлю; я вам покажу як шуткувать з Андрієм-Север'яном-Селуяном Мурчак-Бурчак-Стирчак-Кочержинським... (Набік). Шкода, що я не взяв шаблі!..

Харко. О, Харку, Харку!..

ЯВА XII.

Зізі, Лукерка виходять з дому.

Кочержинський. Ідіть сюди, моя дитиночко, ваш муж попрохає у вас пробачення.

Зізі. Щоб я простила йому все, що він мені наговорив? Ні, ні, папочко, на це я не можу згодитись. Я прошу вас взяти мене від мужа, з котрим я не можу більш жити.

Кочержинський. Донечко, таке розпарування не обіходиться без великого скандалу, і ви повинні по-

казать себе розумнішою від нього і потерпіть ще на цей раз.

Зізі. Та як же терпіть після таких урекань? Ні, папочко, я не можу з цим погодитись.

Кочержинський. Треба, донечко. (Грізно). Я вам велю.

Кочержинська. Ми вам, доню, велимо!

Зізі. Це примушує мене мовчати, я вашій волі скоряюсь.

Лукерка. Боже, яка кротість!

Зізі. Тяжко забувають такі урази, але чого б то не варто було, мушу вашій владі скоритись.

Лукерка. Бідненька овечка!

Кочержинський (Зізі). Підійдіть ближче!

Зізі. Все це не до чого не поведе, ви побачите, що завтра ж знов почнеться теж саме..

Кочержинський. Ну, ми ще подивимось. (Харкові). Ідіть, ставайте навколішки.

Харко. Навколішки?

Кочержинський. А так, навколішки і зараз же.

Харко (стає навколішки з свічкою в руці). О, небеса! (До Кочержинського). Що ж мені казать?

Кочержинський. Шановні пані, прошу мені пробачити.

Харко. Шановна пані, прошу мені пробачити.

Кочержинський. Мою дурість, котру я вчинив...

Харко. Мою дурість, котру я вчинив... (Набік). Що оженився на вас...

Кочержинський. Сього, ниже писаного... Ні, цього не треба! Промовляйте. І даю обіцянку вам в майбутті поводитись краще.

Харко. І даю обіцянку вам в Мальбруті...

Кочержинський (поправля). В майбутті...

Зізі. Годі, папочко! (Одходить і ніби плаче).

Кочержинський. Ну, глядіть же. Знайте, що ми востанне терпимо ваше нахабство.

Кочержинська. Коли почнете знов дурити, то ми дозволимо донечці нашій зробити вам те, що славнозвісна Горпеля Грище-Прище-Трище-Хомутинська зробила...

Кочержинський. Світає вже. Діло уладанли, і
пора по хатах. Прикличте, зятю, розум на поміч. (До
жінки). Ходім, старенька, спочивать. (Пішли. Зізі і
Лукерка пішли в дом).

Харко (по павзі).

Бачу, що моєму горю
Вже не допомогти,
Певно до кінця прийдеться
Лямку цю тягти.

Як маю вік коротати
З жінкою такою,
Чи не краще шугнуть в воду
З мосту головою?..

КІНЕЦЬ.

ПРИМІТКИ ТА ДОДАТКИ

I

СУПРОТИВНІ ТЕЧІЇ.

Цю п'єсу М. Кропивницький закінчив, як за це свідчить цензурний рукопис (ЦБРДр. 49781, далі — О), 15 грудня 1900 р. в Києві; 27.XII рукопис потрапив до цензури, а 28.III дістав уже дозвіл. Подаючи до цензури III том свого „Збірника“, письменник переглянув цю п'єсу й повносив до неї численні, здебільшого дрібні виправки. Основний матеріал п'єси, суто описової, з благонадійним розв'язком, де виступає з резонерською промовою, картаючи сільську темряву, панна, що до неї мала якесь відношення Надежда, — лишився без змін.

Стор. 6. О. — Прізвища: „Квасолиха“ — нема.

„ 7. О. — „кругом“, „тетраді“.

„ О. — Замість: „Чого ж ти мовчиш?“ — „Чого ж ти голу звисив?“.

Стор. 8. О. — „Що воно йде?“

„ 9. О. — „Бо завелись вже у нас...“

„ О. — „Де ж вони ті, що капість коять?“

„ О. — Замість: „Уперше... тебе?“ — „Де, спитай ти мене а я тебе?“

Стор. 10. О. — Замість: „Вже що що... до того“ — „Бува, бува“.

„ Ремарки: „підморгує“ — нема.

„ О. — Після: „з розумом?“ — „Я уперше чую“.

„ О. — Ремарок: „жахається“, „щурить очі“ — нема.

„ О. — Замість: „Що я бачив... це“ — „Та годі вже“.

„ О. — Замість: „Ой, ой, ой... кажу ж що“... — „А тобі б хотілось, щоб це був жарт?“

О. — „Замість: Ой, ой.. знав“ — „Ну годі тобі“.

Стор. 11. О. — „Замість: „Белькотун... варняка!“ — „Ну, у мене інша думка про це“.

О. — Замість: „Ще ж... тобі!“ — „Ну вже уговтався? Годі пустословити“.

О. — „...прийшов до мене у млин...“

О. — „полохати та дивувати“.

О. — Замість: „Ні, ти таки, мабуть п'яний?“ — „Я?“.
О. — Слів: „Там ми... розбалакаємось“ — нема.
О. — Замість: „Ні, не розбалакаємось... розмовляти“ —
„У будень я до шиньку не ходю... та й об чім нам далі розмовляти?“
О. — „...у гурті до церкви на обідню“.

Стор. 12. О. — „... і всі наші селяни, що вчилися у якоїсь баби чи діда, я кажу...“

О. — „Тільки ті молитви, яких ви вмієте і всі наші селяни, здебільшого поперекручені...“

О. — „... поперечувала, а парубки чогось соромляться“.

Стор. 13. О. — Замість: „Та ти вже... премудра“ — „А може в книзі зроблено помилку?“

Надежда. Ви вже беретесь про те міркувати, про що годилося б сидіти затуливши рота.

Гаврило. Овва! Як бачу, ти мудра!“

О. — Перед: „Як і Василь Дудай...“ — „То він дурощі плете...“.

О. — Після: „...не дурітиме“ — „Надежда, як раз!“

О. — Замість: „а вам скортіло... п'яною?“ — „куди запирають божевільних, а вам скортіло його оженили. Може й знайдеться яка; хіба мало нашу сестру силою віддають? А що вже по своїй волі, то навряд, чи згодиться котра?“

О. — Замість: „Гарна... п'яницю?“ — „Ви про те, дядьку, не турбуйтеся“.

Стор. 14. О. — Слів: „Ви певно... Помилились“ — нема.

О. — Слів: „О, я певна, що більш з себе!“ — нема.

О. — Останньої у цій яві репліки Андрія нема.

„ 15. О. — Замість: „Ніколи... Раніш я...“ — „Я завжди свій хліб їв; тільки тиждень і побув у вашій хаті, а то все був у наймах“.

Стор. 16. О. — „...та пару випустків купить. А оце зараз зустрівся мені прикащик та й питає: „що, купив вже бичків, давай їх в якійсь на зимівлю?“ — „За які, кажу, гроші, я їх купив би?“ — „Тадже ж, каже, вітчим твій забрав гроші, ще на тім тижневі. Прийшов у якономію і сказав, що ти заслав і послав його забрати гроші“. Я й справді був заслав і день пролежав під повіткою, от отчим тим і скористувався“.

О. — „...ти страсотерпещь, мученик“.

О. — „Та, по правді сказати я, ніби...“

Стор. 17. О. — Слів: „Я чув... проса“ — нема.

О. — „...латок та продухвин“.

„ 18. О. — Слів: „Скільки... пропивав“ — нема.

О. — Перед: „А піду я...“ — „Та чули ж. Тиміш ще й

бити хотів Ло гвина отут, у нашій хаті, та я вирвав у нього палицю

О. — „Який нечесний“.

О. — Слів: „Не хороший? Звір то, а не чоловік!“ — нема.

О. — Слів: „А може, таки шонебудь і видивить?“ — „І не розберу ...подурнішав“ — нема.

Стор. 19. О. — Замість: „Ні, не кажи так, голубко!.. Гордий“ — „Він“.

О. — Слів: „Чи ти це правду кажеш?“ — „певно божевілля!“ „збожеволів“ — нема.

О. — Слів: „Надежда (сміється). Невже? Чуєш“ — „Певно збожевілів“ — нема.

Стор. 20. О. — Після: „...такі є!“ — „Не бачила, питаю?“

О. — Замість: „Чи знаєш, що... матері щоночі“ — „Ото батько твій змалку балував Демида, навіть і горілку заставляв його пити, ні до якої роботи не пригоняв, отже правда?“

Василина. Та це то правда. Ну, а через що ж хоч би й матері...“

О. — Замість: „А що наші мати хоріють... то й п'ють!“ — „Мати якось спересердя сказали їм: „Пропиваєш ти, Хведоре, борошно і зерно. А що як, боронь боже, і справді знов будуть засухи та неурожаї?“ А батько і одмовили: „не бійся, началство не дасть помилувати християнській душі: годували вже як був голод, і знов годуватимуть“.

Стор. 22. О. — Слів: „Ну й чоловіки... Тьфу!“ — нема.

„ 23. О. — Слів: „Не турбуйтеся, і ми вас пошануємо“ та „Еге, вона цікава, дуже цікава!“ — нема.

Стор. 24. О. — Перед: „Здурів...“ — „Андрій. Хто ж це постеріг, кому це охота бовкати?“

О. — „От і вірте після цього в поговорку, що тільки, худа слава біжить, аж бачте і добра не лежить?“

Стор. 25. О. — Слів: „Пора б уже вам, тату“ — нема.

О. — Замість: „мені щось не хочеться“ — „я не вживаю“

О. — „А я вживаю!.. Доброго...“

О. — Ремарки: „Сміється“ — нема.

О. — Слів: „Було покійні пан, Харлак Лимонович“ — нема.

О. — Перед: „Чудак були...“ — „раз-у-раз по потилиці“.

Стор. 26. О. — „Тільки б домацатись, то здається, що уся...“
У цьому монолозі низка дрібних виправлень.

Стор. 28. О. — Слів: „Ов-ва, яка розу...“ — нема.

„ 29. О. — Ремарки: (набик) — нема.

О. — Слів: „Не книжки, так той...“ — нема.

О. — Слів: „Ач, яка, той“, „Либонь, таки вона не дура“ — нема.

Стор. 30. О. — „Шо Хвенька з компузом? Наплювать на те! А скажи, яка тепер дівка без компузу? Інша здається зовсім кокуратною, а гляди і виявиться, що проштрахилась. Я, братухо...“

О. — Слів: „ось у чім вся сила“ — нема.

Стор. 31. О. — „ще, як її матір, як вона мамкувала...“

„ 33. О. — Слів: „Та й довго як!“ — нема.

„ 34. О. — Після: „Кушали“ — „Ну і хорошо, што кушали, Пани себе прохарчать; а вас, реблятушки, нам жалко...“

Стор. 35. О. — Остання репліка VIII яви: „А що мені цікаво? Не мав я з ким у патьоки заходити, то зайду з тобою? Який розумний... Ов-ва!“

Стор. 40. О. — Ява кінчається на: „(Пішла)“.

О. — Слів: „От клятї відьми“ — нема.

„ 41. О. — „До вас Микишка з жінкою пішов“.

О. — „...відьми воду зменшають.“

Надежда. Неначе не бачать, що тепер воду вибирають з криниць...“

О. — „...то це гаразд.

Демид. 350 карбов. приданого“.

Стор. 42. О. — „Демиде, чого розп'явся там? Неси мершій горілку“.

О. — Замість: „Чому ж ні?.. і не доведеться...“ — „Посилкуюсь. Бачу я, що ви вже домізувались до того, що розумієте безпомилно, що грамота, це розумові очі, котрими чоловік почина вбачати й тямити те, до чого йому раніш було б байдужісінько.

Прохор. Ну ти й говориш. Мабуть, що воно так й є?

Надежда. Авжеж що так. Наприклад, от та бумажка, що ви держите в руці, чи ви знаєте, з чого вона зроблена?

Прохор. А з чого ж як не з бамаги?

Надежда. Як з бумаги? Це б то вона росте, чи що?

Прохор. А певно, що так?

Надежда. Ні, не так. Бумагу роблять з ганчірок, з соломи, з дерева. От як навчитесь грамоти, то тоді і вичитаєте, як її роблять.

Прохор. Ач, любопитно?

Надежда. Умітимете читати, то на що не глянете, як тільки воно вас зацікавить, зараз і вичитаєте з чого воно, від чого й до чого.. І не доведеться...“

Стор. 43. О. — „...для поправлення транзитної дороги...“

„ 46. О. — Замість: „Сп'яну варняка казнащо“ — „Втелюшилась дурниця в п'яну голову“.

Стор. 48. О. — Замість: „Гаспада театри приставляли“ —

„Надежда. Мене це зовсім не цікавить.

Микола. Да в деревні, конечно, деревенські любопитності, а в городе газетніе больше. А театри вас интересуют? І ваші бариня приставляли“.

О. — „Ето довольно скучно і неприятно“.

О. — „...ікри толстїї, апетитнії“.

Стор. 50. О. — „І вот вийшов парень Андрій, значить, з вилами. Ну і на што еті вила? і заговорил...“

Стор. 51. О. — „Логвин. Ов? Шо ж воно таке?“

Надежда. А таке, що театр та же школа, тільки не для таких, як Микола. Оці злакузовані люди, це є цілком ізкалічений народ, котрий почина науку не з азів, не з початку, а з кінця. Попаде у панські покої, одягне сертук та фрак і вже лічить себе не простим: перш всього псує і цурається, навіть соромиться своєї мови, а як навчиться читати книгу від такого ж лакузованого перевертня, тоді пиши пропало. Простого розуму позбудеться, а освіченого не досягне, і так йому вже в памороках скаламутиться, що він, мовляв, у трьох соснах заблудиться; нахапа чужосторонніх слів і всяких фраз і цілком стане схожий с попугаєм, хоч зараз садові його в клітку“.

Логвин. Хотів би я побувати у театрі?“

Стор. 56. О. — Слів: „Шукає чогось в скрині“, „Почніть знову тієї ж“, „Нема і в скрині. Де ж вона?“ — нема

Стор. 57. О. — Ремарки: „з жахом“ — нема.

О. — Слів: „Ось в чім річ“ — „Гаврило. Він може... верно“ — нема.

О. — Замість: „Що воду... шептять“ — „Це все правда, тільки неправда, що я щось шептала, бо не вмю нічого шептати“.

Стор. 59. О. — „а як не допоможе, то дев'ять після дев'яти допоможе“.

О. — „...так вона приуроджена; а якщо нема, то треба з нею розправитись!...“

Стор. 60. О. — Ремарок: „Здоровкається з нею“, „тремтить і плаче“, „з жахом“ — нема.

О. — Замість: „Я прохала... (Сміється)“ — „Надежда списувала сюди усякі пісні, котрі чула від народа, найпаче від старих людей; казки усякі, прислів'я ворожбу... об цім я її прохала. І ця її робота, чуті її не причинила лиха? Ах ви ж дикий народ“.

Стор. 61. О. — Замість: „Це, Хведере, вже з твого приводу?... в нашій слободі школу“ — „А ти, Хведере, і досі не схаменувся? Оглянися на себе: чим ти був і чим ти став? Хата твоя вже вали-

т'ся, двір стоїть без огорожі, повітки похилились, порозвалювались. Де твої достатки, де твоя худоба? В шиньку, все в шиньку!.. А все через твоє ледарство та через заздрість. Ти завжди зазирдав другим, завжди пестив одну думку, котра і довела тебе до знищення, до злиднів... Та думка була така: чи не можна б до своїх рук прибрати те, що другі гіркою невсипучою працею здобувають? До чого ти жінку свою довів щоденною бійкою?.. І очей не ховаєш? І цей звір чоловіком зветься!.. Але годі, не маю охоти більш докоряти тебе: ні користи з того, ні толку не буде... Не вперше я з тобою розмовляю і переконал[ась] вже, що ти з тих, котрим хоч кіл на голові теши... А я от краще поділюсь з тими, котрі ще не пішли по Хведоровій стежці, моєю радістю. Я вихлопотала у начальства розрішення відкрити у нашій селі школу".

О. — Ремарок: „(весело)", „(сміючись)" — нема.

Стор. 62. О. — Замість: „Та й... сідайте" — „Ну, кому не кортить, то сідайте. (Деякі сідають)".

О. — Замість: „Там, звісно... (Пішов)" — „А я хоч і, зостанусь. (Сіда)".

Стор. 63. О. — Ремарок: „цілує панну", „цілує панні руку" — нема.

О. — Замість: „Янгольська ви душа" — „радість без лиха і справді таки не бува".

II.

КОНОН БЛИСКАВИЧЕНКО.

Цю, недруковану ще досі, п'єсу подав М. Л. Кропивницький до цензури 10.III.1902 р. (Ркп ЦБРДр. 48909, далі — О). 4-го липня він мав на неї вже дозвіл, хоч чимало сторінок і було зикреслено. А втім ця редакція його не зовсім задовольнила, і 1.IX.1904 р. знову подав він цю ж таки п'єсу (Ркп ЦБРДр. 53460, далі — Д), додавши до неї окрему першу дію і переглянувши разом із тим уввесь текст од початку до кінця. Істотною зміною було те, що замість сільського дяка, що вибалакує про шахрайства попа, — аджеж саме ці сцени повикреслювала цензура — виведено, як шахраїв, старшину та писаря. Цим пішов письменник часто зуживаним уже і в ранніших своїх п'єсах шляхом. Проте не зважаючи на всі перероблення йому з п'єсою не пощастило: п'єса втратила свою суцільність і набула разом із тим ще більшої проти першої редакції розволіклості. Отже, подано вище п'єсу в першій її редакції.

Стор. 65. — „Комедія у 5-ти діях".

„ 66. — Замість: „Хома, дяк" — „Єрмолай Тихонович Витриніс, старшина. Хома Андреевич Свищ, волосний писар. Юрко Ревенко, товариш Кононів, агроном. Павло Бовкун, товариш Кононів, швець.

Андрій Іванович, городський столяр.
Марфа Денисовна, його жінка.
Городовий Антон Петрович.
Стьопка } городські поденні".
Мишка }

Стор. 67. Перша дія мала такий вигляд:
„На кону великий будинок, з широкими східцями, великими вікнами і скляними дверима. Обабіч дверей горять хвонарі, у вікнах багато світу."

Я в а І.

Мишка і Стьопка.

Мишка. А! Степан Іванович! Друг розлюбезний! Скільки лет, скільки зим не бачились! Я слухав, што ти все кутиш? Што ж, єто діло не погане... Єсть деньги — прокутив, нет денег — обойдётся!

Стьопка. Ну-да, чорта лисого „обойдётся"!

Мишка. В аудиторію путешествуєш?

Стьопка. А якого я там чорта забув?

Мишка. Ти, кажись, не в духах? Што не весел, нос повесив?

Стьопка. Коли б тобі таке в тельбухах, як мені... Я голодний, як собака!

Мишка. Ова! Хіба прокутивсь до копейки?

Стьопка. До денежки! Хоч всі кишені повивертай!

Мишка. Значить були копитали, да черті розхапали? З ким же ти їх порішив? З Манькою?

Стьопка. Була там і Манька, була і Хвенька... Чорт їх зна, відкіля вони і взялись?

Мишка. Одначе ж у тебе скільки день ішли зароботки в гавані, даже по трое цілкових в день! Диявол тебе не взяв, можеш мішки таскати без передишки цілими днями! Одна шия — хоч обіддя гни, не то што наш брат, шуплий! Так виходить, що розтриклята ростираця обголила парня в пень? Да, друг милий, ростираця — єто западня, но...

За час один веселля
Готов я жисть отдать!
Подайте водки і мамзелю,
А все, опроче — наплювать!

Стьопка. І як я опинився аж під залізним мостом: прокинувся вранці, зуб на зуб не попаду, трохи дуба не дав від дрижаків.

Мишка. Ех, коли б мені твоя сила, не таскав би я мішків! Ходім зараз на охоту, коли хочеш підживитись!

Стьопка. Страшнувато!

Мишка. Чого? Здоровий як ведмідь і страшнувато?

Стьопка. Упіймають!

Мишка. Так щож? Ну, нехай і впіймають!

Стьопка. Посадять!

Мишка. І отлично! Хіба ти не сидів?
Стьопка. Бог милував!
Мишка. Ну так надалі не помилує, не сьогодні - завтра сидітимеш! Ходім!
Стьопка. А як городовий наскочить?
Мишка. Вовка бояться — в ліс не ходити! Ну, ідеш?
Стьопка (подумав). „Сім бід — один одвід!“ Ходім!
Мишка. Коли б мені достать люю з мертвеця та зробить свічку, тоді можна он як діла совершати!.. (Пішли).

Я в а II.

Конон і Андрій Іванович виходять з аудиторії, за ними виходить багато народу, здебільшого у городській одежі — міщанській. Розіходяться на всі боки.

Конон. Так он які бувають люди, що, не дивлячись ні на які перегори, ні на які суперечки, ідуть сімою і твердою ходою до тієї мети, до котрої їх веде чиста їх душа. На таких людей, як доктор Гаас, треба молитись! Він розжеврів мої мрії, поняв всю мою душу полонням бажання, бажання непохибного — віддати свої знання і сили цілком на послугу нужденним.

Андрій Іванович. Допоможи вам боже в добрий час! А от, в кого на шні п'ятеро дітей малих та хвора жінка, чи є тому час хоч подумати про других?

Конон. Ах, як би мені хотілось вирятувати і вас з тяжких обставин! Давайте колинебудь, на гулянках, обміркуємо це діло всерйоз!

Андрій Іванович. Перебиваючись з хліба на квас, що ніяк краї до купи не збереш, яке тут обміркування? (Зідхає).

Конон. Та може ж і зберемо таки край! Ось, як вернусь під рідну батьківську стріху, та згуртую біля себе ширих співробітників, тоді і вас перетягну в село. Я певен, що там корисніш житиметься і легше дихатиметься.

Андрій Іванович. Мабуть, вже мені доведеться в городі й подихати! Куди я перекочую з таким табором, як у мене? О, стривайте! Де ж це я одбіг свого струмента?

Конон. Якого?

Андрій Іванович. Обценьки. Сьогодні купив на товкучці у якогось зап'яки, за двадцять копійок. Певно, забув їх у передній. (Пішов в аудиторію).

Конон. Я підожду вас, хочу з вами поговорити! (Вийма записку книжечку, підходить до хвонаря і щось записує).

Я в а III.

Ермолай Тихонович і Свищ.

Ермолай Тихонович. От тобі і аудиторія! Стоїло в неї ходити! Трохи, трохи не заснув, а нарешті ще й ледве чекменя не збувся!

Свищ. Не чекмень, а пальто!
Ермолай Тихонович. Ну, пальто! Все забуваю, бо як ще воно первина. Це так, як торік я не міг вимовити спуджак, все спуржак, тай спуржак! (Регоче).

Свищ. Не спуржак, і не спуджак, а спінжак!

Ермолай Тихонович. Ну-да!

Свищ. Віддали б пальто під сохранисть!

Ермолай Тихонович. А потім плати гривеника, або злотового?

Свищ. Таке положеніє!

Ермолай Тихонович. Мені воно не наравиться, це ви мене обдурили! Я думав, що в аудиторії весело, як у циркулі, або що. Яке я там мав вдовольствіє?

Свищ. Ну, как же, помилуйте, разві не повчательно?

Ермолай Тихонович. Та що ж там повчительного?

Свищ. Ви хоч голосно таких сужденій не оглашайте!

Ермолай Тихонович. Чому? Базіка про якогось лікаря, що колись то, десь то в Москві, та жалувал рештантів і заступався за них? Не бійсь, не заступився б він, коли б йому трапилось таке, як торік мені з циганами-конокрадами, що повтікали з рештанської. Становий прибіг: „што ти, сякой-такой! як ти посмев душоубів слабанить?“ А потім як присікався до (нас) справник, як почав лаяти, лаяв, лаяв, далі вигнав всіх з волости, а мене як ухопить за чуба, та по морді¹⁾. Так це по-вашому повчательно?

Свищ. Ібо оні конокради втекли не без вашого попустительства-Ермолай Тихонович. Ви знов своєї? Отже я таки розгні, ваюсь на вас!

Свищ. Гнівайтесь, но доки не постановите двох дюжин пива з приличною закускою, буду щодня нагадувати, ібо ви з оних фараонів, заповнили мзду приличною, а я пимху під ніс.

Ермолай Тихонович. Було б не зівать... Але замажте свою вершу, то постановлю дюжину.

Свищ. Дві дюжини, інакше буду продовжувати! Об конокрадах!

Ермолай Тихонович. Та чи вам заціпить? Ондечки щось чуже стоїть, ще підслуха?

Свищ. А йому яке діло до наших ділов?

Ермолай Тихонович. Годі бо вам! Куплю вже, нічого з вами робить. Ну, та і скучно ж у цім городі, краще б було піти і сьогодні в циркуль.

Свищ. Не циркуль, а цирк! Я не понимаю, як в городі скучать? Скільки трахтиров, ростирацій, кафе-шантажов і прочих заведений!

Ермолай Тихонович. Та воно тощю, тільки що важко ж і на кишеню!

Свищ. Хто жєлає просвітиться, мусить кишеню ворохнути! Пойдьом же пиво пити! (Ідуть). Нєначе знайомий чоловічок? (Придивляється до Конона). Поштенний, ви із кєких будете?

¹⁾ Слова: „а мене, як ухопить за чуба, та по морді“ цензура викреслила.

Конон. А вам навіщо знать?

Свищ. Потому, як ви мені по знаку.

Ермолай Тихонович. Не зачіпайте! Ходім, а то спізнаємось!

Конон (*вдивився*). О, Хома Андрієвич! Здрастуйте! Ну, дивіться, спершу й не впізнав. Спасибі, що привітались! (*Чоломкаються*). А як же там мої батьки поживають?

Свищ. Живуть, та хліб жують, як і остальні прочіі, тільки дяденька ваш, Харко, швидко почав розвлекатись возлі монополії. І то сказати, чому не розвлекатись, ежели достатки іміються.

Ермолай Тихонович. Семійства нікоторого, опріч жінки... значить, можна...

Конон (*дивлячись на Ермолая Тихоновича*). А це ж хто такий?

Ермолай Тихонович. Не кажіть, нехай догадається!

Свищ. Значіт, ето ви, молодой человек, морочите вашего старичка папашу?

Конон. Як морочу?

Свищ. Я читав кой-які ваші пісьма, старичок хвалився. Ви пишете, будьто наміренні вернутись на жительство в село?

Конон. Яка ж то морока? Це істина правда!

Свищ. Как? Хіба ви, звиніть, з ума зійшли?

Конон. Ні, благодареніє богу, поки ще я при своїм умі!

Свищ. Нівіроятно! Всі люди, котрі благоразумні, стараються, як говориться, якнайскоріш із села наківать п'ятами, а вам скортіло назад в село? Умний чоловік цього не зробе.

Конон. Ви так думаєте?

Свищ. Та дайте мені хоч маґеньку должність в городі, і я з радістю зачураю село навіки.

Конон. Мушу вам сказати, що я трошки інакше дивлюсь на це діло. Так кажете, що дядько Харько багато п'є? Оце горе, та ще й не абияке! А що ж начальство, чого воно дивиться, хіба не повинно зупинять запіяк?

Ермолай Тихонович. Началникам і без п'яних ділов достаточо єсть прочих ділов.

Я в а IV.

Андрій Іванович. Знайшов своє, осьдечки! (*Показує обценьки*). Ходім!

Конон (*до Свища*). Ну, прощайте! (*Подає руку*). Кланяйтесь там батькам і всім знайомим. (*До старшини*). І ви з нашого села? (*Тим часом з аудиторії виходить сторож і гасить хвонарі*).

Ермолай Тихонович. Кажись, що так?

Свищ. Невже й досі не впізнали?

Конон. Хто ж це?

Ермолай Тихонович. Та скажіть вже, щоб його не так кортіло!

Свищ. Це ж наш господин старшина, Ермолай Тихонович Витриносів!

Конон Ну, дивіться, через оцю одежу, що на вас, зовсім не впізнав! Ну, то вибачайте і прощайте! (*Простяга руку*).

Ермолай Тихонович (*не рішається простягати руку*). А ви ж при которому ділі?

Конон. Царимонитись почоломкатись зо мною? То й не треба.

Ермолай Тихонович. Не в тім роцот, а...

Конон. Не знаю в чім, тільки, мені про те байдуже! Ходім, Андрій Іванович! (*Пішли*).

Свищ. Ви не по правилу! Третій год старшинуєте, пики набрались через вінця, а просвітительности нема й на денці!

Ермолай Тихонович. Хіба я мусів почоломкатись з ним? Він же в чемерці!

Свищ. Но він чоловік при освітанні!

Ермолай Тихонович. Та що з того?

Свищ. Не по правилу!

Ермолай Тихонович. Єжели. (*Гука*). Слухайте, той, Кононе, як бо вас? Вернітесь сюди! Ач, який хвиголь, махнув рукою! Ну й не треба. Ходіте вже.

Свищ. А може й сьогодні поїдем до баришень?

Ермолай Тихонович. Ні, той. Щоб часом... Воно ж не дешево обиходиться! ¹⁾

Свищ (*гука*). Звощик!

Ермолай Тихонович (*гука*). Збиржа! (*Ідуть*). Ондечки торохтить. (*Гука*). Сюди подавай! (*Пішли*).

Я в а V.

Микола Іванович і Марфа Денисовна.

Марфа Денисовна. Миколай Іванович, голубчик мой, поїдьом домоі! Поїдьом, дусю!

Миколай Іванович. Я в аудиторію желаю!

Марфа Денисовна. В аудиторії вже і світло погасили.

Миколай Іванович. Знадвору погасили, а там всередині ще світиться. Я хочу, щоб мене образували!

Марфа Денисовна. Пізно вже, нехай до другої неділі.

Миколай Іванович. Я желаю сейчас образоваться, бо обридло п'янствовать. Думаєш, я з охотою п'ю? Без нікоторої. Желаю зовсім не п'ить, а п'ю потому, што нікак невозможно не п'ить!

Марфа Денисовна. Ах, боже мой, поїдьомте домоі! Там-же дечка дома. Може Олічка проснулась, переменіть треба.

Миколай Іванович. Не треба! Пушай у мокрому спить, пушай привика! Стой! Когда так, заїдьом до Андрія Івановича.

Марфа Денисовна. Там вже давно сплять!

Миколай Іванович. Розбудим! Я його когдась угостив, а він і досі мене не одпоштував!

Марфа Денисовна. Мучитель ви, во што я вам скажу, когда так, вальвар ви, тиран, настоящий живодьор!

¹⁾ В рукопису: „побиходиться“.

Миколай Іванович. Слухай, Марфушка, гляди, щоб я тобі за живодьора причоску не сконфузив.

Марфа Денисовна. Не любите правди!

Миколай Іванович. Який я живодьор? Який? Я роблю, як каторжний, може, більш каторжника. Шість ден рук не одриваю од рубанка! Який же я живодьор? Ну говори, што я наживодьорив за всю свою жизнь мучительную? Четверо дітей придбав? Благодарю покорно! Живодьори в підвалах, в сирості, та в смраді не живуть! Я роблю на три магазина, я із первих майстеров, погляди на мой атестат! Гармонію ли справить, фисгармонію, орган, гитару, скрипку, балабайку. Ех, ти жисть разтреклятая!

Марфа Денисовна. Єжели би не п'янствували, була б у нас і квартира на большой вулиці, тоді б була і другая плата. Були б у нас і копитали в сберегательній.

Миколай Іванович. Ні полушки, ні рубля! Хіба я п'янствую? Ну, а єжели прийдють до мене приятель, так я повинен не вгостить?

Марфа Денисовна. Ну, викушали по рюмочці, по другій.

Миколай Іванович. Пустяки болтаєш! Послі рюмочки, другої, нікоторого розговору! Ето не вгощення, а насмішка! Не поставлю я, на худий кінець, бутилки — гость ізругаїть, даже можетъ зачепить по рожі. А разві ето прилично? Ех, ти жисть! Ні, ти мені скажи ось що. На што ти мені дітей наплодила? На што мені твої діти?

Марфа Денисовна. Так богу угодно!

Миколай Іванович. І врьош! Єстественно врьош! На што ти бога сюди плутаєш?

Я в а VI.

Ті ж і городовий.

Городовий. Ей, ви! Што ви тут уночі бунти заводите? Разві ето полагается? Ступайте прочь, а то в участок заберу!

Миколай Іванович. А, Антон Петрович! Наше вам з мармаладом!

Городовий. Тю, чорт тебе подери! (*Чоломкається*). Здрастуй! Іду, да і думаю: што воно за сволоч шуми тут розводить? Аж ето ти? І з вами, Марфа Денисовно, здрастуйте! (*Чоломкається*). Об чім спор?

Марфа Денисовна. Посовітуйте єму, Антон Петрович, штоб до дому йшов. Там детки.

Городовий. Миколай Іванович! Ето верно, што тобі надлежашчі правила іти домой сейчас і больш нікуди, понимаєш?

Миколай Іванович. Понімаю. Так ходім з нами, я поставлю бутилку?

Городовий. Дурак ти чалавек! Єжели я на посту, так хіба можна? Ех, ти башка кимлицькая! А завтра ваші приятні гості!

Марфа Денисовна. Видите, як вумніі, люди обсуждають?

Миколай Іванович. Ге, коли те ще завтра буде? Давай!) пойдьом в аудиторію!

Городовий. Чого? Та будь вона неладна! Скольки разів бував я в ній в наряді, так там одна скука! Ти глупостів може не слыхав, так пойдн, послухай!

Миколай Іванович. Там говарять, вумних річей можна послухать.

Городовий. Нікоторих! Што ні на єсть, глупая глупость! Ти думаєш, што ето кафешантан, либо акробати? Нічого похожего, только одна сонливость! Покурим! (*Дає папиросу і сам закурює*).

Марфа Денисовна. Видите, Микита Іванович, як вумніі люди обсуждають?

Миколай Іванович. Ну-да. Таперча видю!

Городовий. Вот сьогодні там про газ читають, так і в ахвишках обозначено, што про газ. Ну, газ, так он і єсть газ, і кому про ето нужно читать? Єжели ж горить, так і пушай горить. По декотрих вулицях електричество вже зажигаютъ, пушай і електричество будить. Когда началъству требуется електричество, стало-битъ, оно требуется, понимаєш? Слухай, Миколашка, а ти, брат, гармошку мою по приятельски справив!

Миколай Іванович. Разві?

Городовий. Да, брат, один клапан, который виводить самий заліхвацькой голосник, штось-то шибко заїкається: „камарницьку“ нікак недзя вибратъ. Только почнеш: „ях, ти су...“ а голос і зашкварчить. А я опроче „камарницької“ нічого другого не люблю разигрувать.

Миколай Іванович. Принеси, справлю.

Городовий. Принесу, а на вдиторію?), брат ти мой, плюнь раз навсегда!

Марфа Денисовна. Видите, Микита Іванович, как вумніі люди понимають!

Миколай Іванович. Видю і плюну! (*Плює*).

Марфа Денисовна. Пойдьом же домой, може Олічка прокинулась, перемініть треба.

Миколай Іванович. Нехай привика у мокрому!

Городовий. Опять же, касаємо дітей, так ти, Миколай, послухай сюди. Кажись знаєш достаточно, што я нікакой-нібудь камлицькой дурак і потому, глупостьов тобі не присовітую. Лекомердую тобі понять во што! Што такое діти?

Миколай Іванович. Скажи ти, і я пойму!

Городовий. Ето, милый мой, задача, заковиристая задача! Примером старшенькой мой синочок, он только-только што почав в школу ходить, єму всего одиннадцатий годочок, а як розсуждать, так ти послухай: „я, говорить, тятенька, желаю виучиться на помощника пристава, не інакше“. Га? Ми з тобою, у таких літах по вулицях у коней бігали, у бабки грали, а он зразу куди розумом стрибнул! Так во што значить — діти!

1) Слова: „Давай, пойдьом... оно требуется, понимаєш“ викреслила цензура.

2) Слова: „...а на вдиторію... (*Плює*)“ — цензура викреслила.

Миколай Іванович. І я поняв, Марфушка, я все поняв. Когда б господь допомог, щоб наш Митька хоч до околоточного надзирателя довчився!

Марфа Денисовна. Ах, когди б!

Городовий. Так я ж завтра до вас.

Марфа Денисовна. Просим дорогого гостя!

Городовий (*чоломкається*). І з тим, што ваші приятні гості.

Миколай Іванович. Марфушка, як тільки прийду додому, зараз спитаю Митьку, чи він хоче вивчитись на околоточного? А що Митька мені скаже, га? А я знаю? Скаже каналья, „татка, я хочу пива!“ Розумний ти чоловік, Антон Петрович, усякого урезониш! Не знаю¹) тільки за што тебе вчесь вчесь околоточний ругав, на всю вулицю кричав: „дурак, дурак!“

Городовий. Ну, на то он начальник! Спокойной ночи!

Миколай Іванович. Спать до полночі, а од полночі витріщить очі! (*Почоломкавшись, пішов за Марфою Денисовною*).

Городовий (*сам*). Хороший столяр, но только кимлицкая башка, никак сам себя оприділіть не может! (*Свиснув у свисток і пішов*).

Я в а VII.

Мишка (*хутко вбігає*). От, болван Стьопка, упіймався! Я йому кажу: в тін, в тін, валий попід забором, а його чортяка поперла серединою вулиці... Біда з цими новичками! (*Присіда*). Ондечки, ведуть архаровці. Треба визволити товариша! (*Припада до землі і почина гвалтувать*). Калавур, рятуєте! Граблять? Ой, задушаты!

Я в а VIII.

Стьопка і два сторожа.

1-й сторож. Держи цього, а я побіжу на гвалт! (*Біжить до Мишки*).

Стьопка (*випручається*). Ні, брат, одному тобі зо мною не справитись. (*Жбурля другого сторожа додолу і одніма палицю*).

1-й сторож (*підбіга до Мишки*). А хто тут репетує?

Мишка (*хутко схопився і почина борюкатись з ним*). Це я, дяденька! Стьопка, виручайся скорій!

Стьопка (*підбіга до Мишки і 1-го сторожа*). Палочку, дядюшка і ви віддайте. (*Однімають вдвох палицю*). А тепер до свіданія з вами, і убірайтесь скорій, а то ми вам задамо!

Сторож. Та цур вам, віддайте палиці, ми вас не зачепим!

Мишка. Одійди подаль. (*Сторож одійшов*). На тобі твою шапку та гляди, вдруге не попадайся! (*Жбурля палицю*).

1-й сторож (*взяв палицю*). Ах, ви, шарлатанюги, ракли! (*Іде до другого*).

¹ Слова: „не знаю тільки... начальник“ — цензура викреслила.

Мишка. Провалювай! Провалювай!

2-й сторож (*встає і стогне*). А, щоб тобі лихо! Так придавив колінком, мало духу не виперло! (*Пішли*).

Стьопка. То я, дядюшка, з переляку! (*Регоче*).

Я в а IX.

Конон (*вертаючись, міркує сам з собою*). Душевний чоловік Андрій Іванович! З таким співробітником варто б зав'язати спілку!

Мишка. Давай цьому пощупаємо кишені!

Стьопка. Та ну його, не зачіпай!

Мишка. Ех, ти, мазниця деревенська!

Стьопка. Хіба поспробувать ще раз? Та чи раз батька в лоб, чи двічі — однаково! Валий! (*Кидаються на Конона*).

Конон. Це що? Ах, ви ж! (*Борюкаються*). Е, ні, так воно діло не підійде! (*Гука*). Андрій Іванович, сюди, скорій сюди!

Я в а X.

Андрій Іванович (*хутко вбігає*). А що тут? (*Кидається в гурт*). Ах, ви ж каналії! (*Схопив Мишку*). Стривай же, я тебе ще й зазначу! (*Хита його обценьками за вухо*).

Мишка. Ай, ай! Як ти смієш? Разві ти маєш право терзати чалавека? Пусті!

Андрій Іванович. Не пручайся, а то одірву вуха!

Мишка. Ти не смієш!

Конон (*звалив Стьопку і зв'язав йому руки*). Так буде безпечніш! Давайте і того зв'яжемо. (*В'язуть Мишку*).

Мишка. В'язать смієте, а щоб терзати так нема закона! Ведіть нас в участок!

Стьопка. Отак товариш товариша пошанував!

Конон. Що? (*Придивляється*). Степане, ти?

Стьопка. Насилу впізнав.

Конон. Так це ти? Так ось до чого довело тебе ледарство! Яка тебе нечиста притирила в город? Хіба тут твоє місце? Ти ж ніякого ремесла не знаєш?

Стьопка. Так що ж? Велика радість, в селі увесь вік гризти цвілий сухар та сирівцем, або водою запивать!

Мишка. Што ти почав вичитувать акахвисти? Ведіть нас в участок і шабаш! Стьопка, ти заплач перед товаришем, так, він тебе одпусе! Ех, ти, слюняй.

Стьопка. Брешеш не слюняй! Ведіть мене в участок!

Конон. Нехай тебе хто другий веде, щезни з очей моїх! (*Розв'язує його*).

Андрій Іванович (*розв'язує Мишку*). Пустіть, мабуть і цього к бісу! Знайдуться такі, що і без нас їх зв'яжуть!

Мишка. Обязательно знайдуться, а таких, щоб пожалять чоловіка, не вочень-то много!

Конон (*до Стьопки*). У тебе, певно, і шага нема за душею?

Стьопка. Були, та загули. Позич гривеника!

Конон. Так би зразу і казав! А то за груди та за кишеню!
Мишка. Ежели б знаття, що порадошний чалавек ідьоть, хто б став хать за груди?

Конон. Нате вам ось двадцять копійок.

Мишка (*хутко вхопив гроші*). Вот, за это, так гранд-мерсі, мус'ю! (*Приклада руку по-военному*). Пойдьом, Стюпа, в растирацію. (*Бере під руку Стюпку*). Значить не брешуть, ежели гаварять, що світ не без добрих людей! (*Пішли*).

Конон. Отака несподівана зустріч з товаришем. І невже нема йому вороття?

Андрій Іванович. Тут йому і кришка!

ЗАВІСА.

Стор. 67. О. — „Проста, чепурна хата, рушники на вікнах, на жердці рядна й килими, піл, мисник, постіль, стіл, лави і т. п. На стіні часи. Діється через два тижні“.

О. — Замість: „Дія перша. Докія порається... мискою“ —

„Дія друга. Докія порається біля печі. Домка біля вікна крадькома чита книжку.“

Докія. Знов принялась за читання? А що вже ти обридла мені з тими книжками, от вивчила собі на лихо! Покинь, кажу тобі, читання, та краще перемий стакани та блюдочка!

Домаха. Я ж перемивала їх аж двічі!

Докія. Не базікай! Перемий ще раз, може, запорошились!

Домаха (*хова книжку і почина мить стакани*). Ну, вже ж і тертиму, аж доки дірок не попротираю!

Докія. Ось тільки збав шонебудь, то я тобі задам!

Домаха. Ви до бійки проворні!

Докія. Ой, прикуси язика!

Домаха (*глянула у вікно*). Ондечки вже й батько додому йдуть!

Докія. Може, Конон іде?

Домаха. А й справді. Побіжу, та спогляну подовж улиці? (*Побігла*).

Докія. Чи не капосна? Ну, щастя твоє, що не така тепер доба! Ач, посуду так і кинула. (*Прибира стакани і блюдечка*)“.

О. — Замість: „Докія. От тепер... (*Помовчала*)“ —

„Докія. І глянути чепурно!“

Левко. Примхи! (*Бере гребінку з мисника і причісує бороду*).

Докія (*по павзі*). Чи їстиме Конон плачинди із сніданним сиром?

Левко. Не їстиме плачиндів, то їстиме другу страву.

Докія. А здорово, мабуть, перемінився, може і не впізнаю його?

Левко. Чого ж би то він так за чотири года перемінився?

Докія. Легко сказать, чотири года! Чи надовго ж приїздив і не надивилися на нього!

Левко. Тепер вволю надивився!

Докія. А як знов вернеться в город?

Левко. Писав же, що хоче зовсім зостатись в селі?

Докія. Мало чого не писав.

Левко. Ну, Конон не такий, щоб на вітер молов!

Докія (*зідхає*)“.

Стор. 68. О. — Замість: „Чи до весілля... Тепер.“ — „Так що ж, що не були?“

Стор. 68—69. О. — Замість: „Та отже приїде... с л у ж б о в а м о в а“ —

„Левко. Годі вигадувати! (*Дивиться на часи*). Неначе і в хаті веселіш, що цокають! Без п'яти минут шість, повинні скоро приїхати!“

Докія. А цить! Щось загупотіло!“

Стор. 70. О. — Замість: „Докія (*чепуриться*)... рівняти до сердука“ —

„Домаха (*чепуриться*). Ой, мамочко! У мене в грудях так і тремтить!“

Докія. Хоч і не кажи! Прямо неначе клубок валу отут зав'яз! (*Дивиться у вікно*). Чому ж це Конон не в сурдучі?

Домаха. Як йому хороше в чемерці, ще краще, ніж Юркові!

Докія. Якому Юркові? Що це за Юрко такий вискіпався?

Домаха (*похопилась*). Та то я... Це я той... Я так навмання сказала!

Докія. Навмання? Ой, гляди мені!

Домаха. Чого „гляди“? Хіба не можна і ніякого парубка згадати.

Докія. Чи не Ревенко Юрко заліз тобі в памороки?

Домаха. А хоч би і він?

Докія. Не до пари він тобі!

Домаха. Ну, це ще побачимо!“

О. — Замість: „Конон. До цього часу... платок та кохту“ —

„Тетяна. Щастя вам боже на все добре!“

Конон. Дай боже, щоб припала вам до серця.

Докія. Як захоче, то припаде й до серця і до думок! (*Набік*). І меле в ручку не поцілувала! Бач, яка!

Левко (*помага роздягатись*). Садовіться дітки, зразу за стіл, та й годуйтеся. Залазь, Кононе, на покутя!

Конон (*залазе за стіл*). Підживитись годиться!

Тетяна. Ах, яке в полі повітря розкошне!

Конон (*показує на Тетяну очима*). Всю дорогу од вокзала ахала та дивувалась, мало не плескала в долоні.

Тетяна. Бо я ж це уперше ще на віку побачила поля і нив'я

Докія. Невже уперше? А нам обридло вже на них дивитися. Покажи мерщій онука? Ач, який, як вилитий батько.

Конон. А очі цілком материні!

Домка (*взяла тим часом у Тетяни одіжку і платок*)“.

Стор. 70—71. О. — Замість: „А щеж де Василь... (*тим часом причепурився*)“ —

„Конон. Домко! Поздоровкайся ж зо мною?“

Домка. О, я з радощів і забула! (*Цілюються*).

Тетяна. Скільки разів Конон розказував яка ти, а я таки не впізнала зразу! Казала ж Кононові: напиши, щоб прислали фотографію!

Домка. Отакої! Хто ж би нас тут вималював?

Тетяна. Хіба у вас нема фотографа?

Конон (*сміється*). Вона дума, що село маненький город!

Докія. Та й навіщо нас вимальовувати, хіба ми архирей які, чи анорали? Домко, станови мерщій на стіл тарілки та виделка“.

Стор. 72. О. — Замість: „Конон. Інші переїдають... на милість божу! О!“ —

„Докія. Тобто, щоб у городах та не було чого їсти?

Конон. Коли б ви, мамо, побачили, скільки там голодного та холодного люду! Багато є там таких, що і переїдають, але ще більш таких, що не доїдають! Городське життя сутужне й страшне робочому людові. Робочих рук сила, більш, ніж треба, а робота там не щоденна, а сказати: прихалпа — сьогодні є, а завтра нема, ну і захирають один другого!

Докія. Та невже? Хі, ніколи й не думала я такого!

Конон. Майстеровому ще можна горювати, а що вже чорноробочому то й не доведи господи!“

О. — Замість: „Левко (*частує*)... зайвим на селі“ —

„Левко (*хутко достає із скрині пляшку. Докія подає чарку*). Пошли ж боже, тобі, синку, щастя й здоровля. Бувай і ти, невістко, здорова!

Конон і Тетяна. Кушайте на здоровля!

Левко (*випив, частує Конона*). А міцна канальська!

Конон. Будьмо здорові! (*Випив*)“.

Стор. 73. О. — Замість: „Та воно, як хто вхвалив... Будьмо! (*Випив*)“ — „Хіба?

Докія. Скажете: не краля у нас невістка?

Гаврило. Картинка! У писаря на табашниці така змальована, тільки та з відрами і з коромислом. А як же маємо звати?

Тетяна. Тетяною!

Гаврило. А в писаря на табашниці: Наталка-Полтавка. Так і підписано.

Левко. Випий, брате!

Гаврило. А Конон хіба не п'є?

Конон. Ми оце тільки почастувались!

Гаврило. Я того не бачив!

Конон. То частуйте, тату, ще“.

Стор. 74—75. О. — Замість: „А Яшка ніби і не чує того, а я стараюсь та напотужуюсь... (*Закурили*)“ — „потому, як новий земський, так, щоб порадою! Я й почав напотужуватись, напотужуюсь, тай напотужуюсь, стало-бать і не постерігаю, як і ввремя біжить. Ну-да. Га? Їйжебогу, правда! А Яшка, як піде води пити, або почне курити цигарку, куре, тай куре! Та все кашля, доки ж то йому відтягне від грудей, все він куре та кашля, а я все

понатужуюсь. Так після того тижнів зо два так попереки ломило, хоч пропадай!

Левко. Розкажи вже до речі й про те, як тебе старшина лаяв за ті шахви і в холодну хотів замкнути.

Гаврило (*до Конона*). А за віщо? Понимаєш, я взяв хванери у тиблі, потому — дошка сира, а він репетує: „не треба тиблів, кінчай якнебудь!“ Ну, і через місяць щілини, хоч руку засунь.

Конон (*встає із-за столу і молиться*)¹⁾. Спасибі, що піджирили нас!

Тетяна. Спасибі богові і вам!

Левко і Докія. На здоровля, дітки, на здоровля!

Тетяна (*іде до Домни*). Давай, сестрице, вдвох роздухаємо самувара. (*Понесли самувар в сіні, Докія прибирає з столу*).

Конон. Так вам, дядьку, мало ще й не влетіло в зашийок, через напотуження?

Гаврило. Ну-да! А коли б я був при часах (*оглянувся*)... старшина наш, він, сказати, глупак, у столярстві не поміка.

Конон. А в других ділах поміка?

Левко. Хабарі брать ловко примадиковався.

Гаврило. Ти той, Левку... Знаєш, тепер і стіни чують!

Конон (*вийма порт-табак*). Покурим, тату, турецького! (*Дає папіросу*).

Левко. Покурим!

Гаврило. Давай вже і мені, я хоч і не курю, а турецького можна! Писар, як тільки зустріне мене, зараз і каже: „Што, Гаврило Митрович, покурим, з Наталки-Полтавки? і зараз вийма табашницю, і там змальована... (*Закурюють*)“.

Стор. 75. О. — Замість: „Гаврило. Це ти, племеннику... Розумієте?“ —

„Докія. Та що вже тобі сказати? Кури!

Гаврило (*сміється*). Сьогодні в хаті, а завтра геть з хати, аби під комин.

Конон (*по павзі*). Кажете, дядьку, що ви колись напотужались, та вже й попереки вам заломило? А от, коли б ви побачили, як в городах робочі напотужуються, там робота не поденна, а урочна, та поштучна! Там робочий щодня кривавим потом умивається, хапаючись побільше виробити тих копійок!

Гаврило. І великі бувають заробітки?

Конон. Коли трапиться грузка, чи вигрузка парохода, або баржі, то бува, що один чорноробочий виробля в день по три карбованця.

Гаврило. Ой, ой, ой! От так копитали!

Конон. Але ця робота прихалпом: день є заробіток, а три дні нема, а зимою, як море замерзне, грузки зовсім нема! Тоді вже мерзне та нидіє той бідолашний люд, без харчу і без притулку!

Левко. Притулок же, мабуть, є в ночлежних домах?

¹⁾ Слово: „молиться“ — закреслив цензор.

Конон. Мало таких домів. Є окрім ночлежних і доми трудолюбів і дешеві благотворительні харчевні і всякі приюти, а все таки не нагодують і не обігріють ту нещасну голоту, котра, бог її зна, звідки й береться!

Гаврило. Така б то сила народу?

Конон. Як кошашні! В городі веселе життя! Кабаки, трахтирі, музика, гулящі дівчата... Всього цього в селі мало, або і зовсім нема; ну, хто охочий до всього цього, і лізе в городи. Що за день заробить, за ніч прогуляє, бо трахтир то пошесть, котра в кінець знищує та нівечить людей, розпутство, як той водоворот; наскочив на воронку, закруте, або як прогной, що ступи тільки в неї, вона і засмокче тебе. Степана Гавриленка пам'ятає?

Левко. Отак, це ж наш недалекий сусіда.

Конон. Його закрутило, вже і засмоктало!

Гаврило. Чи й справді?

Конон. Хворменим золоторотцем зробився.

Левко. Та невже? А тут мати його бідкається, що не зна куди він запропав!

Гаврило. Я так і знав, що з нього путя ніякого не буде. Годів з п'ять, чи більш, прийшла його мати до мене: „взьми, куме-голубчику, тай взьми мого Степана в науку, може з нього вийде хоч невірненький столяр“. Добре, кажу, давай його сюди! Почав я його привчати, так куди тобі! Ти його пошлеш з відрами по воду, а він покине відра біля криниці, та до ставка мерщій, закача штани, тай почне пуголовків ловити! Пошлеш проти череди, він денебудь заляже в рову, та й спати! Бачу, лінується, каналія! Ударив я його так злегенька, а він як визвірився! „Ви, каже, дядьку, не бийтесь, бо я дужчий за вас“. Як ухоплю я його за чуба, а він круть головою, тільки трошки волосся zostалося у мене в руці. Одскочив од мене, та як крикне: „як ви хоч раз підіймете на мене руку, то я вам всі струменти поламаю, або попалю, та ще глядіть, щоб і руки на вас не підійняв, то вийде погана справа!“ Еге-ге, подумав я, та ти он який?

Конон. Нащо ж бить?

Гаврило. Бо на те обученіє! Навука без бійки не піде хутко!

Конон. Це похоче на півтора людського!

Левко. А тебе хіба писар не скуб за чуба, як вчив грамоти?

Конон. І по дурному скуб. Б'ють скотину, щоб заполохати, а на людину є слово!

Гаврило. Слово не допоможе!

Левко. Іншому ти кажеш одне, а він тобі друге!

Гаврило. А як огрієш добре через плечі...“

Стор. 77—81. О. — Яви V і VI значно скорочені.

Стор. 82. О. — Замість: „Гаврило. А якже, приходив... сором“ — „Гаврило. А якже! Сам писар зустрів мене, винув Наталку-Полтавку, прикурили, далі й каже: „Приходьте, Гаврило Дмитровичу, потому якже без вас?“

Левко. Певно, розмова буде про нарізку, та про вигін, отже й не знаю, чи йти, чи може там і без мене обійдеться? Хотілося б послухати про віщо молодь балакатиме?

Гаврило. Тай мені кортить послухати про гармахвони, казав вахмистер, що каже, так скусно примадиковано, що й співає, рече і розмовля, а далі у труби як затрубить!

Конон. Ні, обчеського діла не слід цуратися, ідіть, тату, ідіть і ви, дядьку!“

Стор. 83—84. О. — Замість: „Тетяна. Загостювали... покладу на діло“ —

„Тетяна. Дуже рада познайомитись! Гаразд, що прийшли, не дожидаючи запросин. (Кладе дитину на під і прикрива одержиною).

Юрко (набик). Цяця молодичка!

Конон (до Тетяни). Заснув?

Тетяна (усміхається). Багатирським сном! Сідайте ж у нас, та й будемо, як свої.

Юрко. Нема нічого приємніш, як зразу стати в дружні відносини!

Тетяна. Я вже давно з вами знайома, бо Конон часто розказував мені про всіх своїх товаришів.

Юрко. Нам тепер застається тільки заслужити вашу приязнь. (Набик). Які ж чудові оченята!

Павло. А як вам подобається село? Ви, либонь, ще уперше на селі?

Тетяна. Не знаю, як надалі буде, а зараз я ніби зачарована.

Юрко. Ми з усіх сил старатимемся, щоб вам тут весело і лагідно жилося!

Тетяна. Побільш дружньої одвертості і правдивих відносин!

Тонон. Одначе, молода хазяйка, готуй нам чаю. (Тетяна пішла до мисника).

Домка (вбігаючи, чоломкається). Здрастуйте, не застуйте! А мати наша не втерпіла, побігли по сусідах хвалитись невісткою! (До Юрка). Книжки ваші я ще не дочитала!

Конон. Ось послухай, Тетянко, що оці гарні хлоп'ята затівають!

Тетяна. Бачу по твоїх очах, що щось цікаве!

Конон. Те, об чім ми з тобою тільки маріли, вони вже хочуть прикласти на практиці.

Тетяна. Чи й справді? Що ж таке?

Конон. Вони засновують хліборобську артіль, а при ній може і ремесства з школою.

Тетяна. В добрий час, панове!

Юрко. Ви сприяєте нашому замірові?

Тетяна. О, всією душею!

Юрко. Чудово, чудово! А як ви це хороше вимовили: „всією душею!“

Конон. От, коли б нам похвортунило прикріпитись до діла так, щоб воно з'єднало нас навіки!

Юрко. Ого-го! Куди ти сягнув!

Павло. Ти, Кононе, ніби вгадав мою думку.

Тетяна. Треба тільки упевнитись, що й сила, і користь вся в спільній та чесній праці! І це буде найміцнішим зв'язком.

Юрко. Браво! Браво! Та я готов розцілювати ваші рученята.

Тетяна. Який же ви лебезун!

Юрко. Ваша щирість підкупа мене! Так беріть ви на себе обов'язок секретаря, штудіруйте артільний устав Левицького і виробіть якнайшвидш проєкт товариської спілки.

Павло. Браво, Юрку!

Тетяна. Я рада чим зможу допомогти. *(Подають чай).*

Павло. Оце гут, зеер гут!

Конон. Так по рукам, товариші?

Юрко. Згода! *(Тиснуть руки).*

Павло. Тричі згода!

Конон. Вже ж робитиму! Всю душу покладу на спільне діло!"

Стор. 85. О. — Після: "...писання" — "на котрім багато паперів, щоти і т. ін. Діється через тижнів шість".

О. — Замість: "...взявши за зразок... до ремества" — "і вже діти, котрих набралось скільки десятків, щоб не гаяли даремно вільного часу, почали вчитись ремествам: шевству, ковальству і столярству, і доки прибудуть майстри, з котрими ще списуємось, ми найняли коваля, Кононова батька і столяра, його ж таки дядька, а шевству вчить, звичайно, Павло, слюсарству-ж Конон. Маємо вже шість пар волів артельних, п'ятеро коней, плуги, борони і зерно на посів. Скоро думаю і я почати вчить дівчат рукоділля і кравецтву. Приймаємо до вчення не тільки артельних дітей, а всіх охочих. Шкода тільки, що хата, в котрій міститься школа, малувата, але як тутешні діти не ніжні, то вони вчаться і в подвір'ї і під повітками".

О. — Замість: "Вже діти вчаться... хоч вилаять" — "Найширший Кононів помішник Павло, а Юрко щось почав ніби засипати, я з кожним днем починаю губити надію на нього, як на щирого співробітника. А може я-й помиляюсь, побачу, що далі буде. З весни рішили робить так, щоб діти не одвикали від полевої роботи, то одна половина робитиме до обід в полі, а друга в школі, а після обід навпаки. Коли б нам швидш здобути дозвіл на відкриття школи".

Стор. 86. О. — Після: "...земський склад орудій" —

"Хотина. А дзуски, тпрутус! Ах, ти ж клята! Я тобі задам!

Тетяна *(зазирає у відчинене вікно)*. На кого там так гримаєш, Хотину?

Я в а П.

Хотина *(у вікна)*. Клята кішка підкралась до голуба і трохи не напнула!

Тетяна. А Петрик не плакав?

Хотина. Ні, ось сидить на призьбі. Я ще уперше бачу таку мовчазну дитину. Я, як няньчила дитину у дядка, то там таке було крикливе, як почне голосити, як зайдеться, та аж посиніє!

Тетяна. Гляди ж, як постережеш, що дримає, зараз веде його в кімнату, та поклади в візок.

Хотина. І не качать? Знаю!

Тетяна. І умниця, що знаєш! Не сидить, а краще ходить по подвір'ю. *(Хотина одійшла від вікна)*".

О. — Замість: "Тетяна. А Конон де? ...за кокетку?" —

"Тетяна. Чи надовго?

Юрко. Від вас залежить.

Тетяна. Що?

Юрко. Щоб я був слухняним, або не слухняним.

Тетяна. Пожалуста, перестаньте верзти нікчемницю. *(Почина писати. Павза).*

Юрко. Які ви серйозні, хотіли б ви все про марксизм товкувати, та про всякі гуманітарні вчинки. *(Крадькома підходить і хоче вхопити її за руку)*. Ай, ай, ай! Як ви пальчика замазали в чорнило!

Тетяна *(грізно)*. Юрій Василевич! Ви дуже багато собі дозволяєте! З якої це речі?

Юрко. Ой, як у вас очі спалахнули! Ви мене спалите!

Тетяна. Облиште дурощі! Мені не подобається таке обіходження! Не вповала я, ніколи не вповала, щоб ви були такий ловелас? Я думала, що ви чоловік простий, як і всі приятелі Кононові.

Юрко. А я ніколи не вповав, щоб ви були така недоторкана.

Тетяна. Шкодную, дуже шкодную, що я вам іншою здавалася. Тепер знатимете, яка я!

Юрко. Вже й знаю! Пенелопа, нестемітнісінька Пенелопа!

Тетяна. Краще оту енергію, котрою приоружились та озброїлись до зальотів, приклади б ви до товариського діла!

Юрко *(прищуривши очі)*. Що-о? Це уклі, чи докір?

Тетяна. Як хочете, так і розумійте.

Юрко. Ви хіба постерегли в мені що?

Тетяна. Пе-ре-у-том-ле-ніє! *(Усміхається)*.

Юрко. А ви хотіли б, щоб я напотужувався із всіх сил, як другі?

Тетяна. Це діло вашей совісти!

Юрко. Я віддаю мої знання і годі!

Тетяна. Кажу ж, що це ваше діло!

Юрко. Хто ж це поскаржився на мене?

Тетяна. Мої власні очі, я ж хвалити бога, не сліпа! *(Почина писати)*.

Юрко. Так-с! Г-м! Скарги починаються! *(По довгій павзі)*. Певно, я не в час прийшов і перешкодив вам напотужуватись над артельними щотами, та рощотами.

Тетяна. Пустомеля ви, бовтун! *(Павза)*.

Юрко. Ви не на шутку розгнівались! *(Павза)*. Ну, вибачте, я ненароком! Я вже більш не буду! Га? *(Мовчання)*. Невже ви хочете, щоб я пішов звідци? Добре, я піду! *(Пішов до дверей. Павза)*. Перемініть гнів на ласку? Га? *(Постоявши якусь хвилину, пішов)*.

Тетяна. Яка волоцюжна і мілка натура! Найкраще не пускати його в хату, як буду сама! *(Чутно дівочий спів)*. Десь дівчата співають! *(Заглядає у вікно)*. Ондечки вулицею йдуть! І Домка між

ними! Розвернулись лавою по всій вулиці! Замовкли. О, Домка біжить сюди! *(Кланяється у вікно)*. Здорова, здорова!"

Стор. 87. О. — Яви IV нема.

89. О. — Замість V яви — іде ява IV, що відповідає яві VII основного тексту. Замість: „*Дав Тетяні в жменю... краще в хаті*“ — „... нехай оця книжка побуде у вас, Юрко дав почитать. *(Кладає книгу на стіл)*“.

Тетяна. А тобі, Домко, Юрко подобається?

Домка. Ач, які цікаві! Не скажу!

Тетяна. Чудову пісню співали дівчата!

Домко. Хочете, ми заспіваємо біля вашої хати?

Тетяна. Чому ж не в хаті?"

Стор. 89. Яві V відповідає ява VIII ¹⁾.

89—91. Замість: „Хто против ночі... на, комусь із хатніх“ — „Тетяна *(усміхається)*. Може й були зубаті, а тепер вже мало зубів зосталось!"

Докія. Гляди, щоб ти не засміялася на кутні.

Тетяна. Ви що ж оце, мамо? Чи не хочете розмовляти зо мною іншою мовою? То мушу вам сказати так: облиште свої заміри повчати мене, чи, не спокійніш буде нам обом?

Докія. Що-о?

Тетяна. Я вийшла вже з дитинячого зросту, і ваша навука буде не до речі.

Докія. То ти так з свекрухою, то отака мені честь від невістки?

Тетяна. Якої ж вам чести? Ви може б хотіли запустити мені пазурі в коси? Чи не такої чести вам скортіло? То ви цей замір викиньте із думок.

Докія *(скочила)*. То ти така? То нехай же тобі, тьфу, тьфу! *(Хутко пішла)*.

Тетяна. Як тьфу, то й тьфу! Краще ніяких відносин, ніж ворожі. Обридли вже мені щоденні присікування! Деж це Хотина? *(Гука у вікно)*. Хотино!

Хотина *(вигляда з другої кімнати)*. Ну, й чого ви галасаєте? Цитьте!

Тетяна. Хіба спить?

Хотина. Авжеж... Мовчіть! *(Зачиня двері)*.

Стор. 91. О. — Яві VI відповідає ява VII. Перед: „Юрко. Я забув вас спитати...“ —

„Гаврило *(сів)*. Так йому й треба. Собаці собача й честь.

Конон. Якій це собаці?

Гаврило. А Єрмолаєві, старшині!

Конон. Чи давно його шанували, а тепер вже й собака?

Гаврило. Шанував? Зовсім не шанував, а люди єжेलи шанували, і я... Хіба шанували? Боялись! І я, може, боявся, а не шанував. На вокзал, чи що, треба їхати?

Конон. Треба одвезти письма.

Гаврило. Давай повезу! *(Павза)*“.

Стор. 92. О. — Замість: „Конон. А, як тобі, Юрку... Здорова, здорова!“ —

„Юрій. Добродушний чоловік! Так добродушно каже про те, що йому під сорочку заглядали, ніби медом його частували. *(Регоче)*“.

Конон. О, що до добродушії, то його в волю було в старовину, секуцію всі провадили предобродушно. А як тобі, Юрку, вподобається, що я, опріч слюсарства, почав тих же хлопчиків і кравецтву вчить? Хіба зайве ремесло заводить?

Юрко. Слухайте, Тетяно Семеновно, повчіть ви й мене шитву?

Тетяна. Аби охота!

Юрко *(жваво)*. Вчитимусь, єйбогу, вчитимусь!

Конон. І вчись таки, у тебе багато зайвого часу.

Юрко. Ти думаєш?

Конон. А хіба ні? Та чи не пора нам на сходку? *(Дивиться на годинника)*. Ба, таки пора! Тетяно! Сьогодні ж черга у нас пити чай.

Тетяна. Я пам'ятаю. Не засиджуйтесь довго!

Конон. Гаразд! гаразд! Ходім, Юрку! *(Пішли)*.

Тетяна *(помовчала)*. Чи не заклад собі в голову яку нову витівку оцей умизгун, що надумав вчитись шитву? Хай йому враг, нехай його Конон вчить!"

Стор. 94. О. — Яви VIII нема.

„ 99. О. — Після: „...правду сказати“ —

„Я ва VI.

Конон. Ти сама тут? Чула новину? Старшину скинули, та ще либонь і під суд попаде.

Тетяна. Завіщо?

Конон. Плутні великі відкрились при ревизії. Цими днями земський несподівано набіг та й зробив ревизію.

Тетяна. Та я чула щось таке ще позавчора.

Конон. А ти знаєш хто у нас земським?

Тетяна. Чула, що прізвище його Кабушан!

Конон. Але який Кабушан? Чи пам'ятаєш позаторік в желізнодорожнім депо читав один доктор лекції по гігієні, а потім ми познайомились з ним у Петра Дмитровича?

Тетяна. Невже це він?

Конон. Той же самий доктор Кабушан тепер нашим земським начальником, тут неподалеку і хутір його. Коли б знаття, що він таким і zostався, яким був раніш, заїздив би до нього, та кой-об чим порадитись нащот наших артільних непорозумінь, котрі ніби починають з'являться.

Тетяна. А ти, не вагаючись і поїдь таки!

¹⁾ Дві яви підряд помилково позначені „VIII“.

Конон. Мабуть, завтра таки і поїду. У нашій артілі ніби починається розгортання. До речі, чи ти написала лист до Петра Дмитровича?

Тетяна. Ось. *(Дає листа)*. Прочитай, може, скажеш що добавить?

Конон. Ого-го! Кругом листа списала. *(Чита нишком)*.

Тетяна. А кого ж тепер старшиною вибрали?

Конон. Та ще нікого не вибрали, громадяни все радяться! *(Чита листа)*. Ну я б тут дещо вичеркнув би.

Тетяна. Що таке?

Конон. Про Юрка. Навіщо писати Петрові Дмитровичові про те, що тільки здається тобі, у чім ти може й справді помиляєшся?

Тетяна. А як не помиляюсь?

Конон. Ти проти нього зуб маєш.

Тетяна. І годиться мати!

Конон. Завіщо?

Тетяна. Опісля скажу, а тепер візьмемо наприклад хоч такий факт: через що він так довго увильював від підпису договора у нотаріуса?

Конон. Одначе підписав.

Тетяна. Це не відповідь!

Конон. Ну, він хотів, щоб договор був хатній, без нотаріуса!

Тетяна. Задля чого?

Конон. Та може просто каприз!

Тетяна. Капризять тільки малі діти!

Конон. Ну це вже суворий, сухий педантизм! Ти таки дуже строга до нього. *(Віддає листа)*.

Тетяна *(законвертовує)*. Він того заслужує. Спершу як був гаряче вхопився за артіль, тепер почав охолоджуватись!

Конон. Ну це вже надто!

О. — Яві Х відповідає ІХ — з невеликими одмінами.

Стор. 100. О. — Замість: „Діло маєте яке... розум збільшують“ —

„2-й старик. Без діла не прийшли б!“

Тетяна. То сідайте, поки Конон прийде.

1-й старик. Спасибі, сядемо й пождемо, бо до самого Левонтовича маємо діло. *(Павза)*. Краще, панове, ми нічого не видумаємо.

2-й старик. Земський правдиво порадив!

1-й старик. Прямо здивував мене! Оце так земський. Прийшли до нього, а він — „садовіться“, каже, „господа“. Чи чувано було раніш? „Садовіться“, каже. Посідали на східнях, і він сів поруч.

2-й старик. Це не земський, а неначе товариш!

1-й старик. Перед таким всю душу розкриєш.

2-й старик. Еге ж!

3-й старик“.

Стор. 102—104. Замість: „Юрко! Я...я не те хотів сказати... багато води утече“ —

„Юрко *(набик)*. Чули ми такі речі!

Старики. Прохаємо тебе, Левонтовичу!

1-й старик. На тебе ми всі надії покладаємо!

2-й старик. І як сам земський нам нараєв. *(Входить Левко)*.

3-й старик. Я ще діда твого знав: Дмитро, еге ж, Дмитро! Товаришували, колись шапками помінялись.

1-й старик. Земський сказав так: „опріч Конона нікого вам прираяти не могу.“

2-й старик. Посадовив нас усіх, і сам сів поруч.

Всі. Послужи, Кононе Левонтовичу, спасеніє собі заробиш!

Конон. Про спасеніє не знаю, а що клопоту, то придбаю повну голову!

Левко *(виступає наперед)*. Чого це ти, сину, комизишся? Та другий, котрий навіть, зовсім не тремучий, прямо від ціпа, та від плуга, хапається за уряд, а ти, чоловік зело грамотний, та жахаєшся тії бляхи, що в старшини на грудях, чи боїшся, що не вдержиш пер'їни в руках?

Всі. Правду кажеш, Митровичу! Істинную правду. Левонтовичу, скажи вже нам своє тверде слово!

Левко. Це ж така честь, сказати, всьому нашому родові!

Конон. Панове, перш чим дати слово, дозвольте мені побачитись з земським начальником.

1-й старик. Та він туж-туж, сам прибіжить до волости!

Конон. Якщо так, то ходім до волости, почуємо волю всієї громади! *(Ідуть)*.

Павло *(до Тетяни)*. Ходім і ми, та хоч осторонь побачимо і почуємо, що там коїтиметься?

Юрко. Мабуть, Кононе, ти й справді в сорочці родився? *(Ідуть)*“.

На цьому 3-я дія і кінчається.

Стор. 105. „Сад біля Кононової хати, під деревом стіл і лави, на другім пляну причілок хати і вікна. Через місяць.“

Я в а І.

Домка *(хутко біжить до Кононової хати)*. Ну, й черевики ж купив Юрко: і блищать, і хруптять, і такі ж легесенькі, що й не чутих на ногах. Казав Юрко, щоб нікому не хвалитись, що це він купив. І таки не похвалюсь. А як проговорюсь? Ох, і хитрий же Юрко! Сіла я на стільчика, щоб приміряти черевички і тільки що обула, а він із-за плечей як обійме мене, а я як садану його в груди, він так і поточився, трохи не бабахнув об землю!.. Коли кохаєш, то кохай не крадькома! Треба буде спитати Тетяну, чи проміж образованими людьми, як парубок дівчину з потання обнімає, можна теж садонуть в груди?

Тетяна *(у вікна)*. Домко, чого в хату не йдеш, боїшся?

Домка. Кого, матері? Не боюся їх. Ви бачите?

Тетяна. Що?

Домка. Гляньте додолу!

Тетяна. Що ж там долі?

Домка. Та ні! Ось на ногах, на ногах. Це мені купив Юр...
Це той, як його?

Тетяна. Хто купив, кажеш?

Домка. Думаєте, що Юрко? Ні, зовсім не Юрко, а...

Тетяна. Гарні черевички! Навіщо ти матері похвалилась, що я тобі казала, що сміття можна вимітати проти ночі?

Домка. Та... проговорилась!

Тетяна. Мати тепер на мене розгнівалась.

Домка. Тільки розгнівалась! А мені дали такого стусана межі плечі, що аж гигавка напала! Ой, либонь, мати ідуть. Я опісля забіжу, хочу з вами де об чім порадитись. (Побігла).

Тетяна. То це Юрко купив їй черевички? (Глянула). Чи не до нас це бувший старшина з писарем? (Пішла).

Я в а II.

Свищ і Ермолай Тихонович.

Свищ. Чого ж застаєтесь ззаду?

Ермолай Тихонович. Та якось той... Краще б ви самі спершу перебалакали з ними.

Свищ. Боїтесь, а лиха накоїли?

Ермолай Тихонович. Хіба ж не вдвох коїли? Вдвох мусли і викручуватись. Нехай тільки притиснуть мене, то я і вас не пожалію!

Свищ. Ах, какой ви недобросовісний! Ай, ай, ай! Клялись, божились, ікону цілували!

Ермолай Тихонович. А чому ж не сховали кінців?

Свищ. Сховані, всі кінці сховані!

Ермолай Тихонович. Одначе, Конон дошукується в книгах!

Свищ. Не дошукається!

Ермолай Тихонович. Глядіть, он і дяк казав, що Конон в церковних книгах чогось рیهться!

Свищ. Може собира справки об померших і новороджених?

Ермолай Тихонович. Задля чого?

Свищ. Із любопитства!

Ермолай Тихонович. А чому ж я не любопитствував?

Свищ. Потому што ваш розум був в устранинені от етих ділов. (Підходить ближче до саду). Нікого я не видю, ні в подвір'ї, ні в саду!

Ермолай Тихонович. Цитьте, либонь хтось гомонить! Кононова жінка. Слухайте, як ви з образованими краще умієте, ніж я, підіть, та розпитайте її, хитро-мудро, наодинці, чим її чоловік диха. Пообіщайте їй на пальчатки, чи на шляпку, а я вам запостановлю бутилку.

Свищ. Бутилку? Четвертину, так підіть!

Ермолай Тихонович. Оце вже неблагогородно!

Свищ. Інакше не підіть. (Хоче вернутись).

Ермолай Тихонович. Та пострівайте ж, куди ви? Ну, дві бутилки?

Свищ. Три, і деньги січас в руку! (Простяга руку).

Ермолай Тихонович. Ну і любите ж ви могоричі!

Свищ. Есть лі більшеє утешеніє в земной юдолі?

Ермолай Тихонович. Звольте вже! (Дає гроші). Гарненько ж погомоніть! (Пішов).

Свищ. Не вчіть ученого! (Чепуриться).

Я в а III.

Тетяна (виходє з хати в сад). Хто це? А, це ви?

Свищ. Хазяйку дома імію честь видіть?

Тетяна. Хіба не впізнали? (Чоломकाються). Конона нема дома

Свищ. Знаю. У священника? Приятне обчество?

Тетяна. Там радяться кого вибрати за церковного старосту.

Свищ. Да, да, точно! Священник наш весьма заботливый, хлопотун

Тетяна. Сідайте! (Сідають).

Свищ. Благодарю. Достаточно жарко сегодня?

Тетяна. Ви, либонь, давно вже писарюєте?

Свищ. Почті від возраста. Я вашого мужа обучав.

Тетяна. Він хвалився!

Свищ. Шустрий був мальчуган. Любимець мій!

Тетяна. Одначе любимця ви хворостили!

Свищ. А невозможно без того!

Тетяна. А чому ж тепер ніде вже не хворостять?

Свищ. Нинешні времена змінились! І скільки я помічаю змінились к худшому!

Тетяна. Невже к худшому? А ми кажемо про минулі времена нехай не вернулись.

Свищ. Даже кой-які господа-писатели в газетах описують об етом із прискорбієм?

Тетяна. Невже з прискорбієм?

Свищ. Разві не читали? Я вам принесу газету.

Тетяна. Ні, не приносьте, я й так вам вірю!

Свищ. Ах, ах, ах! Времена жестоки настали! Времена томительні, попустительні і розорительні!

Тетяна. Що там у вас за каламут завівся в ділах волосних, що Конон аж знемігся у тій плутанині?

Свищ. І напрасно він погрузився в ету пучину! Посовітуйте йому оставить втуні розиски, ібо оніє єдинственно по наушничеству! Здається, Тетяно Семеновно?

Тетяна. Так!

Свищ. Пойміть, Тетяно Семеновно, што не только во времена оні, но і во дні нинешні, наушників і клеветників всюди було і будить премногоє множество, — чи так?

Тетяна. То правда!

Свищ. О, видите, видите! Ібо враг рода человеческого, антихрист, не дремлет. Да, Конон Левонтович напрасно утруждається етой копотливою процесією! Ви, як супруга, можете уговорить мужа і тим заспокоїть і його і... (Чутно Кононів голос).

Тетяна. А ось і хазяїн!

Конон. А, Хома Андреевич! *(Тисне йому руку)*. Добре зробили, що пожалували до нас!

Свищ. Позвольте вас облобизать. *(Цілує)*. Умилен, воістину умилен! Отаким пуп'янком вчив вас, а тепер зрю і умиляюсь! І нині пам'ятаю, в день святого Наума, первого декабря, почав вчить.

Конон. Я й досі пам'ятаю, як ви скубили мене за чуба!

Свищ. Ібо наука потребувала скубленія!

Конон. Ні, не наука, а дикість людська, варварство! *(До Тетяни)*. А знаєш, хто буде церковним старостою? Знов Павлів батько.

Тетяна. Чудесний старичок!

Свищ. Благочестивий, но слаб і не вникающ в діло.

Конон. Останнє погане! Треба вникать в кожне діло, щоб самому не вникнуть на скам'ю подсудимих! Хотів би я, шановний мій вчителю, прохати вас, щоб ви допомогли мені вникнуть, в кой-які діла! *(Вийма з бокової кишені папір)*.

Юрко і Павло. Здрастуйте! *(Чоломकाються з усіма)*.

Павло. Пройшлись по царині, я хотів навкруги обійти, а Юрко заотсисвся. Чи є у вас холодна вода?

Тетяна. Там у пригребіш, ось я скажу дівчині. *(Хоче йти)*.

Павло. Не турбуйтеся, я й сам знайду!

Юрко. Принеси ж й мені! Ну, і душно ж сьогодні!

Конон. Павле! Твій батько знов буде старостою церковним.

Павло. О, цього то я вже і не хотів би! Чоловік він довірливий надто! *(Пішов)*.

Тетяна *(до Юрка)*. А ви знов вчора у город їздили, і знов мені не сказали, що їдете?

Юрко. Га? Та так якось раптом надумав і поїхав! Там треба було!

Тетяна. Та й мені треба б було попрохати вас дещо купити.

Юрко. Хіба ж я тямлю що в жіночих покупках?

Тетяна. То ж не хитра штука купити! Голок, ниток, черевички, може.

Юрко *(почервонів)*. Черевички?

Тетяна. Ну-да! Жіночі черевички. Стоїть тільки мірку взяти!

Юрко. Ну-да мірку, звичайно! Ну, та й душно ж! Чого це Павло воловозиться з водою? *(Іде на зустріч Павла)*.

Конон. Ага, ось вона! Спершу скажіть мені по совісті. Невже ота пристройка школи і поправка волости обійшлась в шість тисяч?

Свищ. В шість тисяч, одинадцять рублів і тридцять дев'ять з половиною копійок! Постройка проїздилась хозяйственным порядком, під неусипним наглядом бившого господина старшини Єрмолая Тихоновича Витриноса. В отчеті все ясно обозначено, каковий іміє вид зеркальной чистоти без плям і підчисток!

Конон. Діло не в плямах! Бачите, в отчеті числиться рядчиком, по доставці матеріяла на постройку, Семен Жуїван.

Свищ. Совершенно так! Благочестивий був старик, царство йому небесне, вічний спокій!

Конон. І всім помершим вічний спокій, але не в тім річ! В книзі є розписка Жуївана в полученні грошей за генварь і февраль цього года, а помер він в ноябрі минулого года!

Свищ. Как? Неповинно цього бути!

Конон. Ось-же випис із церковной книги. *(Читає)*. „Семен Жуїван погребен 10-го ноября“.

Свищ *(читає)*. Погребен 10-го ноября! Що ж це таке? *(Хитається за груди)*. Ах, що зо мною? Я ніби нічого не втямлю... Голова... Налопом немов полимням обхопило! *(Павло вносить воду і дає Юркові)*. Млосно... Де у вас вода? *(Схопився)*.

Павло. Ось я зараз і вам принесу!

Свищ. Я сам, сам. *(Пішов)*.

Павло. Чого це він так зашамотався?

Конон. Я натрапив на слід звіря! Чи не за його приводом робились деякі плутні при постройці? Зразу старий якось осовів, і язик почав заплітатись.

Свищ *(входе з глечиком в руці)*. Немного одходився, так раптом стисло в грудях, фу, даже піт показався!

Павло. Ви б голову помочили.

Свищ. Не треба... Однажды в присутствіі господина земського начальника, зовсім омертвів, но через яке время прошло. Дозволте мені удалиться, ібо...

Конон. Я хотів ще кой об чім вас попитати.

Свищ. Душно мені і млосно. Певно, от чрезвычайного воспалительного состояния температуры, голова зовсім не действує! *(П'є із глечика)*.

Конон. Ну, той нехай опісля! Я не я буду, щоб не розшукав усіх щілин!

Юрко. І охота! Я плюнув би на це діло, будь воно неладне!

Свищ. І справедливо поступили б! Не стоїть погружаться. Фу, як млосно! *(П'є воду)*.

Конон. Плюнуть? Цебто признать себе безсилим? Чи покрить злочинство? В цім ділі очевидний підлог! Це уголовщина!

Свищ. У-у-уголовщина! *(Випускає глечик)*. Ой, що це я набрав? *(Почина збирати черепки)*.

Тетяна. Та нічого, то пусте діло. Дівчина череп'я прибере!

Свищ. Не гнівайтесь! Скільки глек коштує? *(Вийма гроші)*. Готов заплатити!

Тетяна. От пустяки. Не турбуйтеся!

Свищ. То я піду додому, ібо зуб на зуб не попаду. До приятного свиданія. От як млосно! *(Пішов)*.

Павло. Рильце в пушку, в пушку!

Конон. Погана справа! Ну, та нехай це на після! А ходім, товариші, покажу вам модель віялки, вже зовсім скінчили.

Юрко. А я думав, що за волосними ділами тобі вже не до неї!

Конон. Не тільки думав, а вже кой-кому й казав! Юрку, так не хорошо! Казав би прямо в вічі, а то базикаєш по закутках!

Юрко. По яких закутках? І чому ж то я не можу виявити свого погляду?

Конон. Виявляй, хто тобі забороня? А тільки для кожної розмови є своє місце! *(Пішли)*.

Я в а V.

Домка *(вбігає, оглядаючись)*. Мати кудись пішли, а я до вас. Тетяна. Не дозволяють хіба?

Домка. Мало б чого їм не захотілося? Скажіть мені, сестрице, ось що: чого він зволікається?

Тетяна. Хто?

Домка. Не догадуєтесь? Прислав би вже старослів, а то хоче крадькома кохатись!

Тетяна. Та хто ж такий?

Домка. Та Юрко ж! Морочить мені памороки, тай морочить. Ой, батько йдуть до вас! *(Побігла за вугол)*.

Тетяна. Так Юрко морочить памороки Домці? Ловелас, та ще й гидкий ловелас!

Стор. 108—112. О.—Яви II—V цензура викреслила.

112—113. О.—Замість: „...що завітали... а нам гній нічого“—

Левко *(сів)*. Що це за витівки вигдав Конон?

Тетяна. Які витівки?

Левко. Звелів десятникам бігати по дворах, та загадувати, щоб гній вивозили з дворів на вигін, або на ниву?

Тетяна. Зараз Конон прийде, з ним поговоріть!

Левко. Спокін віку гній складали по дворах, навіщо ж тепер на вигін, або на ниву?

Гаврило *(сидів)*. Ще як світ сонця, то гною не вивозили з дворів.

Тетяна. З Кононом про це балакатимете!

Гаврило. А ти б то нічого не знаєш?

Тетяна. Ні, знаю! І пам'ятаю.

Стор. 114. О.—Замість: „Левко. І гуща ...в вічі дивитись“—

Левко. А гуща з сирівцю хіба погане?

Гаврило. Та й гуща! А ще краще десятка зо два п'явок до потилиці. *(Павза)*. Я певен, що за гній це вона порадила Кононові, не інакше, як вона! Бач, хоче, щоб по-городському. І все тут коїться з її призову. Думаєш, не через неї не назначили мене церковним старостою? Сказав би Конон тільки одне слово, і назначили б, а вона не звеліла.

Левко. Завтра наважався переорати ту нивку, що овсюг укинувся, а тепер возись з гноєм.

Стор. 115. О.—Відповідне місце до „як раз проти царських врат“ цензура викреслила.

О.—Замість: „Левко. Про гній ...нічого не зроби“—

„Левко. Ні, не про гній, а про друге! Ну, нехай Гаврило не вгоден був за столяра, я за коваля—рощитали, викликали якихсь у шляпах, та в баквортах. *(Сміється)*.“

Гаврило. Столяр аж у двох жалетках і в синіх окулярах. *(Рече)*“.

Стор. 116. О.—Замість: „Тетяна. Ви певно... Диви яка?“—

„Гаврило. Певно, гордуєш і нами, як свекрухою погордувала?“

Тетяна. Ради бога, не будемо краще розмовляти, бо така розмова заведе нас в темний ліс!

Гаврило. Он як, вже й розмовляти з нами не хочеш?

Левко. Це виходить по городських маделях!

Тетяна. От, наказаніє, господне!“.

О.—Замість: „Тетяна *(встає)*... *(Пішла)*“—

„Тетяна. І вам не соромно отаке верзти?“

Левко. Я вже й батога позичив би.

Гаврило. А я згоден і придержати.

Тетяна. Не дїждете! Та коли б Конон посмів підійняти на мене руку, то я йому голову провалила б!“.

Стор. 117. О.—Перед останньою явою цієї дії“—

Я в а VII.

Конон *(хутко увіходить)*. А, здрастуйте, дорогі гості! *(До Тетяни)*. Чого це ти так підняла голос?

Тетяна. А ось нехай вони тобі скажуть! *(Пішла в хату)*.

Конон. Що це з нею?

Левко. Хто її зна?

Гаврило. Казала, що голова болить.

Конон. Невже навспряжки занедужала? *(Хутко пішов в хату)*.

Гаврило *(услід)*. П'явок десятка зо два на потилицю, то зараз одтягнуй! *(По павзі)*. Іти, мабуть, додому?

Левко. Ні, стривай. Я мушу вимовити йому слово про жінку. Пора вже! Дуже вже закусила вудила!

Конон *(з'єртований)*. Ви що ж оце затіяли? Завіщо ви довели мою жінку до сліз?

Левко. Потому, як вона...

Конон. Вона вам не підвласна і не поддана. Я не хочу таких відносин, вони не потрібні. Ваші повчання ви заховайте задля тих, котрим вони знадобляться, а ми обійдемося і без них!

Левко. От вам і покірний синоч! Спасибі, спасибі ще й за те, що звелів обрати батька за зборщика.

Гаврило *(кланяється)*. А дядька за церковного старосту.

Конон. Що та-ке?

Левко. Ходім, брате, нема чого нам більш отут зоставатись! *(Пішли)*.

Конон. Чи мені почулося, чи... Невже, батькові скортіло, при синовій допомозі, поріднитися з громадською калиткою, а дядько задумав присмокотатись до церковної скрині? Та чи вони не п'яні часом?

Тетяна (*вбігає хутко*). Та що ж це таке?
Конон. Оце той ґрунт непорозуміння, котрий ліг глибокою
бескетою промеж людьми, і через котру одні силкуються пересягнути,
і падають в безодню, а другі...

Тетяна. Так ти послухай ще новину!

Конон. Ще? Яку?

О. — Сцена з Хотиною значно скорочена.

Стор. 119. О. — Замість яв I — VIII —

„Обставини ті ж, через тиждень.

Я в а I.

Чутно голос в хаті Тетяни Семеновни.

Юрко (*хутко виходе з хати*).

Тетяна. Я вам велю зараз вийти з хати геть, щоб ваша нога
ніколи більш не переступала цього порога!

Юрко. Я вийду і вволю вашу волю. Але ж знайте, я зламаю
згоду з товариством і більш тут не зостанусь!

Тетяна. Це цілком в вашій волі!

Юрко. При тих відносинах, які зараз існують промеж нами, я
не можу далі зоставатись, бо не можу здержувати своїх чувств, і
кожен час можу себе видати!

Тетяна. Я вам допоможу закінчити цю комедію!

Юрко. Вам мої чувства здаються комедією.

Тетяна. Ще й гидкою комедією!

Юрко. Це знущання!

Тетяна. Я не хотіла турбувати мужа і через те так довго не
зривала з вас маски і такі сподівалася, що ви самі зрозумієте свої
гидкі заходи і заміри і опам'ятаєтесь, але бачу, я помилилась. Тепер
же нехай Конон побачить негідника, я все розкажу!

Юрко. Гніватись на вас я не можу, я тільки можу боготворити
вас, молитись за вас!

Тетяна. А я вас можу тільки презирати!

Юрко. Яка чорства, яка холодна жінчина!

Тетяна (*хотіла йти з хати, далі зупинилась*). Ага, гаразд,
що на розлучення згадала. Домка прохала мене спитати вас, чи ви
довго ще будете її морочити?

Юрко. Як?

Тетяна. Безсовісний, негідний волоцюга! (*Хутко пішла в хату*).

Юрко. Не вдержала Домка язика за зубами! Ах, ти ж боже-
вільна! А ця зневажила, насміялась в вічі, і так образливо!

Я в а II.

Хотина (*вийшла з хати з дитиною, чутно, як за нею двері
замкнулись*). Підемо, Петрику, аж ген туди до дівчат, бачиш, он-
дечки водять шума!

Юрко. Хотино, ти бачила?

Хотина. Що?

Юрко. Ну, там, у кімнаті?

Хотина. Ще б не бачила? Авжеж бачила!

Юрко. Що ж ти бачила?

Хотина. Ще й питають. Бачила, як тьотя ударила вас по щіці.

Юрко. І зовсім не вдарила!

Хотина. Ого-го, лягнули так, що аж луна по хаті пішла.

Юрко. Та тобі так здалось!

Хотина. Якраз здалось! Он у вас шока яка червона!

Юрко. Брешеш! Слухай, Хотино, ти мовчи про це, чуєш? Я
тобі куплю срібні сережки.

Хотина. Купить Домці!

Юрко. Що таке?

Хотина. Не думайте, що я дурніша від Домці. (*Пішла*).

Юрко. І вона зна про Домку? Оказія, та ще і не абияка ока-
зія! Та невжеж Тетяна розкаже Кононові? Розкаже! А той, чого доб-
рого, ще й викличе на дуель! Але я можу на дуель і не згодитись!
А що він мені зроби, як я не захочу? Не хочу, тай годі. Пуля—
дура! З якої речі я підставляю лоба? На всякий случай треба спові-
стити урядника... Зоставатись тут не стоїть, краще подалі звідци.
Мені давно не по душі затії артільщиків, тільки якось не стачало
духу становить питання ребром, тепер же якраз підхоже!.. Будь вона
проклята, сама артіль, і всі артільщики з нею! Випорснула Тетяна із
рук, вже не впіймаю. Та хіба я не знайду кращих? (*Побачивши
Конона і Павла, закурює папіросу*).

Я в а III.

Конон. Так кажеш, дядько Харко здорово береться за грамоту?

Павло. І не відірвеш від читання, а щодо шевства, то ручусь
тобі, що місяців через чотири з нього вийде не поганий чоботар.

Конон. Дай боже, дай боже! Що це наш Юрко забрав собі у думки?

Павло. Спитай ти мене, а я тебе! Чогось каламутить!

Конон. А ось і він! Слухай, Юрку!

Юрко. А що я маю слухати?

Павло. Ти й сьогодні не в своїй тарілці?

Юрко. За те ти цілком в своїм кориті!

Конон. Годі вам! Сядемо! (*Сідають*). Юрку, чи ти то навспряж-
ки виявив, чи з якого недорозуміння?

Юрко. Що таке?

Конон. З кожним днем у тебе нові примхи з'являються. Зараз
я почув від декотрих артільщиків, що ти вже незадоволений тим,
що ми наймитам даємо кращий харч, ніж по людях.

Юрко. Бо вони нас стріскають! Ви робите баловство; скрізь
по економіях харч далеко гірший, ніж у нас.

Конон. Ну?

Юрко. Нам не слід визначатись проти других.

Конон (*здивовано*). Юрку, невже це ти говориш?

Юрко. Я, це я говорю. Панькатись з робочим не слід! Ти по-
чав намагатись за побільшення плати тому робочому, котрий більш
робить!

Конон. А хіба ж не цим способом ми мали поступово дійти до урочної плати, звичайно не сутяжної, а правдивої, пригадай лиш!

Юрко. Тепер я зрікаюсь цього напрямку, бо то безглуздзя, абсурд!

Конон. Он, як ти заговорив! Але так довго терпів це безглуздзя, на що ховався з своїм напрямком, а не виявив його заздалегідь?

Юрко. Я зрозумів, що помилявся, тепер же хочу стати твердо на практичній ґрунті.

Конон. В чім же має визначитись твій практичний ґрунт?

Юрко. Всяке діло, як і спілкування, мусить вестись на підвалині цифрових даних, здобутих практикою, ті дані вже здобуті зразковими економіями, і ми мусимо ними користатися. Там наймитів та поденних не мають по губах і не заважають навперейми їх, а ви з робочим панібратаетесь! Рано, ще дуже рано! Ви вивчіть спершу наймита грамоти, образуйте його, та тоді вже і садовити поруч з собою, та товкуйте з ним об товариській спілці та про різні гуманно-ідеальні вчинки.

Конон. Одне другому не шкодить!

Юрко. Вже й нашкодив!

Конон. Я... я не надивуюся тобі, Юрку!

Павло. Це ж все, що ти говориш, противне заснові нашого товариства.

Юрко. Може, не знаю! А оте, що ви товкуєте з робочим про зменшення робочих часів, то те дуже шкодить, бо він через те починає помісяця набавляти собі ціну. Тажеж зразок перед очима! Матвій Долгополенко найнявся по шість рублів на місяць, а через тиждень, коли побачив, що без нього не обійдемося, почав мурчати: „продешевив“! Ви зараз йому полтинника набавили, а вчора він завів знов тієї ж „продешевив“! Петро Гаврюк перебрав два карбованці і пішов додому!

Конон. Не всі ж такі, як Матвій та Петро!

Юрко. Всі вони одним миром мазані! Побільшувати плату робочому непрактично, і розмовляти з ним про зменшення робочих часів шкодливо.

Конон. Стало бить не нам ставати на прю?

Юрко. Це гарячі слова, котрі мене не гріють! Знов кажу, що я помилявся, а помилку ніколи не пізно залишити!

Конон. В нашій ділі її вже не можна залишити, бо це довелося би вивернути все шиворот-навиворіт!

Павло. Це все рівно, що ліквідувати діло!

Юрко. Про мене хоч і ліквідируйте! *(Встає)*.

Конон. Багато ж було потайного і недомовленого у нашій скороспільній артілі! Але до чого ведеш ти цю розмову, домовляй!

Юрко. А до того, що я не перешкоджую вам вести і надалі діло на тих-же початках, тільки без мене. Я більш не товариш вам!

Павло. Отакої!

Юрко. Беріть у мене землю в аренду.

Конон. Так це виходить, що й ти продешевив, як Матвій?

Юрко. Ти думаєш мене цим засоромить? Ну-да, да, продешевив! В нашій договорі сказано, що кожен може вийти з товариства, коли йому завгодно, от я і виходжу.

Конон. Сам бачиш ти, Юрку, що не доросли ми до зрозуміння, рівноправності, що культура нас тільки чуть-чуть черкнула. Зверху образование, а всередині шкуродерство, глитаїство!

Юрко. Цими шпичками ти мене не діймеш!

Павло. Куди ж тебе дійняти, коли на тобі шкура бегемотова?

Юрко. Ти дурень.

Павло. А ти другий!

Конон. Ах, та стривайте бо! Так, значить, оце і по розмові? То нема чого далі і розглагольшовувати! Ходімо зараз до останніх артльщиків, та порадуємо і їх несподіванкою!

Юрко. Я не підуму, я своє слово сказав — і годі!

Конон. Кан же нелзя, треба йти! *(До вікна)*. Тетяно, на, ось тобі прислала попада якусь книгу. *(Дає в вікно)*.

Тетяна *(відчинив вікно)*. Зайди зараз на хвилинку в хату! *(Конон пішов)*.

Павло. Так такий-то ти, Юрку? Деякі люди угадували, що в тобі іноді розбуркується батько.

Юрко. Що?

Павло. Твій же батько був ростовщик!

Юрко. Брехня, наклепи, наговорі! *(Оглядається)*.

Павло. Чого озиратися як звір?

Конон *(виходє)*. Юрку?

Юрко. Ну?

Конон. Ти що ж оце забрав собі в голову?

Юрко *(хорохориться)*. Нічого я собі не забрав в голову! *(Відступає)*.

Конон. Конечно, що залишається тобі тут не зручно! Ах, ти ж негодай! Плунуть би тобі в вічі, та шкода слини! Геть з очей, падлец! *(Хутко пішов в хату)*.

Павло. Он воно що! Добився кохання? Шкода, що Конон не дав тобі по морді. Але я думаю, що він ще встигне намнати тобі боки.

Юрко. Піді ти геть; плювати мені на тебе й на Конона! *(Пішов)*.

Павло. Не плюй проти вітру, бо ще гірш заплюєшся! *(Пішов в хату)*.

Я в а ІV.

Докія і Свищ, прямуючи біля Кононової хати.

Докія. Кажіть же боржій, як знайти того дяка, що зна заклятого молебня?

Свищ. Три рубля за указание.

Докія. Бога ви не боїтеся!

Свищ. Бога боюся, а от син ваш не побоявся бога, ізгнав мене з місця, на котрім я хотів і вмерти. О, неблагодарний! О, жестокосердий!

Докія. Та де ж таки три рубля?

Свищ. Менш трьох рублів, а ні-ні!

— Докія. Ох, боже ж мій!
Свищ. Укажу такого дяка, що на весь світ! Піп, примером, гласить! „Господу помолимся“, а він одмовля: „господи, не помилуй“!
Піп: „Господа просим!“, а він: „не подай, господи“!
Докія. Так, так! І сваха Катерина казали, що так!
Свищ. Тото, що так! Но продовження в слідуєш нумері сірич: доки трьох рублів не полу, затуляю рота!
Докія. Ходімо в хату, поторгуюсь. (До Кононової хати).
Я ж тобі, невісточко, віддачу, відправлю на тебе залятого молебня Іванові Воїнові! (Пішли)“.

Стор. 129. О. — Я в а IX—змінена в деталях.

„ 130. О. — Замість: „Ось давайте... лінтварики, виходить“.—
„Ось я збігаю до Левка, та довідаюсь? Певно, йому це діло відомо, з чийого воно призову?“

Народ. Так, так! Бігайте хутчі! (3-й чоловік пішов).

1-й чоловік. Вони з Левком куми, то там мершій домацаються правди!

3-я молодиця. Ой, людоцькі! Ото ж мені учора певно як раз проти цього й вияснилось?

Всі. Що, що таке?

3-я молодиця. Ох, аж страшно розказувати! Ніби сидю я край віконця і шию, аж зирк—покійна сваха Малашка, царство небесне, вічний покій їй душечці!

Молодиці. І всім помершим вічна пам'ять.

3-я молодиця. Ідуть поуз мою хату, та так ручкою на мене погрожують. Я, як жахнусь, та й прокинулась! Глянула у вікно—темно, темно, хоч стрель в око! Промовила: „да воскресне“, лягла і задріпала. Коли, чу, гука: „титю, Витю, Митю“! Ох, господи! Схопилася, зиркнула у вікно, вже зоряно і нікого не видно. Та вірите, аж до самісінького світу не заснула: що заплашу очі, а воно й почне гукати: „титю, Витю, Митю“!

1-й чоловік. Ото викликало вас!

2-й чоловік. Гаразд, що примером, дискать, не вийшли з хати.

1-й чоловік. Вже коли виклика, то краще не виходить!

2-й чоловік. Ба ні! Треба тільки, примиром, стало бити, завважить, з якого, дискать боку, скажемо, виклика: коли так, що з лівого,—не виходь, хоч би там, дискать, он як гукало—не виходь, коли ж з правого—перехристись!

1-й чоловік. Еге ж, перехристись! Так не дасть перехристистись, так качалкою, або кописткою, по руці і вгріє! Он як Нечипір захворів, то щоночі викликало!

Я в а VII.

Левко, Докія, Свищ і 3-й Чоловік, а згодом Гаврило

Свищ. Неслихані куліменти витворяються, неслихані від начала мира і донині! Побачите, що син ваш незабаром звелить розвалювати хати, та стріють кам'яні доми.“

Стор. 131. „О. — Я в а XI скорочена до одної репліки: „І я, хоч він і племінник мені“.

Стор. 132. О. — У розмову втручається й писар Свищ кількома репліками: „...В законі на сей предмет указаний не маєється“ або Свищ. Положення положенієм! Касаємо ж циркулярів, в кої значилось: „к сведенію і руководству“, то оніє всі акуратою підшиті під наряд. (Прокрадається поміж людьми).

Конон. Куди ж ви так швидко прокрадаєтесь?

„Свищ. Я не состою на службі і ні в чийй волі не нахожусь! (Пішов)“.

Стор. 135. О. — Замість я в XIII—XV п'єса кінчається так:

„Я в а X.

Харко. Доброго здоров'ячка!

Всі. Здрастуйте!

1-а молодиця (тихо). Гляньте, Харко тверезий, їйжебогу тверезий!

Харко. Чи правду кажуть, що ти, Левку, бунтуєш проти сина? Чи ти ж не здурів оце на старості літ?

Левко. Піді ти геть!

Харко. Ти не прогонь мене, а краще йди до сина, та перепросись, бо ти винен!

3-й чоловік. Це, куме Левку, було б правдиво таке!

Левко. Що ж я йому в ноги кланятимусь?

Харко. Ти ж своєю суперекою мало не збунтував всю громаду!

1-й чоловік. Воно неначе й так!

2-й чоловік. Стало-бит, у річці, примиром, єжели, дискать, не можна... ну, що ж, виходить, що не можна.

3-й чоловік. Великий бо то захід яму викопати, та канавку провести!

Харко. Іди, Левку!

Докія. Не дідже невістка принчеша, щоб ми скорилися!

Харко (до Докії). Ти, братова, хоч би на цей раз язика прикусил!

Докія. Зась тобі його вкорочувати. Знай свою монопольку, п'яного!

Харко. Брешеш, не п'яного! Я тепер ремесний чоловік, чоботар і грамотний і виходить правдиво: що „п'яниця проспиться, а дурень ніколи“! Не хочеш, Левку, іти, так я піді вклонюся за тебе і за весь мир. (Пішов в хату, за ним Павло).

1-й чоловік. Ідть, ідть, Левку!

2-й чоловік. Примиром, дискать, вам треба йти!

Народ. Ідть, Левку, і ви, Докіє, ідть!

3-й чоловік. Куме Левку! Та коли б у мене був такий син, то я б не посоромився вклонитись перед усім миром.

1-й чоловік. То ви так за громаду стоїте?

Левко. Я завжди за громаду! Ходім, стара, треба йти! (Пішли).

Школяр. Здрастуйте, з неділею. А де Конон Левонтович? Ось Юрій Василевич прислав їм листа.

1-й чоловік. Неси, хлопче, листа в хату! (*Школяр пішов*).

Я в а ХІІ.

Десятник. Здрастуйте, з неділею!

Всі. Спасибі.

Десятник. Пожалуйте, господа, до волости, земський прибіг.

Всі. Та невже? Що ж це буде?

Деякі. Халепа.

Другі. Та може батько та мати наведуть все на лад?

Десятник. А господин старшина дома?

Всі. В хаті.

Десятник. А нема тут Ярмолашки? Де він у дідька подівся? Його і Хому писаря слідуватель потребує! (*Пішов до хати*).

Десятник (*до Конона*). Пожалуйте, земський приїхав! (*Пішов*).

Школяр (*до Конона*). То кажете—віддати назад листа Юрієві Василевичу?

Конон. Скажи, що він має діло з артілю, то нехай до артелі й пише, а зо мною він всі діла покінчив, розумієш?

Школяр. Розумію! (*Пішов*).

Левко. Панове-громадо! Я винен кругом перед моїм сином і ось каюся привселюдно в своїй провині. (*Хоче впасти навколішки*).

Конон. Ні, тату, цього я вам не дозволю! Краще я вам вклонюся, тричі вклонюся, тільки прошу вас повірити мені, що я хочу правдою жити і що за громадську правду я готов і голову під колесо покласти. (*Падає перед батьком навколішки. Левко його хутко підіймає і тулить до грудей*).

Левко. Синочку мій, ти моя гордість, ти моя свята правда! (*Докія раптом заплакала і кинулась до Конона. Тетяна цілує їй руки. Харко цілує руки Левкові, Павло умиляється, народ радісно позирає на Конона*).

К і н е ц ь.

ІІІ.

ЧАЙКОВСЬКИЙ, АБО „ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ“.

Ця п'єса за життя письменника друкowana не була; заціліла в трьох текстах:

1. Цензурний примірник, ркп. ЦБРДр. 21851; дата вступу—10/IX, дозволу—1/XI—1902 р. На титульному аркуші рукою письменника додано до назви: „М. Л. Кропивницького“. Написано чисто, слідів авторського правління немає. (Далі — Ц.)

2. Також цензурний примірник, прошнурований, з печаткою „Гл. Упр. по дел. печ.“. Дата вступу—5, дозволу—9/IX—1904. Авторського підпису бракує. Належить Театральному Музеєві ВУАН (інв. 2877), якому подарував його О. З. Суслов. (Далі — С.)

3. Рукопис також Театрального Музею (інв. 5532), теж дарунок О. З. Суслова. Основну частину писано невідомою рукою, увесь текст уважно й послідовно виправив автор. Деякі сторінки, вшиті всередину—поспіль автограф М. Л. Кропивницького. (Далі — О.)

Останні два рукописи було відомі Т. М. Слабченкові, що поінформував про цю, знану тоді тільки з рідких і давніх вистав, п'єсу в статті: „Олексій Попович М. Л. Кропивницького“.

Не знаючи першого з зазначених вище рукопису, помилився Т. Слабченко, визначаючи, що „написано п'єсу, як можна гадати, десь на початку 1900 р.р., точніш перед вереснем 1904 р.“¹⁾ Рукопис одсуває тепер дату першої редакції п'єси до 1902 р. Проте, основна помилка Т. Слабченка не тільки в цьому. Останній текст (О) він уважає за конечний, другому ж віддав він перевагу, як молодшому проти першого. Окрім того, спираючись на те, що в О в списку дієвих осіб зустрічається якийсь Кувдло, що в тексті далі не фігурує, гадав Т. Слабченко, що окрім відомих йому, існував ще й третій текст; зауваження ж Кропивницького в листі 5/X—1904 до Суслова: „напомни же Ване Мар'яненку, что роль Олексія Поповича передана, чтобы он не по старой роли учил, а то выйдет заминка“ свідчить, як на Т. Слабченка, що текст був перероблений іще раз, і що ця остання переробка лишилась невідомою.

Маючи тепер три рукописи перед очима й комбінуючи дані про них з листами до О. З. Суслова, можемо уявити справу так:

Десь, 1902-го року, закінчив М. Кропивницький п'єсу і віддав цю чернетку копіювати. Так повстав, очевидно, той первісний шар тексту О, що його під усіма поправками викрити можна (далі — П) і що в основному збігається з текстом О. У такому вигляді і пройшла п'єса десь 1902—1903 р. в Одесі²⁾. Коли ж Суслов заходився, виставляти її в своїй трупі, він звернувся до автора по примірник але М. Кропивницький не знайшов готового і 4-го серпня писав О. Суслову: „Дорогий Ониську! Я не знайшов того екземпляра, по котрому йшов „Олексій Попович“ в Одесі (десь пропав), а пере

дививсь черновик

“³⁾ і посилав. Номера вишлю завтра. Знеслилися і дуже трудно працювати без передишки, а довелось просидіти над екземпляром чимало таки. Я хотів би, щоб так йшов „Попович“⁴⁾.

Отже й є, очевидно, текст О та чернетка, яку виправляючи, так знеслилися письменник. За це свідчить: 1) наведений вище лист, де виразно говориться про виправлення *чернетки*; 2) характер самих виправлень у рукопису: основний шар його (П)—первісний проти С і дуже близький до Ц; текст О, що з'явився в наслідок уважного

¹⁾ Записки Істор.-Філол. Відділу ВУАН, кн. XII (1927), 103.

²⁾ Але не в листопаді-січні, останніх місяців існування трупи корифеїв. Газетні відомості за цей сезон зазначають лише одну прем'єру Кропивницького — „Конон Блисквиченко“.

³⁾ Курсив мій. П. Р.

⁴⁾ Т. Слабченко. З листування М. Л. Кропивницького, ДВУ, Одеса 1927, стор. 83—84. Тому ж таки О. Суслову писав М. Кропивницький 1-го серпня коротеньку листівку, скаржачись, між іншим, на те, що „голова так болит, что не в силах писать“.

перегляду—перекриває текст С, скорочуючи де в чому матеріал, або надаючи йому одмінного вигляду; 3) перебування тексту О в О. Су- слова.

8 серпня М. Кропивницький надсилав і „номера“ до „Олексія Поповича“, дарма, що вони „оркестровані прескверно“.

Яке ж значення мав тоді текст С, що дата його вступу—5/IX—1904— та збереження в О. Суслова свідчать про якийсь зв'язок з виставленням п'єси в трупі цього учня М. Кропивницького? Рукопис О своїм виглядом був непридатний до того, щоб по ньому готувати виставу, до того ж і велика кількість виправлень вимагала цензурної санкції. Отже й розшукав, очевидно, О. Суслов один із давніх текстів і надіслав його до „Гл. У. по д. печ.“ для накладання печатки. Що рукопис пройшов повз руки М. Кропивницького, за це говорить перш за все характер самих одмін поміж текстами С та Ц: чи не найбільша частині їх припадає на ремарки: дуже багато серед них скорочено, а то й зовсім викреслено. Очевидячки, копіїста дбав тільки за той матеріал, що його ідентичність з цензурним мала бути забезпечена. Має своє значення і брак авторського підпису на цьому рукопису, як це бувало в більшості відомих текстів Кропивницького, що до цензури надходили. П'єса ж на ті часи ще виставлена не була; принаймні 5/X—1904 р. нагадував М. Кропивницький, за яким саме текстом мав І. Мар'яненко свою роль вчити. Очевидячки, надавав автор великого значіння тому останньому переглядові п'єси, що він на початку серпня зробив.

Вище надруковано п'єсу, звичайно, за текстом О, подаючи разом із цим варіанти з інших рукописів. Викреслений в О матеріал подаємо крадратовими дужками.

Стор. 142. С. — Тільки Касян і Шапко визначені як запорожці.

С. — Слова: „Вишкварка“—нема.

С. — Слів: „Діється...в зимовнику“—нема.

„143. С. — Слів: „і піддашком... Пирятин“—„широк“, „від глядача“—нема. Замість: „стані і т. і.“—„т. і.“.

П. — Перша ява була така:

„Циганка хутко іде на га[нок; з другого] боку крадькома іде Герцик.

Герцик. Знов виглядаєш?

Циганка. А ти знов з'явивсь? і яке [тобі] до того діло?

Герцик. Полковникові є діло. А хто ж мусить все бачити й чути, що коїться в його господі, як не я?

Циганка. Шкода, що не такі очі маєш та не такі вуха.

Герцик. Чого не дочую вухом—мозком домізкуюсь, чого не здрю очима—добачу розумом.

Циганка. А більше брехнею приправиш? Думаєш, я не знаю, куди ти замірами сягаєш?

Герцик. Тадже ж є таке зілля, що можна хоч яку дівчину привернути?

Циганка. Чому нема?

Герцик. А коли є, то чому ж мені не кохати хоч надію? Ти знаєш таке зілля?

Циганка. Може й знаю.

Герцик. Продай його мені.

Циганка. Ціни не складу... Цить! Ондечки повзе Гадюка. А привороту не тільки знаю, а й маю!... (Хутко пішла)¹⁾.

Герцик (з ляком). Повзе?... Де

Циганка. Чи ба який сміливий, зразу перелякався. (Рече). То не гад повзе, а гадюка. А зілля я не тільки знаю, а й маю!... (Хутко пішла)

Герцик. Попробую грішми сипнути!

ЦС. — „Циганка. Тобто ти полковника оце шукав?

„Циганка. Мене. Скажеш, ні?“

ЦС. — „...А ти умієш держати язика за зубами?“

Стор. 144. ЦС.—Замість: „Герцик. А якого б ти хотіла замка“— „...тоді й переконаєшся, що швидше язика у мене вирвеш, ніж слово.

Герцик. Чим же тобі замкнути рота? Що ти більш вхвалила: гроші чи дарунки?

Циганка. До грошей я ласіша, ніж до сала, та й до дарунків надто охоча.

Герцик. Циганяча литка! То матимеш і те і друге, як тільки навчиш де і як здобути такого привороту, щоб хоч яку дівчину привернути.

Циганка. Он воно що!... То ти ось що заклав собі в голову? Хм... Навчу, бо знаю такого привороту, тільки ціни ніяк не складу... Цить... Оглянися, ондечки вже повзе сюди Гадюка. А привороту не тільки знаю, а й маю! (Хутко пішла).

Герцик. Попробую грішми сипнути!“

Ц. — „Тоді, коли ти робитимеш по правді, і очі вилізуть“.

О. — Слово: „з'явиться“ (замість: „буде“) з'явилося понад рядками, в інших текстах його не було.

Стор. 145. С. — Ремарки: („Не зна, що сказати“)—нема.

О. — Після: („що сказав“) „(Мабуть, так треба)“

О. — В чернетці „таких“ (як в СЦ) переправлено на „тих“.

СЦ. — Слів: „Побачимо, чия візьме“—нема. В О вони дописані згодом.

Стор. 146. П. — Ява 5 кінчалась ремаркою Гадюки: „Ой ні... Хреста?...“ Ці слова закреслені, а замість них вклеєно аркуш, писаний рукою Кропивницького: на йому окрім згаданої репліки і дальший матеріал до яви 6.

ПЦС. — Після: „... на острові“—„як і позавчора“.

ЦС. — Слів: „Що це ти вигадуєш?“, „Чи не Герцик“—нема.

¹⁾ Остання фраза циганки вписана пізніше.

ПЦС. — Після: „батько йде“ — „Я знемігся“.
ПЦС. — Слів: „Добре, що Герцик не постеріг“ — нема.

Стор. 147. ПЦС. — Слів: „Штани дала кармазині
Щоб дівчата голосили“ — нема.

„ 148. ПЦС. — Після: „не, можу“ — „Зміст її надто сумний,
нестерпуче боляче“.

Стор. 150. ПЦС. — Після: „...благочестивий був пастир“ — „Прий-
ми, боже, душу преставившагося в лоно праотцев, іде ж і праведні
упокоюються“.

Стор. 151. ПЦС. — Перед: „Бог сотворив“ — „Його правда, що“
ПЦС. — Перед: „Не миліш...“ — „Та баба ж“.
С. — Замість: „годинника“ всюди: „часи“.

„ 152. С. — Замість: „(Чутно пісню... пропливає)“ — „(Пісня.
Пропливає сцену Олексій)“.

Стор. 153. ПЦС. — Слів: „Попович... не впіймав!“ — нема.

„ 154. ПЦС. — Слів: „Брехню... ти“ — нема.

„ 155. С. — „...(Збіга на низ, бере жернов і підпира
двері)“.

ПЦС. — Репліки: „Г а д ю к а. На мій вік...“ і наступної
нема, так само і слів Гадюки: „За те троє день...“

Стор. 156. С. — Рядків пісні: „Обіззався козак“... і до кінця — нема.

„ 158. ПЦС. — „Марина пише, щоб сьогодні її сподівався. Од-
наче її нема й досі“, „Спобігло мене невимовно чарівне кохання...“,
„...до неї однієї. Ніщо мене не цікавить і ніщо не заохочує навіть...“

Стор. 159. ПЦС. — „Невже не вийде? Чи може батько ще не
спить?“

ПЦС. — Перед: „Я не горда...“ — „Помилився, козаче,
цілком помилився“.

Стор. 160. ПЦС. — Після: „...не мою!“ — „без тебе я жити не можу,
не зможу...“.

ПЦС. — Слів: „Ох, як до серця ти промовляєш!“ — нема.

ПЦС. — „О л е к с і й. А коли б не з бурсаком постерегли?“

М а р и н а. Не знаю, що тоді? Хіба не страшно? Але чим страш-
ніш, тим миліш.

О л е к с і й. Ти вся тремтиш? (Пригорта). Що з тобою?“

ПЦС. — Після: „...знатиму за кого“ — „О л е к с і й. Навіщо
такі смутні думки, жени їх геть. (Цілує її)“.

Стор. 161. ПЦС. — Після: „М а р и н а... спереджаючи“ — „Інші не-
наче водять шума, а ті немов грають у довгої лози, там перекида-
ються через голови, а там зібрались у гурт і слухають казку, що
старий Коров промовля“.

Стор. 162. О. — „[Повчай, татуню, дочку нерозумницю!...]“ — Олек-
сєві я віддала своє серце, бо покохала його. [Не знаю, в кого я
тепер вродилася, що] не зуміла покохати з оглядом. [Повчай] же мене
не обаряючись“. Далі виправлено до конечної редакції.

Стор. 163. О. — Перші дві яви написано на вклеєному аркуші —
автографі М. Кропивницького.

ПЦС. — Слів: „Що він... не бійся!“ — нема.

ПЦС. — „Коли б він інакше поводився зі мною...“.

ПЦС. — „...щось зопалу промовила до нього, а через
мить зомліла й очутилась тільки в своїй світлиці...“.

ПЦС. — Слів: „Це якийсь страшний батько!“ — нема.

О. — Друга дія починалась з такої яви:

„Полковник (з'єретований *ходе по хаті*). Оце
ніби на те скидається, що „не мала баба клопоту, то купила порося“. Отак, як раз і мені тепер з тим бурсаком: викликав на свою го-
лову з Києва!... І куди простягся гривастий лебезун? За дочкою
полковника почав ханьки мняти? Одначе, як він визвірився, як
вскочив в човна, неначе й справді що путне... Отже чого доброго мо-
же з нього й козак вийшов би непоганий?.. (Помовчав). Інші й попи
обертаються в козаків. (Дивиться на годинника). Давненько вже
послав за ним, а він і досі не йде. Вчора і позавчора — не прийшов,
і не застали дома...“.

ЦС. — Невеликі проти цього зміни.

Стор. 165. О. — Після: „... в світлиці“ — „Полковник (*похо-
див по хаті*). Не питає циганку, що вона, як сьогодні?

Г е р ц и к. Сам бачив... сумна.

П о л к о в н и к. Сумна? А й чого б то?“

ПЦС. — Ява 4 кінчається: „кинулась вона в садок і
коли б не зарятували — повісилася б“.

Стор. 167. ПЦС. — Слів: „Полковник (*до Гадюки*). Затули
лиш рота. (*До Розмазні*)“ — нема.

ПЦС. — Слів: „Полковник. Га? Може це мені по-
чулось?“ — нема.

Стор. 168. ПЦС. — Після: „...ніж розумні“ —

„Полковник. А ти і з місця не зворухнувся, як гукнув
я нагаїв.“

Г а д ю к а. Я знав, що обійдеться і без них.

П о л к о в н и к. Відкіля знав?

Г а д ю к а. Я тобі не Герцик.

П о л к о в н и к. Що-о?

Г а д ю к а. Той приніс би два нагаї, а я пошкодував.

Полковник. Кого?
Гадюка. Нагая. Бо чим би ти мене бив, коли б побив нагая на сотникових плечах, довелося б плести нового.
Полковник (сміється). Ха-ха-ха. Ач, ще...".

Стор. 168. ПЦС. — "...до річки, і там вже його надбиали товариші й привезли у Переяслав. Питаємо: „як ти добрався до річки?“ „Гадюкою, каже, повз“. Відтоді: „гадюка, та й гадюка“.
ПЦС. — Замість: „Полковник. Людина... людиною зветься“ — „Полковник та Гадюка. Це правда“.

Стор. 169. П. — „...немов одереженіє. Скільки не озивалася до неї—мовчить, або молиться нишком...“.

П. — Перед: „Морока мені з баб'ячим кодлом“ — „Коли б оця чорна тварюка не накрутила Марину на що лихе?“.
П. — Замість: „А ти хотів би... не до нього...“ — „Та хай йому лихе. Не до нього...“.

Стор. 171. ПЦС. — Слів: „Тільки помагай, відьма-чаклівнице“ — не було. В О вони написані над рядком.

Стор. 173. ПЦС. — Замість: „Хто-хто... зо мною“ — „Вона і раніш завжди так прощалася зо мною, як бувало їде до школи. Ще й торік...“.

ПЦС. — Слів: „Гадюка. Отже доведеться Герцикові відшпигувати переполох“ — нема.

Стор. 175. ПЦС. — Після: „...сиротою!“ — „(Сів в кінці столу)“.
ПЦС. — Після: „...ватага“ — „поділивши здобич“.
ПЦС. — Після: „...про батька“ — „аж до слушного часу“.
ПЦС. — Після: „...звичайности ради“ — „як і кожному чоловікові належить“.

Стор. 176. ПЦС. — Після: „курінному“ — „тобто віддати до військової скарбниці“.

ПЦС. — „...носа вішаєш“ — „І чого бо ти сумуєш?“
Олексій. Ти вже випитав мою болячку, знаєш її.
Микита. Та знаю... А я тобі скажу, так що ти дуже жадний, та задрісний“.

ПЦС. — Після: „...не впізнала!“ — „А проворна бісова дівчина, звуть Тетяною“.

Стор. 179. ПЦС. — Після: „...нічого не п'єш?“ — „Гляди, щоб котрі з дівчат не наврочили тебе!“

Олексій. Або я дівчину!
Тетяна. Оце правда“.
ПЦС. — Замість: „Я тобі не птах... накриєш“ — „Мене не накриєш шапкою, бо я не птах“.

Стор. 183. ПЦС. — Після: „...наполохати козаків“ — „коні раптом пужнули в степ і наробили шелесту“.

ПЦС. — Після: „...уговтаються“ — „Вони б убили тебе“.

Стор. 184. ПЦС. — Після: „...розірвала“ — „Олексій. Мені жаль тебе, Тетяно!“

Тетяна. Що-о? Жаль? А, не жалуй мене, я не хочу твого жалю“.

Стор. 184. ПЦС. — Замість: „Либонь, мене... (Пішли)“ — „Ох! Мене малою взяли козаки з пожарища, я ледве пам'ятаю... Либонь мене звали Теклею?... Нехай, опісля все тобі розкажу... Ходім! Хоч і не судився ти мені, але як я не можу тебе не зарятувати“.
Олексій. Я тебе поважатиму й шануватиму, як рідну сестру.
Тетяна. Не треба, не треба. Сестриця-прісна водиця, сестричка-водичка!.. Ходім!.. (Пішли)“.

Стор. 185. ПЦС. — „Ява І. За лаштунками чутно лемент, далі голоси: „Слава Олексієві Поповичові, військовому писареві, слава.“

Микита (виходячи з старим запорожцем).
Ну, пошкодуй, батьку, що тебе з нами не було! Ще як світ-сонця, то мабуть ніхто такої хуртовини на морі не бачив: то був якийсь світоворіт! Ми вже всі налагодились загинати, почали сповідатись у своїх гріхах батькові кошовому, аж це Олексій Попович і озвався: „я, каже, грішник великий, і за те нехай мене одного пожре сердите море, ніж має загинути все товариство. Подали йому смертельну сорочку, як упав вже він навколішки, та як почав промовляти молитви, таких молитв я з роду-віку не чув... Господь почув його щирі молитви: вітер помалу стих, усухло море і перестало ревети, замовк грім, блискавка пощезла, і сонечко глянуло на світ.
Запорожець. Отаке скоїлось за Степана Баторія, тільки що тоді мусили вкинути грішника в ненажерливе море, і як тільки вкинули, то зразу замовкло, немов zarazом десяток ворожок пошептало...“ В О залишилися рудиментарні рештки І-ої яви: „За лаштунками... писареві, слава“. Далі йде ява II“. У нашому тексті нумерація яв виправлена.

ПЦС. — Замість: „...котрий...з роду-віку“ — „котрого милость безкрая, милосердіє безмежне“.
ПЦС. — Слова: „військовим“ — нема.
ПЦС. — Після: „...писарем“ — „замість небіжчика Одуда?“
ПЦС. — „бог явив нам через Олексія чудо, всі до одного...“.

ПЦС. — „...пошанувати колишнього колегу—бурсака Олексія Поповича перелицьованою орацією співомовкою“.

Стор. 186. ПЦС. — Ремарки: „Налива чарку...“ — нема.

187 ПЦС. — Ремарка: „Всі розійшлись“ стоїть після вигуків: „Слава, слава“.

ПЦС. — Замість: „Олексій (ввиходить... обгорта її“ — „Зборовський. А тепер гайда на спочивок! (О—далі закреслено). [Надобраніч вам всім, панове—товариство і тобі, Олексію]. „На“

відході ще раз гукнемо разом: слава тобі, Олексію Поповичу, незабутня й довчна слава!

Всі. Слава, слава! (*Всі розійшлись*).

Олексій (*ввіходе в свій намет*). Прославляють мене, а я немов і не збагну завіщо? Все те вчинилося якоюсь побічною силою, стихійною, помимо моєї волі, ніби вся та слава з'явилась сама з себе. Але навіщо вона мені? Вона не втіша мене і не розважа, а немов ще більше стиса думу, ще тяжчим сумом обгорта її...—І далі має текст цього монологу—невеличкі одміни проти конечної редакції.

ПЦС.—Замість: „Я стомлений... вбачається?“—„Навчи як робити краще“.

ПЦС.—Слів: „Пам'ятаєш у Києві?“—нема.

Стор. 188. ПЦС.—Замість: „Так ти... на кого?“—„Ти скаргишся на долю? Бог, вчувши твою молитву, показав через тебе чудо, а ти невдячний, необачний, ремствуєш ти на кого?“.

ПЦС.—Після: „допомогти йому“—„як нашому єдиному думцеві“.

ПЦС.—Після: „...ним же“—„Ти допоміг мені виламати рештування в куні, як мене заперли туди хотіли нагодувати канчуками, і тільки дякуючи твоїй послугі, я втік звідти; а я за те допоможу зламати дурногородощі полковникові і віддати за тебе Марісю. І вийде, як каже лях: „квит за квит, а дарма ніць“.

Стор. 189. ПЦС.—Перед: „Чоловік передрішає...“, „Дунав—бути попом, а довелось бути військовим писарем“.

Стор. 192. ПЦС.—Слів: „...а від тебе більш нікуди не піду“—нема.

ПЦС.—Замість: „Не знаю, може!“—(П: Правда, що) Він мене любить, я в тім певна, але якось по-своєму; а що в нього на думці—я не вгадаю! (Далі П: Після того, як постеріг він мене з тобою, на острові, і ти втік,—другого дня він, увійшовши до мене в світлицю, побачив, що плачу, довго дивився, а далі й промовив: „знаю чого плачеш“, і зараз поступивсь і довго так стояв смутний, дуже смутний, але не пожалував мене і не приголубив; тільки з-під лоба позирав, та все хитав головою. Нарешті тихо процідив кризь зуби: коли б мені, каже, упіймать того Олексія! То що б ти з ним зробив? Питаю. „Вже я знав би що“. Що ж таке? Допитую. „Може, каже, здер би шкуру з нього, та набив би пугало, а може... І хутко вийшов від мене... Що) мені більш зоставалось робить, як не втекти з дому“.

ПЦС.—Слів: „(Чутно гомін)... зоставатись, то і...“—нема.

Стор. 194. О.—Після: „...Маю!“—кілька густо закреслених рядків.

П.—Після: „...з хрестом в руці“—„і вчинилося інак і вчинилося все те, звичайно, по волі божій“.

ПЦС.—Замість: „...мусів втекти в Січ... Я все сказав“—„По дорозі зустрівся з запорожцем Микитою Прихвостнем, котрий

і провів мене в Січ... Січове моє життя недовге, і все воно перед вашими очима, як на долоні. Я певен був, що моя наречена або вмере (П: вмерла) без мене, або в черниці піде, або ж батько присилав її за другого, за нелюба, і я приніс мою голову на Січ, але я помилюся, і за ту помилку мушу тепер прийняти належну кару. Моя наречена (П: ось) прибула до мене, і тепер тільки смерть розрізнить мене з нею“.

Стор. 195. ЦС.—Слів: „Запорожці. Тільки сліз... вода!“ не було. У П. замість них—„Олексій. Годі, годі, нам пора на той світ“.

Стор. 196. ПЦС.—Після „...ненавмисне“—

„Зборовський. А чи пробачите ви?“

Запорожці. Пробачимо, пробачимо, кажи вже, який той гріх, що кажеш він наш спільний, гуртовий, вимов нам, щоб гуртом його й спокутувати“.

П.—„Ось перед нами стоять теж поповичі“.

ПЦС.—„Січовики дали прізвисько Зборовський“.

Запорожці. А як же так вчинилося з Олексієм Поповичем? Зборовський“.

ПЦС.—Після: „...без січового прізвиська“—„А вчинилося це ось від чого. Пригадайте, що в той час, як обрали ми Олексія Писарем, дали нам откузв, що в гирлах показалися турецькі галяри, ми прихапком і злагодилися в похід та за клопотами і обминули дідівський закон“.

Стор. 197. ПЦС.—Після вигуків: „...Чайковський, Чайковський!“—дума про Олексія Поповича; далі: „Зборовський (в той мент, коли кобзар межі промовою робе перегрівки). Хіба не жалко такого славетного лицаря страчати?“

Запорожці. Ще б не жалко?

Старий запорожець. Жалко то жалко, та коли ж звичай?

Зборовський (після кобзареві промови). Панове-товариство. Так нема вже Олексія Поповича? І далі матеріал стор. 197—199 з такими днш одмінами:

ПЦС.—Після: „...їх і звінчали“—

„Олексій і Марина. Просимо батька кошового і все преславне товариство на весілля“.

Зборовський Приїдемо, всі приїдемо!

Запорожці. Сподівайтесь гостей, готуйте їства та питва!“

Стор. 200. ПЦС.—Після: „...підладнають“—

„Гадюка. Переспівались“.

Полковник. Як переспівались?

Гадюка.. А так... Наприклад, от як і пляшка з питвом: п'єш та і п'єш з неї питво, доки всього не вип'єш, а потім вже хоч здави пляшку обома руками—нічого з неї не потече. То так і кобзар: співа-співа і нарешті виспівается увесь і вже ні пик, ні мик..

Полковник. Може й так“.

Стор. 201. ПЦС. — Після: „випис.“ — „Що не кажи, а це питво живить чоловіка“

ПЦС. — Після: „...за так гроші!“

Полковник. „За так гроші?“ (*Регоче і п'є*).

Гадюка. Доброго здоров'ячка пивши. Тільки що повісив він ту рушницю, аж вона і зірвалась, та й звалилась на сулії з наливками і все перебила на череп'я.

Полковник. Гаразд, що в нас не стоять сулії під зброєю Гадюка...“

Стор. 202. ПЦС. — Після: „...бувальщина?“ — „...Але один біс.

Гадюка. Один біс, та не однієї шерсти.“

ПЦС. — Після: „...оця бувальщина?“ — „А подай мені другу сулію, а з цієї сам допий останки. Далі кажи.“

Гадюка (*випис і другу сулію подав полковникові*)“.

ПЦС. — Після: „...пішла до рабина...“ — „І коли вже вернулась від рабина і куди пішла з пожарища — ніхто того не бачив. Скоро пройшла чутка, що за Дніпром проявилася знахарка і почала шептати людям, і кому пошепче, то зараз той і дуба дасть...“

Стор. 203. ПЦС. — Після: „...гуляти по полю!“ — „Питайся у гетьманця, як сміє“.

ПЦС. — Після: „...коли діло є“ — „я не баба, не прийшов точить брехень про сусідок“.

ПЦС. — Після: „...задавив його“ — „Запустив і він пазурі мені в горлянку, ось які zostались басюри... (*Показує подбране горло*). Але наша взяла?“

ПЦС. — „Кажеш, що не боїшся татар, а навіщо ж ти, полковнику, прохав допомоги у кошового і я скавав сюди від самої Січі?“

Стор. 205. ПЦС. — Після: „...не визволяв“ —

„Герцик (*налив*). Як же це? Здибали у нього в наметі бабу і помилували? Випий, братіку. (*П'ють*).“

Микита“.

ПЦС. — Слів: „Мій ворог... на Марині?.. А“ — нема.

Стор. 206. ПЦС. — „Герцик. Деж це полковник? Голову його я продав за добру ціну, а всі полковникові скарби не минуть моїх рук, дякуючи ось цьому паперові. Заховати його за образи (*Кладе*). Так, щоб видко було, то недовго і шукатимуть...“

ПЦС. — Перед: „А що як він не від кошового, а від татар?“ — „Пан полковник вірить, що він від кошового.“

Стор. 207. ПЦС. — Після: „...на полюванні?“ — „Ой, пропаде полковникова голова, чує моя душа, що пропаде“.

ПЦС. — Після: „...Перепелиця?“ — „Замість того, щоб побить пику отому перевертневі, що підлабузниця, як парубок до дівки, я розкис, а він мене напоїв та й упхнув у льох“.

ПЦС. — Після: „(*Сніва*)“ —

„Облягає ворог Січу, Лагерями стали...“

ПЦС. — Після: „...добрячий“ — „ти кінця не знаєш цього вірша, бо я забув?“

ПЦС. — Слів: „А співать тільки можна?“ — нема.

Стор. 208. ПЦС. — Замість: „Микита. Перш скажи, де моя шабля?“ — „Як скажу я про те полковникові, то він подобіша.“

Микита. У Касяна, в зимовнику. Деж шабля моя?“

ПЦС. — Замість: „...я зараз вернусь (*...сулію*)“ —

„Микита (*сам*). Правда, що бувають і з наших зрадники, хоч і рідко, а бувають... Навіщо ж я оце гаву упіймав, не сказав Герцикові, щоб хоч питва якого прислав з досади горлянку промочити“.

ПЦС. — Замість: „...а голова колодою стала... (*захрін*)“ — „Чудний полковник. За зрадника мене лічить... (*Ляга*). Та борони мене, боже... Ну й страхопуд же... Тьфу!.. (*Заснув*).“

ПЦС. — Після: „...гаразд!“ — „Полковник допитується за листа від кошового“.

Стор. 209. ПЦС. — Слів: „Відколи послав, а їх досі нема?“ — нема.

ПЦС. — Замість: „...ще кращий... з татарами“ — „Знаю. (*Чіпля до шапки білу пер'їну*)“.

П. — Замість: „Герцик за ним“ — „Герцик. Сміліш, пане полковнику, сміліш“.

ПЦС. — Слів: „Три кухлі вишняку“ — нема...“

Стор. 210. ПЦС. — Замість: „Чи й справді... стрільба“ — „Задрімав строхи і“

ПЦС. — Після: „...і другі двері“ — „я їх раніш не постеріг“.

Стор. 211. ПЦС. — Замість: „Марино... Марино...“ — „Герцику, ти не зрадив?“

ПЦС. — Замість: „Пригадую тільки ось що“ —

„Мандрика. А на кого духовню, адже дочку, кажуть, скафано у Січі, разом з коханцем?“

Микита. Дочка жива і вже повінчана з коханцем.

Всі. От так дивина!

Герцик. Панове. Ще...“

ПЦС. — Репліки Розмазні — „І мене...“ — нема.

Стор. 212. ПЦС. — Замість: „Отакій химерник“ — „Чудний покійник“.

ПЦС. — Перед: „А що то за папір...“ — „А все таки панове, не вадить пошукати духовної?“

ПЦС. — Після: „А так, так!“ — „Герцик (*пада перед труном*). Батьку мій рідний, навіщо ти осиротив мене безщасного?“

Стор. 213. ПЦС. — Перед: „Двічі він“ — „Кажу ж тобі, що аж...“ Слів: „і помираючи... вимовив“ — нема.

ПЦС. — Після: „...подих!“ — „Олексій. Заспокойся, Мариночко! Отець твій помер, як мученик, за рідний край!“

Микита. Кожен козак такій смерті позавидує“.

ПЦС. — Замість: „...та рідний край!.. старого“. — „Марина. Ох, не можу ж я сліз зупинити, несла моя.“

Касян. Слухайте, діти, сюди...“

Стор. 214. ПЦС. — Замість: „Одначе“ — „Дай же мені, брате, тебе обняти за це, а разом і подякувати всім вам за хліб-сіль. (Чоломкається)“.

ПЦС. — Після: „Гаразд, скажу“ — „Олексій. І ти приїзди з ним.“

Микита. Як тут вродюсь“.

ПЦС. — Слів: „...ти так знесилилась... правда?“ — нема.

ПЦС. — Після: „...з-за гори“ — „придивлявся, чи не іде хто, але нічого не розглядив — погані вже стали очі“.

Стор. 215. ПЦС. — Після: „...пізнати тебе, не можна!“ — „Зовсім як паном став...“

Герцик. Ох, тяжке моє панування, тяжче залізного ярма“.

ПЦС. — Замість: „Заспокойся, всі ми в божій волі...“ — „Спасибі, що провідав“.

О. — Після: „...я Герцику“ — кілька рядків старанно закреслено.

ПЦС. — Перед: „Дозволь тебе...“ — „Я з радощів, що бачу Олексія і не постеріг пані“.

ПЦС. — Замість: „Це зневага, образа.“ — „Не смій мене ніколи цілувати. Я... я не знаю, що тобі зроблю...“

ПЦС. — Замість: „Любі мої“ — „Коли б знав, не на смів би“

ПЦС. — Замість: „Олексій. Ти пізнав її?.. Здоров, Касяне“ — „але не сказав тобі об тім, бо шкодував тоді стурбувати тебе... Ти тоді такий був веселий!..“

Олексій. Веселий? Помиляєшся, Герцику!..

Герцик. А якже? Так шанували, славили... тебе... Мені здалося, що ти надто веселий був?..

Олексій. А Марину — ти пізнав її, коли вона увійшла в мій намет?

Герцик. Як? Коли ж це?

Олексій. Вона увійшла в мій намет в той мент, як ти вийшов від мене з листом до полковника.

Герцик (здивовано). В намет? Ні, не бачив...

Олексій. Ну, коли не бачив, то й годі про це.

Герцик (до Касяна). Здоров, батьку!..“

Стор. 216. ПЦС. — Після: „шестеро“ — „взяв задля безпечности в ваших степах.“

Касян. Нікчемниця то. Як бог дасть, то й один чоловік проскоче“.

ПЦС. — Після: „...і коням“ — „у мене своїх хлоп'ят десятка зо три. (Пішов):“

Олексій. Ще ось про що хочу тебе, Герцику, спитати“.

ПЦС. — Слів: „Покійничок... чаркою“ — нема.

ПЦС. — „...пояса шовкового, сріблом затканого“.

ПЦС. — Після: „вийма кораблик...“ — „Просю тебе, прийми від мене. (Олексій бере нехотячи). На спомин“.

ПЦС. — Замість: „Вона трохи хвора, окрім того“ — „Я й сам не знаю, що це з нею сьогодні починилося? Певно з того, що...“

Стор. 217. ПЦС. — Після: „Сказано: баба! — „Всі вони одним миром мазані. Байдуже“.

ПЦС. — Після: „...з нею коїться“ — „кажу ж, що багато плакала за батьком, ну і...“

Касян. А знаєте, що я вам порадю? Ти, Олексію...“

ПЦС. — Замість: „А я тим часом покухарю“ — „(до Герцика). У нас тут сила дичини. А я тим часом захожуся з кухарем“.

ПЦС. — Після: „струни бренья!“ — „Недаром і пісня. каже:

Коник біжить — земля дріжить

Сокил летить — пір'я бренья:

Я й сам поїхав би з вами, так діла ж дуже багато...“

О. — Після: „...і пістолі“ — кілька рядків густо позакреслювано.

Стор. 218. ПЦС. — Після: „...заміром...“ —

„Касян. І що це ти вигадуєш?“

Марина. Коли він наважався умовити татка, щоб той віддав мене за нього заміж...“

Касян. Ну, це вже хтось наклепав.

Марина. А, ви цього ще не знали? А я вам кажу, що то правда, через це я і втекла з дому. Циганка підслухала розмову Герцикову з татком і переказала все мені; а циганка була мені вірною і ніколи мені неправди не сказала!..“

Стор. 219. ПЦС. — Замість: „Гадюка впила у палець“ —

„Касян (до Герцика). Де вкусила?“

Герцик. За палець“.

ПЦС. — Слів Герцика: „Марино! Молись...“ — нема.

ПЦС. — Після: „Стогне“ — „Касян. І велика гадюка?“

Олексій. Маненька, сіра.

Касян. Погано... Та коли б знахаря привели, той відшепче і від великої і від малої.

Марина. Як же воно скоїлось...“

Стор. 220. ПЦС. — Слів: „То й не сікайся!“ — нема.

ПЦС. — Після: „Ні, бабко“ — „мені ще ніхто ніколи не шептав“.

ПЦС. — Після: „...відрізняю“ — „Є веретінниця лугова, лісова, гноєва, земляна і веретінниця водяна“.

ПЦС. — Після: „...заклинаю“ — „убирайся до сестер по-сестричок, малих невеликих“.

Стор. 221. ПЦС. — Слів: „Мало, мало... чим жити“ — нема. ПЦС. — Після: „...привітцєю!“ — „постерігши, що Марина поплила в човні на острів, я шепнув про те полковникові. В Січі я постеріг Марину в Олексієві наметі і переказав те січовикам... Я підвів полковника на смерть, продавши його голову татарам. Духовню я підробив...“ В репліках Герцика й знахарки — невеликі одміни проти конечної редакції“.

Стор. 222. ПЦС. — Замість: „Га?.. Павза“ — „Ха-ха-ха... (Вибіга з хати).“

Олексій. І неже це коїться навспряжки?

Марина. Я не стямлюсь від страху...

Касян. Язик німіє“.

ПЦС. — Після: „Гаразд“ — „Але послухай і ти мене старого рубаку“.

Стор. 224. ПЦС. — Після: „...припада біля Олексі“ —

„Касян. Не смертельна... І ця не страшна... Отут тільки погано... Голова, хоч і ціла, та... Е, ні, стривай... Умлівать не треба. Ач, який вутлий!“

О. — Від: „хоч і ціла“ і до кінця п'єси написано рукою Кропивницького на вклеєному аркуші паперу.

О. — Після: „...Друже мій єдиний“ — з півсторінки старанно закреслено.

IV.

М А М А Ш А.

Ця „комедія у 3-ох діях“ заціліла в трьох текстах:

1) Чернетка — автограф, має дату „7.X. 1903, Харків“. Виправлення мають по суті тільки редакційно-стилістичний характер, майже нічого не міняючи в змісті й характеристиках дієвих осіб. Доведено до цілком готового вигляду. (Рукопис Одеської Державної Української Бібліотеки, за переслання якого до Києва для використання — складаю свою подяку завідувачеві бібліотеки Б. М. Комарову) — Ч.

2) Надрукований на машинці текст, очевидно з попереднього рукопису — належить ЦБРДр. ч. 19261, 22 арк. + 2 обкладинки доброго поштового паперу вел. формату. Дата вступу — 25.X.1903. Має сліди цензорського червоного олівця й заборону 15.I.1904 (підписав, оскільки можна вчитати — ценз. Верещагин) — О.

3) Копія з чернетки, теж на машинці, але не під копірку. Текст ЦБРДр. ч. 22836 (Подано 23.II.1904, дозволено 27.II.1904). 28 арк. Арк. 1, 1 звор. та 23 звор. (з половини) — до кінця, то б то до арк. 26 — автограф. — Д.

Кропивницький повикидав тут небезпечні з погляду цензури місця; пом'якшив разом із тим і кінець, увівши в нього характерний для мелодрами мотив каяття злочинця. Разом із тим поробив він і нечисленні стилістичні виправлення.

Між іншим, в листі до В. Уманова-Каплуновського писав Кропивницький з приводу цієї п'єси: „Мамаша (комедія в 3-х д.) — возвращалась мне цензурой 3 раза. Я ее все переделывал, и тогда только на ней оказалась подпись: „дозволено к исполнению“, когда я переделал конец согласно желанию цензора г. Алфераки“ (лист з квітня 1906 р. „Истор. Вестн.“ 910.VI, 975). Але тут не все зрозуміло: перший з поданих до цензури текстів (О) нічим не відрізняється від чернетки (Ч), другий цензурний текст (Д) відрізняється теж дуже небагато: як уже зазначено, він лише вражіння, ніби Кропивницький одразу поробив над ним усі виправління та подав його в такому вигляді до цензури.

В основу надрукованого вище тексту покладено заборонений цензурою текст О, завівши до нього ті виправління, що не мають характеру поступок цензури.

Нечисленні одміни з тексту Д подано в примітках, разом із головними варіантами з чернетки; маємо бо тут нечастий випадок — змогу простежити деякі етапи творчої роботи письменника над текстом його твору.

Стор. 226. О. — Слів: „при часах, стрижений під польку“ — не було.

О. — Замість: „...середніх“ — „45“.

О. — „машталір“ — не було.

Стор. 227. Ч. — „одыялом“.

Ч. — Замість: „і благири вам“ — „(ще раз і прийміть подяку)“.

Стор. 228. Ч. — Після: „...прості“ — було: „(О, ні, помилитесь єжелі так подумаете)“.

Стор. 230. Ч. — Після: „...хто я!“ — „(Хоч і не до свідання)“.

„ 231. Ч. — Після „задовольнили“ — „якнайлюбше“.

Ч. — Замість: „можна... константинопольського“ — „(у матросів я купувала за таку ціну турецький)“. У зв'язку з цим репліка Єлісея починалась: „(А ловка кумерця з матросами, всячину можна купити (Пауза). Якось аж досадно стає, як згадаю)“.

Ч. — „Не в ті (ми) взулись“.

Стор. 232. Ч. — Замість: „Чогож... чи як?“ — „(Певно, копилить губу?)“. У зв'язку з цим наступна репліка Єлісея починалась: „(Не інакше, як гордує)“.

Стор. 233. Ч. — Слова: „Правда, що й грошовитий був“ — вписано над рядком.

О. — Слова: „матері його хрін...“ цензура викреслила; закреслено їх і в Д.

Ч. — Піся: „...красу“.— „(та й пішла за злидня)“.

Стор. 234. Ч. — Після: „усміхається“ — „(В а р в. (танцюй, танцюй). Обдурив... бачу вже, що обдурив)“.

Стор. 235. Ч. — Перед „...Коли б ви...“ було: „(Та й неловко якось...)“

О. — Слова: „Є л и с е й: А здорово діакон... вижлуктили за обідом“ — цензура закреслила. Нема їх і в Д.

Стор. 236. Ч. — „сохранність“.

„ 237. Ч. — Замість: „рейтузики“ — „(панталонці)“.

„ 238. Ч. — Після: „умниці“ — „(я его зразу увидів)“.

О. — Слова: „і оп'ять же не дурний нас і піп христив“ цензура викреслила. Нема їх і в Д.

Ч. — Раніш: „(жоною частного пристава)“. Замість „сміхотворить“ — „(приставлять)“.

Стор. 240. О. — Слова: „сучий сину“ — цензура закреслила Д тут — „невдячний“.

Ч. — Перед: „Хоч ти і волосний“... — „(Я вам так скажу)“.

Ч. — Замість: „Ах ти ж гадюка“ — „(Це щось нове).“

Стор. 241. Ч. — Замість: „вашего приятного общества“ — „(семейной передряги)“.

О. — „Коли б бог був дитина, то може і послуха би дурного литвина“ — цензура викреслила. Нема і в Д.

Стор. 242. Ч. — „багато (молоді) збирається“.

„ 243. Ч. — „(Починіть доріть родом...)“.

„ 244. Ч. — Замість: „А де опріч нас“ — „(Чого так звіришся?)“.

Ч. — Після: „...тільки у нас“ — „(У мене на те вуха е!...)“

Стор. 245. Ч. — Після: „...проковтнуть“ — „(В е к л а. Такий хліб і купи не держатиметься)“.

Стор. 246. Ч. — Замість: „О ти...“ — „(Як бачу, ти...)“

Ч. — Після: „ні один...“ — „(сусіда панок)“.

Ч. — „...нехай (мабуть) починають (того) клинка (що) від шляху“

Стор. 247. Ч. — Після: „Авжеж“ — „(Аби зостався, вузенький проїзд та й годі)“

Стор. 248. Ч. — „Вони тут хазяїни“ — надписано над рядком.

„ 249. Ч. — Слова: „Еге ж...скажу!“ — вписано над рядком.

Ч. — Раніш: „(А як вам здається, чи не) дуже (вже) сміливо захазяйнували мій син та стара моя?“

Ч. — Слова: „Так нехорошо, папаша“, з'явилися тільки в Д.

Ч. — Слова: „я не помню!.. Ілі...“ — над рядком.

Стор. 250. Ч. — Після: „подзорний человек“ — раніш: „Гніт: (Такий я, як бачите...) (Не знаю, який я)... (А тільки) (Ви перекажіть старшині так: доки я (ще) не осліп і не оглух) (Через зальоти жіночності сюди й переселився, аж бачу і тут тій лавха, що).“

Ч. — Перед: „А ви ввіймайте...“ було: „(Е, що там товкувать?)“.

Ч. — Замість: „битиму“ — раніш було тільки — „(Дивина. Писар. Да дійствительно дивина. Ежели би) п'яний, (ну другое дело, но...)“

Ч. — Замість: „Треба... дармоїди“ — було: „(Треба їх неодмінно присмирить...)“

Стор. 251. Ч. — „магачать“.

Ч. — Слів: „Ежели... сделайт“ — раніш не було.

„ 252. Ч. — То й пийте, коли вам до смаку...“ —

Ч. — Слова: „(підступа). Ти... деревні“, а також: „(одступа)“, „(до писаря)... робите“ — над рядками.

Стор. 253. Ч. — Слова: „Ви, пожалуйста... здоров'ячко?“ — над рядками.

Слова: „і во всякое время дня і ночі“ вписано рукою Кропивницького в Д. Від цього місця й до кінця дії текст окреслено на берегах синім олівцем.

ЧО. — „...папашо, у палиці два кінці...“

Стор. 254. Ч. — „Писар і Олімп в один голос: Што случилось?“

Кропивницький, знаючи, чи просто гадаючи, що ця сцена з'явлення скривавленого батька здається цензурі небезпечною з морального боку, трохи пом'якшив її для Д. Саме: Замість: „У батька кров з рота. Ти убив батька“ — виправив на: „Батько мов неживі“ і далі, замість слів писаря: „Только кров надо обмывать“ вставив „Нечаянное столкновение... Случается... Хорошо, што без катастрофы“. А втім, цензурі здалося цього замало, й вона викинула зовсім геть чотири останні репліки II дії.

Стор. 255. Ч. — раніш: „Є л и с е й. Коли? Що це ви? Та борони мене бже!.. Де ж таки?“

Писар. Между тем, между прочим, говорять, що) заболеває-
мость... Далі, як в ОД, а згодом: "Конечно (как друг ваш я
громко этого не скажу, но...)" — і далі, як в ОД.

Стор. 256. Ч. — "...як состояние....годів"— вписано поміж рядками.

257. Ч. — Після: "...коновал" — "(Елисей. А хіба це не
все (едно) рівно?" Слова "Он по конской... папаші" — між рядками.

Ч. — Замість: "Покажіть... твердзий" — було: "(Ели-
сей, кажуть, що ніби то Барвара голосно (вимовила) промовила,
що я у...").

Стор. 258. Ч. — Замість: "А що... твій" — "Ні, і запрягну, що
не чула...".

Стор. 259. Ч. — Замість: "... ідуть... шукать коновала" — "так уби-
райтесь вон. Вам, каже, не дохтуря надо, а коновала." "До коно-
вала!" Легко сказати: "до коновала." А де його (знайдеш) знайти?"

Стор. 262. Ч. — Репліку Олімпіяди: "(погрожує...)" вписано по-
між рядками.

Ч. — Раніш: "платитимуть".

Стор. 263. Д. — Репліки: "Нарочито зміряла... мотузочкою..." —
викреслено олівцем.

О. — Слова: "Треба, мабуть... випрохаш" закреслено
червоним олівцем. Д. — Ці ж таки слова з долатком попереднього ре-
чення — закреслено чорним.

Стор. 264. Ч. — "Не розумієте хіба", написано над рядками.
Замість: "жаєте знати" було: "хочете спитати".

Стор. 266. Ч. — Замість: "Нет не при... пожертвовать" — "(Ведь
я же не в монашеской одежде, почему же вы меня за монашку
приняли?)".

Стор. 268. Д. — Слова: "Чи то якому начальникові..., надзирателі"
закреслено синім олівцем, останнє речення ще до того ж ще й під-
креслено. Ч. — ці слова над рядками. Усі ці рядки старанно позама-
рувано чорним.

Стор. 269. Д. — Слова: "Батька убив і мене хочеш убити?" під-
креслено синім олівцем і викреслено червоним чорним. Наступне
речення тільки підкреслено синім олівцем: З XIII яви й до кінця
п'єси — текст Д. — автограф.

Ч. — "Усім... подяка..." — над рядком.

Ч. — Після: "жалує його" — "(Як ви змарніли, пізнати
не можна)".

Ч. — "Син, як звірюка на батька" — "не послушав" —
над рядками.

Стор. 270. О. Замість: "гадина, ящірка"... — "О вироки, душо-
губи... Поглухли..."

О. — Текст з "Невже ж..." і до кінця яви окреслено
на березі червоним олівцем.

Д. — Дві передостанні репліки старано повикреслю-
вано чорним, першу з них підкреслено до того ж синім олівцем.

Стор. 271. Ч. — Після: "...виволік?" було: "(Підходить до Гната)"
Після: "Я" — "(Гніт — на Олімпіяду) (Геть, жабо!)" Написано над
рядком.

Д. — Замість: "Може вони... витягуються" — "Ели-
сей. От бачите, зпересердя аж закашлялись".

Д. — Після: "якісь звіри та людоді" — "Чи не п'яні?"

Д. — Після: "...витягується" — старанно закреслено
чорним рядок: підкреслений синім олівцем; було, мабуть, "Ой ко-
ротка буде домовина..." Усю репліку Олімпіяди окреслено синім
олівцем.

Д. — Слів: "воно так годиться" — нема.

Д. — "Гніт (по довгій павзі). Прокляття... будь ти..." —
далі, як в О).

Стор. 271. Д. — Замість: "Елисей: (встав з колін)..." П'єса
має такий кінець:

"Елисей (з жахом) "Проклятий?" За віщо-ж я тричі прокля-
тий?"

Барвара. Ой, таточку, не проклинайте його, не проклинайте...
(Гніт помира).

Олімпіяда (наближається до Гната). Вже приставився.
(Витера хвартухом сухі очі). Вічний pokій тобі, моя вірна дружина.

Елисей (кидається до трупа). Як, вже приставились?.. По-
мерли?.. Померли, кленучи мене.. Хто ж я тепер? Як житиму з бать-
ківським прокляттям? Я трижди проклятий. Каїн я, Каїн?.. (Схопив
себе за волосся).

Олімпіяда. Годі єритуватись!.. Склепи вже батькові очі, так
воно гольтється!.. Склепи мерщій, бач які вони страшні у нього!). ...Та
чи ти чуєш? (Сина його за рукав).

Елисей (викручується). Не руште мене! Годі вам вже повчать
мене, годі! Не до путя довели ваші повчення, а до того, що батько
тричі прокляв мене.. Не хочу більш, вас слухати бо ви завжди
повчали мене тільки на лихе... Тату, таточку... Тепер я все зрозумів,
але пізно, пізно... Ох, прости ж мене, мій рідненький... Варю, Варю,
я безчасний, я "проклятий" .. (Припада навколяшки перед трупом).

Барвара (ридаючи). Коли б те прокляття не окошилось і на
наших дітях...

Олімпіяда (набик). Либонь Елисей цілком тронувся ума?

¹⁾ Це речення підкреслено синім олівцем, так само як наступне —
старанно викреслено.

Ч. — Має по цьому примітку: „(Виправлено востанє 7-го октябрі 1903 г. в Харкові. Як раз тоді, як у правім вусі розбилося прободеніє барабанної перепонки)“.

Кінець.

„ОШИБКА ПРОВЗОЙШЛА“.

Про цей твір ні за життя письменника, ні по його смерті нічого не було чути; невідомо також, чи його висвітлювано на сцені.

П'єсу надруковано тут з рукопису ЦБРДр, Ч. 18934. На ньому помітки: 1) дата вступу „31 окт. 1904“ і 2) „Къ представленію дозволено. С.-Петербургъ. 17 февраля 1905 г. Цензоръ драматическихъ сочиненій. Д. С. С. И. Ми.“

Рукопис (24 арк.+6 біл.) писано чужою рукою, але письменник його перевіряв та в деяких місцях поправляв. Стор. 17, 17звор., 22 — автограф.

Стор. 275. Після: „Невже в полі?“ в рукопису два рядки, густо закреслені.

Після: „...сон, може...“ — одне слово густо закреслене.

Після: „...на картах...“ — три рядки густо закреслених.

Після: „Чи...“ — одне слово закреслене.

Стор. 276. Після: „...дайте, мамо!“ закреслено так:

Хвеська. Без няньки, как без одной руки! Мабуть, доведеться дати два цілкових!

Уляна. А я оце до вас, свашко, прибігла.

Хвеська. Знов сваритись? Краще не досадуйте мене!

Уляна. Бог з нею, з тією сваркою.

Після: „...знайду“ — „Діти обоє в полі: хлопець пасе телиці по обніжках, дівчина кортоплю сапає“.

Хвеська. У вас вже є поміч від дітей, щасливі!

Уляна. Та за те слово господеві!

Після: „...Харла...“ — закреслено: „Харлів же батько пообіщав перед улюбленим позичити моему батькові грошей на всі оплатки. Де було взяти у інших місцеві? Хоч сядь, та й плач А!“

Після: „...А може“ — рукою Кропивницького написано через “

Стор. 277. Теж; після: „...достанеться“ — „як не Харлові?“

Після: „...помітив“ закреслені слова Улянини: „Пожалуйста не гнівайтесь тільки!“

Перед: „...про віщо...“ — „Не втямлю“.

Після: „...на чужих“ — „Хвеська: На чужих!“

Після: „не хочу бути“ закреслено: „Так ні! батько його

в одну душу: „Іди за мого сина, то визволю твого батька“.

Після: „...подіяти“ — закреслено: [одне слово нероз-

бірно] „потім, як звінчалася з Харлом, зустрілась з Антоном наодинці.

Він й почав докоряти мене, клясти свою долю, навіть на бога нарікав. Далі одвернувся, і сльози з очей тільки кап, кап! А я й собі,

як заголосю. Наплакалися вволю, та й сказали одно одному...“

Тепер вписано рукою Кропивницького.

Після: як і другі? закреслено: „ще важче“. Після: „та бо“ „Що ж, коли грішна, то...“

Стор. 278. Після: „...каже ніколи“; Уляна: Тепер у нього і грошенята завелись, заробив чимало у Донщині; що годя, туди ходє на заробітки. Кожна дівчина з радістю піде, за нього, дарма, що вже дохожаний парубок!

Хвеська: Може маєте на приміті таку дівчину?

Уляна: Ба ні! А що, яково-б воно вам було, коли-б він оженився?

Хвеська: Я сама йому скільки разів радила жени-тись.

Уляна: Невже?

Хвеська. Легше б нам обоє було.

Уляна: Дивно. А він же що каже?

Хвеська: Слуха, слуха, а далі і заведе пісню:

Любив тебе дівчиною,
Люблю й молодичею,
А ще сім літ буду ждати,
Доки станеш удовицею!

Перед: „От як...“ закреслено — „Ач який!“ Після: „тоді“ — „справдиться пісня“.

Стор. 279. В тексті: „дитину збудете“

Стор. 280. „...скоштували“

Стор. 283. Після: „...а ми не такі!“ закреслено: „Може, там старше начальство ще й не забороняло виканючувати, та видурювати мого-ричі, а в нас воно вже заборонено. То...“

Стор. 284. Слова: „Усі. А читали... — дозволено“. цензура закреслила.

Стор. 285. Після: „...показание“ — закреслено: „оце недавно до нього лодивилися“.

Стор. 286. Після: „...чи як?“ закреслено: „Промеж вас, ідолі, є такі, що без бійки, з норовистою шкапою або волом“

Від слів „...у мене хліб печеться...“ до „...усякими сло-вами“ стор. (287) текст написано рукою Кропивницького на вклеєному замість видіреного аркуші.

Стор. 287. Раніш: „вже кажуть...“

„...288. „сисчас“ виправлено рукою Кропивницького в „сисчас“ Додано рукою Кр.: „такі... що доки (й) розжуємо ми...“

Стор. 289. „потогонними“ вставлено рукою Кропивницького.

„...290. Слова: (поло)жим... вже завдала (291) написано рукою Кропивницького на окремому аркуші, наклеєному на попередній текст.

Раніш: „знов тебе...“

Стор. 291. Рукою Кропивницького виправлено: „А як“ „відсахну-тись“ (зам. Од); закреслено: „аж“ після тоді; „То воно не так буде“ — після: „чужим...“; „Ох і боляче ж мені, боляче“ — після: „заступила“; „Мій світ весь в тобі“ — після: „заступив“.

Перед: „Я вже так...“ — було — „Не кажи, не кажи так“

VI.

ХОТЬ З МОСТУ В ВОДУ ГОЛОВОЮ.

П'єса надрукована з автографа, що зберігся в ЦБРДр, ч. 34901. Помічено його „24-XI—1909 р. Х. Затишок“. Дата вступу: 16-XII—1909, дозволу 28-е того ж таки місяця.

Це перелицювання — одна з спроб М. Кропивницького збагатити український репертуар чужоземними—творами, зроблений очевидно з російського тексту. Досить вільний переклад, здебільшого переказ окремих реплік французької п'єси. Одніи М. Кропивницький власне, поробив такі: 1) українізував усі прізвиська, надавши їм лугського польського кольориту; тільки головний герой Мандрика набуває після шлюбу з дворянською дочкою закінчення — „ин“, стаючи отже, Мандрикиним; 2) увів деякі подробиці побутові з дрібнопанського, а може й мішанського, побуту; приміром, оповідання Кочеджинських про те, що вони були в церкві, або про негречний вчинок, яким боронила свою честь одна з славних представниць славного роду Хомутинських; 3) увів в декількох місцях куплети, позакресливши цим водевільність ситуацій; 4) поскорочував подекуди репліки й розмови, не розраховуючи, очевидно, на майстерну невдачу слова, що могла приваблювати Мольєра, коли він складав цей твір.

В основному ж Кропивницький залишив матеріал п'єси непорушеним.

Рукопис, з якого подано вище п'єсу, не є чернетка, дарма що в ньому робив автор деякі виправлення, що найцікавіші з ним визначено нижче. Відступлено також і від деяких ортограм; ім'я „Зізі“ виправлено послідовно (подекуди Кропивницький писав „Зізя“ „Зізью“).

Стор. 295. — Після „...памороки“—кілька рядків густо закреслених, мабуть скорочення двох речень, що були в оригіналі. Замість слова „сопілка“ раніш було — „гармонія“. Після „дружиться“ закреслено одне слово.

Стор. 300. — „...незадоволений своїм „шлюбом“, раніш — „мал-жонством“. Раніш: „...домом“, а не „коліном“.

Стор. 302. — Оповідання про вчинок Горпелі окреслив олівець цензора.

Стор. 312. — Слова: „от тобі хрест“ — цензура закреслила.

„ 313. — Після: „...недоторкана!“ закреслене одне слово.

Стор. 314. — В автора „презирство“.

„ 323. — Останні чотири рядки співу окреслено збоку олівцем цензора.

Стор. 325. — В автора: „Актъори“.

„ 333. — „Нехай вас папочка“. „звалилась... возмездя“.

„ 335. — Послідовно виправлено на „кленусь“.

З М І С Т

Супротивні течії (комедія в 3 діях і 4 одмінах)	5
Конон Блискавиченко (малюнки сільського руху у 4-х діях)	65
Чайковський або Олексій Попович (історично-драматична бувальщина у 5 діях і 9 одмінах)	141
Мамаша (комедія у 3-х діях)	225
Ошибка провзойшла	273
Хоть з мосту в воду головою (комедія у 3-х діях з куплетами).. . . .	293
Примітки та додатки	339
Супротивні течії	339
Конон Блискавиченко	344
Чайковський	380
Мамаша	392
Ошибка провзойшла	400
Хоть з мосту в воду головою	401

Ціна 3 крб.
(р)

